# BOSSCHE BIJDRAGEN

## BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
EN Dr TH. GOOSSENS.

DEEL VI.
1923—1924

ST. MICHIELS-GESTEL — 1924.

# BOSSCHE BIJDRAGEN

## BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
EN DR TH. GOOSSENS.

## DEEL VI.
1923—1924

ST. MICHIELS-GESTEL — 1924

# INHOUD.

Kroniek van het Bisdom 's Bosch, door J. v. Beek. blz. 1

De Roomsche Kerkschuur te Helmond, door A. M. Frenken, pr. . . . . blz. 20

Het Kapittel van St. Steven en de Reguliere Kanunniken te Nymegen in de jaren 1587 en 1588, door Dr. J. S. van Veen. . . . . blz. 37

Een „legerboek" der St. Stephenskerk te Nymegen, door F. v. Hoeck, S. J. . . . . blz. 45

De man met den Erwtenpot, door Dr. H. H. Knippenberg. . . . . blz. 98

Een „Visionaire" (?) te Goirle, door F. Ouwerling blz. 100

Uit de kerkelijke Geschiedenis van Bakel, door Jacq. J. M. Heeren. . . . . blz. 102

Drie onbekende Priesters, door Jacq. J. M. Heeren blz. 105

Kerk- en kloostervisitaties in het Bisdom 's-Hertogenbosch uit de 16de eeuw, door Dr. Th. Goossens blz. 106

In Memoriam H. J. A. van Hapert †. . . . blz. 129

De Commanderie van St. Jan te Nymegen in 1569, door Dr. J. S. van Veen . . . . . blz. 129

Bijlegging van een geschil tusschen den Deken en het Kapittel van St. Steven te Nymegen, door Dr. J. S. van Veen . . . . . blz. 133

De middeleeuwsche Notarissen te 's-Hertogenbosch, door Jan Mosmans . . . . . blz. 136

Het Kapittel van Heusden, door S. . . . blz. 197
Uit de Kerkhistorie der vernieuwde parochie Breugel, door H. N. Ouwerling . . . blz. 202
Stichting van een altaar, gewijd aan de H. Maagden Dympna en Barbara, in de parochiekerk van Tilburg, door L. Kruijff . . . . . blz. 212
De naasting, in-dienst-name, restauratie en afbraak der St. Lambertuskerk te Helmond, door A. M. Frenken, pr. . . . . blz. 216
Geschil over het recht van Collatie van de pastorie te Wychen, door Dr. J. S. van Veen . . blz. 314
Leestafel, door Dr. G. . . . . blz. 318
Registers, door Henri Ebeling. . . . blz. 325

# Kroniek van het Bisdom 's Bosch.

## I

Einde Mei 1923 was het Bisdom van 's-Bosch ingedeeld in 296 parochien. De zielzorg werd uitgeoefend door 296 Pastoors, 80 Rectoren, 314 Kapelaans en Assistenten, waaronder 93 Reguliere Priesters.

| Dekenaten | Parochien | Communicanten te rekenen 1) | | Doopsels 1) | Onwettigen 1) | H H Communien 1) | | Non paschantes 1) | Huwelijken 1) | H H Vormsels |
|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | | van af 7-11 jaar | van af 11 jaar en ouder | | | in de parochiekerk | in de kloosters | | | |
| 's-Bosch | 7 | 2 862 | 20 788 | 1 224 | 13 | 626 000 | 666 300 | 892 | 277 | 1007 |
| Asten | 13 | 1 871 | 12 255 | 644 | 4 | 455 510 | 53 945 | 5 | 177 | |
| Bladel | 19 | 1 502 | 10 111 | 556 | 1 | 604 445 | 110 570 | 1 | 136 | |
| Boxmeer | 12 | 1 376 | 8 855 | 407 | — | 382 610 | 86 175 | 5 | 102 | 1725 |
| Boxtel | 12 | 3 058 | 19 036 | 1 006 | 7 | 663 800 | 146 800 | 63 | 260 | 2966 |
| Cuijk | 15 | 1 467 | 11 321 | 516 | 9 | 416 795 | 215 443 | 20 | 138 | 1494 |
| Druten | 17 | 1 670 | 13 724 | 530 | 2 | 420 252 | 57 205 | 5 | 157 | 48 |
| Eindhoven | 13 | 3 801 | 30 214 | 1 689 | 11 | 686 538 | 276 590 | 1 220 | 448 | |
| St Geertruidenberg | 18 | 3 506 | 25 701 | 1 448 | 28 | 764 470 | 273 665 | 76 | 293 | |
| Geldrop | 9 | 1 694 | 10 120 | 630 | 3 | 332 620 | 41 875 | 3 | 111 | |
| Helmond | 17 | 3 655 | 22 171 | 1 353 | 18 | 730 125 | 263 355 | 46 | 322 | |
| Heusden | 13 | 1 470 | 10 400 | 524 | 2 | 340 691 | 31 110 | 35 | 94 | |
| Nijmegen | 24 | 7 073 | 46 655 | 2 217 | 83 | 1 428 398 | 420 460 | 1 405 | 595 | 5301 |
| St Oedenrode | 10 | 1 629 | 12 454 | 675 | 6 | 386 000 | 182 950 | 7 | 129 | 1725 |
| Oirschot | 9 | 1 447 | 10 616 | 473 | 4 | 412 399 | 210 110 | 4 | 130 | |
| Oss | 16 | 2 969 | 18 904 | 1 198 | 23 | 560 730 | 148 862 | 11 | 230 | |
| Ravenstein | 17 | 1 151 | 7 746 | 397 | 1 | 304 236 | 52 214 | 6 | 74 | |
| Tilburg 2) | 17 | | 39 520 | 1 911 | 23 | 1 282 600 | 347 190 | 331 | 632 | |
| Valkenswaard | 12 | 1 320 | 8 518 | 458 | 4 | 261 540 | 24 100 | 8 | 117 | |
| Veghel | 17 | 2 924 | 19 752 | 998 | 4 | 709 999 | 582 001 | 10 | 257 | |
| Zalt-Bommel | 8 | 658 | 5 635 | 270 | 5 | 165 700 | 28 600 | 30 | 62 | |
| | 295 | 47 103 | 364 496 | 19 124 | 251 | 11 935 458 | 4 219 520 | 4 183 | 4 741 | 14 266 |

1) Deze cijfers zijn gebaseerd op de verslagen der visitaties, door de Hoogeerw Heeren Dekens gehouden in 1922 Zij betreffen dus het jaar 1921

2) De opgave over het Dekenaat Tilburg is genomen uit het verslag der visitatie 1921 en betreft dus het jaar 1920

## II.

## NIEUW OPGERICHTE PAROCHIËN

### in 1920.

1. H. Hart van Jezus te Oss bij akte van 16 Maart 1920, met ingang van 19 Maart 1920.
2. H. Antonius van Padua te Valkenswaard bij akte van 16 Maart 1920, met ingang van 19 Maart 1920.
3. H. Willibrordus te Tilburg (Loven) bij akte van 20 October 1920, met ingang van 24 October 1920.
4. H. Paulus, Boschdijk, Eindhoven (Woensel) bij akte van 22 November 1920, met ingang van 29 November 1920.
5. O. L. Vr. van Lourdes te Tilburg (de Hoeven) bij akte van 22 November 1920, met ingang van 29 November 1920.
6. H. Antonius van Padua, te Asten (Heusden) bij akte van 8 December 1920, met ingang van 13 December 1920.
7. H. Margaretha Maria, te Bakel en Milheeze (De Rips) bij akte van 22 December 1920, met ingang van 22 December 1920.

### in 1921.

1. H. Gerardus Majella, te Tilburg (Trouwlaan) bij akte van 6 Januari 1921, met ingang van 10 Januari 1921.
2. H. Maria Margaretha Alacoque, te Tilburg (Bredasche weg) bij akte van 6 Januari 1921, met ingang van 10 Januari 1921.
3. H. Jozef, te Helmond, bij akte van 7 Maart 1921, met ingang van 14 Maart 1921.
4. H. Hart van Jezus, te Nijmegen (Kraijenhofflaan) bij akte van 14 October 1921, met ingang van 17 October 1921.
5. O. L. Vr. Geboorte, te Nijmegen, bij akte van 14 October 1921, met ingang van 17 October 1921.
6. H. Stephanus, te Nijmegen, bij akte van 14 October 1921, met ingang van 17 October 1921.
7. Rectorale Hulpkerk van den H. Jozef, te Udenhout, bij akte van 13 December 1921, met ingang van 25 December 1921.

**in 1922.**

1. H. Antonius van Padua, te 's-Hertogenbosch (de Muntel) bij akte van 23 Maart 1922, met ingang van 27 Maart 1922.
2. Rectorale Hulpkerk van het H. Hart van Jezus, te Oploo-Twist, bij akte van 14 September 1922, met ingang van 18 September 1922.

**in 1923.**

1. H. Hart van Jezus te Vught, bij akte van 3 Januari, met ingang van 8 Januari.
2. Parochiale bediening opgedragen aan de Rectorale Hulpkerk „St. Jozef" van de EE. Paters Carmelieten te Oss, bij akte van 3 April, met ingang van 9 April.

## NIEUWE DEKENATEN.

Met ingang van 1 Januari 1921 werden drie nieuwe Dekenaten opgericht, n.l. Boxmeer, Geldrop en St. Oedenrode.

## III.

## KERKWIJDINGEN.

**Door Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen, Bisschop van 's-Hertogenbosch werden geconsacreerd in 1920**

11 October parochiekerk van den H. Lambertus te Eindhoven-Gestel. — Relieken van de H.H. Martelaren Ignatius, Bisschop, en Facundus.

**in 1921.**

1. 26 April kapel van 't Pensionaat „Regina Coeli" te Vught.
2. 27 October parochiekerk van den H. Antonius van Padua, te Valkenswaard. — Relieken van beide van de H.H. Martelaren Eustachius en Maximianus.

**in 1922.**

1. 29 Mei parochiekerk te Biest-Houtakker.
2. 26 Juni parochiekerk van het H. Hart van Jezus te Oss.

3. 23 October parochiekerk van O. L. Vr. van Lourdes te Tilburg (Koningshoeven). — Relieken van deze drie kerken van de H.H. Martelaren Eustachius en Maximianus.

## IV.

## BEKEERLINGEN.

In 1920 was het aantal bekeerlingen tot het R. K. Geloof **166**; in 1921 **109**; — in 1922 **115**.

## V.

## VERANDERINGEN IN HET PERSONEEL DER GEESTELIJKHEID.

### 1. STERFGEVALLEN IN 1920.

| Namen | Laatste Bediening | Overleden |
|---|---|---|
| E. J. C. de Quay | Em.-Pastoor Druten | 16 Jan. te Beers |
| A. J. L. v. Gils | Pastoor Huisseling | 20 id. |
| N. W. L. Baekers | Deken en Past. Schijndel Eere-Kamerh. v. Z. H. † | 26 Febr. |
| B. Baijens | Past. Vorstenbosch | 26 id. |
| H. J. H. de Beer | „ Aarle-Rixtel | 3 April |
| P. Brands | „ Westerhoven | 13 id. |
| B. G. C. ten Brink O. Pr. | Oud-Kap. Neerbosch | 25 id. |
| J. B. Panken | Past. Eere-Kamerh. v. Z. H. † | 25 Mei |
| F. J. H. Boex | Em.-Dek. en Past. Bladel. Eere-Kamerh. v. Z. H. † | 21 Juni |
| H. Langens | Em.-Kap. te Vught | 7 Sept. te St.-Oedenrode |
| M. A. v. d. Sanden | Pastoor Neerkant | 3 Oct. |
| J. J. v. Liempd | Rector Helmond | 11 Nov., Amsterdam |
| C. v. Kessel | Em.-Past. van Tongelre | 28 Nov. te Drunen |
| C. A. J. M. Zijlmans | Rector Uden | 29 Nov. |
| **1921.** | | |
| J. J. F. Tijssen | Rector Druten | 22 Jan. Geldrop |
| F. A. C. M. Swagemakers S.J. | Kap. Nijmegen | 31 Jan. |
| A. H. Bloem Ord. S. A. | Assistent Eindhoven | 31 id. te Leeuwarden |
| H. H. Berkvens | Rector Uden | 2 Febr. |
| M. Goijaarts | Em.-Kap. Beers | 6 Mrt. te St.-Oedenrode |
| F. M. A. Bots | Past. Hurwenen | 7 Mrt. |

| Namen | Laatste Bediening | Overleden |
|---|---|---|
| M. v. Moorsel | Past. Zevenb.-Hoek | 27 Apr., Breda |
| F. Berkelmans | Rector Tilburg | 13 Mei |
| Jhr. L. H. M v. Rijckevorsel v. Kessel | Deken en Past. Moergestel Geh. Kamerh. v. Z. H. | 20 Juni |
| L. v. Loenhout | Past. Olland | 27 id. |
| Jhr. H. V. M v. Rijckevorsel v. Kessel | Past. Groot-Linden | 16 Juli |
| A. A. J. Karthon | Em.-Past. Weebosch | 27 Augustus te Heusden |
| W. A. v. Oorschot O. Præm. | Pastoor Berlicum | 5 Oct. |
| J. A. C. de Kroon | Em.-Past. Beek | 6 Novemb. te Oisterwijk |
| A. B. Sala | Deken en Past. Ravenstein | 18 Nov. |
| A. C. J. M. Hordijk | Em.-Deken en Past. Veghel | 26 Dec. te Cleve |

1922.

| | | |
|---|---|---|
| B. F. van Krieken | Pastoor Baardwijk | 13 Jan. te Heerlen |
| P. J. Vroomans | Kap Tilburg | 23 Jan. |
| J. P. H. A. van Coll | Rector Reek | 14 Febr. |
| J. W. der Kinderen | Pastoor Nederasselt | 6 Maart |
| Th. van Rijbroek | „ Borkel en Schaft | 14 id. |
| H. L. v. d. Drift O. F. M. | Kap. Hernen en Leur | 3 April |
| Andr. Damen | Kan. Deken en Past. Eindhoven Geh. Kamerh. v. Z. H. Off. † | 5 Juni |
| J. Th. J. Onel S. J. | Assistent Nijmegen | 9 id. te Velp |
| M. H. J. Princen | Rector Budel | 11 id. |
| L. Th. de Groot S. J. | Kap. Nijmegen | 13 id. |
| A. H. Geurts | Past. Macharen | 15 id. 's Bosch |
| L. E. Verhoysen | „ Meerveldhoven | 28 id. |
| S. J. A. Janssen | Deken en Past. Geldrop | 25 Juli |
| J. F. M. Duijnstee | Rector Handel | 9 Aug. |
| P. Notten | Em.-Past. Diessen | 16 id. |
| J. Vinken | Em.-Past. Huisseling | 25 id. Bladel |
| L. Lorskens | Pastoor Vlierden | 13 Oct. |
| J. C. M. Becx | Rector Leeuwen | 15 Nov. |
| I. C. A. Hermans | Pastoor Haps | 18 id. |
| J. van Oort | Pastoor Mill | 24 Dec. |

1923.

| | | |
|---|---|---|
| B. van Oss | Em.-Kap. Bergharen | 30 Jan. te Boekel |
| Aug. Suetens | Past. Oerle | 21 Maart |
| A Verhagen | Past. Alem | 1 April te 's Bosch |
| Wilh. Tielen | Em.-Past. Demen en Dieden | 20 Mei te Veghel |

## 2. BENOEMINGEN, VERPLAATSINGEN ENZ.

1922.

| Namen | Vorige Bediening | Nieuwe Bediening | Met ingang van |
|---|---|---|---|
| F F. R. Oorsprong Ord. Praed. | Kap. Nijmegen (H. Maria Geb.) | Eervol ontslag | 4 Jan. |
| J. Fennell Ord. Praed. | Assistent Rotterdam (H. Dom) | Kap. Nijmegen (H Maria Geb) | id. |
| A. J M. van Erp | Rect. Tilburg (Moederhuis) | Past. Waalwijk (H. Clemens) | 27 Jan |
| J. M. Th. J. v. Wijck | Kap Tilburg (Het Haringseind) | Rector Tilburg (Moederhuis) | id. |
| J. P. Fr. Smijers | Kap Lieshout | Kap. Tilburg (Het Haringseind) | id. |
| P. W. J. M. Vossen | Priester v. h. Seminarie | Kap. Lieshout | id. |
| A J. G. Verschure | Kap. Tilburg (Het Haringseind) | Past. Tilburg (Trouwlaan) | 6 Febr. |
| W. v. d. Horst | „ Groesbeek | Kap. Tilburg (Noordhoek) | 17 id. |
| F. W. J. Houbraken | „ Alphen | „ Groesbeek | id. |
| P. J. F. A. v. d. Wielen | „ Beugen | „ Alphen | id |
| J W. A. Kuijte | Assistent Boerdonk | „ Beugen | id. |
| L W. Strijbosch | Past Herpen | Eervol ontslag | 6 Maart |
| C J A M. Lubbers | Kap. Tilburg (Korvel) | Past. Herpen | id. |
| B. M Barten | „ Deurne | Kap. Tilburg (Korvel) | 10 Maart |
| H. G. Verhoeven | „ Eindhoven (Tongerle) | „ Deurne (H Willebr.) | id. |
| P. J Gommers | Assistent Udenhout | „ Eindhoven (Tongerle) | id |
| H. J. M. v. Kemenade | Kap Kaatsheuvel | Conrect. Udenhout (Huize Ass.) | id. |
| J. M. M. v. Kemenade | Priester Seminarie | Kap. Kaatsheuvel | id. |
| L. Verhoeven | Past Rossum | Rector Reek | id. |
| H. C. M. Franken | Kap. Veghel | Past. Rossum | id. |
| J. C. F. Janssen | „ Nijmegen (H. Ant. Pad) | Kap. Veghel | id |
| A. J. Schots | Kap. Schijndel | „ Nijmegen (H Ant. Pad.) | id. |
| H. Steenbakkers | „ Son | „ Schijndel | id. |
| A M. C v Enschot | „ Velp | Past. Nederasselt | 24 Maart |
| G. Holstra Ord. Cap | „ Rilland-Bath | Kap. Velp | id |
| B. Berk | „ Dussen (H. Mar. Geb) | Eervol ontslag | id. |
| F. Groot Miss. S. F. | — | Kap. Dussen (H. Mar Geb.) | id |
| A. J. M. de Beer | Prof. Seminarie Haaren | Past. 's Bosch (H Ant.) | 27 Maart |
| C. L. M. Zuidgeest O. F. M. | Kap. Nijmegen (H. Franc) | Eervol ontslag | 31 Maart |
| J. G. v. Breda O. F. M. | — | Kap. Nijmegen (H. Franc) | id |
| P. Notten | Pastoor Diessen | Eervol ontslag | id |
| H. W. v Enschot | Kap. Eindhoven (Woensel) | Past. Diessen | id |
| M H J. Smits | „ Kaatsheuvel | Kap. Eindhoven (Woensel) | id. |
| R v. d. Biggelaer | „ Leende | Past. Borkel en Schaft | id. |
| W. J M. Bergmans | „ Waalre | Kap. Leende | id. |
| J. F. A. Vogels | „ Diessen | „ Waalre | id. |
| J. E. Muller O. F. M. | „ Ammerzoden | „ Hernen en Leur | 14 April |

| Namen | Vorige Bediening | Nieuwe Bediening | Met ingang van |
|---|---|---|---|
| J. G. A M. v. Rooijen O F M. | — | Kap. Ammerzoden | 14 April |
| A. v. d. Steen O. Cap. | Kap. Udenhout (Rectorale hulpkerk) | Eervol ontslag | 28 April |
| L. v. Heugten O Cap. | — | Kap. Udenhout (Rectorale Hulpkerk) | id. |
| Dr J M M. Maas | Past. Aarle-Rixtel | Deken en Past. Eindhoven | 23 Juni |
| J M J. Koenen | Kap Eindhoven (H. Cath.) | Past. Aarle-Rixtel | id. |
| J v. Helvoort S. J | Rector A'dam (H. Fr. Xav ) | Kap. Nijmegen (H. Ignat.) | 3 Juli |
| A. Wevers | Past. Dreumel | Past. Macharen | 7 Juli |
| P. C H. Kersmakers | Kap. Uden | „ Dreumel | id. |
| L. C. v. Berkel | Priester Seminarie | Kap. Uden | id. |
| A. F. M. Sweens | President Semin. Haaren | tevens Kan. Kath. Kapittel | 11 Juli |
| J. J. v. Laarhoven | Kap. Tilburg (Goirke) | Past. Meerveldhoven | 14 Juli |
| Th. Beijer | „ Zevenbergsche-Hoek | Kap. Tilburg (Goirke) | id. |
| H J. R Goette | Priester Seminarie | „ Zevenbergsche-Hoek | id. |
| W. G. H. Gijsbers | Assistent Ravenstein | Assistent Budel | id |
| P. A. J. M. v. Heijst | Kap. Boekel | Kap. Veghel | id. |
| P. H. v. Hooff | Kap. Zeelst | Kap. Boekel | 14 Juli |
| A. H. P. C. v. Weert | Priester Seminarie | „ Zeelst | id. |
| H. M. J. Sloots | Kap. Dinther | „ Kaatsheuvel | id. |
| J. M. v. Haaren | Priester Seminarie | „ Dinther | id. |
| G. J. M. Verbunt | Kap. Mill | „ Son | id. |
| J. H. Willenborg | Priester Seminarie | „ Mill | id. |
| J. L. J. Nuyens | Kap Waalwijk (Baardwijk) | „ Oss (H. Maria Onb.) | id. |
| J. A. v. Berkel | Kap. Lierop | „ Waalwijk (Baardwijk) | id. |
| G. A. C. J. Terhorst | Priester Seminarie | „ Lierop | id. |
| J. D J. v. Loon | id id. | „ Vught | id. |
| F. J J Cornelissen | Kap. Nistelrode | Eervol ontslag | id |
| E. B Odemaere | Priester Seminarie | Kap. Nistelrode | id. |
| Th J. de Louw | id. id. | „ Eindhoven (H. Cath ) | 28 Juli |
| F. A. B. v. Baars | Past. Budel | Deken Dekenaat Geldrop | 4 Aug. |
| A. J. F. Hansen | „ Vierlingsbeek | Past. Geldrop | 11 Aug. |
| W. A. C. Simonis | Kap. Oeffelt | „ Vierlingsbeek | id. |
| H. G. M. v. Swelm | Past. Eindhoven (H. Paul.) | Kap. Oeffelt | id. |
| A. A. Verberne | Kap. Tilburg (Besterd) | Past. Eindhoven (H. Paul.) | id. |
| B. F. E. v. Welie | Priester Seminarie | Kap. Tilburg (Besterd) | id. |
| W. A J. Tielen | Past Demen en Dieden | Eervol ontslag | 1 Sept. |
| J. Simons | Kap. Geffen | Past. Demen en Dieden | id. |
| J. P. Ch. M. Teulings | Prof. Seminarie St. Mich.-Gestel | Eervol ontslag | id. |
| P. J. M. H. Mommersteeg | Priester Seminarie | Kap. Geffen | id. |
| K. J. D. Janssens | id. id. | Vice-Prefect 1e Sect. St Michiels-Gestel | id. |
| H. G. H. Verhoeven | Kap. Raamsdonk | Eervol ontslag | id. |
| A. J. M. Caron | Priester Seminarie | Kap. Raamsdonk | id. |
| J. M. C. Castelijns | Kap. Bergharen | Rector Handel | id. |
| G. A. v. Vlijmen O. F. M. | — | Kap. Bergharen | id. |
| J. M. Keulen S. J | — | Assistent Nijmegen (H. Ign.) | 15 Sept. |
| S. H. v. Asseldonk S. C. J. | — | Rector Hulpkerk Oploo (Twist) | 18 Sept. |

| Namen | Vorige Bediening | Nieuwe Bediening | Met ingang van |
|---|---|---|---|
| H. W. Graat S. C J | — | Assistent Bakel-De Rips | 19 Sept. |
| A. H. Claassen O. F. M. | — | Kap. Ewijk | 30 Sept. |
| L. Th. Schlattmann S. J. | Kap. Nijmegen (H. Ignat.) | Eervol ontslag | 17 Oct. |
| J. A. J. Janssen S. J. | — | Kap Nijmegen (H.Ignatius) | id. |
| H Gijzels | Past. Duizel | Past. Vlierden | 27 Oct. |
| J. W. M. v. Moorsel | Rector Veghel | „ Duizel | id. |
| W. M Dekkers | Kap. Vught | Rector Veghel | id. |
| F. J J. M. de Wijs | „ Eindhoven(Woensel) | Kap. Vught | id. |
| A. de Vries | „ Goirle | „ Eindhoven (Woensel) | id |
| H. J. Smits | „ Druten | „ Goirle | id. |
| J. L. M. Mandos | „ Made | „ Druten | id. |
| F. A. M. Clercx | Priester Seminarie | „ Made | id |
| J. Groot O. Carm | Kap. Boxmeer | Eervol ontslag | id |
| G J. Wilens O. Carm | Assistent | Kap. Boxmeer | id |
| W. M. Wuisman O. Carm. | Klooster | Assistent Boxmeer | id |
| C. J. M. Strijbosch Ord. Praed. | Kap. Nijmegen (H. Hart v. Jezus) | Eervol ontslag | 15 Nov. |
| W. A. J. M. de Mol O. Praed. | — | Kap. Nijmegen (H. Hart v. Jezus) | id. |
| W. v. d. Elsen O. Praed. | Kap. Alkmaar | Assistent Neerbosch | id. |
| E. J. J. Kocken | Ass. Tilburg (H.H.v.Maria, Vinc a Paulo | Rector Beek-Ubbergen | 25 Nov. |
| E. J M. Pompe | Prof. Sem. 1e Sect. St Michiels-Gestel | Pastoor Haps | 15 Dec. |
| P. J de Bree | Priester Seminarie | Prof. Sem 1e Sectie St Michiels-Gestel | id |
| W. L. Lutkie | Kap. Gemonde | Rector Leeuwen | id. |
| A. J. J. M. Sicking | „ Gemert | Kap. Tilburg (H Will.) | id. |
| H. C. Schoenmakers | „ Helmond (O. L. Vr.) | Conrector Tilburg (Moederhuis) | id. |
| A, J. L. M. v. Hellenberg-Hubar | Priester Seminarie | Kap. Helmond (O. L. Vr.) | id. |
| A. F. W. Verwiel | Kap. Tilburg (Broekhoven) | „ Tilburg (Bredasche Weg) | id |
| L. J. v. Vroonhoven | „ Moergestel | „ „ (Broekhoven) | id. |
| M J. Smolenaars | „ Vierlingsbeek | „ Moergestel | id |
| J. C. Brekelmans | Priester Seminarie | „ Vierlingsbeek | id. |

1923.

| | | | |
|---|---|---|---|
| G. J. v. d Hout | Rector Vught (Voorburg) | Past. Vught (H H v. Jezus) | 8 Jan. |
| W. J. v. d. Hout | Kap. 's Bosch (St Jan) | Past. Mill | 19 Jan. |
| L. J. W. I. Hasselbach | „ Tilburg (Gasthuisstr.) | Kap 's Bosch (St Jan) | id. |
| M. J. P. v. Besouw | Priester Seminarie | „ Tilburg (Gasthuisstr.) | id. |
| J. Chr. v Niekerk S. J. | Assistent Nijmegen (H.Ign.) | Eervol ontslag | 5 Febr |
| J. Chr. Strick S. J. | Kap. 's Hage (O. L. Vr. Onb Ontv.) | Assistent Nijmegen (H.Ign ) | id. |
| Mgr. J. P. v. d. Heuvel | Pastoor Tilburg (Besterd) | Eervol ontslag | 31 Maart |
| M. C. Nabuurs | Rector der Bissch. Kweekschool, 's Bosch | Past Tilburg (Besterd) | id. |

| Namen | Vorige Bediening | Nieuwe Bediening | Met ingang van |
|---|---|---|---|
| P. Goorts | Conrector der Bissch. Kweekschool, 's Bosch | Rector der Bissch. Kweekschool, 's Bosch | 31 Maart |
| L. J. de Rooij | Kap. 's Bosch (St Jacob) | Conrector der Bissch. Kweekschool, 's Bosch | id. |
| J J. C. A. Bijnen | „ 's Bosch (St Pieter) | Kap 's Bosch (St Jacob) | id. |
| H. Th. v. Wagenberg | Priester Seminarie | „ 's Bosch (St Pieter) | id. |
| A. C. de Bont | Kap. Eindhoven-Strijp | Past Oerle | 6 April |
| A. W. Mooren | „ Udenhout | Kap Eindhoven-Strijp | id. |
| A Meulendijks | Rector Oss (St Jozef) | Eervol ontslag | 9 April |
| Dr J. Driessen O. Carm | Assistent Oss (Rect Hulpk.) | Rector Oss (St Jozef) | id |
| G. v. d. Stegge O. Carm. | — | Assistent Oss (Rect. Hulpk. St Jozef) | id. |
| F. J. Brox | Kap Heesch | Past. Alem | 20 April |
| J. F. A. v. Erp | „ Oploo | Kap. Heesch | id |
| Th. H. G. v. Amstel | „ Tilburg (Korvel) | „ Tilburg (St Anna) | 2 Mei |
| J. P. H. Simons | „ Mierlo | „ Tilburg (H. Gerardus Majella) | id. |
| P. J. v d. Boer | „ Mill | „ Mierlo | id |

## VI.

## PRIESTERWIJDINGEN.

Den 29sten Mei 1920 diende Z D. H. Mgr A. F. Diepen het H. Priesterschap toe aan de navolgende Eerwaarde Heeren Diakens van het Seminarie te Haaren :

| Namen | Geboorteplaats | Geboortedatum |
|---|---|---|
| Franciscus Joannes Josephus Cornelissen | Tilburg | 16 Maart 1896 |
| Joannes Heerkens | id | 3 Aug 1894 |
| Cornelius Adrianus Johannes v. d. Leeden | Bokhoven | 18 Aug. 1893 |
| Cornelis Adrianus Wilhelmus v. Oorschot | Heeswijk | 9 April 1895 |
| Johannes Rogier v. Rooij | Udenhout | 27 Juli 1895 |
| Hermanus Godefridus Johannes Sanders | Kekerdom | 14 April 1894 |
| Willem Petrus Arnoldus Sengers | Aarle-Rixtel | 8 Nov 1895 |
| Leonardus Wilhelmus Johannes v Teeffelen | Lithoyen | 17 Juli 1894 |
| Josephus Godefridus Maria Verbunt | Eindhoven | 16 Juni 1894 |
| Johannes Franciscus Antonius Vogels | Woensel | 9 Jan 1893 |
| Wijnandus Henricus Maria v. d. Waarden | Nijmegen | 23 April 1896 |
| Jacobus Aloysius Cornelius Schoenmakers (15 Aug. 1920 gewijd) | Tilburg | 26 Febr. 1895 |

21 Mei 1921

| Namen | Geboorteplaats | Geboortedatum |
|---|---|---|
| Everardus Petrus Beekmans | Oirschot | 28 Febr. 1895 |
| Wilhelmus Petrus Maria Bockling | Waalwijk | 10 Oct. 1896 |
| Adrianus Driessen | Someren | 15 Nov. 1896 |
| Gerardus Petrus Gudde | Boxtel | 24 April 1896 |
| Stephanus Hubertus Hackfoord | Bergeijk | 29 Nov 1895 |
| Jozef Martinus Maria v. Kemenade | Gerwen(Nuenen) | 4 Maart 1897 |
| Hubertus Antonius Josephus v. Laarhoven | Geertruidenberg | 17 Dec. 1894 |
| Josephus Adrianus Joannes Paymans | Tilburg | 13 Juli 1896 |
| Cornelius Wilhelmus Alphonsus Maria Schoenmakers | Tilburg | 27 April 1896 |
| Gerardus Antonius Vermeer | Goirle | 28 Dec 1895 |
| Theodorus Johannes Maria de Visser | Boxtel | 20 Dec 1895 |
| Petrus Wilhelmus Joannes Maria Vossen | Tongerle | 27 Oct 1895 |

10 Juni 1922

| | | |
|---|---|---|
| Lambertus Cornelis van Berkel | Boxtel | 25 Dec. 1897 |
| Martinus Josephus Petrus v. Besouw | Geldrop | 20 Jan. 1897 |
| Petrus Josephus de Bree | Waalwijk | 30 Aug 1896 |
| Johannes Cornelis Brekelmans | St Mich -Gestel | 11 Jan. 1896 |
| August Joseph Maria Caron | Stratum | 20 Aug. 1897 |
| Ferdinandus Adrianus Maria Clercx | Geldrop | 29 Mei 1896 |
| Henricus Johannes Richar 'us Goette | Nijmegen | 10 Aug 1896 |
| Johannes Martinus v Haaren | Beugen | 31 Mei 1898 |
| Ar out Laurent Joseph Maria v. Hellenberg-Hubar | Tilburg | 25 Mei 1898 |
| Karel Dominicus Josephus Janssens | Tilburg | 3 Juli 1897 |
| Wenceslaus Godefridus Cornelis Kerssemakers | Gestel | 1 Juni 1897 |
| Jacobus Petrus Josephus v. Loon | Waalwijk | 14 Oct 1896 |
| Theodorus Johannes de Louw | Oss | 30 Juli 1896 |
| Petrus Josephus Maria Hubertus Mommersteeg | Vlijmen | 17 Jan 1897 |
| Eduardus Bavonus Odemaere | 's Gravenhage | 18 Nov. 1897 |
| Jacobus Franciscus Maria Pessers | Tilburg | 5 Febr 1896 |
| Peter Hubertus Stevens | Sambeek | 4 Febr 1896 |
| Gerardus Cornelius Antonius Josephus Terhorst | Leuth | 26 Aug. 1898 |
| Hermanus Theodorus v Wagenberg | Overasselt | 3 Juni 1895 |
| Adrianus Henricus Petrus Canisius v. Weert | 's Bosch | 19 Jan 1898 |
| Bernardus Franciscus Ernestinus v. Welie | Dreumel | 18 Jan 1895 |
| Joseph Hendrik Willenborg | Nijmegen | 3 Maart 1898 |

26 Mei 1923

| | | |
|---|---|---|
| Gerardus Josephus van Aalst | Waspik | 29 Juli 1898 |
| Gerardus Peter Johannes Bannenberg | Westerhoven | 20 Juni 1898 |
| Cornelis Johannes Maria Joseph van Beek | Zevenb.-Hoek | 18 Maart 1899 |
| Michael Joseph van Boxtel | Uden | 12 Jan. 1898 |
| Arnoldus Franciscus Ludovicus van den Brekel | Tilburg | 15 Febr. 1899 |

| Namen | Geboorteplaats | Geboortedatum |
|---|---|---|
| Wilhelmus Henricus Brekelmans | Oirschot | 12 April 1897 |
| Antonius Bartholomaeus Leonardus van de Bult | Veghel | 5 Febr 1899 |
| Jacobus Renier Hadrianus van Eijndhoven | Liempde | 13 Juni 1898 |
| Wilhelmns Jacobus Maria Gerrits | Oeffelt | 17 Nov. 1897 |
| Theodorus Hubertus Johannes van den Heuvel | Tilburg | 4 Dec 1898 |
| Laurentius Cornelis van Ierland | Tilburg | 11 Febr. 1898 |
| Arnoldus Maria van der Meijden | Olland | 15 Juni 1898 |
| Wilhelmus Marcus Antonius van Mierop | Waalwijk | 24 Febr. 1899 |
| Gerard Henri Louis Marie van Riel | Tilburg | 12 Juli 1897 |
| Johannes Cornelis Simons | Helvoirt | 20 Mei 1897 |
| Henri Lambertus van der Steen | Erp | 14 Oct. 1896 |
| Henri Wilhelmus Joannes Surig | Liessel | 26 Juni 1899 |
| Franciscus Josephus Antonius Adrianus Verrijt | Tilburg | 22 Jan. 1898 |
| Hermanus Georgius Johannes Wehmeijer | 's Bosch | 27 Dec. 1897 |
| Andreas Martinus Zegers | Zeeland | 7 Maart 1899 |

## VII.

## PAUSELIJKE ONDERSCHEIDINGEN.

| Namen | Woonplaats | Onderscheiding | Datum |
|---|---|---|---|
| Jhr. L. v. Rijckevorsel v. Kessel, Past en Deken | Moergestel | Eere-Kamerheer v. Z. H. | 3 Febr 1920 |
| J de Gruijter | 's Bosch | Commandeur in de Orde van den H. Gregorius den Groote | 16 Mrt '20 |
| W Volker, Pastoor | Kaatsheuvel | Geheim-Kamerheer van Z H. | 13 Apr '20 |
| C. C. Prinsen, Pastoor van St. Jacob | 's Bosch | Huisprelaat van Z H. | 25 Mei '20 |
| J v. d. Heuvel, Pastoor en Deken | Tilburg | Geheim-Kamerheer van Z. H. | 15 Juni 20 |
| Fr. van Thiel | Helmond | Ridder in de Orde van den H Gregorius den Groote | 15 Juni 20 |
| J Prinzen-Verschure | Gemert | idem | 21 Juni '20 |
| W. v. Iersel | Udenhout | idem | 30 Juli '20 |
| Dr. Fr. Banning | Nijmegen | idem | 27 Sept. '20 |
| H van Dooren | Tilburg | idem | 15 Oct. '20 |
| Mr P. H Loeff | 's Bosch | idem | 15 Oct '20 |
| Fr. van Gardinge | Eindhoven | idem | 27 Nov '20 |
| J. Pompen, Vic -Gen. | 's Bosch | Protonotarius Apostolicus | 14 Febr. 1921 |
| Dr B. Eras | Rome | Huisprelaat van Z. H | 27 Mrt. '21 |

| Namen | Woonplaats | Onderscheiding | Datum |
|---|---|---|---|
| P. van der Putt | Eindhoven | Ridder in de Orde van den H. Gregorius den Groote | 15 Apr. '21 |
| P. Sweens | 's Bosch | idem | 16 Apr. '21 |
| J. v. d. Oudenhoven | Tilburg | Ridder in de Orde van den H. Silvestsr | 14 Juni '21 |
| Fr. van Gardinge | Eindhoven | Commandeur in de Orde van den H. Gregorius den Groote | 27 Juni '21 |
| A. C. van de Ven | Son | Ridder in de Orde van van den H. Gregorius den Groote | 25 Aug. '21 |
| G. Th. Dobbelmann | Nijmegen | Commandeur in de Orde van den H. Gregorius den Groote | 29 Aug '21 |
| M. Verberk | 's Bosch | Ridder in de Orde van den H. Gregorius den Groote | 22 Mrt. 1922 |
| Dr. G. J. Vriens | Nijmegen | Commandeur in de Orde van den H. Gregorius den Groote | 12 Mei '22 |

## VIII.

## KLOOSTERHUIZEN.

**In 1920 vertrokken:** de Paters van de Congregatie der HH. Harten van Jezùs en Maria en der Gedurige Aanbidding van het Allerheiligste Sacrament (Picpus) te Grave (Damianus-Stichting) en Vierlingsbeek, de Paters Jezuïeten (Fransche Provincie) te Gemert, de Fraters van Tilburg te Boxtel, de Broeders van Barmhartigheid van St. Joannes de Deo te Nijmegen, de Zusters Carmelitessen (v. d. Karmel van Moulins) te Dussen, de Zusters Trappistinen (Fransche Provincie) te Boxtel, en de Filles de Notre-Dame te Tilburg.

**In 1921:** de Zusters Franciscanessen (St. Jozef-gesticht) te Wijchen, de Zusters „de la Sainte Famille du Sacré Cœur" te Asten.

**In 1922:** de Reguliere Kanonikessen, van de Orde van den H. Vader Augustinus te Ravenstein.

Daarentegen werden **in 1920 opgericht** de navolgende *mannenkloosters:*

te Sterksel van de Broeders van den H. Jozef, (Moederhuis te Heel bij Roermond),

te Beek bij Nijmegen van de Broeders van den H. Joannes de Deo, („Huize Kalorama"),

te Boxtel van de Fraters van Tilburg (de-la-Salle-Stichting)

en de navolgende *vrouwenkloosters:*

te Haaren bij Oisterwijk (Huize Gerra) van de „Töchter des Göttlichen Heilandes" (moederhuis te Weenen),

te Elshout van de Liefdezusters van den H. Carolus Borromeüs (moederhuis te Maastricht).

**In 1921** werden opgericht de navolgende *mannenkloosters:*

te Helvoirt „St. Lambertus" van het Genootschap van het Goddelijk Woord (moederhuis te Steijl),

te Udenhout van de Orde der Minderbroeders-Capucijnen,

te St. Michiels-Gestel (Nieuw-Herlaar) van de Congregatie der Missionarissen van het H. Hart van Jezus, en

de navolgende *vrouwenkloosters:*

te Dreumel van de Zusters Franciscanessen (moederhuis te Schin-op-Geul),

te Wijchen („St. Jozef-gesticht") van de Liefdezusters van den H. Carolus Borromeüs (moederhuis te Maastricht),

te Asten van de Missiezusters Franciscanessen van den H. Antonius van Padua.

**In 1922** werden opgericht het navolgende *mannenklooster:*

te De Meerwijk („H. Land-Stichting") van het Gezelschap van Maria van den Zaligen Montfort,

en de navolgende *vrouwenkloosters:*

te Ravenstein van de Zusters van de H. Maagd „Het Gezelschap J. M. J." (moederhuis te 's-Hertogenbosch),

te Oss (par. „H. Hart van Jezus") van de Zusters van Liefde „Dochters van Maria en Jozef" (moederhuis te 's-Hertogenbosch),

te Berkel van de Dochters van Liefde van den H. Vincentius à Paulo,

te Eindhoven van de Missiezusters van het Kostbaar Bloed (moederhuis te Aarle-Rixtel).

1 Februari **1923** werd te 's-Bosch gevestigd een succursaalhuis der „Töchter des Göttlichen Heilandes" (moederhuis te Weenen).

Einde Mei 1923 waren in het Bisdom gevestigd 31 mannelijke Orden en Congregaties in 76 kloosters met 2259 kloosterlingen, en 53 vrouwelijke Orden en Congregaties in 247 kloosters met 7112 kloosterlingen.

## IX.

## ONDERWIJS.

Door de Wet van den 9 October 1920 tot regeling van het algemeen vormend lager onderwijs kwam de financiëele gelijkstelling van het bijzonder met het openbaar lager onderwijs tot stand.

Het aantal katholieke scholen van lager onderwijs bedroeg op het einde van 1922: 339 met 66.380 leerlingen, waarvan 25.332 jongens, en 41.048 meisjes; — van deze 339 scholen werden er 256 bestuurd door religieuzen. [1])

In 1920 werd te Eindhoven opgericht een R. K. Kweekschool.

Twee Congregaties, die zich wijden aan het onderwijs en wier moederhuis gelegen is in ons Bisdom herdachten het eerste eeuwfeest harer stichting, n.l.

de Zusters van Liefde „Dochters van Maria en Jozef" (moederhuis Choorstraat, 's Bosch), den 7 Juli 1920, en

de Zusters van de H. Maagd „Het Gezelschap J. M. J." (moederhuis Mariënburg St. Jans-singel, 's Bosch) den 29 Juli 1922.

---

[1]) Deze cijfers zijn ontleend aan het „Jaarboek van het Onderwijs en de Opvoeding der R. K. Jeugd in Nederland en Koloniën" 1922. (R. K. Centraal Bureau, 's-Gravenhage).

## X.

## MISSIE-ACTIE.

1. Goedgeslaagde Missieweken,- feesten,- tentoonstellingen wekten wederom meer liefde en ijver voor het grootsche missiewerk, zoo o.a. de missieweek te Nijmegen van 8—16 Mei 1920, de Missietentoonstelling te 's Bosch van 26—30 Juni 1920, de missieweek te Oss van 16—23 Juni 1922, waar met Z. D. H. Mgr A. F. Diepen zes missie-bisschoppen aanwezig waren, n.l. Mgr Aelen, Mgr Sweens, Mgr van Roosmalen, Mgr Pacificus Bos, Mgr Theelen en Mgr Dr J. Smit.

2. Bij Decreet van de H. Congr. „de Propaganda Fide" dd. 6 Maart 1920 werd Z. D. H. Mgr A. F. Diepen door Z. H. Paus Benedictus XV z.g. belast met de eervolle, doch moeilijke taak eene Apostolische Visitatiereis te ondernemen in de Missielanden Zweden, Noorwegen, Denemarken en Finland. — 8 Juni vertrok Z. D. H om zijn gewichtige zending te vervullen en keerde na een afwezigheid van ruim twee maanden in zijn Bisschopsstad terug. Den 8sten Sept. richtte Z. D. H. op het „*Gebedenverbond voor de bekeering van Scandinavië en Finland*" om „van Jezus' Goddelijk Hart de verhaasting van den terugkeer dier volkeren tot zijne H. Kerk (te) verkrijgen."

Einde 1922 telde het Gebedenverbond bijna 16.000 leden. (Tweede Jaarverslag van het Gebedenverbond, St. Michiels-Gestel).

In verband met deze Apostolische visitatie bracht Mgr. 2 Februari een bezoek aan Rome.

3. 30 November 1920 werd te Tilburg in de parochiekerk van de H. Anna door Mgr A. F. Diepen de H. Bisschops-wijding toegediend aan Mgr Joannes Aerts, M.S.C., Vic.-Apost. van Nederlandsch Nieuw-Guinea, tit.-Bisschop van Apollonia.

De Consecrator Mgr A. F. Diepen werd geassisteerd door H.D.H. Mgr Alain Guynot de Boismenu, M.S.C., tit.-Bisschop van Gabala, en Mgr Pacificus Bos, Ord. Cap., tit.-Bisschop van Capitoliade.

4. 12 Januari 1920 werd de Hoogeerw. Pater Dr G. Vesters, M. S. C. benoemd tot eersten Apost. Prefect van Celebes; op 15 Februari 1923 volgde zijne verheffing tot Apost. Vicaris van Rabaul (het oude Apost. Vicariaat van Nieuw-Pommeren).

5. 20 Juli 1921 werd de Hoogeerw. Pater Matthias, Ord. Cap. (Leonardus Brans, geboren te Eindhoven-Strijp) benoemd tot Apost. Prefect van de Apost. Prefectuur Sumatra, als opvolger van den Hoogeerw. Pater Liberatus Cluts, Ord. Cap.

6. Bij Apostolische Breve dd. 13 Januari 1922 werd de Hoogwaardige Heer Mgr. A. Smets (geboren te Dommelen bij Valkenswaard) benoemd tot Apostolisch Delegaat van Perzië en Apostolisch Visitator van Kaukasië, met residentie te Tiflis; in Aug. 1922 volgde zijn verheffing tot titulair-Aartsbisschop van Gangra, eene stad in Klein-Azië, de oude hoofdstad van Paphlagouië. Op 28 Oct. ontving Z. D. H. te Rome uit de handen van Z. Em. Kardinaal van Rossum de bisschopswijding.

Door de verheffing van Mgr. Smets en Mgr. Vesters is het aantal Priesters uit het Bossche Bisdom, die de Bisschoppelijke waardigheid bekleeden, gestegen tot *elf* [1]).

7. Door een „Motu Proprio" van Z. H. Paus Pius XI dd. 3 Mei 1922 werd het „Genootschap tot Voortplanting des Geloofs" verheven tot een *Pauselijk Liefdewerk* en de zetel van dat Genootschap overgebracht naar Rome.

Bij schrijven van 22 November 1922 werd de Hoogeerw. Heer Mgr. J. Pompen, Vicaris-Generaal, aangesteld als Nationaal Directeur.

## XI.

## VARIA.

1. Op 20 Mei 1920 kroonde Mgr. A. F. Diepen op

---

[1]) „*Het Missiewerk*", tijdschrift voor Missiekennis en Missieactie, 4e jaargang, n° 2, blz. 112 en vlg.

plechtige wijze het mirakuleuse beeld van O. L. Vrouw met Kindje te Handel.

2. Te 's-Hertogenbosch werd 11 en 12 Augustus 1920 gehouden het schitterend geslaagde 3de nationaal R. K. Drankbestrijdings-Congres; aan dit Congres was een sectie-vergadering verbonden voor Priesters, welke door ± 250 deelnemers bezocht werd. Monseigneur A. F. Diepen, ofschoon dien dag eerst om 3 uur teruggekeerd van zijne Apostolische Visitatie-reis naar Scandinavië, vereerde om 5 uur deze sectie-vergadering met zijn hooggewaardeerd bezoek. De slotvergadering van 12 Augustus werd bijgewoond en toegesproken door Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen en Z. Exc. Jhr. Mr. Ch. Ruys de Beerenbrouck.

3. In het Generaal Kapittel te Rome werd 19 Aug. de Hoogeerw. Pater A. Brocken Miss. S. C., geboren te Tilburg, gekozen tot Generaal der Congregatie.

4. De goedgeslaagde 10e Diocesane Katholiekendag werd 19 September te Eindhoven gehouden. Onderwerp: Toekomst van de Roomsche solidariteit.

5. Bij gelegenheid van het gouden Professiefeest 25 Sept. van den Hoogwaardigen Heer H. F. M. Hollemann, Magister-Generaal der Kruisheeren te St. Agatha, vereerde Z. H. de Paus den Jubilaris bij eigenhandig schrijven met het voorrecht de Cappa Magna te dragen.

6. 6 Nov. was het 25 jaar geleden, dat Z. D. H. Mgr. W. v. d. Ven z.g. de Bissch. Kweekschool voor onderwijzers te 's Bosch oprichtte. Bij deze feestelijke herdenking droeg Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen een Pontificale Mis op in de Kathedraal van St. Jan.

7. Bijgewoond door Hunne Doorl. Hoogw. de Bisschoppen van 's Bosch, Roermond en Breda, had onder groote belangstelling 29 Juni **1921** het nationaal Derde-Orde Congres te 's-Hertogenbosch plaats. De Aartsbisschop van Utrecht was vertegenwoordigd door Mgr. de Wit, Vic.-Gen., de Bisschop van Haarlem door Mgr. Thier, deken van Rotterdam.

8. 17 Augustus **1921** vierde de Noordbrabantsche Chris-

telijke Boerenbond het 25-jarig bestaan. De feestelijke herdenking werd gehouden te 's Bosch. Bijna 160 afdeelingen waren door ± 20.000 leden vertegenwoordigd. In de feestvergadering voerden o. a. het woord Mgr. A. F. Diepen, Mgr. P. Hopmans, de groote man van den N. C. B. „Pater" G. v. d. Elsen, Ord. Praem., Mgr. Mr. Dr. Nolens en de Minister-President Jhr. Mr. Ch. Ruys de Beerenbrouck.

9. 18 en 19 September. — Congres van de Federatie der R. K. Diocesane Volks- en Werkliedenbonden te Nijmegen, alwaar o. a. aanwezig waren Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen en de Ministers Jhr. Mr. Ch. Ruys de Beerenbrouck en Mr. Aalberse. Elf honderd deelnemers hadden ingeschreven op dit Congres.

10. 12 Febr. **1922.** — Naar aanleiding van een verzoek van Mr. Loder, president van het Permanent Hof van Internationale Justitie te 's-Gravenhage, is in alle kerken van het Bisdom een schrijven van Z. D. H. Monseigneur A. F. Diepen voorgelezen, waarin gebeden gevraagd werden om Gods zegen over de werkzaamheden van genoemd Hof af te smeeken.

11. Geheel het Nederl. Episcopaat was aanwezig op den 2en Nederlandschen Katholiekendag, welke gehouden werd 6 en 7 Juni te Nijmegen.

12. In opdracht van Z. Em. Kardinaal-Aartsbisschop van Weenen, Dr Fried. Gustav. Piffl, werd 19 Juni door Mgr. Wagner het door Professor Reich geschilderd tableau in de St. Jacobskerk te 's-Bosch als dank van Oostenrijk aan Nederland aangeboden aan Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen als voorzitter van het Ned. R. K. Huisvestingscomité.

13. De derde Ethnologische week werd gehouden te Tilburg 6 Sept.

14. Met grooten luister werd 12 en 13 November te 's-Hertogenbosch het Eerste Dioceaan-Eucharistisch Congres gehouden onder de Hooge Bescherming van Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen en onder voorzitterschap van Mgr. G. C. Prinsen, Pastoor van St. Jacob te 's Bosch.

Gedurende de Pontificale Mis in St. Jan voerde de z.g.n.

Sixtijnsche Kapel onder leiding van Mgr Raffaël Casimiri de Missa Papae Marcelli van Palestrina uit. 's Middags werd een groote Sacramentsprocessie gehouden in St. Jan.

Het schitterend geslaagd Congres werd gesloten met een grootsche plechtigheid in St. Jan, bijgewoond door duizenden menschen, zoodat de kathedraal tot in alle hoeken gevuld was.

15. 20 November vertrok Z. D. H. Mgr. A. F. Diepen naar Rome om zijn bezoek „ad limina" te brengen en keerde 5 Dec. terug.

J. VAN BEEK.

---

# De Roomsche Kerkschuur te Helmond [1])

door

A. M. FRENKEN, pr.

De inval der Franschen in 1672 had ook voor de Katholieken van Helmond het gelukkig gevolg, dat zij de kans hadden en ook waarnamen tot het bouwen eener kerkhuizinge of kerkschuur.

Volgens Th. Ign. Welvaarts [2]) stond Edmond van Cortenbach, Heer van Helmond, daartoe een stukje grond af, hetgeen wij echter nog nergens bevestigd vonden.

Wel vonden wij vermeld, dat het terrein, waarop de kerkschuur stond, met het daarbij gelegen erf eene oppervlakte besloeg van circa 13 roeden, dat zij stond in de Kerkstraat (ter plaatse waar thans het Protestantsche kerkje staat), aan hare Oostzijde de Kerkstraat, aan hare Westzijde het Kampstraatje [3]), dat zij was aangebouwd „uit de privative beursen der Roomsch Catholijke ingezeetenen" en dat bij hare bouwing ter plaatse twee huizen waren weggebroken. [4])

---

[1]) De stof van dit artikel ontleenden wij aan het Gemeente-Archief van Helmond Gemeentelijke Resolutieboeken, Stadsrekeningen, Bijlagen der Stadsrekeningen, eene portefeuille (N° 2066), maar vooral eene menigte ongeordende stukken, aan het Archief der Parochie van St. Lambertus te Helmond · „Manueel oft Annotatien" door Siardus Mertens (uitgegeven in *Bossche Bijdragen*, Deel II, blz 79—101, 285—305). Kerkrekeningen over de jaren 1721—'55 en eenige losse stukken, alsook nog aan enkele losse stukken in het Archief der Abdij van Postel.

[2]) *Levensschets van H. J Beugels*, 2e ed, blz 124.

[3]) Aan de Zuidzijde der kerkschuur, in het Kampstraatje, bezat het Roomsche kerkgenootschap (in 1793) een huis en erf Ten jare 1785 bezat de familie Verberne een huis naast de Roomsche kerk. Dit huis stond vermoedelijk aan de Noordzijde van het kerkehuis

[4]) Voor deze twee huizen betaalde het Kerkbestuur nog in 1804, behalve de reeele gemeentelasten, 6 gl. 2 st 12 penningen aan 's Lands verponding en bede.

De invoering der Reformatie en het verbod van den Roomschen godsdienst hadden fiasco gemaakt; de Protestantsche bewindvoerders, zoo in 't klein als in 't groot, moesten dat zelf allengs wel inzien. Zoo is het te verklaren, dat men na 1672 den Roomschen godsdienst in de kerkschuren stilzwijgend begon te *dulden*. [1]) Voor zoover ons bekend is, spreken de Staten-Generaal eerst in eene Resolutie dd. 5 Maart 1721 van een *permitteeren* van den Roomschen godsdienst; dit permitteeren geschiedde aan de ingezetenen van Heeswijk „by weege van conniventie" en „mits haar in alle zeedigheid gedraagende". Van eene „permissie tot oeffeningh van den Roomschen Godsdienst onder conniventie" spreken zij eerst *meer algemeen* in eene Publicatie dd. 19 Juli 1730.

Maar of hun godsdienst geduld, dan wel met conniventie gepermitteerd werd, — opzichtens de vergrooting, vernieuwing of verfraaiing der kerkhuizen van de Roomschen werd de grootste waakzaamheid aan den dag gelegd.

De hoofdzakelijke inhoud van de voornaamste desbetreffende Resolutiën der Staten-Generaal laten wij hier volgen.

1° Resolutie dd. 5 Maart 1721. In deze Resolutie, waarin aan de ingezetenen van Heeswijk, die hunne kerkschuur gerepareerd hadden, op hun verzoek werd toegestaan, om onder de reeds medegedeelde restrictie's in hunne gerepareerde kerkschuur hun godsdienst te blijven uitoefenen, wordt tevens vastgesteld, „dat geene Roomsche Kerkhuisen in Braband, ressort van den Staat, sullen moogen werden vergroot of vernieuwt, sonder voorafgaande permissie van haar Hoog-Mog., op poene dat diegeene, die het contrarie sullen koomen te doen, indien eenige Kerkhuisen onder conniventie van haar HoogMog. sullen hebben gehad, dat die vryheid sullen verliesen". [2])

---

[1]) Bij gevallen van „paapsche stoutigheden" werd nog geweld gebruikt en werden b.v. de deuren der kerkschuren gesloten en gecachetteerd. Zoo werd ook het Roomsche kerkehuis te Helmond meermalen voor den dienst gesloten, gelijk wij later meer uitvoerig hopen mee te deelen.

[2]) In 1728 werd te Lommel het Roomsche kerkhuis gesloten, omdat de inwoners het zonder voorafgaand verlof hadden doen verbeteren. Zie Resolutie Ho. Mo. dd. 15 Aug. 1729.

2⁰ Resolutie dd. 10 Jan. 1744. Deze renoveert het vastgestelde in de Resolutie dd. 5 Maart 1721 en verklaart, dat vernieuwingen, timmeragiën en melioratiën in het verbod mede inbegrepen zijn.

3⁰ Resolutie dd. 20 Dec. 1752. Hierin worden beide vorige Resolutiën geëlucideerd; verklaard wordt nl., dat ook geen vernieuwingen, timmeragiën of melioratiën *binnen* de Roomsche Kerkenhuizen gemaakt mogen worden zonder permissie en dat bedoelde Resolutiën van 5 Maart 1721 en 10 Jan. 1744 zullen betreffen niet alleen Brabant, ressort van den Staat, maar ook Staats-Vlaanderen en het land van Cuyck en zoowel de steden als het platteland.

4⁰ Resolutie dd. 28 Aug. 1761. De pastoor en kerkmeesters van Standdaarbuiten vroegen in 1760 om in de nabijheid hunner kerkschuur, die dreigde in te storten, een nieuwe te mogen bouwen volgens de bij hun rekest gevoegde bestek en teekening.

Bij deze resolutie van 28 Aug. 1761 wordt daarop door de Ho. Mo. beschikt. Daarbij nemen de Heeren het volgende in overweging: eerst oefenden de Roomschen in het district der Generaliteit hun godsdienst uit bij conniventie „in slegte afgeleegen schuuren, met leeme wanden en geringe strooije daeken voorsien"; kwamen deze in verval, zoo werden ze in den beginne clandestine door hen gerepareerd, doch „door de daagelijksche conniventie" nam de stoutheid der Roomschen toe en gingen zij zonder permissie tot vernieuwing over. Om hieraan een einde te maken werd de kerk van Heeswijk door het Officie Fiscaal gesloten, wat aanleiding gaf tot de Resolutie der Ho. Mo. dd. 5 Maart 1721, die 10 Jan. 1744 gerenoveerd en 20 Dec. 1752 geëxtendeerd werd. Na de Resolutie van 5 Maart 1721 kwamen vele verzoeken tot vernieuwing en ook zelfs tot vergrooting der Roomsche kerkschuren in; deze verzoeken werden òf afgeslagen òf toegestaan onder zekere bepalingen, die gewoonlijk hierin bestonden, dat in plaats van leeme wanden steenen muren gemetseld mochten worden ter hoogte van 8 of 10

voeten, de vóór- en achterschilden op een hoogte van 14 of 16 voeten, de vensters hoog ongeveer 6 voeten, en breed 4 of 5 voeten, niet „ovaal of kerkgewijs", maar vierkant; aan den ingang geen ovale, maar een vierkante enkele deur, gewoonlijk 6 à 7 voet hoog en 4 breed; het binnendak mocht men niet „wulfsgewijs beschieten, maar desnoods als een egale soldering"; ook moest men zich onthouden van noodelooze kosten aan schilder- en pleisterwerk of andere ornamenten; nu en dan werden voor zulk werk de kosten „op een seer modique somme" bepaald, onder voorwaarde nochtans, dat het verricht werd zonder bezwaar der gemeente. Tengevolge der rekesten of der min-nauwkeurige en al te gunstige inlichtingen bij de aanvragen werden verscheiden dezer voorschriften later niet nagekomen, „soodat er kerkschuuren exteeren, die soo niet voor kerken, immers voor seer gedistingueerde huysen, tot Roomsche kerken geapproprieert, kunnen worden aangezien".

Wordt nu het verzoek van den pastoor en de kerkmeesters van Standdaarbuiten ingewilligd, dan zal de kerk bijna eens zoo groot als de vorige worden met zeer hooge zijmuren, vóór- en achtergevels, een dubbele ingangdeur, van binnen gepleisterd, welfsgewijs beschoten, met een portaal, altaren, communiebank, biecht- en predikstoelen. Het verzoek wordt daarom afgewezen.

Tevens wordt vastgesteld, dat geen rekesten meer behandeld zullen worden, „ten sij daarin gespecificeert zijn woordelijk alle de veranderingen en teffens daaraan geannexeert een grond- en standteekening, soo van de teegenwoordige kerkschuur, als van de wijse, waar de kerkschuur volgens versoek vernieuwd soude worden" en dat aan de voorschreven bepalingen de hand zal gehouden worden. Na voltrekking „der geaccordeerde timmering" en bovendien van jaar tot jaar moeten de officieren de kerkschuren gaan inspecteeren, of de Resoluties van 5 Maart 1721 en 20 Dec. 1752 behoorlijk onderhouden worden.

5⁰ Resolutie dd. 18 Juli 1771. Daar het uiterst nood-

zakelijk was, dat de bedehuizen in Brabant (ressort van den Staat), Staats-Vlaanderen en het land van Cuyck ten plattenlande niet hunne gedaante van schuren en in besloten of betimmerde plaatsen hunne gedaante van huizen zouden gaan verliezen, verklaren Ho. Mo. „soo om de gemeentens door kostbaare timmeragiën van soodanige gebouwen niet te seer te drukken en uyt te putten, als tot wering van de ergernis, die daardoor aan die van de gereformeerde godsdienst moet worden toegebragt", dat de kerkhuizen of -schuren met roode pannen gedekt mogen worden op plaatsen, waar het grootste gedeelte der huizen met roode pannen gedekt is, doch waar de meeste huizen met stroo of riet gedekt zijn, worden geen andere dan strooien of rieten daken toegestaan.

6⁰ Resolutie dd. 10 Juli 1777. Verklaard wordt, dat het ordinaris onderhoud van daken, vensters en vloeren, blijvende deze zooals ze geweest zijn, zonder speciale permissie der Hoogmogenden aan de Roomsche pastoors en kerkmeesters nergens verboden is.

Geen wonder — 't was immers tijdens de Patriottische woelingen — dat men den Roomschen meer en meer in het gevlei trachtte te komen! Dit geschiedde vooral in de nu volgende resolutie.

7⁰ Resolutie dd. 8 Jan. 1787. Aan de Roomschen wordt toegestaan, om zonder een adres aan de Hoogmogenden noodig te hebben „alle noodige reparatiën en onderhoud van de kerkschuuren te moogen doen, waaronder behooren de muuren, daken, vloeren, deuren, vengsters en glazen, het repareeren en vernieuwen van altaaren, biegt- en predikstoelen, het maaken, veranderen of verplaatzen der noodige banken, het noodige verwen, het ophangen of verplaatsen van ornamenten, in de Roomsche kerken gebruijkelijk, gaande daarin te werk met alle behoorlijke overleg en menage, opdat de gemeentens door geene groote en onnoodige onkosten bezwaard worden, waar omtrent de Vicaris Generaal van 't zoogenaamde Bisdom van 's Bosch bij deze word aanbevolen, een waakend oog te houden."

Wat aangaat *een geheele vernieuwing of vergrooting der Roomsche kerkschuuren*, daartoe moet, gelijk voorheen, adres aan de Hoogmogenden worden gemaakt. Om echter ook hierin „een vaste voet te hebben", zullen de consideratiën van den Hoogschout der Stad en Meierij van 's Bosch worden ingewonnen, die naar meening der Hoogmogenden goed zal doen met daarbij vooral acht te geven „op het getal der ledemaaten tot dezelve kerk behoorende, zoodanig, dat na maáte van dien eens voor altijd bepaald werde, hoe hoog, breed en lang de muuren, vengsters, deuren etc. moogen worden gebouwd en geconstrueerd".

Gevolg gevend aan de in bovenstaande Resolutie vervatte aanbeveling, richtte Vicaris Aerts een schrijven, dd. Schijndel 3 Maart 1787, aan de heeren pastoors en kerkmeesters. Hij vermaande hen, bij eventueele kerkreparaties „met allen behoorlijken overleg en menage" te werk te gaan, „opdat door eenen verkeerden iever van godtsdienstigheid niet misbruijkt worde tot beswaer die gunste, die tot verligting der ingezetenen door Haare Hoogm. zoo gracieus is toegestaan".

Daarom gelastte hij hun, geen merkelijke reparatiën of onderhoud aan de kerkhuizen of -schuren te doen zonder voorkennis van den deken van hun district; deze moest den Vicaris van de noodzakelijkheid informeeren, die daarop dan nader zou resolveeren. Verder schreef hij voor, dat een copie van zijn schrijven aan het hoofd van het boek der kerkrekeningen moest geschreven, om der nakomelingschap tot naricht te dienen [1]).

Met bovenstaande benepen Resolutiën der Hoogmogenden voor oogen, al bracht die van 8 Jan. 1787 belangrijke verbetering, begrijpt eenieder, dat de Meierijsche kerkschuren nietige en bekrompen bedehuizen waren en bleven.

In hun armoedigheid en bedruktheid stonden zij daar als steenen symbolen van de arme en bedrukte Roomsche bevolking, die er-om-heen woonde of er ter viering harer

---

[1]) Eene copie van het schrijven van den Vicaris staat vóóraan in de Kerkrekeningen 1756—1857 (Parochie-Archief der St. Lambertuskerk te Helmond.)

geheimen in samenkwam. Ze zijn ons lief en hebben onze bijzondere belangstelling.

„Die oude, armoedige huiskerken en schuren — zoo schrijft J. C. A. Hezenmans zeer treffend [1]) — zijn thans verdwenen en het is te betreuren, dat er niet ééne meer bestaat, waaruit wij kunnen leeren, hoe zij waren samengesteld. Zij waren de wieg der vrijheid, de tempel en de woonstede van burgerdeugd en van geloof, waarin van den dageraad af de offeranden opstegen. Zij hadden geen klokketorens, om welker hooge spitsen de sterren glinsterden, maar de duive des eeuwigen vredes woonde in hen. Noch goud, noch edelgesteente vormde hun sieraad, noch kunstwerken van metalen en veelkleurig marmer, doch de onbevlektheid des harten en de heldendeugd van het verleden werden daar gekweekt".

Ook de kerkschuur te Helmond is reeds lang verdwenen en ook van haar weten wij niet, althans niet juist, hoe zij was samengesteld. Maar genoeg weten wij er toch van, om ons te overtuigen, dat bovenstaande schets ook op haar volkomen toepasselijk is.

Begeven wij ons in den geest omtrent het midden der 18e eeuw naar de Helmondsche kerkschuur, om haar even in oogenschouw te nemen.

De plaats harer ligging kennen wij reeds; een liefelijk, rustig plekje. Het bijbehoorend hofje en de lindeboomen, waaronder zij gelegen is [2]), geven aan haar eenvoudig en bescheiden uiterlijk een vertrouwelijk en vredig aanzien.

Het vriendelijk kerkje binnengetreden, zien wij behalve het hoofdaltaar van St Lambertus nog twee zij-altaren, t. w. een Lieve-Vrouwe- en een St Josef-altaar; verder de gewone kerkmeubelen als communiebank, biechtstoelen enz., ook een oxaal met orgel [3]).

---

[1]) *'s-Hertogenbosch van 1629 tot 1798*, blz. 392.

[2]) De lindeboomen waren van Postel afkomstig, want volgens de Kerkrekening van 1727 werd aan Andries van Haendel, kerkmeester, voor het halen van de linden te Postel betaald 3 gl. 1 st.; latere Kerkrekeningen (1741, '47 en '52) vermelden uitgaven „voor 't opsnoeien van de lindeboomen aan 't kerckenhuis".

[3]) 1753—1 Juli betaelt aan Paulus van Eysdonck voor den orgel 50 gl.

Den vloer van het schip zien wij bijna geheel bezet met banken, heele en halve; in het midden der kerk aan den zuidkant tellen wij er 21 en aan den noordkant 18, alle heele; dan nog 24 halve banken tegen den muur aan den zuidkant en 8 heele en 14 halve tegen den muur aan den noordkant. Ook zien wij nog een twintigtal stoeltjes, welke tegen 6 stuivers per jaar verpacht zijn.

De broeders en zusters der Derde Orde van St Franciscus en St Norbertus, de z.g. kwezelers en kwezels, schijnen met het kosterswerk belast te zijn, alsook met het toezicht over de catechismus-kinderen [1]). Een der „bruers" heeft ook de zorg voor den offerstok, welken we zien aan de achterdeur. 't Is wel zoo'n groote som niet, wat hij jaarlijks opbrengt, maar alle beetjes helpen en de uitgaven, die de kerk jaarlijks te doen heeft, zijn niet gering; al kon men er dan ook maar de 75 gl. mee voldoen, die de kerk jaarlijks als admissiegeld voor den pastoor en den kapelaan te betalen had aan den heer Kempenaar op het Geestelijk Kantoor te 's Bosch! [2])

Het verkoopen of verpachten der banken was langen tijd oorzaak van vele geschillen en oneenigheden. Om hieraan een einde te maken, werd door pastoor Ludolphus Vervlassen en de kerkmeesters in tegenwoordigheid van den Hoogeerwaarden Heer Vicarius Martinus van Litsenborg 4 Juni 1755 eene kerkvergadering gehouden. Eene nieuwe regeling werd alsdan getroffen, waarmede de parochianen zich zeer goed konden vereenigen. Toch rees er ook later nog wel eens kwestie over de banken. Zoo had de Helmondsche dokter in de medicijnen Lucas Josephus Bedijkx op 18 Sept. 1756 in 't vroege van den morgen eigenmachtig eene bank geplaatst binnen het hek van het St Josefsaltaar, dus op eene plaats, waar nooit banken gepermitteerd of geplaatst werden; alleen was om bijzonder groote redenen aan den heer van Milheze,

[1]) In 1748 betaalde de kerk aan broer van Meeuwen 9 gl. 9 st. „voor het oppassen in de kerk". — 1 Sept. 1749 werden uit de kerk een zilveren crucifix en een paternoster gestolen; twee verdachten werden gearresteerd.

[2]) In 1731 betaalden de kerkmeesters van het Roomsche kerkehuis „het fiscaalsgeld", bedragende 84 gl. 12 st. Wat voor belasting met het fiscaalsgeld bedoeld wordt, is ons niet duidelijk.

mr. Willem van Stralen, eene bank daar ter plaatse vergund.

Op een rekest van den pastoor en de twee regeerende kerkmeesters, Willem Clomp en Andries van Haendel, gegericht aan de Hoogmogenden, werden pastoor en kerkmeesters bij Resolutie van 27 Dec. 1756 gemachtigd [1]), „omme met uijtsluitinge van particulieren over de stoelen, banken en zitplaatzen in voorschreven kerkschuur van Helmont te disponeeren, zooals in redelijkhijdt zullen vinden te behooren, alsmede om den persoon van Lucas Josephus Bedijks te ordonneeren van de op zijn eijgener authoriteyt geplaatste bank binnen het hekken van het zoogenaemde autaer van St Joseph te amoveeren" [2]).

In dienzelfden tijd voerde het kerkbestuur een proces met den oud-kerkmeester Dirk van Lieshout over eene kerkbank (of over de kerkbanken?), een proces, dat blijkbaar ongunstig voor het kerkbestuur afliep, want dientengevolge moest in 1758 genoemd bestuur aan genoemden van Lieshout niet minder dan 682 gl. 7 st. betalen.

Jammer, dat het kerkje voor de kerkbezoekende gemeente wat klein en laag was. Het had eene lengte van 115 Rijnlandsche voeten, terwijl de hoogte der ramen 10 en hunne breedte 6 voeten bedroeg. Vooral bij sommige gelegenheden, zooals bij de Eerste Communie der kinderen, kon men zich slechts met moeite behelpen.

Deswege werd dan ook in 1784 en opnieuw in 1785 door pastoor en kerkmeesters een rekest gepresenteerd aan de Staten-Generaal; gevraagd werd, het kerkje aanmerkelijk te vergrooten, alsook een nieuw orgel te plaatsen.

Ziehier de daarop volgende Resolutie van de Hoog-Mogende Heeren. [3])

---

[1]) Nadat de Hoogmogenden op 8 Dec. het rekest ten fine van bericht en advies aan den drossaard H. van Adrichem gezonden hadden, en deze daarop van bericht en advies gediend had. In hun rekest verzuimden de supplianten niet, te wijzen op het *stil en zedig gedrag* der Roomsche gemeente te Helmond.

[2]) De Resolutie berust in het Archief des Bisdoms.

[3]) Naar een Extract uit het Register der Resolutien, in het bezit van den heer Jacques Raymakers te Helmond.

Mercurii den 14 September 1785.

Is ter vergaderinge geleezen de Requeste van Pastoor en Kerkmeesteren der Roomsche kerkhuijsinge binnen de Stad en Heerlijkheid Helmond, Mijerije van 's Bosch, houdende, dat de supplianten in het afgeloopen jaar 1784 zig bij Requeste aan Haar Hoog Mogende hadden geaddresseert en daarbij versogt verscheide nodige reparatien en vernieuwingen aan voors. Kerkehuysinge te mogen doen alsook de voorschreeve Kerkehuijsinge, te klein in begrip zijnde voor de meenigte Parochianen, beloopende alleen het getal der Communicanten circa een en twintig hondert personen, behalven diegeenen die nog tot geen communicanten zijn aangenomen, met twintig voet Rhijnlandsche te mogen vergrooten en mitsdien te maken ter lengte van hondert vijf en dertig voet Rhijnlands. Dat de Supplianten alstoen ook hadden versogt, om de muuren van weederzijden in steen op te metselen ter hoogte van twaalf voet Rhijnlands en doorgaans de muuren van het oud gebouw der kerkhuijsinge tot deselve hoogte te mogen brengen.

Dan Haar Hoog Mogende bij resolutie van den 13 Julij 1784 deselve Requeste hebbende gelieven te zenden aan den Drossard der Stad en Heerlijkheid Helmond, om deszelfs berigt en advis daarop aan Haar Hoog Mogende te doen toekomen, de Supplianten alsnu wierden geinformeerd, dat hetselve berigt en advis nog niet zoude zijn afgesonden, soo als zij supplianten dan ook uit de gerugten van eene te vreesen oorlog daarop niet zeer hadden geinsteert.

Dat intusschen de Supplianten was voorgekomen en zij door kundige lieden ook wierden geinformeerd, dat de hoogte der muuren tot twaalf voet niet bestaanbaar was of overeenkomstig met soo een uitgestrekt gebouw en dat door de l[aeg]te van het dak of het neederhangen van het beschot aan hetselve, hetgeen natuurlijk soo moest vallen, als de zijdmuuren niet hooger wierden opgetrokken, voor het vervolg te dugten was hetzelve ongemak, gelijk nu van tijd tot tijd gebeurde, namelijk dat eenige luiden van de vergaderde groote Gemeente en van die, die van buiten komen om den Dienst aldaar bij te woonen, door benauwtheid flauw of in onmagt kwamen te vallen en uit de Kerkhuijsinge moesten worden gedragen.

Versoekende de Supplianten derhalven de zijdmuuren doorgaans de geheele Kerkhuijsinge door tot zestien of agttien

voeten Rhijnlands binnenwerks te mogen opmetselen en ook volgens den eisch de kreupele geevels naar proportie vandien te mogen verhoogen, zooals meede om de cozijnen met de glasraamen in hout gezet ten weederzijde te maken, soo als deselve thans zijn, te weeten tien voet hoog en zes voet breed, meede Rhijnlands; wijders de nodige penanten tot stijving der muuren te mogen stellen en de stijlen ondermetselen; de vloer, om te meer droogte in de kerkenhuijsinge te bekomen, twee voeten te moeten verhoogen; en eindelijk een nieuw orgel in de Kerkenhuijsinge te mogen plaatsen.

En dat het mitsdien Haar Ho. Mo. gracieuselijk behagen moge, Copie der voors. Requeste meede te doen zenden aan den Drossard der Stad en Heerlijkheid Helmond, om tegelijk op deese als op voorige Requeste zijn berigt en advis aan Haar Hoog Mog. te laaten toekomen.

Waarop gedelibreerd zijnde, is goedgevonden en verstaan, dat copie van de voors. Requeste gesonden sal worden aan den Drossard der gemelde Stad en Heerlijkheid Helmond om desselfs berigt daarop, gelijk meede op der Suppl$^{n}$ gem. Requeste, den 13 Julij 1784 aan Haar Hoog-Mog. gepresenteert, aan Haar Hoog Mog. te laaten toekomen.

*(was get.)* F. W. Sloet v. Wamelo V$^{r}$.

Het verzoek bleef niet zonder resultaat, want in 1786 is de kerkschuur vernieuwd geworden, gelijk Schutjes IV, blz. 122 mededeelt en wij zelf in meerdere stukken bevestigd vonden. [1])

Vermoedelijk in verband met deze vernieuwing werd 21 Juni 1786 eene berekening der uitgaven en inkomsten van het kerkehuis door pastoor S. Mertens opgemaakt en door de regeerende kerkmeesters G. Clumpers en Q. Diddens, den oudsten kerkmeester P. Olifiers en den boekhouder J. v. de Reek opgenomen. [2])

Wij laten die berekening volgen.

---

[1]) In dat jaar verkochten de kerkmeesters van de Roomsche kerkhuizinge achtereenvolgens op 27 Maart, 8 Juni, 5 Aug. en 24 Nov. een partij brandhout, eenige duizenden pannen, oud timmerhout, plavuizen, planken, deuren, gordingen, sparren en anderen ouden afbraak.

[2]) Het stuk bevindt zich in het Archief des Bisdoms en werd hoogstwaarschijnlijk aan den Vicarius Apostolicus gezonden.

De uitgaven, berekend van 1775 tot 1785, bedroegen jaarlijks:

| | |
|---|---|
| Aan recognitiepenningen | 45 gl. |
| Aan geestelijke pagt [1]) | 1 gl. 10 st. |
| Aan verpondinge [2]) | 6 gl. |
| Aan de rëeele lasten | 1 gl. 6 st. |
| Aan den heer pastoor voor kostgeld van den Eerw. Heer Capellaan | 115 gl. |
| Alsnog aan den Heer pastoor volgens stellinge van den Hoogw^sten^ Heer Vicarius-Generaal M. van Litsenborg 1 April 1746 [3]) | 42 gl. |
| Aan de costerse voor wasschen, vegen, repareeren etc. | 48 gl. |
| Aan drij leekebroeders oft tertiarissen voor het dienen aan den altaar, communiebank etc. | 22 gl. |
| Aan den voorzanger | 12 gl. |
| Aan mis- en communiebrood | 10 gl. |
| Aan wijn voor het Sacrificie | 14 gl. |

Al deze uitgaven werden jaarlijks betaald uit den offer der kerkschaal.

De jaarlijksche inkomsten werden aangegeven als volgt:

1⁰ Den offer van de kerkeschaal in drij Missen op Sondagen ende Heijligendagen, wordende ieder dag gerekent op 3 gl. 10 st., salvo justo.

2⁰ Het wasligt op de uijtvaarden etc. etc.

3⁰ Het verkoopen der banken, waarvoor eens in 't leven betaald worden 5 gl.

4⁰ De kerk heeft onlangs gekocht een huysje, waarvan betaald worden voor huure 9 gl. 6 st. [4])

---

[1]) Jaarlijks te betalen aan het Kantoor der Geestelijke Goederen te 's Bosch.

[2]) Blijkens de kerkrekeningen sommige jaren iets meer, sommige iets minder dan 6 gl.

[3]) Waarschijnlijk is bedoeld het zuivelgeld, dat aan den Vicarius Apostolicus Martinus van Litsenborgh moest afgedragen worden. Vgl. *Bossche Bijdragen*, Dl. II, blz. 289, 290.

[4]) Later behoorden aan het Roomsche Kerkenhuis twee of drie huizen, waarvan één stond in het Kampstraatje, want volgens het Quohier der Verpondingen (1785) moesten „de Opsienders van het Roomsche Kerkenhuis" betalen van een huis 2 gl. 1 st. 10 penningen, van dito een 1 gl. 11 st. 2 p en van een huis in 't Kampstraatje 1 gl 2 st. 4 p. Mogelijk wordt met het eerste huis het kerkehuis zelf bedoeld Jaarlijks betaalden de kerkmeesters aan burgemeesterslasten — op ééne plaats wordt *huisgeld* genoemd — ongeveer 5 à 8 gl.

De kerkmeesters bevonden, dat het kerkehuis van 1775—1785 had overgehouden 226 gl., derhalve jaarlijks 22 gl. 4 st.

Eene der laatste plechtigheden, welke binnen de muren der kerkschuur plaats hadden, was de toediening van het H. Vormsel ten jare 1803 door Anna Antonius Julius de Clermont Tonnerre, bisschop van Chalons-sur-Marne, die tijdens de Fransche Revolutie in 1793 naar het Vicariaat van 's Bosch was gevlucht en later benoemd zou worden tot Kardinaal-Aartsbisschop van Toulouse.

Op 17 Sept. 1805 zou Roomsch Helmond zijne kerkschuur verlaten om de H. Handelingen wederom te gaan vieren in zijn oude parochiekerk van St. Lambertus.

Er werd in die dagen aan de kerkschuur wel gebroken [1]), doch zij werd nog niet afgebroken. Dat er aan gebroken werd, zeggen ons de verkoopingen, welke plaats hadden. Reeds op 17 Aug. 1805 was er een verkoop van houtwerk, stukken van zerken en vloersteenen der Roomsche Kerkhuizinge. Op 26 Maart 1806 werden door Godefr. van de Loo en Peter Swinkels Jr. als regeerende kerkmeesters publiek verkocht elf opgaande lindeboomen, staande bij de voormalige kerkhuizinge; een der verkoopingsvoorwaarden was, dat bij het rooien geen schade mocht geschieden aan de kerkhuizinge. In Febr. 1807 werd een publieke verkoop gehouden van balken, ribben, deuren en ander houtwerk, gekomen van de voormalige R. K. Kerkhuizinge.

De algeheele afbraak geschiedde in 1808.

Wegens den finantiëelen nood der kerkfabriek vroeg de kerkraad in eene missive van 25 Febr. 1808 aan Vicaris v. Alphen verlof, de ledig-staande kerkschuur te verkoopen in haar geheel of wel bij afbraak. En om den Gereformeerden ten minste het recht te ontnemen om hen te lasteren, als hadden zij alles gedaan om den Gereformeerden alle gelegenheid tot bekoming eener plaats voor hunnen eeredienst te benemen, stellen zij voor, om met de Gereformeerden over

[1]) Vermoedelijk wijl de meubels gedeeltelijk naar de groote kerk werden overgebracht.

den verkoop der kerkschuur te mogen onderhandelen. Dat de Gereformeerden ze koopen zouden, was evenwel niet te vermoeden. Bovendien stond het den kerkraad vrij, den koopprijs zoo hoog te stellen, dat de Gereformeerden den koop zeker zouden afwijzen, terwijl men dan toch dit bereikt had, dat de Hervormden den Kerkraad en al de Roomschen van het Departement niet langer bij den boezemvriend en beschermer der Hervormden, den Minister van Binnenlandsche Zaken, konden beschuldigen van vervolgzucht.

De Missive was onderteekend door J. A. Bots, J. J. v. d. Foelart, P. v. der Wallen, J. v. Lieshout, G. v. d. Loo en G. Scheepers. [1])

Het antwoord van den Vicaris is ons onbekend. Wel weten we, dat spoedig daarop met den afbraak der kerkschuur begonnen werd en dat 24 Maart, 8 April en 11 Mei publieke verkoopingen plaats hadden van pannen, panlatten, plavuizen, gordingen, gebinten, vliergebinten, houtwerk enz. van de afgebroken kerkschuur afkomstig.

Een stuk der schuur vóór aan de Kerkstraat bleef voor afbraak bewaard. De Burgerlijke Gemeente kocht immers voor 250 gl. circa twee negende van den grond met het gedeelte van den voormuur of gevel en de gedeelten der zijmuren, om er een brandspuithuisje te maken. Het opbouwen van bedoeld gedeelte der bijna afgebroken voormalige Roomsche kerkhuizinge tot plaatsing der Gemeentelijke brandspuiten werd 27 Juni 1808 aanbesteed. [2])

---

[1]) De missive berust in het Archief des Bisdoms Vermeldenswaard is nog, wat de Kerkeraad in zijn missive schrijft over Gilze in het land van Breda. Daar waren — zoo schrijven zij — ter vereffening van ontstane geschillen over de kerkgebouwen onderhandelingen tusschen de twee kerkgenootschappen aangegaan En naar zij gehoord hadden, waren de onderhandelingen zoover gevorderd, dat het R. K. Kerkgenootschap met voorkennis van den Vicaris-Generaal dier landstreek de nog gebruikt wordende kerkschuur ter verruiling tegen de parochiale kerk aan de Hervormden zou hebben aangeboden

[2]) Door het veranderen van den ingang der groote kerk was daar geen behoorlijke plaats meer, om de brandspuiten nog langer te bergen. Daarom besloot de Gemeenteraad op 10 Mei 1808, een gedeelte van het Roomsche kerkenhuis, dat men aan 't afbreken was, daartoe aan te koopen, t. w. het voorste gedeelte aan den kant der Kerkstraat.

Zeven negende gedeelte van de plaats der voormalige kerkhuizinge en ook het aangrenzende huisje met hof in het Kampstraatje bleef alsnog aan het R. K. Kerkgenootschap toebehooren.

Het brandspuithuisje was nauwlijks gereed of het moest reeds sneven.

Bij het bekende bezoek van Koning Lodewijk Napoleon op Zondag 16 April 1809 aan Helmond bracht Zijne Majesteit ook een bezoek aan het huis van den predikant Albert Scholten, alwaar hij de kamers zag, waarin de Protestanten sinds 17 Sept. 1805 kerk hielden. [1]) De koning schonk alsdan 6000 gl., om een kerkje voor de Hervormden op te bouwen. [2])

Van de audientie, die de koning ten stadhuize verleende, werd o. a. ook door den predikant gebruik gemaakt. Alsdan vroeg Zijne Majesteit aan den stadspresident P. P. Swinkels naar eene geschikte plaats voor de kerk der Hervormden. De president wees naar de plek, waar de Roomsche kerkhuizinge gestaan had met bijvoeging, dat deze aan de Roomsche Gemeente behoorde. De predikant merkte op, dat dan het brandspuithuisje geruimd moest worden, wilde men de kerk met het front naar de straat bouwen. Wel zeide de president, dat dat brandspuithuisje pas verleden jaar gebouwd was en veel gekost had, doch na eenige verdere gedachtenwisseling gaf de Koning toch als zijn wil te kennen, dat het brandspuithuisje geruimd zou worden.

Daarop volgde den 4den van Bloeimaand een Koninklijk Besluit, waarbij werd bepaald, dat te Helmond voor de Hervormde Gemeente aldaar en voor die van Aerle-Rixtel eene kerk moest worden gebouwd en wel „ter plaatze, daar te vooren de nu afgebroken Roomsche kerk heeft gestaan", en dat het Gemeentebestuur in Helmond moest zorgen, „dat de toegang tot gemelde kerk, welkers toegang tans door het

---

[1]) De pastorie der Gereformeerden stond op de Wiel.

[2]) Drie dagen na het Koninklijk vertrek werd deze som aan den predikant uitbetaald.

plaatzen van een brandspuithuis zeer belemmerd is, genoegzaam open en ruim zij".

Herhaaldelijk werd de president, P. P. Swinkels Pzn. door Gecommitteerden der Hervormde Gemeente (predikant Scholten, C. F. Wesselman jr en W. A. Ramaer) verzocht het brandspuithuisje te ruimen. De president was echter huiverig, hieraan gevolg te geven, blijkbaar omdat hij aldus er aan zou medewerken, dat de Hervormde Kerk op gewijden bodem zou opgetrokken worden. Nadat hij echter een onderhoud had gehad met den landdrost van Brabant, bracht hij de zaak ter raadsvergadering van 15 Mei 1809. De vergadering nam haar in nadere overweging en besliste op 2 Juni, dat het brandspuithuisje aan de Kerkstraat zou afgebroken en achter op de fundamenten der afgebroken Roomsche kerk aan het Kampstraatje zou opgebouwd worden ten laste der gemeente.

Het afbreken van het spuithuisje en het bouwen van een ander werd den 14en van Zomermaand 1809 aanbesteed. [1]) Aan het toen gebouwde brandspuithuisje herinnert ons het opschrift „'t Spuythuys", dat nog prijkt in den voorgevel van het thans nog daar ter plaatse staande dubbele woonhuis [2]).

Aangaande de Hervormde kerk, die op de plaats der afgebroken Roomsche kerkschuur gebouwd zou worden, had Koning Lodewijk bepaald, dat zij in 1809 gereed moest zijn. Men kreeg evenwel uitstel, om ze een jaar later te bouwen, zooals ook geschied is. Op 5 Febr. 1810 werd het bouwen der nieuwe kerk door den kerkenraad der Gereformeerde Gemeente publiek aanbesteed; zij moest lang zijn 49 voet, breed 29, en hoog 24 voet met eene consistoriekamer er achter tegen-aan; het werk moest 1 April begonnen en 1 Oct. 1810 voltooid zijn. Het werd aangenomen door Martinus

[1]) Op den 25sten van Herfstmaand 1809 werd aanbesteed het leggen van een muur dwars door het brandspuithuis, alsmede het uitbreken van fundamenten.

[2]) Het spuithuis werd omstreeks 1875 aangekocht door den heer C. Carp, die het alsdan tot het tegenwoordige dubbele woonhuis verbouwde.

van Driel, timmerman te Mierlo, voor 5390 gl. Voor preekstoel, banken en andere meubels betaalde de kerkenraad 530 gl.

Het Aardrijkskundig Woordenboek van Van der Aa [1]) zegt alleen van het kerkje, dat het was „ een klein, doch fraai gebouw, van een torentje en orgel voorzien". Den plattegrond van het kerkje vindt men afgebeeld in Aug. Sassen's *Historische en Topografische Atlas van Helmond* (plaat 13[4]). Het kerkje werd afgebroken in 1847, toen terzelfde plaatse de thans nog aanwezige Hervormde kerk gebouwd werd.

Ziedaar dan het einde der voormalige Roomsche Kerkschuur te Helmond, die, schuilend onder hare linden, thans nog onze verbeelding bekoort om hare liefelijke nederigheid en eenvoudigheid, maar die ons bovenal lief is, omdat zij, ondanks haar armoede en gebrek, toch was een Huis Gods, welks wanden als 't ware gedrenkt waren met de vrome gebeden onzer Roomsche voorouders, een Huis Gods, waarin onze voorouders in dagen van druk en vervolging veel zoeten troost en bemoediging vonden en waarin zij meer dan één en een kwart eeuw de zegeningen des Hemels hadden afgesmeekt over zich en hunne kinderen.

Dat oude, armelijke Huis Gods is thans verdwenen en niets is er van overgebleven, tenzij misschien .... wat steenen in „ 't Spuythuys".

---

[1]) Deel V, blz. 402.

# Het Kapittel van St. Steven en de Reguliere Kanunniken te Nymegen in de jaren 1587 en 1588

door

Dr. J. S. VAN VEEN.

Over de verhouding tusschen het Nymeegsche Kapittel van St. Steven en de Regulieren aldaar in de jaren na 1585 is in de eerste plaats gehandeld door den vorigen archivaris der gemeente Nymegen in zijn „Oud-Nymegens kerken, kloosters enz.", blz. 323 vgg., en daarna door Pater F. van Hoeck in deze Bijdragen, Dl. III, blz. 155—189. Beide schrijvers eindigen met eene vraag: „Hoe is het met die zaak ten slotte afgeloopen?" De bronnen, die tot heden vloeiden, zoo gedrukte als ongedrukte, laten ons in den steek. De heer van Schevichaven licht even een tipje van den sluier op, wanneer hij op blz. 329 van genoemd werk zegt:

„Na den dood van Santfort werd een nieuwe prior, Johannes Verbelius, benoemd en dat er ook weder een kapittel van (reguliere) kanunniken was vereenigd, zal lager blijken. Maar hoe dit te rijmen met de notariëele acte aangaande de wijding der parochiekerk [1]), waarin uitdrukkelijk vermeld wordt, dat de bisschop Willem van Rijswijck, deken van St. Stephenskerk, en het kapittel in bezit stelde van het Regulierenklooster met al zijn inkomsten en goederen, alsmede de gewijde vaten en ornamenten tot de kerk van dat klooster behoorende? Werd de kerkwijding van Lindanus later te niet gedaan?"

[1]) *Bossche Bijdragen*, Dl. III, blz. 159.

Maar er heeft een licht in de duisternis geschenen. Onlangs is verschenen een deel van 's Rijks geschiedkundige publicatiën, getiteld: *Romeinsche bronnen voor den kerkelijk-staatkundigen toestand der Nederlanden in de 16de eeuw*", bewerkt door wijlen Dr. G. Brom en Dr. A. H. L. Hensen. Daarin komen tal van brieven over deze zaak voor van de hand van den Keulschen nuntius Frangipani en deze bron begint juist te vloeien op het oogenblik, waarop de overige te kort schieten.

De heer van Hoeck zegt, sprekend over het mislukken der pogingen van den Prior-generaal der Regulieren Marcellus Lentius om het klooster voor zijne orde te behouden:

„Deze beschikking des konings moet voor Lentius wel zeer pijnlijk zijn geweest. Hij heeft toen nog eene poging gewaagd bij den Apostolischen Nuntius [1]) te Keulen; deze was het met den Generaal-Overste eens en richtte aan Deken en Kapittel dit korte, maar geharnaste schrijven"; waarop dan de brief van 23. October 1587 volgt (blz. 185). Van het daarna voorgevallene is hem niets bekend.

Dat Frangipani met ernst en kracht de belangen van het klooster, dat hij verongelijkt en benadeeld achtte, voorstond, moge blijken uit het volgende.

Het Kapittel van St. Steven had den Prior-generaal der Regulieren, Marcellus Lentius, bij 's Konings Hof te Roermond aangeklaagd wegens het handelen in strijd met de koninklijke beschikking betreffende het klooster. Toen Lentius dientengevolge eene dagvaarding had ontvangen om voor het Hof te verschijnen, wendde hij zich tot den nuntius met het verzoek om hulp. Deze schreef daarop 29. October twee brieven, eenen aan het Hof en eenen aan den bisschop van Roermond [2]).

---

[1]) Ottavio Mirto Frangipani.

[2]) Ik meen mij niet te vergissen, wanneer ik spreek van twee brieven. In de uitgave van Brom en Hensen zijn er vier, en wel 2 van 27. en 2 van 29. October (N° 290—293). M. i. zijn de twee van 27. October minuten, die hij bij nader inzien gewijzigd heeft, en die van 29. October die, waarnaar de verzondene brieven zijn geschreven. De brief aan Lindanus (N° 290)

In dien aan het Hof schreef hij, dat hij zich vereenigde met het protest van Lentius tegen de dagvaarding, en verklaarde hij nauwelijks te kunnen gelooven „a viris religiosissimis et in ditionibus regis tam catholici aliis ius dicentibus talia citationis edicta ac mandata contra canonicos regulares et illorum generalem omni et divino et humano iure non solum a seculari potestate, sed ab omni ordinaria iurisdictione exemptos et Sedi Apostolicae immediate subiectos prodire". Hij verzoekt hun derhalve de zaak naar hem te verwijzen.

In den brief aan Lindanus zegt hij, dat Joannes Verbelius, „canonicus regularis ordinis Sancti Augustini, Capituli Windesemensis, nunc a suo legitimo ordinario prior Monasterii Sanctae Catharinae ad regulares in oppido Neomagensi constitutus", bij hem gekomen is om hulp, en verzoekt daarom den bisschop te trachten een einde te maken aan de inmenging van het Hof in de twistvraag over het rechtmatige bezit van dat klooster en gaat dan aldus voort: „Durum enim nobis videtur, quod homo religiosus, ecclesiasticorum bonorum occasione, ad ecclesiasticorum etiam instantiam coram saeculari iudice litibus involvatur", en voegt er — niet zonder eenige geraaktheid — aan toe: „quasi vero opera nostra in his partibus forent superflua".

Johannes Verbelius schijnt een heethoofdig man te zijn geweest. In plaats van rustig den uitslag der bemoeiingen van den nuntius af te wachten, maakte hij zich in den loop van November met geweld van klooster en kerk meester en joeg er den pastoor uit, daarbij voorgevend, dat hij op raad en gezag van den nuntius zoo handelde. Deze gewelddadigheid haalde hem eene scherpe terechtwijzing van den nuntius op den hals (a. w. N⁰ 295), die er hem op wees, dat hij gemeend had, dat de prior den weg van het recht wilde bewandelen, en dat hij, Frangipani, daarom het Hof en den bisschop had aangespoord om hem recht te laten wedervaren,

---

bevat bovendien eene onjuistheid; daarin toch is sprake van den priorgeneraal Lentius als van den tot prior te Nymegen benoemde. De twee aan het Hof zijn in hoofdzaak gelijkluidend.

maar dat hij nu door zijne willekeurige wijze van handelen zeer verkeerd had gedaan, aangezien de afstand — al keurde hij dien niet goed — op wettige wijze was tot stand gekomen. Ten slotte gelastte hij hem alles in den vorigen toestand te herstellen.

Dienzelfden dag (28. November) schreef de nuntius ook eenen brief aan het Kapittel van St. Steven (a. w. N⁰ 294), waarin hij zeide het gebeurde van harte te betreuren en hun den raad gaf de zaak aan het oordeel der geestelijke overheid te onderwerpen (ad superiores vestros omne contentionis vestrae examen, discussionem terminationemque deferatis).

Aangezien het Kapittel niet genegen bleek dezen raad op te volgen, maar op den steun van Lindanus en het Hof bleef vertrouwen, nam de Keulsche officiaal de zaak ter hand en dagvaardde de heeren van St. Steven ettelijke malen voor het aartsbisschoppelijke hof. Toen ook dit niet baatte, greep de nuntius andermaal naar de pen en gelastte hun (a. w. N⁰ 298, 5. Maart 1588) alsnog binnen 14 dagen aan de oproeping te voldoen.

Dat deze stap niet geheel in den geest van den Roermondschen bisschop viel, is te begrijpen, wanneer men diens houding in de zaak nagaat, en van dat ongenoegen heeft hij den nuntius laten blijken, die hem in eenen brief van 4. April (a. w. N⁰ 299) daarop te kennen gaf niets dan de handhaving van recht en billijkheid te bedoelen. Op eene verontschuldiging met afwezigheid van de zijde des Nymeegschen Kapittels antwoordde hij (a. w. N⁰ 302, 5. April), dat men alle moeite had kunnen voorkomen door volmacht te geven aan eenen procurator, terwijl hij zich van de verdenking van partijdigheid vrij pleitte met deze woorden: „Non est quod sibi persuadeant nos a recto tramite recessuros posthabito iuris ordine, ut alteri quod ad alterum spectat tribuere videamur".

Middelerwijl had het Roermondsche Hof op 15. Maart uitspraak gedaan en wel — gelijk te verwachten was — ten voordeele van de heeren van St. Steven. Dat Frangipani

hierdoor pijnlijk werd aangedaan, moge blijken uit zijnen brief aan den bisschop van Roermond (a. w. N⁰ 305, 1. Mei), dien ik bij uitzondering in zijn geheel wil overnemen:

„Exhibuit nobis Marcellus Lentius, Prior superior sive Generalis canonicorum regularium Ordinis Sancti Augustini, sententiam definitivam a domino cancellario et consiliariis curiae ducatus Geldriae 15. elapsi mensis Martii die Ruremundae ad instantiam decani et canonicorum collegiatae ecclesiae sancti Stephani oppidi Neomagensis contra eundem Generalem et dominum Joannem Verbelium, priorem regularium canonicorum eiusdem Ordinis et oppidi, in causa controversiae dicti monasterii decretam, idque non obstante eius controversiae iudicium ac decisio a Sancta Sede Apostolica domino officiali Cameracensi delegata sit [1]) et per eundem, ut graviores sumptus vitarentur, domino officiali Coloniensi subdelegata.

Obsecro per viscera Jesu Christi perillustrissimam et reverendissimam Dominationem Vestram, ut agat, quod possit, pro componenda hac causa, ne malum aliquod longius serpat et graviores inde offensiones oriantur. Rem Suae perillustrissimae et reverendissimae Dominationis pietate dignam operabitur et scio apprime gratiam Sanctissimo Domino nostro.

Valeat in Domino et mei meminerit in orationibus et sacrificiis suis. 1. Maii 1588."

In haren hoogen nood had zich de Congregatie van Windesheim tot het hoogste ressort, den Paus, gewend (a. w. N° 318a). Na een overzicht van de zaak te hebben gegeven eindigen zij aldus:

„Cum autem dicti oratores a predicta Curia saeculari, quae dictos adversarios in iniquo isto spolio fovet, abhorreant neque sperent se ab ea in iustitiae complementum (aliquid) posse consequi et praeterea probabiliter timeant, ne dicta Curia praetextu suorum privilegiorum processus coram delegatis apostolicis impediat, supplicant humiliter Sanctitati Vestrae, ut nuntio suo in illis partibus existenti committere dignetur, ut per opportuna et efficacia remedia provideat, ut dictis spoliatis a iudicibus apostolicis iustitia administretur".

[1]) De Regulieren hadden zich tot den paus gewend (a. w. N° 332).

Dit verzoekschrift werd op 30. Juli 1588 door den kardinaal Montalto aan Frangipani toegezonden met verzoek namens den paus om de Regulieren zooveel mogelijk te helpen (a. w. N° 318).

Omstreeks denzelfden tijd had ook het Kapittel van St. Sreven weder eene poging in het werk gesteld om zijn doel te bereiken. Het had zich tot koning Philips „in synen Secreten Rade" gewend, en wel in dezen vorm:

„Remonstreeren ootmoedelyck den Deken ende andere van den Capittele ende andere der collegiaelder kercke van Ste Stevens binnen Nymmegen, hoe dat Uwe Maj. belieft heeft by acte van den XIX. Januarii XV^C^LXXXVII [1]) te confirmeren ende aggreeren voor zooveele in heur is, alsulcke incorporatie van den clooster van de Regulieren metten goeden, daertoe behoorende, als den eerw. heere biscop van Rurmunde binnen Nymmegen voors. naer voorgaende rype deliberatie heeft gedaen, ende dit al ten effecte, dat de supplianten te lichtelycker midts die voors. aggreatie van Uwe Maj. souden mogen verwerven by onsen heylichsten vader den Paus off synen herewaerts overgeschickten nuntium de volcomen confirmatie van deselve unie ende incorporatie; midts diewelcke bidden de supplianten, gemerckt sy in train siin van de voors. volcomen confirmatie tot Roomen te doen vervolgen, dat Uwe Maj. believe hun tot dien eynde te verleenen aen Syne Heylicheyt brieven van requisitorien off ommers van recommandatien in faveur van den supplianten ende dye doen depescheren in behoorlycke forme, tsy onder den segel van Uwe Maj. off onder de signature van Syne Hoocheyt.
Dwelck doende."

De beschikking op dit verzoek is zeer vaag en wellicht niet geheel naar den zin der vragers geweest:

„Poursuivent les supplians la confirmation là et ainsy qu'ilz trouveront en conseil. Faict à Bruxelles le XXVIII. de Juing 1588.

de Berti" [2]).

---

[1]) Zie Dl. III, blz. 183.
[2]) Oorspronkelijk in het oud-archief der gemeente Nymegen.

Uit eenen brief van 14. September (a. w. N° 330) blijkt, dat de Regulieren ook te Rome vrienden hadden, nl. de kardinalen Montalto en Madrucci, en dat de paus ten slotte de beslissing had opgedragen aan den bisschop van 's-Hertogenbosch, dit laatste — zooals uit eenen brief van Frangipani aan Montalto (a. w. N° 332) blijkt — ten verzoeke van het Kapittel van St. Steven. Daar de Regulieren den bisschop van 's-Hertogenbosch niet onpartijdig achtten, verzochten zij den nuntius de zaak zelf op zich te nemen. Deze gaf hun daarop te kennen daartoe niet bevoegd te zijn, maar beloofde hunne belangen naar zijn vermogen te zullen behartigen.

Inmiddels was Lindanus van Roermond naar Gent beroepen. In weerwil van de door hem aan het Kapittel betoonde gunst schrijft de nuntius over hem aan kardinaal Montalto:

„Ware hij hier gebleven, hij zoude door zijne goedheid en mijne bemoeiïngen de Regulieren tevreden hebben gesteld, gelijk de brieven, die ik van hem heb, doen vertrouwen."

Hoe was op dit tijdstip de feitelijke toestand? Uit denzelfden brief (van 14. September) vernemen wij: „Aldus zijn op het oogenblik niet de Reguliere, maar de wereldlijke kanunniken van de plaats beroofd." Wij zullen hieruit moeten afleiden, dat Verbelius ondanks de scherpe terechtwijzing van den nuntius zich heeft weten te handhaven.

Verder laat Frangipani ons in den steek: geen woord laat hij meer hooren over deze zaak. Ten aanzien van de uitspraak van den bisschop van 's-Hertogenbosch zouden wij dus in het duister rondtasten, ware het niet, dat van Schevichaven voor ons een lichtje had ontstoken. Op blz. 329 vg. verhaalt hij een en ander van de lotgevallen van het klooster in de jaren 1590—1593, waaruit blijkt, dat het toen door monniken werd bewoond; o. a. dat op 11. April 1593 de reguliere kanunnik Joachim van Schevichaven uit de stad werd verbannen en dat nog in hetzelfde jaar het klooster in een gasthuis is veranderd. Wij mogen dus wel met zekerheid aannemen, dat de bisschop van 's-Hertogenbosch ten voordeele der Regulieren uitspraak heeft gedaan.

Ik zoude hier gevoegelijk kunnen eindigen, maar heb nog iets op het hart.

Op blz. 186 zegt de heer van Hoeck, aan wiens aandacht het door den heer van Schevichaven over de jaren 1590—1593 gezegde blijkbaar is ontgaan: „Waarschijnlijk bleef Lentius, gesterkt door den steun van den Nuntius, zijn rechten handhaven. Voor deze gissing pleit een andere aanteekening van Van Genth [1]), waarin hij zegt, dat bij de benoeming van Petrus Pollius tot deken in 1599 hem door den bisschop Cuyckius gelast werd „totis viribus uti ad excludendum Regularium priorem."

De aanteekening luidt in haar geheel:

„Reverendissimus D. Henricus Cuckius, successor Lindani, decanum nostrum D. Petrum Pollium anno 1599, 3. Augusti, a nobis unanimi consensu et votis electum, ordinavit et eundem totis viribus uti debere ad excludendum Regularium priorem: suum non defuturum conatum etc., uti latius ex propria missiva hic addita."

Ik betreur het ten zeerste, dat die brief niet meer aanwezig is, daar hij wellicht licht zoude hebben gegeven over deze duistere zaak. Eerlijk beken ik hiervan niets te begrijpen. Wij weten, dat het Kapittel na de reductie van Nymegen in 1591 de stad heeft verlaten en zich in Kleefsland gevestigd; wij weten ook, dat reeds in 1593 het klooster tot gasthuis is ingericht, nadat Joachim van Schevichaven, die waarschijnlijk alleen van de broeders was overgebleven, uit de stad was verbannen. Welke beteekenis had het dan, dat de bisschop den buiten Nymegen resideerenden deken last gaf om alle krachten in te spannen ten einde den prior der Regulieren uit het hem niet meer behoorende klooster, dat reeds 6 jaren te voren eene andere bestemming had gekregen, te verdrijven?

Ten slotte nog deze vraag: hoe is dit stuk van 1599 in het Nymeegsche archief verzeild geraakt?

---

[1]) Kanunnik van St. Steven.

# Een „Legerboek" der Sint Stephenskerk te Nijmegen

door

F. VAN HOECK, S. J.

Het hier volgend manuscript kwam mij in handen door bemiddeling van den Capucijn P. Desiderius, wiens kundige speurzin reeds menig ongekend kerk-historisch document aan het licht bracht.

Bij nadere bestudeering bleek het handschrift ouder en belangrijker dan het hem en mij aanvankelijk toescheen. Immers, stukken die betrekking hebben op de Sint-Steven uit den tijd toen zij nog in het bezit der Katholieken was, zijn zeer zeldzaam. Het Nijmeegsche gemeente-archief bezit slechts een enkel pakket (bundel U) en in het kerkelijk-archief is niets te vinden dan een rekenboek over de jaren 1585 en 1586. [1])

Dit rekenboek wordt door van Schevichaven genoemd „hoogst merkwaardig als zijnde het eenige geschrift dat uit de katholieke tijden overgebleven is." Maar nog merkwaardiger is dan het door P. Desiderius gevonden manu-

---

[1]) Van Schevichaven, *de St. Stephenskerk te Nijmegen*, blz. 152, 153. Bijna alle documenten van kerken en kloosters zijn vernield of verspreid in de woelingen der 16e eeuw. Wat te Nijmegen bleef of teruggekomen was, ging later op bespottelijk droevige wijze verloren, volgens een raadsbesluit van 8 Febr 1626 werden ze voor eenige stuivers per pond verkocht aan Aernt Cornelisz. Het in het Kerkarchief aanwezige rekenkoek is een langwerpig smal folio met perkamenten omslagband. Op het titelblad staat geschreven: Thomae Vyanen. Rekenongh Lamberti Busaei Kerckmeister, aengaende op den 16 Aprilis, stilo novo, 1585 ende geduirende tot den 24 (?) Martii 1587.

Vexatio dat intellectum.

script daar dit de bron is waaruit de kerkmeester Lambert Buys een groot deel der opgaven van zijn rekenboek geput heeft. Behalve dat in het rekenboek de hoofdzaken herhaaldelijk overeenstemmen met het manuscript en er dan meerdermalen de woorden te lezen staan „het legerboek brengt met dat" enz. wees mij de gemeente-archivaris Dr M. Daniëls op een ander stellig bewijs: de laatste 21 bladzijden van het manuscript zijn in den rechter bovenhoek gefolieerd met een heel fijn pennetje dat ook in het rekenboek terug te vinden is; waar dan naar het legerboek verwezen wordt staat het folio in het origineel er steeds bij en het nummer klopt telkens. De juiste datum van het ontstaan van dit legerboek is moeilijk vast te stellen. Het papier heeft geen watermerk. Er zijn verschillende handen aan het schrijven geweest, die zeker niet gelijktijdig zijn. Een paar stukken zijn stellig, enkele andere waarschijnlijk naar het einde der 15e eeuw terug te brengen; maar de meeste dateeren uit de eerste helft der 16e eeuw, zooals blijkt uit collatie der voorkomende namen met Joosting en Sormani. [1])

Het legerboek stelt ons in kennis met den rijken kerkschat der oude Sint-Steven. In de lijsten der altaarbenoodigdheden en van het Lieve-Vrouwe-tooisel vinden Liturgisten wellicht het een en ander wat hun interesseert, maar we krijgen er tevens iets anders uit te weten. Er bestaat namelijk nog een inventaris der kerkornamenten opgemaakt den 10 October 1589, door van Schevichaven gepubliceerd in zijn St. Stephenskerk blz. 55. Tusschen deze inventarisatie en die van het legerboek ligt de beeldstormerij van 1566 en 1579. Een vergelijking kan dus uitwijzen, wat er in die droevige dagen is verloren gegaan — en dat valt betrekkelijk nog al mee. De geestelijkheid en de burgerij heeft dus gelegenheid gehad het meeste zilverwerk en andere kostbaarheden bijtijds in

---

[1]) Joosting. *Inventaris van het Oud-Archief der Nymeegsche Broederschappen.*
Sormani. *Inventaris van de archieven van het Borgerkinderen-weeshuis,* enz.

veiligheid te brengen. Eenige jaren later echter, bij de inname der stad door prins Maurits den 21 October 1591, kwam de Sint-Steven definitief in handen der Protestanten en geraakte heel de kerkenschat verstrooid en voor goed verloren.

De Redactie wenschte dit manuscript als bronnenuitgaaf te plaatsen; ik heb dus aan den ongewijzigden tekst slechts hier en daar een noot toegevoegd. Tevens wilde ik hier van de gelegenheid gebruik maken om de aandacht der Z. E. H. Pastoors der dorpen om Nijmegen te vestigen op het misschien aanwezig zijn in hunne archieven van soortgelijke documenten betrekking hebbende op kerken en kloosters van Oud-Nijmegen.

In de dagen der protestantsche overheersching is het meeste over de grens gebracht naar het veiliger Kleefsland — maar het is zeer goed mogelijk, dat in de een of andere pastorie van 't Maas en Waalsche en van de landen van Ravenstein en Cuijk, nog belangrijke stukken verborgen liggen. Ook dit legerboek is van een pastoriezolder gekomen.

Ik houd mij voor eventueele mededeelingen hieromtrent ten zeerste aanbevolen.

## Dit sijn die Tynse end Renthen der Kirspelskircken tot Nymegen.

### Op Pasche et Victor.

In den ijrsten uit huys end hofstat Derix van den Hovel tymmerman, gelegen opten Gansehovel die eyn syde wilne [1]) Wynken van den Wael barbier, die ander syde die moniken van Cleve end Arnt Doyin after end voer die strate.

4 ℔ end 2 ℔ wass. Daer is eyn brief aff.

Nu Peter Rampers, smit.

Item uit huys end hofstat Herman Johanss wilne wever, gelegen by den Horthornick die eyn syde end dat eyn eynde Herman vurs. dander syde Geirt Boits wyf, dat ander eynde Gerit van Deynssen.

---

[1]) wilne = wilneer = weleer, wijlen.

10 alde vleems. Daer syn twee brieven af.
Noch ut enen gevel desselven huys 1 ℔ jaers gaff Herman Janss wijff daarnae in enen testament onser lyeven vrowen om Gaits wijll.

Item uit vier hont lants Arnt Ryngewalts, gelegen opten Hogenvelde geheyten die Pels, die eyn syde end dat eyn eynde Jan van Bronckhorst, die ander syde Wendel van Olmen, dat ander eynde Rulof van Persingen end Johan die Man.
5 st. pachts op Victor. Daer is eyn brief af.

Item uit huys end hofstat Gairt Blairen gelegen in die Hezelstraet die eyn eynde Laurens van Marzen die ander syde end after Johan Stevenss wyf end oer kynder end voer an die straet.
. $1^1/_2$ alden st. Daer zijn twee brieven aff.

Item uit huys end hofstat Gadert Tichgelers dochter gelegen in die Heselstraet by den put die eyn syde die stove dander sijde end dat eyn eynde die straet, dat ander eynde Gerit Muelirpass. (?)
2 ℔. Daer is eyn brief af.
Nu Deriske van Elst.

Item uit huys end hofstat Wendelen echte wijf wilne Dircs van den Walschit tymmermans, gelegen by den Horthornick deen syde Wendel vurs. dander syde scherenslip Kremer after Moselman die Volre voir an die straet. 1... guld. eyn brieff.

Item eyn stuck lants Wendelen van Olmen opten Hogenvelde end plach to wesen voermaels Claes Wijnckenss end Vresen (?) wilne Ricolt Sadelmekers wyf, deen syde wilne Albert Strick dander syde wilne Heynken Cup. 33 st. 4 d. twee brieve.
Hyer vaen heft die kerck nu 12 witpenck utter 1 kleyn huysken achter Jans huys van Ewijck op Krijckbeck.

Item uit huys end hofstat Nese Weirembrechts gelegen in die Nyestat, deen syde Johan van Duiren dander syde Willem Melis Kinder, after Nese vurs. end voer ten Waelwt (?)
1 ℔. 1 brief.

Item uit huys end hofstat Johan Heynkenss ende Hille van Megen dat Rulof die Verwer the bewonen plach, gelegen in die Hezelstrait deen syde Ott van Herwen end Jacop Mynne dander syde die straet after der stat erve. 33 st. 8 d. 1 brief.

Dit steit tot vier terminen als Pasche, Victoris, Petri etc. 10 st. end die 2 st. 8 d. op Nativitatis Mariae. Dit is verwisselt an Wolter Kremer voer 2 ℔ sjaers uit huys Geirt Tess gelegen buten die Boirchpoert in die Ubbergsche strait. 2 ℔. nu die stat affgebraken end tot nyet is.

Item Ot van Herwen uit erve gelegen in die Hezelstrait, deen syde Otken Steynhuis van Herwen end after dander syde wilne Rolof die Verwer, voer die strait. Dit betailt Ot van Herwen uit den erven vurs. 11 st. 8 d. Dyt is verkocht.

Item uit huys end hofstat Walraets wyf van Oss gelegen in die Hezelstrait deen syde Jans gasse van Zeller, dander syde end after Walraets wyf van Oss vurs. voer an die gasse. 2 ℔. · 2 brieven. Dit geeft die heyllige geest. [1])

Item uit huys end hofstat Reynken Derixs gelegen opten Gansehovel onder den groten Kirckhof, [2]) deen syde dat nije cornekel dander sijde Johan Vogel Claess, after an den Kirchhof end voer an die straet.
2 ℔. 6 st. 8 d. enen brief. Dit heeft die kerck aen hoer.

Item Gerit van Monster uit enen hoff gelegen after erven wilneer Jacop Venboet Gadertss die eyn syde Deric Scheelberch dander syde Aleyd Heysen, voer an die straet. 1 ℔. 8 d. 2 brieven.

Item uten alden Begynhuys opten Berch gelegen, deen syde Johan van Zeller dander sijde die begynen opten Hezeschenberch. 3 ℔. enen brief.

---

[1]) de Broederschap van den H. Geest.
Over deze en andere in het Legerboek voorkomende broederschappen Joosting, *Inventaris* enz. Inleiding.

[2]) Het Groot Kerkhof is de begraafplaats om de St Stevenskerk. Over dit kerkhof en het „Knekelhuis", van Schevichaven, *Oud-Nijmegensstraten*, blz. 293.

Item Rutger Loy uter huys end hofstat gelegen mitten eyne syde end mitten enen eynde die beginen opten Hezeschenberch vurs. dander syde die straet, dander eynde Gadēlt Heuken, end dit moet hi verleggen bynnen 4 jaeren nae ynhalt eynes briefs. 1 alden st.
Nu die Beginen.

Item Bairs die lynenwever uit huys end hofstat gelegen in Pickengas deyn syde Johan Sanderss dander syde Styn Dekers (?) end wilne Jorden van der Heyden, deen eynde Peter Scheelberch end voer an die straet. $1^1/_2$ alden st. end $1^1/_2$ alden braspenninck. 3 brief end noch $1^1/_2$ alden st. die Jan Monyck gegeven heeft.
Nu Herman die Groit. Nu Severyn van Kempen, nu Derick Goissens moetten betalen hier voer 2 st. cur. (?)

Item Johan van Doyenberch uit huys end hofstat wilne Gaitsten Rufels gelegen in die Hezelstrait, deen syde end deen eynde der stat erve, dander syde Gerit Ruyss smyt, end voer an die straet, op Victoris alleyn 10 st.

Item uit huys end hofstat Johans van Worinchem geheyten die Kiste gelegen in die Smeetzstrait deen syde, end deen eynde Steenwech van der erfenisse geheyten Brabant, dander syde Deric van Wije schomeker. 1 alden st. 1 brief.

Item uit huys end hofstat Henric Puelman schomeker, gelegen in die Plaitmekerstrait deen sijde Gerit van Mydler spairenmeker, dander syde end after Gerit Neve snider. 2 alden st, 2 brieven.
Nu Derick Rongh.

Item uter huysing en hofsteden Rutgers die slecht lynnenwevers Johan Bonerts end Johan Ketels end is nu der Jodenschoile [1]), gelegen in Wusixgasse, deen syde Johan uten Wynckel dander syde wilne Peter die Loper, after Arnt van Wychgen steynmetseler.
5 ℔ en 2 hoenre. [2]) 1 brief.

---

[1]) Een Jodenschool in de Woesickgas vond ik nergens vermeld. Wellicht wordt er de Synagoge onder verstaan die de Joden reeds in 1426 bezaten in of bij de Houtstraat. Van Schevichaven. *Penschetsen II,* blz. 25: Iets over de Joden te Nijmegen.

[2]) In eenige rekeningen van de St. Steven over inkomsten voor de altaarbediening komen meermalen „hoenderen" voor. Van Schevichaven, *de St Stephenskerk,* blz. 44.

Item uit huys end hofstat Henrics van Etwick Kremers, gelegen onder 't Gewandhuys deen syde Johan uten Wynckel dander syde Deric van Calker. 4 ℔. 12 st. 1 brief.
Nu Jan Straet. Geeft nu Henric van Kenen Kremer. Nu Henric van Hoesden.

Item uit huys end hofstat Zween Palmerts gelegen in der Steenstraten, deen syde Willem Gruenwalt dander syde Gerits Kinderen van Well after wilne Heynken mesmeker. 1½ alden st. 2 brieff.
Dit heeft die kirck nyet geboert dan langh Thijs heefft et Kircken gegeven vier vueren gaelsther (?)

Item uter heelfte van der huysinge end hofstat Derix van Hommersom, deen syde van der heelre huysinge Deric van Lent Berntss gcheyten Viervant dander sijde Bertout Wynantss schomeker after wilne Heynken Wetmeter (?). 3 reynald guld. 2 brieven.

Item uit huys end hofstat Karle die Scheper gelegen in die Hirtzstege deen syde Schaexken dan der syde Johan Coppenss, after an dat velt, voir an die strait tegen Sunte Agneten over end dit reijken die priester uyt. 10 st. 1 brief.

Item uit huys end hofstat Arnt Baerts gelegen op ten Wijer deen syde Derick Palick dander syde Arnt Baerts kijnder, after opten Wael. Nu Jacob Kuys. 25 st.
Nu die Joffer van den Impel.

Item uit huys end hofstat Kristijn Bovert smijt dat Rutger Loy uitreickt. gelegen buten die Wymelpoert, deen syde Willem Lambertss dander syde die strait langs der stat muer after Kristyn Bovert vurs. voer die straet. 30 st.
Nu Victor Jacops.

Item uit huys end hofstat Heyn Myss end Rutger van Wyenhaven gelegen bij der Oybruggen deen syde die straet gaende ter Oybruggenwart dander syde .... deen eynde an den berch dander eynde .... 7 ℔. 3 brieven.
Verkocht Symen van Overkamp.

Item die Nonnen tot Nymegen uit eynre hofstat die te wesen plach eyns geheyten Cloit van wegen Johan Boems. 16 st.

Item Gerit Thonis erven uit huys end hofstat gelegen opten alden kerckhof [1]) deen syde end deen eynde die Greve van Ubbergen, dander syde die strait gaende opten berch. 17 gr. 2 brieven.
Nu Jan Monick .... aff nyet geboirt.

Item uit huys end hofstat Hermans van Enghusen, snijder, gelegen after den groten kerckhof, die eyn syde Clais bontwercker, dander syde end dat voirste eynde die straet after .... Ende oick uit huys end hofstat wilne Willem Rauwers gelegen opten alden Kirckhof. 9 st. end 4 d. 1 brieff.
Nyet geboirt.

Item uit huys end hofstat Willems dochter van Persingen, gelegen in die Hirtzstege, deen syde Willem van Persingen, dander syde Peter Ongelove after .... end voer an die straet mit .... 30 st.
Betaelt sy nu Derick Braem.

Item uit huys end hofstat opten Gansehovel, deen syde Engel Nyeburger dander sijde Rynkyn Derixss after Sunte Stephaens Kirckhoff end voer an die straet.

Item eyn haefken (?) gelegen buten die Wymelpart after erve wilneer Jacop Gadertss, deen syde Gerit Tailholt, dander syde Henric Janss Smijt after den Zeyldreyerbaen, voer an die steghe. 1 brief.
Dyt heeft Gerit Vrenger voer 1 klynckert op Paessen in ene erffthyns nu voor 1 ... gld. want affgegraven is.

Item uter huysinge Derix van Wye schomekers gelegen in die Smeetzstraet. 3 quarten olys op Paesschen.

Item Geerlach Janss dyrmsleger (?) uter erfenisse. 2 quarten olijs sjaers.
Item Engel Nyborge uter 1 huys bij der Juedenscoel in die Woesicksgas. 2 ℔. Nu Marten Stemetzler. Nu heer Gerit Hoertmoelen.

---

[1]) Het Oud-Kerkhof lag aan het Oosteinde van het tegenwoordige Kelfkensbosch. Het was oorspronkelijk het kerkhof der Sint Geertruidskerk en eeuwenlang de stadsbegraafplaats.
Van Schevichaven, *Oud-Nijmegens straten*, blz. 304.

**Op Martini ende op Petri.**

Item uit huys end hofstat heren Huberts van Vaern van Zandwick gelegen opten groten kirckhof, deen syde her Gerit van Oy, dander syde wilne Johan Heynkenss end Hille van Megen after her Hubert vurs. 4 st. 1 d.

Item die provisoer van den Heyligeist uter huysinge meister Henrix van Herwen end Wessels van Scherpezeel deen sijde end deen eynde die strait, dander sijde Johan Stalberch end Gadert Collert, dander eynde die Kirckhof. 5 st. end 2 ℔ was.

Item uter eyn stuck lants Johans van Macheren gelegen in der groter Mersschen mit beyden syden die Regulier van der Gaisdonck [1]). 6 gr. 1 brief.
Dat moet mij den erff aff manen.

Item die priester in die groetkirck uter efterster huysinge heren Huberts van Zandwick, deen syde Peter van Loen doismeker, after her Hubert end voer die Hezelstrait. 2 st. 5 d.

Item uit huys end hofstat Johans die Wrede gelegen op Krickenbeeck deen syde Pensse (?) Boyen, dander syde Johans erven van Kessel, after Johan die Wrede, voer an die groit. 2 gr.
Nu Derick Kock.

Item die Rectoer des heyligen Cruys end sunte Quiryns altaer uit huys gelegen opten Gansehovel Johans Stalberch, die eyn sijde Johan vurs. dander syde Wessel van Scherpezeel after Gadert Collert end voer an die straet. 6 st.

Item Harot Johanss to Heze, op Petri, uter eyn stuck lants gelegen to Heze, deen sijde Jacob van Wanchem dander sijde Haroth vurs. deen eynde Peter Zutart dander eynde die straet. 8 st.

Item Peter Zutert uit acht hont lants gelegen by der Capellen te Heze end plagen Reyner Sviresen (?) to wesen, deen syde Harot Johanss end Jacob van Wanchom end mitten enen eynde, dander syde Jacob vurs. end dander eynde die straet. 14 st.
Nu Johan van Stalberch.

---

[1]) Klooster der reguliere Kanunniken te Gaasdonck bij Goch.

Item Henric van Apelteren, here tot Persingen, uter hilicheit van Persingen, op Petri 25 st.

Item die Heyligeist uter enen stuck lants gelegen inder Oy van testament Mechtelden van den Arde daer die Heyligeist die brieven af heeft op Petri. 8 st. end 1 ℔ 5 st.

Item Johan Scheper uit eynre plaitsen after synen huys, deen syde Henric van Ruermunde, dander syde Johan Gisen soen olisleger after an die steghe end voer Johan Scheper. 2 st.

Item uit den Pulsenberch die Joncfr. Katrijn van Redinchaven uitreict 3 vaet roggen op Martini.
Nu Peter Janss. Nu vercoft Gaert Melen als men in de rekenynge vynden sal.

Item Willem Bauwe uit eynre hofstat gelegen to Gruesbeke. 8 st.
Item Stijnken Aldekercks sal geven alle jaer op Sunt Marten 2 quarten alie al soe lange als sy leeft.
Item die Heyligeist uter eyn stuck lants in der Oy. 8 st. op Petri.

Item Willems kinderen van Doven van Malden ut enen stuck lants to Heze 18 coilsche penningen ene alden groten voer 6 d. gerekent.
Item uit Gerits huys van Oy after uter plaitzen gelegen in die Buddenstrait 3 coilsche d.
Item uit Joes huys van Raide gelegen opten groten Kirckhoff. 3 st. 4 d.

Item Jan van Balveren becker dije heft gegeven onss lieve Vrouwe nae synre doet vyftich rl. gld. current end daer heeft hy enen scepenbrieff aff bekent dije Ott Valkenborch in sijn bewaer hefft.

**Op Magdalene, Esto michi [1]) end Palmen.**

Item uit huys end hofstat Johans van der Hulsbeke huedemeker, gelegen in die Vlyshouwerstraet, deen syde Johan van Boitbergh erfmarster. [2])
1 ℔ 6 st. 2 hoenre. 3 brieven. Dit geven die priesteren.

---

[1]) Esto mihi = Dominica Quinquagesima.
[2]) Erfmarster? Hij was „erfmarscalk" van Gelre.

**Op Nativitatem Mariae.**

Item Johan van Machgeren uter synen hof gelegen after synen huys deen syde wilne Deirc van Macgheren dander syde wilne Gerits van Oy after der stat erve. 5 st.

Item die Greve van Ubbergen uter eyn deel des hofs wilneer Gerits van Oy deen syde end dat eyn eynde Gerit van Oy, dander syde Johan van Machgeren. 3 coilsche penningen welke men betaelt mit $1^1/_2$ alden groten.

Item Deric van Doeven end Johan van Oesterhout uter huys end hofstat gelegen in die Ubbergsche strait int Gelressche gericht. 10 st.

**Op Christi ende Johannis.**

Item Gerit Bry uit huys end hofstat geheiten in die Duve gelegen an die Groetstrait deen syde Yrmgart Michelinx dander syde Herman van Herwen after die Comengasse. 30 ℔ alys.
Nu Hanric Noet.

Item uit huys end hofstat Hillen Zalen gelegen in die Beginengass deen syde end mit beyden eynden an die straite dander syde Albert van Redinckhaven Hilleken vurs. end Claes van Herpen. 3 ℔.
Jan Past (?) nu.

Item Wolter Becker uit huys end hofstat gelegen in der Plaitmekerstrate deen syde end mit beyden eijnden die straete dander syde Henric Evertssoen geheyten Haghe. 24 st.

Item Gerit Noet uit synre huysinge geheiten Sunte Joiren gelegen an die Groetstraet die eyn side Johan die Wise Kremer, dander syde Willem Boy after Krikenbeexgasse. 23 st. 2 brieven.
Dit is verkocht.

Item Willem die Vriese uit synre huysinge gelegen buten der Hezelpoerten deen syde die priesteren in die groitkirke dander syde Johan van Worinchem end Philips Ricoltss after an erve Deric Tilmanss wijff. 1 alde st. 1 brief.

*Hi sunt libri jacentes in libraria ecclesiae parochialis Novimagensis.*

In primis Glosa super Cathonem.
Item Summa dictorum.
Item Libri profetarum cum novo testamento in duobus voluminibus.
Item Sextus decretalium.
Item Quinque libri decretalium, Sextus decretalium et Clementinae simul in uno libro.
Item Commentarium super decretum.
Item Braxilogus. (?)
Item Quidam libellus tractans de Sacramento Eucharistiae cum quodam alio de misterio incarnationis Domini et laude beatae Virginis Mariae simul.
Item Legendae Sanctorum sive passionale.
Item Antiquum testamentum.
Item Casus Bernardi super decretales.
Item Summa Pisani.
Item Summa Confessorum abbreviata cum quibusdam aliis utilibus.
Item Tractatus Richardi super Cantica Canticorum.
Item Sermones Baliscarii Dominicales cum aliis.
Item Liber de Sacramentis.
Item Sermones Bernardi super Cantica.
Item Poetria (?) nona cum sermone magistri Gerardi Groet contra focaristas.
Item Abbreviata super summam Raymundi.
Item Summa Raymundi.
Item Summa Godfridi de tytulis decretalis.
Item Liber de diversis exemplis beatae Mariae Virginis et aliis.
Item Profectus religiosorum.
Item Vitas Patrum.
Item Sermones de diversis.
Item Libri sapienciales cum aliis libris.
Item Rationale divinorum.
Item Dyalogus beati Gregorii papae. (?)
Item Liber de quatuor novissimis cum quodam alio tractatu.
Item Sermones beati Bernardi ad fratres de Monte Dei.
Item Summa Raymundi.
Item Een boeck van den geesteliken rechten geheiten Decretales, dat Jouffer Gesa van Zeller totter eren Gaits ende

des heiligen yrste martelers ende vaendregers Sunte Stephaens omme selicheit will Johans van Zeller oers mans siele, der Got gedencke ende benade, tot eenre gehoechnisse op onse liberije aen een veter gebonden gegeven heefft in mathen ende vurwerden nae inhalt ende vermoegen eens brieffs daervan wesende den Jouffer Geess voers. daervan heefft, besegelt mit segelen heren Johan Vigen, pastoer tot Nymegen, Heinricx van Apelteren, heer tot Persingen, Derick Vigen, Borgemeister indertijt tot Nymegen ende der Stat secreet segell, mede Johan van Aefferden, Rynken Hoyman, Henrick van Ammerzoyen ende Rutger van Wijenhaven, kerckmeisteren indertijt onder oere kerckmeisterampt segel besegelt.

*Haec sunt Clenodia, ornamenta et libri Custodibus ecclesiae ad custodienda commissa.*

In den yrsten twee brutzen [1]) mit twee sterten wegen. 4 merck mijn $^1/_2$ loet.
Item noch eyn brutze van derzelver wapen [2]). 2 merck 1 loet.
Item eyn grote brutze met enen stert. 3 merck 7 loet.
Item eyn wyroixvat. 7 merck 1 loet.
Item twee silveren pullen. 1 merck 9 loet.
Item eyn monstrancie mit enen Kopken [3]) daer men uit drinckt weeght 3 merck 13 loet.
Item die ander monstrancie mitten Kopken end bussen. 4 merck 3 loet.
Item noch eyn Kopken. weeght 4 loet.
Item vijf silveren alyveethen.
Item twee silveren bussen mit enen Kopken, die men opten land te vuiren pleegh.
Item ene kelk vergult. $2^1/_2$ merck 4 loet.
Item ene vergulden kelck die Wolter Boy gaf. 2 merck $^1/_2$ loet.
Item noch ene kelck vergult. 2 merck $^1/_2$ loet.
Item noch ene kelck Conrit van Volden gegeven. 2 merck 2 loet.
Item ene kelck. 1 merck 7 loet $^1/_2$ vierdel.
Item Zuytmans kelck vergult. 1 merck $10^1/_2$ loet.
Die hebben Sunt Jacops bruerscap ende daer is ene brief af.

---

[1]) Brutzen = brootse = broche, haak.
[2]) Van derselven wapen?
[3]) Waarschijnlijk in gebruik bij toediening van het Viaticum.

Item ene vergulde kelck. 1 merck 7 loet.
Item ene vergulde kelck. $1^1/_2$ merck $^1/_2$ loet.
Item noch ene silveren kelck. $1^1/_2$ merck 1 vierdel loet.
Item noch ene silveren kelck. 1 merck 6 loet 1 vierdel.
Item noch ene silveren kelck. $1^1/_2$ merck 3 loet.

Des syn voer onsen tijt aen dat heyligen Cruys vermaekt voer jairstijden van Aefferden zal.

Item Twee brutsten van coper.

Item Die grote monstrancie die in mijn behalt is. weeght 14 merck.

Die nu in dat vensteren steet in koer.

Item Sunte Steffaens arm [1]) weeght behalve den voit bet dan vyf merck.

Item vier pullen twee silveren myt gulden banden wegen omtrynt 15 onsen.

Item dat heylige Cruys mit synen tobehoer. weeght 25 merck.

Item een vergulde kelck die Heer Peter Konnicks te wesen plach. weeght 1 merck 10 loet.

Item voer onss Vrouwe en kelck diewelcke den kosteren bevaelen is daer ons Vrouwen beeldt op geteyket is.

Item noch Vigen kelck so als die is.

Item noch een groete vergulde kelck die sal Heer Reyner van Oss gebrucken syn leven lanck ende dan soe sal sy die kerck ewelick hebben end behalden; gaf Derick Vimijnck (?) scoemeker.

Item noch enen kelck heft heer Gerit Hortmoelen in dat carnekel, is sylveren ende hy sal se laeten vergulden, daer sullen hem die kerckmeester enen engelsen noebel to te vaelssten (?) geven ende Heer Gerit sal sy syn leven lanck gebrucken myss mede te doen ende nae synen doet sal sy de kerck hebben . . . want dat sylver dat meest deel in dat carnekel gegeven (?) is.

Item noch enen vergulden kelck gaff Lysbet van der Maer, weeght omtrynt 27 loet.

Item noch enen vergulden kelck gaff Henricks huysfrou van Reckhaven weeght omtrijnt 28 loet.

Item noch enen vergulden kelck die mijn oem z$^{r}$. gedachten

---

[1]) Deze kostbare reliek werd in 1592 bij het begin der Protestantsche overheersching in veiligheid gebracht door Anthonius van Gendt. Deken Willem van Rijswijck gaf haar in 1593 ten geschenke aan Jan van Horst, stadhouder van Kleefsland te Cranenburg, waar de geestelijkheid van Nijmegen een toevlucht gevonden had. Het is niet bekend, waar ze verder gebleven is. *Archief voor de geschiedenis van het aartsbisdom Utrecht*, VII blz. 92.

M. Thomas Buis [1]) decanus et Canonicus hujus ecclesiae der kercke in syn testament gemaekt hefft, die de naeste van syn bloede altijt fuer ein ander brucken sullen in derselver kercke wegende $28^1/_2$ loet ende $1^1/_2$ virdel. De pateen weeght 9 loet ende ein halff virdel. Anno 85.

Item noch ein silvere vergulden kelck die Wyllem Verheyen anno 1585 in der schaelen onss kerck om Gaedts wyl gegheven hefft weegende $37^1/_2$ loet, geteickent myt synen naem unde merckt.

*Hi sunt libri custodibus commissi.*

In den yrsten twe alde missail.

Item noch eyn alt missael end eyn neye missael, to weten eyn winterstuc end eyn somerstuc.

Item drie nye missael end eyn missael dat die van Wusic gegeven hebben.

Item eyn nye missael tegen die Cruisbroders gecoft.

Item eyn missael opt hoege altaer.

Item vier nye antiphonier twe winterstuc end twe somerstuc.

Item twe nye salter.

Item twe nye gradael.

Item vier alde gradael so als sij sijn.

Item eyn groet matutinael.

Item eyn matutinael end is eyn winterstuck.

Item eyn alt matutinael end is oic eyn winterstuc.

Item eyn wynterstuc cum (locis communibus?)

Item eyn legende dat men in der scholen besiget.

Item twe alde antiphonier.

Item eyn heel brevier.

Item noch eyn half brevier winterstuck.

Item twe brevier in den choer liggende cleyn formaet, dat een gestalen (?)

Item noch eyn brevier dat die pastoer van Hommersom heeft end nae sijnre doit an der kircke coempt.

Item 4 grote salter.

Item 4 cleyn salter der Heer Peter van Redinckhaven 1 heeft.

Item Liber Vigiliarum et evangeliorum pro exequiis presbyterorum.

Item eyn ordinarius pro presbyteris.

Item duo libri pro regentibus chorum.

---

[1]) Van Schevichaven, *de St Stephenskerk,* blz. 55, noot 2.

Item Líber pro organista.
Item één brevyer heft besat Heer Derc van Oy.
Item quatuor libri Vigiliarum.
Item duo libri pro baptisantibus, novus et vetus.
Item duo libri quibus utitur in feria quinta in coena Domini pro lavandis altaribus.
Item liber pro consecratione baptismi.
Item liber ex quo canitur venite.
Item noch eene kleyn salter die die Vrijse gaff.

*Ornamenta custodibus commissa.*

Item een casel cum suis mit tween dienrocken gruen end roit mit sterren.
Item eyn casel cum suis mit 2 dienrocken end 3 cappen gulden.
Item eyn casel cum suis mit 2 dienrocken end 3 cappen dat die van Herwen gegeven hebben.
Item eyn casel mit tween dienrocken end 3 alven cum suis end twe cappen dat Heer Willem van Renen gaf.
Item eyn casel twe dienrock end drie alven cum suis strijpt.
Iiem eyn casel twe dienrock roit ende blauwe fluweel.
Item eyn gulden casel cum suis die Joffer Aleid Scaden gaf.
Item eyn casel mit twe dienrocken end 3 alven cum suis gruyn dat Conrit van Volden gaf.
Item eyn rode dammassche casel Joffer Aleit Lauwers gaf.
Item eyn swarte casel van dammas die Joffer Udel Puls gaf.
Item eyn rode cap van fluweel.
Item drie alven cum suis.
Item twe vlogel van siden roit en gruyn.
Item eyn roit voerhanck voer thoge altaer mit enen alter laken.
Item eyn laken mit frensen dat daer op pleeght to liggen.
Item upt pulpt eyn roit laken mit tween beilden bestick mit enen laken.
Item eyn blauwe voerhanck end eyn opt pulpt mit lewen bestick mit enen laken.
Item eyn zartze [1]) des hoichtyts voer den altaer.
Item eyn culte [2]) daer men dat altaer dachlix mede deckt.
Item twe grote metalen luchter.
Item een casel cum suis myt drien alven cum suis blau Willem Collerts wijff gaff myt twe cappen end twe dynrock.

---

[1]) Zartze? Waarschijnlijk serge (gekeperde stof.)
[2]) culte = sprei, altaardwaal.

Item eyn voetkleit des hoichtijts mit drie kussen, nog vier kuyssen.
Item twe dweel gevogelt opt pulpt dechlix.
Item eyn swarte casel mit tween dienrock end 3 alven cum suis end eyn swarte cap. Absit twe dynrock.
Item eyn blau casel met M bestickt cum suis.
Item eyn gulden casel wit end blau cum suis.
Item eyn casel mit twierhande blau cum suis.
Item eyn siden casel gruijn cum suis.
Item eyn bestickte casel roit wollen cum suis.
Item twe gruyn casel gevogelt cum suis.
Item twe rode casel half siden half wollen cum suis.
Itum eyn gedrukte casel cum suis.
Item eyn alde casel mit enen swarten cruys cum suis.
Item eyn rode casel mit enen witten cruys cum suis.
Item noch eyn rode casel mit enen witten cruys.
Item eyn wullen casel gebeilt die men swijnters besicht.
Item eyn rode casel cum suis die men opten gueden Vridach besicht.
Item twe alter laken end noch twe mit frensen.
Item 12 seck mit corporalen.
Item noch 4 seck ledich.
Item twe grote tynen luchter.
Item twe grote watervate hangende.
Item twe grote pullen.
Item acht paer cleynre pullen.
Item eyn wijewatersvat van koper.
Item eyn wijroxvat van koper.
Item drie sit kussen.

*Dit heeft die Joffer* [1]) *die onse Vrouwe wacht in hoer bewaer.*

In den yrsten enen vergulden kelck weeght $1^1/_2$ merck $^1/_2$ loet. Hebben die koster.
Item twe silveren pullen. 17 loet.
Item den meesten [2]) nap. $2^1/_2$ merck.
Item den anderen nap. 2 merck, 13 loet.
Item den dorden vergult. 2 merck.
Item eyn silveren monstrancie weeght mitten cristal 1 merck 14 loet.

---

[1]) Over de O. L. Vr. Maagden, v. Schevichaven, *de St. Stephenskerk*, blz. 14.
[2]) de meeste = de grootste.

Item noch eyn monstrancie mit enen cristal 1 merck 4 loet.

Item twe cronen die eyn Jhesus tohoorende, yn heeft enen dyamant end sess spenneken, end onss Vrouwen croen heeft sess gulden hechsel. Jhesus noch eyn croen mit vier spenneken, onse Vrouwe mit sessen. Die cleyn Marie [1]) mit Jhesus croen sess spenneken. Jhesus eyn worpken [2]) van 16 loet silvers, enen halsbant van peerlen, noch enen halsbant mit 7 hechsel end 5 kraller pater noster so groit so cleyn end enen blauwen doick mit silver behangen.

Item noch an clenod 1 merck silvers onsse Vrouwe.

Item eyn zeel van perlen. Item twe ranzen [3]). Item twe silveren doick.

Item een verguldt span daer yn staen een amtist drie dyamanten end drie grote peerlen end dat en sal men nyet vercopen dan by wille end consente Johans van Huessen (?) off synre erven by eenre pene van 25 rl. gld. Dat steet in onss lyever vrouwen kroen (?)

Item noch heft sy enen silveren nap end een silveren kruysen verheven op drie lewken.

*Van casulen die Joffer bewaert.*

Item eyn gulden casel mit twe dienrocken end 3 alben cum suis end twe gulden cappen.

Item eyn casel swart end roit cum suis.

Item eyn geel casel cum suis.

Item eyn casel gruyn end blaw mit twe rocken cum suis.

Item twe cappen mit twe dienrocken cum suis.

Item eyn casel half bestick cum suis blaw. Kosters (?)

Item drie pellen.

Item enen gruynen mantel mit bonten gevodert.

Item enen witten mantel.

Item enen roden mantel mit gulden letteren gestick.

Item enen swarten mantel mit grauwen bonten.

Item enen roden mantel met witten bonten.

Item enen swarten mantel van fluweel.

Item enen mantel van zay.

---

[1]) Hier worden 2 L. Vr. beelden genoemd. De eene is wellicht de bekende „Geldersche Lieve Vrouw", de andere „de cleyn Marie" het beeldje dat volgens de overlevering in 1592 van den brandstapel gered is en nog heden in de St Ignatiuskerk wordt vereerd.

Van Hoeck, *de Jezuïeten te Nijmegen,* blz. 72—177.

[2]) Worpke?

[3]) Ranse = kleedingstuk in fijne stof, sluier.

Item die cleyn Marie drie mantel.
Item Sunte Katryn drie mantel.
Item acht oirkussen van siden.
Item vyf zarzen.
Item noch twe grote gewrachte zarzen mit honden.
Item noch eyn cleyn zarze mit vogelen gewracht.
Item drie sitkussen.
Item eyn vastencasel mit twe dienrocken end twe kappen.
Item den hongerdoick van twe stucken.
Item noch eyn voer onse Vrou.
Item enen gruynen voerhanck bestick mit enen laken mit frensen.
Item eyn witte kult die men svastens voer onss Vrouwen altaer henght.
Item twe gedruckte cleden voer den altaer.
Item eyn blaw voetcleit.
Item eyn swart zeycleit totter begenckniss.
Item vijf metalen luchter, noch twe luchter so groit so cleyn.
Item drie tynnen luchter.
Item een groen casel die Peter Roetert gaf.

[1])

*Dit is dat erve der grote kirke tobehorende.*

Item soeven hont end l. roden gelegen opgen Welzelinc deen sijde Frederic die Jode dander sijde Deric van den Velde deen eynde die Waile.
Uit dit voers. heeft die kerck noch 1 alde schilt des jaers op Sint Peter ad Cathedram geeft Pauwels van der Heyden ende hy had enen te voeren (?) daer in gelacht etc.

Item twe stuck lants haldende the gueder maten vijf morgen in den Biesen die eyn syde end deen eynde die Cloester Joncfr. to Nymegen dander syde Rutger Herst deen eynde die straet.
Dit voers. lant hebben die Regelyer gekoft voer hondert rl. guld. die guld. ad 22 stuver.

Item noch 1 morgen daerbij deen sijde Cuysen kynder dander sijde die heren van Xancken mit beyden eynden op die straet.
End dit hoert daer by te samen gekoft.

[1]) 4 bladzijden uitgescheurd.

Item verpacht Jacob end Johan Cuysman sess morgen lants liggende in den Biesen sess jaer lanck angaende op Petri ad Cathedram anno xl° voer $5^1/_2$ alden st. sonder allen onrait vrij.

*Dit is dat die kircke wederom schuldich is.*

Item den Heyligeist ut erven in den Biesen op Petri 8 ℔ 6 st. 6 d.

Item Sunter Claes altaer op Pasche end Victoris uit huysinge in Wusixgasse 2 ℔.

Item uten selven huys Arnts wyf van Ryswick op dieselve termyn 2 ℔. 8 st. end 2 hoenre op Esto michi.

Item ons stat uten huyse onder tgewanthuis Pasche et Victoris 4 ℔.

Item Willem Nyburger uten nyen Cornekel op dieselve termijn $2^1/_2$ reynald gulden. Vacat.

Item der Cruysbroder altaer uit Wolter Beckers huys op Christi end Johannis 7 st.

Item die priester in die groet kirke uit Jan Claess erve op Victoris 8 ℔. die self dat huys daer by op Victoris et Pasche. 2 ℔.

Item noch den heylligen Geest uten Cornekel 2 ℔. 6 st. 8 d.

Item noch uter den huysen die aen den Kornekel staen. 4 ℔. 5 st.

*Van lijfpensien die onse kirck schuldich is.*

Item meister Gysbert Schaert op Jacobi 8 alde st. doet.

Item Johan van Demen end syn wijf op oerre beyder lijff wie langste leeft op Katherine en Servacii. 8 st. doet.

Item Gerit Biel op Martini end Mey. 5 st. Vakat.

Item Trude Cuydken op dieselve termijn. 4 st.

Item Gerit van Belen (?) op Christi end Johannis. 10 r. guld. doet.

Item Waltarts wijf van Oss op Victoris end Paessche. 2 ℔. doet.

Item Zween Palmerts op dieselve termyn. $1^1/_2$ st. doet.

Item Meynert Rulofss sal boiren 8 rl. guld. in tween jairen tot elken termijn van den vier hoichtyden. 1 rl. gld. nu op Christi, anno XLIII yrst an te boren. Vacat.

Item Wychman . . . . . op Paeschen. doet.

nu mester Coernelys der kerken werkmester.

Item die leesmeyster [1]) van Gelre 20 guld. op Paessen end Victor. doet.

Item Derck van den Zand, 20 guld. op dieselve termijn.

Item Herbert die Vlaskoper. 20 guld. op dieselve termijn.

Item Herbert van den Geijn end syn wijf op dieselve termijn elc. 10 rl. guld. doet half doet (!)

Item Hylleken van Rechaven op Kerssmijs end Sunt Jans mijss 15 rl. guld. lijffrenten.

Item H. Johan Scrijver ons Cappelaen op Paessen end Vijchtoer 10 rl. guld. lijffrenten.

Item M. van Trycht 16 rl. guld. op Paessen end Vijchtoer op oer lyff.

In den jair ons Heren M.C.C.C.C. end LXIII op Sunte Agnetendach so sijn overcomen mijt malcanderen die Comanduyr des huys van Sunt Jan [2]) end sijn ghemeyn conventualen mijtten kerckmeijsters der groter kercken tot Nymegen als mijt namen Johan van Aefferden, Henrick van Amerzoyen, Ruthger van Wyenhoven, Reynken Hoyman, van alle schelingen die sij by tusschen tot desen dage toe myt malcanderen te doen moegen gehadt hebben in maten end manieren naegeschreven.; dats te weten dat die kerckmeysters voirges. van nu voertaen den huys van Sunt Johan voirs. gheenreleije jairgelt of jairrente gheven en sullen noch oeck weder van den huze van Sunt Jan weder opboren mer alle dingen sullen tusschen beyde partijen voirs. gheslecht wesen end bliven ten ewigen dage utghescheiden. Als men yemant overluyden sal van den heren des huzes voirs. daer en sal men der kercke of de kerckmeysters voirs. geen geldt van sculdich wesen to gheven end hyrmede sullen alle saken slecht end recht wesen. Des to orkonde so heb ick Henric van Bairsdonck Comenduyr des godshuys van Sunt Jan voirs. voir mij end voir mijn ghemeyn conventualen dese overdracht end voirwerde mijt mijn selfs in desen boeck gescreven in den jair end opten dach alst voirs. steet.

---

[1]) Ik heb niet kunnen achterhalen welk ambt of waardigheid hiermee bedoeld wordt. De „leesmeester" in de kloosterscholen van dien tijd was, zooals wij hem nog noemen, de „Lector".

[2]) Over het huis der Johannieters, Van Schevichaven, *Oud-Nijmegens Kerken* enz. blz. 182.

*Dit syn die koerboeke als in den jaer onss Heren MCCCLXXXI op Sunte Panthaleonis avont in tijden Rutgers van Wijenhaven Arnt Vighe end Willem Groenwalts bevonden sijn.*

In den irsten twe nije stucken winter end somer voir dat hoge altair, groet van litteren end formaet.

Item eyn missale ser goet voir die vromisse dat die Joff. van Hoevelwick gaff.

Item eyn missale dat Rutger Bye gegeven heeft.

Item eyn missale dair men die sielmisse uyt te singhen plech.

Item eyn missale dick van cleynre formate dair men die hoemissen end die passie uyt plech te singen.

Item eyn missale dair eyn nye Canon end cleyn crucifix in steet.

Item eyn missale sonder crucifixe myt eyn nije Canon.

Item eyn missale dair eyn sere alt crucifixe in steet.

Item eyn ander missale dair oic eyn sere alt cruysken in steet dair die kirieleynson end glorie end præfaciones nije in notiert staen

Item noch eyn alt missale mitter alder litteren end groet alt crucifixe.

Item twe stucken die van den alden kirckhoff quamen.

Item twe nije boeken eyn evangeliorum dat ander epistolarum.

*Gradalen.*

Item twe goder gradalen.

Item noch twe ander snoye [1]) gradale voir die kinder in de scholen.

Item noch eyn dat en wenich beter is.

Item eyn provisoerboeck.

*Antiphoniere.*

Item twe grote nye antiphoniere somerstuck eyn quadraetnote end dat ander havernoete.

Item noch twe somerstucke havernote.

Item twe wijnterstucke havernote.

Item noch twe alde voir die schoelre.

---

[1]) Snoye = Snood, gering, waardeloos.

*Matutinale.*

Item eyn groet alt matutinale somerstucke.
Item eyn alt matutinale winterstucke.
Item eyn lectionale aen twe stucken somer en wijnter voir den schoelre.

*Breviren.*

Item eyn groet brevier.
Item noch twe breviren in den coer gekettent.
Item noch eyn brevier in den omganck tegen Sunte Stevens reliquien gekettent.
Item in der sacristie eyn winterstucke myt enen salter gekettent.
Item in der sacristie eyn ordinarius gekettent.
Item noch in den coer eyn nije collectarius end capitularius.

*Psalteria.*

Item twe nije saltern.
Item noch enen nye salter mynre van formen.
Item noch twe saltern mynre van enen formaet.
Item noch viff alde saltern.
Item eyn benedictionarius van palmen fonten kersen etc nije mede segent.
Item noch 6 kleyne boexken van vigilie end commendacie.
Item eyn clyen boexken dair men die letanie uyt singt end die benedictio fontis in steet.
Item noch eyn clyen dair men die priesterbegenkenisse uyt helt.
Item noch twe kleyn boexken dair men die altaria mede weist.
Item opten organen eyn boexken.
Item voir onss Vrouwe op die lesebanck eyn duytz boeck. [1])

*Haec sunt clenodia ecclesiae.*

In den irsten dat heilige cruys myt sinen toebehoer weght 25 merck.
Item die grote monstrancie dair dat heilige Sacrament in steet weight 14 merck.
Item twe silveren vergulde monstrancie elck myt enen copken

---

[1]) 1 bladzijde uitgescheurd.

dair men mede uyt tot den sieken geet, die eyn weeght 4 merck 3 loet die ander monstrancie weight 3 merck 13 loet.

Item noch eyn koperen vergulde monstrancie sonder gewicht myt enen silveren copken.

Item eyn vergult silveren wiroxvaet weight 7 merck 1 loet.

Item twe broetzen myt twe sterten wegen 4 merck myn $1^1/_2$ loet.

Item noch ene brutze mitter silveren wapen 2 merck $^1/_2$ loet.

Item ene grote brutze myt enen sterte weight $3^1/_2$ merck $^1/_2$ loet.

Item vijff silveren alivaten.

Item twe silveren bussen myt enen copken die men in enen budell op den lande te vueren plach.

Item eyn vergulde silveren peist [1]), weight 2 merck 1 loet myn.

Item twe vergulde pullen.

Item twe silveren pullen.

*Calices et patene argentee deaurate.*

Item eyn kelc Henric van Redinckhaven end syn huysfrouw gegeven. 3 merck.

Item noch eyn kelc. 2 merck 11 loet.

Item noch eyn kelc Heer Jan Bloem gegeven. 2 merck 9 loet.

Item noch eyn kelc Dirc Ryswick gegeven. 2 merck 6 loet.

Dnus Renerus habet.

Item noch eyn kelc. 2 merck $^1/_2$ loet.

Item noch eyn kelc Wolter Boy gegeven. 2 merck $^1/_2$ loet.

Item noch eyn kelc. 1 merck $12^1/_2$ loet.

Item noch eyn kelc. 2 merck $^1/_2$ loet.

Item noch eyn kelc. 2 merck 1 loet.

Item noch eyn kelc. 2 merck.

Item noch eyn kelc Lysbet van der Maer gegeven. $1^1/_2$ merck $5^1/_2$ loet.

Item noch eyn kelc. $1^1/_2$ merck $3^1/_2$ loet.

Item noch eyn kelc. $1^1/_2$ merck 2 loet.

Item noch eyn kelc Vige gegeven. $1^1/_2$ merck.

Item noch eyn kleyn silveren kelxke onvergult dair men ghene misse mede en doet ongeconsecrert. 9 loet.

Item noch eyn silveren kelc onvergult die Heer Gerit

---

[1]) peist = het pacificale, het pax-tafeltje in de H. Mis gebruikt tot overbrenging van den Vredekus.

Voitmolen syn leven lanck gebrucken sall end als hy sy doet vergulden sal hem die kircke te volleste geven enen engelschen nobell.

Item meet die dregers [1]) kellick ist er 16 kelliken end 16 patenen.

Daer hebben myn bruder Willem Scheiffert end ick Claes Scherre drie kellcken end drie patenen affgenomen und hebben die mester Hanric Denys [2]) gedaen toe vollechsten een ny sybory toe laetten maeken. Dit is gescit in die weck voer alle helligen anno 49.

Soe behelt ons kerick noch 13 kellicken. Wij hebben ons costers Rut van die Graeff end Peter die Coster 7 kelleken und 7 paettenen gedaen und ons lieff vroue maet Erntghen 6 kelleken und 6 paettenen to vervarren.

*Dese clenodie heeft die Kirckmester end onss Vrouwen dienre te bewaren.*

Item eyn vergult krusem [3]) myt eyn dexsel Joff. Gesa van Seller gegeven dat volc op hoechtyden dairmede te berichten (?) weicht 4 merck 6 loet.

Item enen silveren nappe. $2^1/_2$ merck 1 loet mijne.
Item noch enen silveren nappe. $2^1/_2$ merck.
Item noch enen silveren nappe. $2^1/_2$ merck 1 loet.
Item noch enen vergulden nappe. 2 merck mijne $^1/_2$ loet.
Item eyn silveren cruse. 12 loet.
Item onss Vrouwen halsbant. 2 merck $4^1/_2$ loet.
Item Jhesus halsbant. 2 merck myn $3^1/_2$ loet.
Item Jhesus silveren worpken. $14^1/_2$ loet.
Item eyn silveren monstranci. 1 merck 14 loet.
Item noch eyn silveren monstranci. $1^1/_2$ merck.
Item eyn vergulde monstranci. 1 merck $2^1/_2$ loet.

Item noch enen halven keelbant met 3 spenniken ongewegen dair midse in staet eyn schoen hartke van eyn robyn mit enen gate.

Item noch eyn spenken mit 6 perlen 2 leliken van robyn end eyn pellicaelken weight 1 loet.

---

[1]) Zakdragersgilde.

[2]) Waarschijnlijk de Kanunnik die in 1554 te Rome in de Sociëteit van Jezus trad en later als „de apostel van Maastricht" bekend werd.
Haakman. *Levenschets van Henricus Dionysius. S. J.*

[3]) Krusem = Kroes, beker.

Item noch enen hangende blauwen doeck mit alreley silveren als die is verwart onss Vrouwen dienre.

*Dese clenode heeft onss Vrouwen dienre allene te bewaren.*

Item onss Vrouwen beste kroen die 10 spannen vergult soe die syn heeft end op die eyn span staen drie diamanten en myt steyn end parlen ende dieselve kroen is gesiert alom myt voele schoenre parlen.

Item noch Jhesus kroen heeft 6 spannen soe die syn dair in eynre spannen eyn hertken van enen diamant yne is myt voele schoenre parlen.

Item noch onse Vrouwe end Jhesus elc eyn dechselicke kroen soe die gesiert is.

Item noch onse Vrouwe eyn silveren kroen weyght 5 merck myn 2 loet.

Item noch die kleyne Mari op den afflaetbanck eyn gesierde kroen mit perlen.

Item Jhesusken oic syn kroen.

Item enen parlenkrans.

*Onss Vrouwen cleden.*

Item enen roden gulden frouwelsche [1]) gebelden mantel.

Item Jhesus van denselven enen mantell.

Item enen roden mantel half silveren half gulden barduert.

Item Jhesus oick enen van denselven.

Item noch enen roden frouwelsche mantel mijt gulden luten. [2])

Item Jhesus oic van denselven enen mantel.

Item eyn swarte feel die dat beelt in den Vasten heeft.

Item die cleyn Mari enen roden frouwelschen mantell so die is.

*Dit is dat hoetgewaet ransen end duken.*

Item eyn fijn ranss syn twe stucken.

Item vyff silveren dunne doeken.

Item eyn roet gulden stuck voir den altair.

Item drie blauwe damasche hacken [3]) elc myt eyn halve

---

[1]) frouwelsch = fluweel.

[2]) luten?

[3]) hacken?

silveren kanne [1]) vergult end elc drie silveren lelien voirt altair te hangen.

Item noch eyn witte cult voir onss Vrouwen altair.

Item noch eyn wit cleyt voor dat middel altair.

Item dat hoge altair heift oic eyn wit vasten cleet.

Item eyn vastendoec mitten martelien opt hoge altair myt twe witte vloegelen.

Item twe grote cleden mit leuwen end dieren die men in den koer te hangen plech.

Item twe hongerduycken. [2])

Item 16 sitkussen soe goet soe quaet myt veren gevult.

Item 85 alterlaken soe groff soe cleyn, soe goet soe quaet.

End daertoe noch 29 alterlaken gewyt end ongewyt in die gervukamer in de kyst.

Item noch 37 handwelen.

Item 10 suverlicke dwelen voir den altair dess hoechtijts te besingen..

Item vier grote coperen alterluchter.

Item eyn metalen luchter myt 3 pipen.

Item twe metalen menniken elc mit twe pipen end enen pyn.

Item 4 groter tynnen luchter elc mit enen pin end 2 pipen.

Item eyn tynnen mengelkan end eyn helfkan end twe tynnen potken dair men lelien op den alter in plech te setten.

Item 8 koperen potten.

*Ornamenta Custodibus commissa.*

Item eyn gulden roy cappe mit twe blaesbalgen. [3])

Item eyn swarte fluwelsche cappe mit enen blaesbalge.

Item noch eyn alde fluwelsche rode cappe.

Item noch eyn alde swarte fluwelsche cappe.

Item eyn blau syden casel cum suis mit twe dienrocken end twe cappen end 3 alven dat Heer Willem van Renen gaff, gevogelt ist.

Item eyn casel mit 2 dienrocken end drie cappen half gulden end half groen fluweel die die van Herwen gegeven hebben mit enre alven.

---

[1]) Kanne?

[2]) Hongerdoek of Vastendoek. Doek tot bedekking van het schilderij op het altaar tijdens de groote Vasten.

[3]) Blaasbalg. Volgens de Teuthonista: puyster, cappencovel. Het zou dus kunnen beteekenen de kleinere kap die over de koorkap hangt.

Item eyn casel mit twe dienrocken end drie alven groen syde die die van Volden gegeven hebben.

Item eyn blau fluweilsche casel mit twe dienrocken end twe cappen mit drie alven gaff Willem Collarts huysfrouw.

Item eyn casel met twe dienrocken half blau end half roet fluwele.

Item eyn casel met twe dienrocken mit sterren half roet end half groen fluwele end mit een alve.

Item eyn swarte casel mit twe dienrocken fluwele ongebeelt mit drie alven die hertoghe Adolf van Gelre gegeven heeft.

Item eyn casel mit twe dienrocken syden sangwyn gebeelt fluweele dair die cruce mit gulden lelien afgestickt syn, mit drie alven die onss Vrouwe Catharina van Gelre hertog Adolfs moder gaff.

Item eyn casel mit twe dienrocken gestript.

Item twe casule end twe dienrocken half groen half blaeu gevogelt.

Item eyn swarte casel mit twe dienrocken end eyn alve mit eynre cappen dat men in Gulix sielmisse besingt, seer versleten.

Item eyn groen siden casel myt twe gevoegelde dienrocken end twe gevoegelde cappen mit 3 alven voir die misse Trinitatis.

Item noch twe quade cappen end twe dienrocken roet die men voir sunte Odolf besingt.

Item eyn rode gulde casel mit 3 joedenhoey [1]) end mit ene alve.

Item eyn grauwe fluwels musete [2]) casel gebeilt mit enen witten cruys heeft die Kirck getuget.

Item noch eyn swarte damasche casel heeft die Kircke getuget.

Item noch eyn swarte casel van camelot die men besiget an den middel altair als men sielmisse leset die die Kircke getuget heift.

Item eyn rode damasche casel mit enre alven.

Item eyn blau alde syden casel mit enre alven.

Item 3 groene gevogelde casule dechlixe te besingen parvi valoris elc mit ene alve.

Item ene alde gelapte samitse casule roet mit enen witten cruyss.

---

[1]) Joedenhoey = Jodenhoed, spitse hoed met breeden rand; hier wellicht versierselen in dien vorm.

[2]) musete?

Item noch ene casel half swart half roet mit cruys mit rosen end mit eyn alve.

Item twe kleyne coerkepken voir die schoelre.

Item noch vier alven cleyn voir onss vrouwen engelen.

Item eyn rode deken van sey op den pellikaen [1]) met twe beelden onse Vrouwe end Sunte Steven gestickt.

Item noch derselven deken een op dat epistulaer.

Item een voorhanck van den hogen altair berduert met den gaire (garde?) met enen bart [2]) twe syden samitse vlogelen half syden half roet.

Item noch enen voirhanck van den hogen altair van roden samit mit enen bart.

Item twe rode syen kussen mit grone belden mit perle knopen end nade gestickt gaff Lysken van de Maer.

Item noch eyn kussen van derselver verwen onbestickt.

Item eyn gevogelde deken die men op den voet van den alter spreit.

Item noch eyn blauwe in presbiterio.

Item 5 blauwe syden damastte vanen.

Item noch 5 vanen van sey groen roet end blauwe.

Item twe watervaet in die sacristi.

Item enen wywatervaet.

Item enen waterketell.

Item 3 grote wijnpullen dair die kosters wijn in halen.

Item en grote voerpan [3]) in die sacristi end eyn voer onss Vrouwen coer end eyn voir die aflaetskist.

Item wij kerckmesters Claes Scherre end Derick Kanis hebben geboert van drie paersoenen toe te weten van Leentghen Rugers ons lieff vroue maet end van Gertghen van der Horst end van Suster Hylleken Rugers Leentghen voers. suster, die som van vyfftich dalre van der kerken wegen op rent; dair sullen die kerkmesters dess voers. drie paersoenen alle jair drie dalre van toe renten geven und als die kerckmesters in ter tijt beliefft soe moegen sij deess voers. rent mit vijfftich dalre weder luessen.

Dit voors. heb ick hervoir op een ander blat geschreven.

---

[1]) pellicaen = lezenaar in den vorm van een pelikaan.
[2]) bart?
[3]) voerpan?

Item die droechscherers sijn gehalden na uytwysing oers amptsbrijff te betalen alle jare onss kercken dat dordendeil oeres vervals dat sij hebben van leerjongen aen to nemen, van meisters to maken die dat ampt kopen offte van brucken die sij onder sich krijgen end moten die kerckmeisters alle jaer aff te vreden stellen.

*Dyt syn alsulke guderen, renten, lant end huyssen weclke Sunt Stephanskerck bynnen der stat Nymegen tobehoerende syn, gelyck die selfte Willem Scheiffert end Claes Scherres Kerkmeisters in den tijt van wegen der vurges. Kercken gebruict hebben anno XV twe end veirtich.*

In den yersten heft die kerck in die heerlicheit van Persingen tien mergen lants heercommende van salige Goert van Coelen nae uytwysung segel und brijff hyr van wesende.

Item noch heft die kercke in die heerlicheit van Persingen alrenaest dat voerscr. lant sess mergen lants.

Item noch heft die kerck eynen kamp lants gelegen in die heerlicheit van Oy geheyten Sunt Stephans kamp haldende omtrent vier mergen.

Hy is over baerdt geloepen.

Item noch heft die kerck eyn stuck lants gelegen aen den Jodenkerckhoeff welck is die helft van vierdenhalven mergen lants.

Item dit voirs. lant hebben myn meitbrueder die rentmester mester Peter Huest end ick Claess Scherre alss kerckmesters vercoft. Dit voirs. lant heft gecoft Arnt van Seller Derick van Seller soen des Saterdachs nae Sunt Valentin anno 1561. Dit voirs. gelt hebben wy gebruict tot de timeringe der kerken. Dit stet geschreven in myn rekenboeck vant jaer van 60.

Item noch heft die kerck alle jaer uit eyn stuck lants gelegen in die heerlicheit to Oy omtrent van derdenshalven mergen end soeventhien roden, vier schild myn acht pont cleinre penningen, welck to behoert Derick Plesser. Hyr voer heft hy sjaers niet meer voer betaelt als vier gld. cur. end acht alb (?) [1]) mer die erffbryff heilt als voirs. verschint Petri ad Catedram.

Eyn brieff. Nu Derick van Onderen ende Derick van Densen alle beyd.

---

[1]) Alb. misschien witpenning.

[1])

Item die kerck heft alle jaer van Joffer Agnes van Huysen te Angeren vier end dertich gld. cur. welcke rente geneist is uiter twe stuck lants gelegen in den kerspel van Dorenborch in die Oeverbetow dat eijn stuck van sess mergen lants dat ander van derdenhalven mergen.

Dit voers. heft Hanric van Huessen wonende to Angeren op die Wart geluest; hy hadde goey luessbrieff aff.

Item Derick van Weeli gilt die kerck alle jaer acht phs gulden to pacht uit eynen kamp lants van acht mergen genant de Molenkamp gelegen in den Kerspel van Hervelt in die Oeverbetow. Verschint op onss liever Vrouwe dach Purificationis.

Eyn brieff.

Item Otien van Ratingen (?) to Lent gilt die kerck sjaers sessten halven schilt uiter eyn stuck lants gelegen to Lent geheiten Sanderss kempken verschint Petri ad Catedram.

Eyn brieff. Nu Gerit Doncker. Is in den dick gegeven 84. Ergo nihil.

Item noch heft die kerck sjaers uiter Frans Haymans guet gelegen te Boeningen sess schild verschinen aen tween terminen die een nativitatis Joannis die ander to Kersmiss.

Eyn brieff. Hanrick Blowual (?)

Item noch heft die kerck alle jaer uiter eyn huyss gelegen op den groet Kerckhoeff welck mester Jacob Spacheler to behoert, twe gld. cur. Verschint to Passchen.

Dit voirs huys hoert ons kerick now toe.

Item noch heft die kerck alle jaer eyn halff pont wass uiter den huse daer de leesmeister van Gelre in woent op den groet Kerckhoeff.

Dit voirs is ut geloest; dat er afkommen is heb ick in myn rekenboek geschreven vant jair van 1563.

Item dat Capittel gilt alle jaer der kercken acht schild uiter sess mergen lants end meer ander lants nae uitwisung des bryffs hercommende van Heer Jan Boll, verschint to Passchen. Brieff.

Item die kerk heft eyn huys staen op den groet Kerckhoeff die eyn syde alrenaest des Capittels huyss daer salige meister Arnt Verstegen in verstorven is, mit der ander syden alrenaest des Capittels huyse daer mester Clemens Roest in woent.

Item noch heft die kerck eyn huyss staen op den groet

---

[1]) 1 blad uitgescheurd.

kerckhoeff mit der eynre syden beneven die groet schole mit der ander syden beneven des capittels huyss daer Heer Jan Nulant nu ter tyt in woent.

Item noch heft die kerck eyn huyss staen op den groet kerckhoeff alrenaest den Carnekel mit der eynre syden end mit der ander syden beneven des capittels huyss daer nu ter tyt die Lantdeken inwoent. In dit voers. huyss woent altyt onser liver Vrouwen maget.

Item noch heft die kerck eyn huyss staen in die Rosengass achter tegen Sunte Niclaes gasthuyss over.

Item dit voers. huess hebben myn brueder mester Peter Huest end ick Claes Scherre vercoft enen becker genaemt Wyllem Tonyss wonende in die Nonestraet op den hoeck van den Roessegast. Dit stet in myn rekenscap vant jaer 1559.

Item noch helft die kerck eyn huyss staen aen die Groetstraet geheiten die Mermin hercommende van salige Goert van Collen.

Dit huyss heft Gaert Noet end Hylliken syn hussfrow gecoft op oir beyer lijff off oir beyer leven lanck.

Item die kerk heft eyn huyss staen by den heligen Geest daer nu ter tijt in woent Neess die Best waer af sy ter hueren gift sjaers twellef gld. curr. verschinen Spasschens. Dese voers. twelleff gld. heft Gerit Lossert Kerckmeister syn leven lanck; na dode synre commen sy weder op die kerck.

Gerit Swartwalt brieff.

Item noch heft die kerck eyn huyss staen in die Steinstrate onder den vurges. huyss daer Neess Best in woent,

Reimmet (?) Hanss.

Item die kerck heft eyn huyss staen in die stege achter Heirte bij de Eynnicheit mit der eynre syden alrenaest den huyse des gasthuys aan die Groetstraet geheiten Sunt Niclaes gasthuys, met der ander syden alrenaest Wichman Busen schuer.

Brieff. Wedue Z. Marten Haemackers (?)

Item noch heft die kerck eyn huyss staen in die Lombartse straet nu geheiten die Snyderstraet daer salige Merritien van Mechelen in verstorven is.

Item die kerck helft eyn huyss staen in die Nyestraet beneven die huesing des Convents van den predickers twelck Griet Wrengers heft van den Kerckmeisters op oer lyff gepacht, uitgescheiden dat sij alle jaer oer leven lanck die kerck noch geven sall twe gld. curr.

Item noch heft die kerck eyn huyss staen in die Nyestraet

beneven der kerckenhuyss daer nu Griet Wrengers in woent, welck vurs. huyss heft op oer lyff gepacht Erm Jansen end sall alle jaer der Kercke geven vierden-halven gld. curr. Nae dode oere sall dat die kerck weder an vangen.

Item die kerck heft eyn huyss staen in Bronchorstgesken (nu Benums) alrenaest Ot van Heterens husing mit der eynre syden, mit der ander syden beneven Arnt van Kalkers huyss. Dit vors. huyss heft Styn Stuirs op oer lyeff gepacht end gyft alle jaer der kercken derdenhalven schilt. Na dode Styne vors. komt dit weder aen die kerck. Stinge Stuirs iss doet.

Item dat huyss gelegen op den Gansoevel tusschen Gerit Hack end den hueckhuyss tegen die Krey over daer nu Derick van Oy in woent, behoert die kerck toe, welcker huys die kerck hem gedaen heft mit eyn verbont syn leven lanck to gebruken. Voert off sake weere dat Anna Dericks vors. huisfrow langer leffden als Derick vurs. hebben die kerck-meisters vurs. oer toegelaten dat vurs. huyss to gebruken noch drije jaer na doden Dericks vurs. end niet langer, end alsdan mach die kerck oeren will daermede doen.

Dit vurs. huyss hebben die kerckmeesters vercoft end dat gelt tot de kerke gebruckt.

Noch heft Derick van Oy nu ter tyt in gebruick eynen loy-hoff gelegen buten die Heeselpoert op die haven welck hy alleen gebruken sall syn leven lanck end na dode synre sall die kerck van stonden aen oiren will daer mede doen. Dese vors. loyhoff hebben die kerckmeisters vercoft a° 1542 voer 20 rijders.

Item die kerck heft jaerlix vier schild uter eyn huys gelegen in die Smijestraet daer nu ter tyt in woent Gerit Hamecker alrenaest Derick Pels mit der eynre syden beneven Peter Maes (?) huyss mit der andere syden; verschint Spaeschens. Gaerdt Paeds brieff.

Item die kerck heft alle jaer vier schild uter Jan Sturen huyss welcke hij nu ter tijt selffs bewoent gelegen in die Vleeshouwerstraet; verschint Paessens.

Jan Loyen brieff.

Item die kerck heft alle jaer erfflick twelleff quarten\aelys utter eyn huys gelegen aen die Groetstraet geheiten die Dueff daer nu ter tyt in woent Henrick Noet tusschen Willem de Vael huyss end Jaspar int Vosshaels huyss; verschint Petri ad Catedram.

Item die kerck heft alle jaer erfflick tien hornns gld. uyter eyn huyss gelegen bij den Egmonsen toern welckver huyss heft Tonis van Heumen van der Kercken gecoft waer

voer hy gift jaerlix die vors. erffrente der kercken; verschint Paessens end Victoris.

Item Tonis van Hoemen voirs. hefft ons segel end brieff laeten sijen die helt van 10 gld. corent dess jaers en boeren wy niet mer. vide a° 59.

Item die stat gilt jaerlix eynen schilt der kercken hercommende van Henrick van Helsum wolkver schilt altijt betaelt de rentmeister der stadt Nijmegen van weegen. der stadt; verschint Paessens. Brieff.

Item die kerck heft alle jaer uter eyn huyss gelegen onder 't Gewanthuys daer nu ter tyt Heer Peeter van Cleeff in woent mit syn suster vier pont ende twelleff schilling; verschint Paessens.

Hanrick van Heyden (?)

Item die kerck heft alle jaer uter eyn huyss gelegen in die Heeselstraet tegen dat Joedengesken over nu ter tijt to behorende Frans Beyer. Verschint paessens.

Trijn van den Bosch.

Item die kerck heft alle jaer uter eyn huyss in die Heeselstraet gelegen op den hueck vant Joedengesken tobehorende Goertt van Boeningen derdenhalven schilt; verschint Passen end Victoris. Dese vors. derdenhalven schilt heft Stijn Luten die kerck erfflick gegeven. Die kerkmeisters hebben wederom Styn Luten gelaest alle jaer hyr aff uit te richten oer leven lanck twe gld. curr. end niet langer.

Jan van de Pol.

Item die kerck helft alle jaer twe pont uter eyn huyss gelegen int Jodengeske welck vors. huyss salige Heer Jan de Graeff capellan tobehoren plach; verschint Spasschens.

Capittels huys Johans Boningen.

Item noch heft die kerck alle jaer twe pont uiter eyn huyss gelegen aen den put in die Heeselstraet tegen Jorden Meelen over welck tobehoert Warner Verheyden; verschint Victoris.

Deriks van Elst dochter brieff.

Item die kerck heft alle jaer eynen halven schilt uiter salige Goert van Rey huyss gelegen in die Heeselstraet bij den Joedenberch; verschint Victoris.

Brieff. Gerit Otten.

Item die kerck heft alle jaer drije pont uter salige Jan van Meertens huyss gelegen in die Beghinengass; verschint Spaessens.

Jan Post.

Item die kerck heft alle jaer twe gld. cur. uter eyn huyss

gelegen in die Pickengass tegen den Celbruders oever; verschint Spaeschens.

Derick Goessens muller of Severin van Kempen (?). Brieff.

Item die kerck heft alle jaer drije hornss gld. uiter eyn huyss gelegen achter den Observanten alrenaest Henrick van Hervelts huys in welcke vors. huyss nu ter tyt woent Heimerick die Holtsager; verschint Victoris.

Geertien Hemerixs die dochter.

Item dese drye hornss gld. moet uitrichten die kerck Heer Jan Duyss, Regulier, syn leven lanck; na dode Heer Jans vors. sall die kerck die voors. rent gebruiken eewelick end erfflick.

Item die kerck heft alle jaer vier pont end twe pont wass erffrent uter eyn huyss gelegen op den Gansoevel daer Heil Ketelbuters nu ter tyt in woent, alrenaest salige Wyer Beckers huys mit den eynre sijden mit der ander syden beneven Noien huiss; verschint Paschen end Victoris.

Brieff. Peter Ramparts.

Item die kerck heft alle jaer dry erffschild uiter eyn huyss gelegen aen die Groetstraet by den put tegen den Witten Beer oever dat welck nu ter tyt salige Goert Sweers soen tobehoert; verschint Spaeschens end Victoris.

Brieff. Geryt Ariaents hoymaecker.

Item die kerck heft alle jaer eyn pont uter Metien Blaren huyss gelegen in die Plaetmakersstraet tegen salige Rutger Dassen huiss oever op den hueck van dat gesken daer nu ter tyt eyn becker in woent; verschint Victoris.

Cornelis Everts.

Item die kerck heft twe erffschild jaerlix uter salige Arnt van Gents huyss gelegen in die Snijerstraet welcke vors. twe schild Arnt voers. gelacht heft in Jan Baets huyss by die Hertstichse poert gelegen; verschint tot Paeschen.

Item dit voers. huess heft gecoft Derick van Risswick die betaelt onss kerick die vors. twe schilt. Brieff. Derick van Ryswick.

Item die kerck heft alle jaer anderhalven schilt uter salige Geerlich Spaermakers huyss gelegen in die Platemakersstraet; verschint te Passen.

Brieff. Derick Rong (?)

Item die kerck heft alle jaer vyff erfschild oevertijns uter eyn huys gelegen in die Borchstraet alrenaest eyn huyss geheiten die Roeborch daer nu ter tijt in woent Sybert van Eekeren welcke vurs. huyss nu bewoent end tobehoert Wolter van Heller; verschint to Passen end Victoris.

Bastiaen van Beem. Brieff.

Item noch heft die kerck alle jaer vierdenhalven erffschilt oeverthyns uter eyn huyss gelegen in die Borchstraet alrenaest dat Helm welck nu tobehoert end bewoent woert van den jongen Jan Bruntiens; verschint to Paschen end Victoris.

Item die vors. $3^1/_2$ schilt die Jan Bruntghens ons kerick jarlick geldende was heft hy van Willem Scheiffert end Claes Scherre kerckmesters geluest int jaer ons herren doe men scrieft 1548.

Item die kerck heft alle jaer uter Jan Howbraex huyss gelegen by die Borchpoert vyff horns gld. erfflick; verschinen Pasche end Victoris.

Deess voirs. huyss sy vervallen; dair heb ick wat aff geboirt dat staet in mijn reckenboeck anno 1569 dat ick dair aff heb geboirt nemelick 25 guld. loepens .... folio 3. Jan Noeten.

Item van dese voirs. vyff hornns gld. hebben wy in lang jaeren niet geboirt. Ooc vercoften wy end dat gasthuys end noch ander luën die dair oick renten ut hadden end elleck heft wat geboirt.

Item die kerck heft alle jaer uter Ot van Heeterens huyss gelegen in die Bruerstraet daer hy selver nu ter tyt in woent soeven pont erfflick; verschinen to Paschen.

Item die kerck heft alle jaer anderhalff pont uter Jan Seelen huys by die Wymelpoert gelegen; verschint to Passen.

Victor Jacops.

Item die kerck heft alle jaer vier und dertich stuver curr. min eyn oert uter Derick Remkens huyss gelegen in die Moelenstraet by den Regulirs convent; verschint to Passen. Derick Goessens.

Item die kerck heft alle jaere uter Henrick Rowkens huyss in die Sykerstraet vier guld. curr. end twe st., verschint to Passen. Brieff. Rein die Kinder.

Item die kerck heft uter Herman Leenen huyss by die Sykerpoert gelegen alle jaer eynen schilt erfflick; verschint to Passen.

Dit vors. hus heft Hanrick van Helden van Herman Leenen gecoft end Hanric van Helden heft den vors. erffschild van Willem Scheiffert end Claes Scherre kerckmeisters gelost end vael betaelt int jair van 1546.

Item Gerit Lossert zelige heft ons kerck eewelick end erfflick gegeven eyn jaerlicxe erffrent van ellef rijnss. guld. van sess st. curr. Dyt is geveisticht end gemackt uyt twe husyngen end hoffsteden end eynen hoff by malcanderen

liggende in die Strickstraet beneven erven Conrat van Dornicks ter eynre end aen erffnis des huys van Sunt Jan ter andere syden, streckende sich met den afftersten eynde aen erffnis Ermgart Leydeckers, mit den vorsten eynde aen die gemeyne strate, om alsulken dienst daer voer to onderhalden als den erffbryff dat uytwisende is. Dese vurgescr. erffrent betalt nu Sunte Niclaes gasthuys aen die Grotestraet gelegen; verschint Spassens.

Brieff. Claes van Aelst. Anno 44 vide.

Item uyt Jan Wynnincks huyss in die Molenstraet gelegen tusschen erffnis Otten van Angeren ter eynre end erffnis Symon Rutgers loymuller ter andere syden, streckende sich myt den afftersten eynde aen erffnis Jan Kelffken, mit den vorsten eynde aen die gemene strate, heft die kerck jaerlix uyt geldende eynen schilt end eynen rynss. guld. heercommende van Lyssken van Geysterens testament begrypende end inhaldende die somme van 25 golden gld. van gewicht waer voer die raetsvrund dese rent der kercken to gedeingt hebben doer begertten oere erffgenamen; verschint tot Kerssmiss. Brieff.

Jan Henxt temmerman.

*Lieffrenten.*

Item Leentghen Ruegers van Kalker sy vervaert in onss kerick dat heyllich graff end oeck die mysswyn; sy hefft alle jaer van der kerken oer leven lanck twe enckel dalre. Alss Lentghen voers. afflieffech wort off als sy doet is soe salt oer suster boeren oick oer leven lanck toe weten die voers. twe enckel dalre; et is een begien, sy woent toe Kalker int beginencloster, sy heit suster Hylleken Ruegers. End als suster Hylleken doet is soe sal suster Alit Smit die voers. twe dalre boeren oeck oer leven lanck; sy woent oeck toe Kalker int beginencloester. Dit heft die kerickmesters soe belieff end daer hebben dess drie paersoen voers. segell end brieff van onss kerick aff meit der kercken segel besegelt; verschint alle jaer op Sunt Mychilsdach. Actum a° 61. Eens gegheven hier vuer 32 dal. fol. 2. Mortua.

Item Peter Hoeycken heft alle jaer van der kerken syn leven lanck drie brab. gld. lopens gelts 20 brab. st. lopens gelts voer ider gld. voers. Verschint alle jaer op Sunt Jacobdag Apostel.

Item hier heft hy segel end brieff aff van ons kerick meter kerkensegel besegelt. Hefft eens gegheven die sum van 50 stuv. br. a° 62.

Item myn meitbruder mester Peter Huest end ick Claess Scherre kerckmesters hebben dat kerkenhuess aen die Groetstraet genoemt die Mermyn ut gedaen Gaert Noet Hanricksoen end Hylleken syn echte husfrow oer beyer leven lanck voer een som gelts. Die som gelts heb ick geschreven int kerckenboek vant jaer van 1562 end daertoe sullen sy noch van dat voers. alle jaer ter hueren geven oer leven lang 25 ff. phs. gld. off 25 st. geffd. voer ider ff. phs. gld. Item hier hebben wy Gaert Noet end Hylleken syn husfrow voers. enen brieff metter kerkensegel besegelt aff gegeven voer onss naekomeling tot meere sekerheit.

Item nae oerre beyer doet sal onss kerick dat huess weder aenvangen soe helt de brieff. Syn doot.

*Dyt naebeschreven syn alsulke lieffrenten als die kerck alle jaer uitrichten end betalen moet.*

Item Jut Post heft alle jaer van der kercken oer leven lanck tien phs. gld. sess end twintich st. br. voer den phs. gld. Verschint Victoris.

Item Suster Lyssken Camericks heft sjaers van der kercken twe brab. gld. oer leven lanck lopents gelts verschinen Assumptionis Mariae end noch twe brab. guld. lopents gelts verschinen op denselven dach.

Item Suster Lesken Chamericks wonende op Groisbeckshoeff [1]) hefft alle jaer oer leven lanck van der kercken sess brab. gld. lopents gelts verschint Petri ad Catedram.

Item Suster Metien van Venlo op Groesbeckshoeff wonende heft van den kercke alle jaer oer even lanck twe enckel ryders te betalen den ryder mijt vijff end twintich br. st. lopents gelts, verschint Jacobi.

Item Suster Metien van Venlo op Groesbeckshoeff heft noch alle jaer oer leven lanck van der kercken drije enckel rijders te betalen den rijder myt vyff end twintich br. st. lopents gelts. Verschint op Palmavont.

Item Heess Keulen heft alle jaer oer leven lanck van der

---

[1]) Groesbeekshof, een begijnhof in de Begijnengas. Van Schevichaven, *Oud-Nijmegens Kerken*, blz. 26.

kercken vier golt gld. van gewicht te betalen den golt gld. myt dertich br. st. lopents gelts, verschint Victoris.

Item noch heft Suster Metien van Venlo op Groesbeckshoff alle jaer oer leven lanck van der kercken twe Gelresche rijders te betalen den ryder myt vyff end twintich brab. st. lopents gelts, verschint Jacobi.

Suster Metghen is gestorven int jair anno 1565.

*Hyr nae syn beschreven alsulke loessrenten als die kerck alle jaer betalen moet.*

Item die kerck gilt alle jaer Jacop Wynkens in behoeff synre kynder sess phs gld. op eyn loess den phs gld. te betalen myt soeven end twintich br. st. lopents gelts, verschint to Passen.

Dyt heft geloest Claes Scherre kerckmester anno XVCXLV.

Item die kerck gilt alle jaer Niel van de Poll Dericx soen sess phs gld. op eyn loess te betalen den phs gld. myt sess end twintich st. br. lopents gelts. Verschint to Kerssmiss.

Dese rent heb ic Claes Scherre kerckmeister affgeloest int jaer ons Herren 1545 op den Palmavont.

Item die kerck gilt alle jaer Roeloff van Mell soen geheiten Jan vyfftenhalven hornss gld. op eyn loess, verschint to Paschen end Victoris.

Dyt is geloest op Sunt Severus dach anno 1544 mit enckel horns gld. was (?) Claes Scherre kerckmeister in der tijt.

Item Geertghen van der Horst heft alle jaer van der kerken oer leven lanck twe ryders 27 brab. st. lopens gelts voer ider ryder, verschint altit op Sunt Jacob apostel dach. Eens betaelt 32 ryders anno 63. Hier heft Gertghen voers. goey segel end brieff aff van ons kerick meter kericken segel besegelt. Syn verschenen anno 64.

Sy woent by Lentghen Ruegers die der mysswyn vervaert op den kerckhoff alrenaest die schoel.

Item Derik Kanis myn broeder end ick Claess Scherre kerkmeister hebben geboert van drie persoenen toe weten Leentgen Reugers voers. end Gertghen van der Horst voirs. end suster Hylleken Ruegers Leentgen voers. suster die som van vyfftich dalre van der kerken wegen. Daer sullen die kerckmeisters dess voers. drie parssoenen alle jaer drie dalre van toe renten geven van der kerken wegen. End alss die kerickmesters in der tyt beliefft soe moegen sy dess voers. rent meit vijfftich dalre weder luessen.

Item hier hebben wy kerkmeister voers. dess voers. drie parsoenen goey segel end brieff aff gegeven metter kerckensegel besegelt.

Item dit voirs. gelt hebben wy in behoeff der kercken gebesicht.

Item ick Claes Scherre kerckmeister heb deess voers. drie parssoenen toe weten Leentghen Ruegers end Gertgen van der Horst end suster Hylleken Ruegers voers. weder ut gelust meit vyfftich dalre $34^1/_4$ brab. st. vor ider dalre end $1^1/_2$ dalre van een halff jaer pacht. Dit is geschiet op Sunt Martendach anno 70.

*Hyr nae sijn beschreven alsulke erffrenten welck die kerck alle jaer eewelick end erfflick utrichten end betalen moet.*

Item die kerck gilt alle jaer erfflick dess heligen Sacraments bruderschap tien golt gld. te betalen den golt gld. met dertich st. br. lopents gelts. Verschint Paschen.

Item die kerck gilt alle jaer erfflick Sunte Barbaren broderschap twe schild end vier pont. Verschint Victoris.

Item die kerck gilt alle jaer den pastoer van Sunt Tonis vijff hornss gld. erffrente te betalen den horns gld. mit twelleff br. st. lopents gelts. Verschint Passens.

Item die kerck gilt alle jaer den Capittel twe malder roggen erfflick.

Item die kerck gilt alle jaer den Capittel eynen schilt uter den huyss op den kerckhoff gelegen tusschen dess Capittels huysen daer nu meister Clemens Roest aen die eyn sijde end salige meister Arnt Verstegens moder an die ander syde in woent, welck nu bewoent woerdt van Heer Tonis capellaen.

Item die kerck gilt alle jaer den Capittel twe pont uyter eyn huyss gelegen by dije Ynnicheit achter dat Heirte uitgaende in die Holtstraet daer nu ter tijt Jan die Maelre in woent.

Item die kerck gilt alle jaer den cloester van Sunt Johan uter eyn stuck lants by den Jodenkerckhoff gelegen die helfte van vyff vaet roggen welkener andere helft gilt Bernt de Baede den ditselfte lant halff tobehoert end is te samen elleff hont eyn luttel myn off meer.

Dit lant dat by den Jodenkereckhoff leet dat hebben myn bruder M^r^ Peter end ick Claess Scherre alss kerckmeisters vercoft Arnt van Seller die sal den utganck now voirtaen betaelen. A° 60.

Item noch gilt die kerck uter dat vurg. lant by den Joedenkerckhoeff gelegen alle jaer Peter Jern eyn halff malder roggen.

[1]) Item die kerckmeisters moeten eewelick end erfflick laten lesen end loven eyn miss ter weeken te weten dess Donredachs omtrent ten acht uiren eyn wenich voer off nae end sall gelesen werden van den weerden heligen Sacrament in onser liver Vrouwen choer voer onser liver Vrouwen bielde. Dit heft gesticht end gefundiert salige Goert van Collen uiter eyn huyss aen die Groetstraet gelegen geheiten die Mermin end uter tien mergen lants to Persingen gelegen.

Item noch moeten die kerckmeisters eewelic end erfflick onderhalden eyn Myss welck miss sal altijt gelesen werden des Vrydachs omtrent ten acht uiren eyn weynich voer off nae ongevaert end is eyn Passiemyss, sall gedaen werden in den Choer van onser liver Vrouwen opt altaer gelick voerscr. is. Dit heft salige Goert van Collen gesticht uiter huyss end lant als vorscr. is.

Item noch moeten die kerckmeisters eeuwelick end erfflick onderhalden end doen lesen eyn miss altijt des Saterdachs van onser liver Vrouwen, welck misse sal gelesen werden in onser liver [Vrouwen] choer gelick die ander twe missen voirscr. Dit heft gefundiert Met van Huemen uter Jan Sturen huiss gelegen in die Vleshouwerstraet.

Item noch moeten die kerckmeisters eewelic end erfflick onderhalden end doen lesen alle Vrydach onder die homyss eyn miss in dat nye werck aen die sudersijde op dat altaer int heylich cruess koer daer dat graeft salige joffrow van Ermmel by gelegen is, welck gesticht end gefundiert is uiter den husen alrenaest den scholen op den groetkerckhoff gelegen, nu ter tijt onser kercken tobehorende.

Item noch moeten die kerckmeisters erfflick doen lesen alle jaer twe dertichste eyn op sterffdaechs jaergetije salige Goerts van Collen, dat ander op sterffdaechs jaergetyde salige Jan van Kercken welcke dertichste gesticht end gemackt heft salige Goert van Collen uter die twe mergen lants te Persingen gelegen end ut die Mermin vorscr.

Item moeten die kerckmeisters eewelick end erfflick onderhalden onser liver Vrouwen loff welck gesongen moet werden alle werckendach alst geijn helich avont is, mit eynen capel-

[1]) Meerdere der volgende fundaties, zooals die uit het Legerboek overgenomen zijn in de Rekenboeken van 1585 en 1586, staan gedrukt in Van Schevichaven, *De St Stephenskerk,* blz. 253 enz.

laen mit orgelen ende choralen. Dit heft salige Goert van Collen uit den vurscr. lant end huis gesticht ende gefundiert. Dit vors. loff woert oec gesongen mit die burgers in onser liver Vrouwen choer end hyr op is geordiniert dat op dach dess voers. altaers wydung wolkver gehalden woert altyt dess Sonnendachs na Sunte Matheus Apostel, sullen die kerckmeisters in der tyt kermyss halden end te gaest bidden die Capellanen, Organist, Custers end Choralen myt alle der kerckendienaers, voert alle burgers die datselfte loff helpen singen end onderhalden end hen dan eyn eerlyke maeltijt aendoen.

Item die kerckmeisters richten uit alle jaer van dit vors. loff den capellanen van die Collect te syngen eyn eyder bysonder anderhalven gulden cur.

Item die Choralen hebben onder oeren beijden ellick eynen guld. cur. hijr voer syngen sy dat versykel van dat loff.

Item noch moten die kerckmeisters alle jaer den ermen geven eyn spinde van vier malder weits op Vrydach voer die altaer wijung vors. welck heft gesticht end gemackt salige Joffer van Camphusen ten eewigen dagen tonderhalden.

Item die kerckmeisters moten oec alle jaer den ermen geven op 'dach Conceptionis Mariae eyn halff laken kort graw te weten sestien ellen lanck welc die Joffer vors. oec gesticht end gemackt heft ten eeuwigen dagen tonderhalden.

Item die kerckmeisters moten utrichten end geven den Rectoer end eynen meister die myt hem des heligen dachs end des heligen avonts onser liver Vrouwen loff helpt syngen midsen in Sunt Stephans kerck, eynen yegelicken bysonder des jaers twe gld. cur.

Item die kerckmeisters moten geven alle jaer eyn van den Canoniken die welck sijnget de Collect van dat helich dachs end helich avonts loff twe gld. curr.

Item die kerckmeisters geven alle jaer eyn yder Capellaen bysonder twe snaphanen tot eynre bonetten by alsoe dat sy tbeste doen sullen end die kerck eyn guet woert leenen tot behoeff der ffabriken.

Item wy kerckmeisters Claes Scherre end Derick Kanis hebben ontfanghen van die eersame wedue Joffer van Gent die somma van anderhalff hondert gld. br. lopents gelts. Daer voer moeten wy des jaers twe giften geven; elck gift is 13 brooy elcke broot wegende vif ponden end op elcke broot een pont specks ende die gift die deil men ut op den 29 dach Mey. Die tweede gift moet men ut deilen op alle

heiligen dach oick 13 brooy het broot als voers. myt 13 pondt specks.

Item die kerckmeisters richten uit end geven alle jaer den Organist veirtich gld. cur. dess moet hij spuylen alle festen end dagen doer dat ganse jaer hyrnae beschreven.

Item in den ijrsten alle vier hochtyden end alle summa festa.

Item alle onser liver Vrouwendach.

Item alle aposteldaghe.

Item alle Mertelers, Confessoren end Joufferen daghe nae alder gewoenten gelick den Canoniken kondich end voert na uitwijsung des buecks op den orgel onthalden.

Item alle Sondaghe tusschen Paschen end Pinxten.

Item alle vier hoechtyden Te Deum ende Benedictus in die Mitten.

Item Ascensionis Domini Te Deum end Benedictus.

Item op beyde kermissen Te Deum end Benedictus.

Item op Sacramenti, Stephani in den somer end Stephani na Kerssdach Te Deum end Benedictus.

Item Omnium Sanctorum, Epihaniae, Purificationis, Annunciationis end Assumptionis Mariae Te Deum.

Item noch moet die orgenist spulen alle helich dage end werckendage onser liver Vrouwen loff uytgenommen den besloeten tyt aengaende na Kermiss deurende wess te Passchen.

Item oec moet hy spuylen des heligen Cruyss miss alle Vrydach oec duerende so lang als die besloten tyt nae Kerssmiss aengaet.

Item oec ys die organist verbonden alle Vrydaghe te spuylen op den groeten orgell sheylich Cruyss loff mit onss liever Vrouwen loff aen den anderen; hijr van heft hy eynen brab. gld. lopents gelts en de bleeser 6 st. brab. lopents gelts.

Item die kerckmeisters richten uit end geven alle jaer den bleeser negen gld. brab. dess moet die bleeser voirs. blasen allen festa end dagen in welcken die organist gehalden ende verbonden is.

Item die Custers van Sunt Stephans kerk hebben alle jaer van den kerckmeisters eyn yder bysonder vier guld. cur. end sestenhalven st. cur. Verschint to Pinxten.

Item noch hebben die Custers vors. van den kerckmeisters alle jaer eyn yder bijsonder eynen gld. cur. verschint to Kerssmiss. Dess moten die Custers altyt tot onser liver Vrouwen loff lueden end oeren denst (?) bewaeren nae alder gewoenten end gebrueck.

Item die kerckmeisters geven alle jaer dat vrouken welck

den misswijn dach by dach under missen bewaert tiendenhalven gld. cur.

Item die kerckmeisters richten ut end geven alle jaer den tween koeren yegelick bysonder vierdenhalven gld. cur. Hyr voer moten sy bijeren op den klocken alle vier hoechtyden, kermissen, Sunt Stephansdage, onss liver Vrouwen daghe end alle festdage van alst gewonlic end gehalden. Oec moten die kouren alle dage als die clock twelleff geslagen heft kleppen mit die groet clock eeuwelick end erfflick.

Item noch moeten die koeren byeren dess Donredachs alss men dat werdige heyllige Sacrament mys singt. Noch moeten sy oeck byeren des Donredachs des naemyddachs alss men dat heyllige Sacrament loff singt. Daer hebben die koeren van 24 brab. st. Dit heft die kerckmeister Gerit Lossert geffondiert.

Item die kerckmeisters geven alle jaer oeren timmerman anderhalven gld. cur. Dess moet die vorscr. timmerman eyn opsicht hebben to den clocken hangende in den toern van Sunt Stephans kerck, alsoe dat daer geyn gebreck off schade aff komme der vors. kercken. Verschint to Kersmiss.

Item die kerkmeisters geven alle jaer den seeldreyer anderhalven gld. cur. daervoer moet hy eyn opsicht hebben op die clockreepen en die sal hij lappen. Dit verschint to Kersmiss.

Item die kerck moet onderhalden die lampen myt aely voer dat weerde helige Sacrament end in onser liver Vrouwen choer.

Item die kerckmeisters geven dengenen diewelc die lampen voirs. ontsenct alle jaer twelleff st. brab.

Item die kerckmeisters geven den bade van den heligen Sacrament alle jaer vier brab. st. op alsulcke condicie dat hy de wasskerssen voer dat helige Sacrament in den omganck alle Donredach in dat begin dess heligen Sacraments miss onsengen sall ende na der missen weder uit doen sall.

Item die kerck moet bestellen end beschicken tot behoeff der vors. kercken alle jaer so veul wass gelick dat van aldes gewoenlick is.

Item die kerckmeisters geven alle jaer Jan Smyt voer die wasskerssen to maken, welck die kerck behoeft end van noeden heft sess cur. gld. end syn maget heft van den kerckmeisters tot drinckgeld vijff st. cur.

Item die kerck moet bestellen den wijrroeck dewelck men behoeft in Sunt Stephans kerck des jaers.

Item die kerckmeisters moeten utrichten end beschicken so

veul misswijnss als men in Sunt Stephans kerck behoeft end van noeden heft.

*Hyr na is beschreven den onkost welck die kerck doen moet als men onsen liver Vrouwen bilde draget op den alden kerckhoff.*

Item die kerckmeisters geven allen Canoniken ende prijesteren die in die processy. gaen eynen yegelyken bysonder eynen br. st.

Item den Rectoer drije brab. st.

Item den anderen schoelmeisters eynen yegelyken bysonder eynen brab. st.

Item die dat weerde helige Sacrament draget drije brab. st.

Item die dat helige Cruyss draget drye brab. st.

Item die Sunt Stephans erm draget drye brab. st.

Item die dat helichdom dragen op Sunt Jacops altaer onthalden drije st. br.

Item die de homyss senget drye br. stuver.

Item die Evangelier heft twe br. st.

Item die Epistoler twe br. st.

Item die providiren (?) hebben ellick bysonder twe br. st.

Item die Capellaen wolkver op den alden kerckhoff predickt heft drye br. st.

Item die Observanten hebben tien kannen wijns.

Item die Predikers oec tien kannen wijns.

Item die Reguliers acht kannen wijns.

Item die Heeren van Sunt Johans cloester sess kannen wijns.

Item die priester die achter onser liver Vrouwen bild steet helft twe kannen wijns.

Item die kerckmeisters hebben ellick bysonder twe kannen wijns.

Item den organist twe kannen wijns.

Item den bleeser eyn kan wijns.

Item den kercken timmerman twe kannen wijns.

Item die Sunt Stephans afflaet [1]) verwaert eyn kan wijns.

Item der kercken knecht eyn kan wijns.

Item onser liver Vrouwen maget eyn kan wijns.

Item die den miswijn verwaert eyn kan wijns.

Item den custers ellick bysonder anderhalven br. st.

Item die dat wyrrocksvaet draget anderhalven st. cur.

Item die den voet draget daer dat helige Sacrament op rust anderhalven st. cur.

---

[1]) St Stephensaflaat. Van Schevichaven, *De St Stephenskerk,* blz. 49.

Item die Canonyken schenct men als sy op den alden kerckhoff syn welck der kercken kost eyn veirdel wijns.

Item die mans die onser liver Vrouen bild dragen hebben eyn ton bijers.

Item die twe clicksteins [1]) welck die lude in die ordinantie halden die in linen cleyderen voer onss liver Vrouwen bild gaen elck bysonder eynen br. st.

*Hyr nae is beschreven den onkost welck die kerck doen moet op Sunt Stephans dach Inventionis als met dat heilichdom [2]) toent.*

Item die dat heilichdom toent eyn kan wijns.

Item den organist eyn kan wijns.

Item den bleeser eynen br. st.

Item den Rectoer eyn kan wijns.

Item des Rectoers medehulper eyn kan wijns.

Item die dat heilichdom dess nachts bewaert eynen brab. st.

Item ellick coster bysonder eynen br. st.

Item die kerckmeisters doen eyn maeltyt den prysteren die dat heilichdom hebben helpen toenen mit den Capellaen op denselven daech.

Item die kerckmeisters geven den priester die op den Wittendonredachs die altaren wesset eyn kan wijns.

End die twe schoelmesters die toe koer gaen sijngen ellick 2 br. st. ffacit toe samen 8 br. st.

Item die kerckmeisters moten onderhalden ons liver Vrouen maget Erntien oer leven lanck nae inhalt end vermogen der cedulen hyr van gemackt.

Item die kerckmeisters hebben aengenomen Jan die Maelre tot der kercken dyenaer to wesen in voerwarden end manieren hyer nae beschriven.

In den yrsten sall Jan de Maelre bewaren helichdage end sonnendage Sunt Stephans afflaet; daervan sall hy hebben alle helich daghe eynen st. cur.

---

[1]) Tot in de 17e eeuw werd te Nijmegen de orde gehandhaafd door twee „kliksteenen"; eigenlijk waren het de beulsknechts, maar ze deden ook dienst als straatpolitie.

[2]) Helichdom = de relieken van den H. Stephanus die ter openbare vereering getoond werden op 3 Augustus. Van Schevichaven, *De St Stephenskerk,* blz. 49.

Ten anderen sall hy maenen dat luygelt van den doeden waer aff hy hebben sall van ellicken gld. cur. eynen st. cur.

Ten derden sall hy uyt manen die cleyn renten der kercken welck die kerckmeisters vorschreven hem schriftlick gedaen hebben; hyr sall hy oeck aff hebben van ellicke gld. curr. eynen st. cur.

Item altyt als Jan vors. in der kercken arbeit is sall hy hebben alle dage vyff st. cur.

Item altyt als Jan vors. uitgaet manen in der kercken behoeff sullen die kerckmeisters alsdan hem den kost geven.

Item offt sake weere dat dese conditien den kerekmeisters offte Jan vors. niet en beliffden te halden sullen sy dat mogen wederropen end opseggen eyn yder to synen will end beliven.

Item die kerckmeisters hebben aengenomen Gerat den timmerman tot eyn dyenaer der kercken in manieren hyr nae beschreven.

Item als Gerat vors. in den kercken arbeit is, hetsy wynter off somer, sall hy hebben alle dage vier br. st. end twe kannen biers; end die spaen diewelcke affvallen van der tymeringe sall die vors. timmerman halden end gebruken tot synen profyt end oerbaer.

Hier by leet een seel daer staet in gescreven dat wy een ny verdrach hebben gemackt meit mester Gerit onsen kercken timmerman, tho weeten anno 1559, dat hy dachs 5 st. hebben sall end 2 quart bijrs.

Item die kerckmeisters syn overkomen myt Jan die doegraver dat hy alle jaer der kercken sall geven eynen br. gld. van die grafften te oepenen in der kercken.

Item off hy veul grafften off wennich des jaers oepent nochtans sall hy der kercken gehalden syn den br. gld. jaers to geven end to betalen.

Hier leet een seell off een scrift van den doeygrever end van den grafften in die kerck die ons borgemesters end den ersamen rait geordenirt hebben in behoeff der kerken. Anno 58 op Gunsdach post Lucae.

Item die kerckmesters in der tyt moetten ewelick end erfflick alle Vridach geven in onss kerick voer dat middelaltaer onder die hoemijss vijff roggenbroey ellicke broet van vyff pont end op ellicke broet eenen goeden herinck; dees voers. vyff broey end vyff herinck sal men vyff erm mynssen

om Gads wil geven. Item die voers. vyff errem mynssen sall onss borgemester Gaert van Trist zeliger husvrouw Weindel [1]) end oer erffgenaemen alle Vridach in onss kerick senden ellick meit een teyken; die dan dat teyken brengen die sal men dan dat broet end den herinck geven. Voer dit voirs. heft vrow van Trist onss kerick gegeven een rent van 12 brab. gld. dess jaers gaende utter een stuck lants in die Oey geheytten Blickterswick haldende drie mergen; dit voirs. lant hoert toe onss borgemester seliger Jan Sprut husvrow Lyss Beyer die gefft onss kerick die rent dess jaers.

Item noch heft vrow van Trist voirs. onss kerck gegeven een rijnt van 6 enckel ryders gaende utter een stuck lants toe Oey geheyten Thyllekens, dat lant helt 6 mergen toebehoerende Lamert van Sallant; deess voers. 6 ryders verschinen altit op die heyllige drie koningendach soe helt den brieff.

Hier leet een papier by daer staet mer in geschreven by a. b. c.

Item die kerckmesters in der tyt moeten ewelick end erffelick alle Vridach geven acht broey ellick broet van vyff pont; noch daertoe acht herinck geven acht erm clericken. Dit voers. heft gemackt end geffondirt mester Peter Kanis doctoer [1]) end Tress Buessen end oer suster.

Item noch moeten die kerckmesters ewelick end erffelick doen lessen alle Vridach op dat middelaltaer onder die hoemyss een myss welliker myss die voirs. klericken alle acht moeten komen ende hoeren die voirs. myss end alss die myss ut is dan sal men die voirs. acht erm klericken ellick een broet end enen herinck geven, oeck niet eer.

Item noch moeten die kerckmesters ewelick end erffelick alle onss lieff Vrouwendaeg dat is acht mael int jaer, want onss lieff Vrow komt acht mael dess jaers, geven acht erm menssen elick een broet elicke broet van vijeff pont end daertoe ellick enen herrinck; dess voers. almissen sal men geven in onss lieff Vrowe koer als onss heer Godt is geboert vor der homis.

Item dit voers. heft gemact end gefondiert Wyllem Scheiffert kerckmester. Hier heft onss kerick goey segel end brijeff aff. Vide annum 52. Nicol.

Item noch moeten die kerckmesters ewelick laeten lessen alle Gonssdaeg een mijss op ons lyeff Vrouen koer. Dit voers. heft die kerckmester Wyllem Scheiffert oeck gemact. Got heb sijn sijl.

---

[1]) Wendel Canis, zuster van den Zaligen Petrus.
[2]) De Zalige Petrus Canisius.

Item die kerckmesters moeten ewelick end erfflick onderhalden vier tortschen die men altyt voer dat werde heilige Sacrament draegen sall alss men tot den crancken geyt. Hiervoer hebben wy kerckmesters mester Peter Huest end ick Claess Scherre een som gelts ontfangen; dat staet geschreven in myn rekenboeck van der kercken de anno 1554. Dit voers. gelt hebben wy gebruct tot der kerken timmering end al meit voerweten onssen ersaemen raet.

Item noch moeten die kerckmeisters ewelick end erffelick halden twe wasskerssen op die twe engelen die men beneffen dat werdige heyllige Sacrament set des Donredachs op dat hoechaltaer daer men dan dat werdige heyllige Sacrament mijss singt. Hiertoe heft Gysbert Deniss seliger husfrow onss kerck gegeven een rent van 4 schilt myn 10 pont cleinre penningen dess jaers. Dees voers. rent gaet utter Tilman Messmeker huess in die Hesselstrait; hier heft onss kerck goey segel end brieff aff.

Item die Rectoer meit syn schoelmesters end meit alle die clerken moeten alle Vridach dess werkendachs in onss kerick dat heyllich Cruss loff end ons lieff Vrow loff syngen ewelick end erffelick. Hiervan geven die kerckmeisters den Rectoer dess jaers 25 brab. st. lopens gelts.

Item noch geven die kerckmesters een igelick schoelmester dess jaers $12^1/_2$ brab. st. dess syn sy daertoe verbonden alle Vridach dat voers. loff toe helpen syngen.

Item tot dit voers. loff hebben goede vroem borgers een deel gelts end etlick schild gegeven; dat staet geschreven in myn Claess Scherre kerckmester rekenboek van der kerken de anno 1555.

Item Mechtelt naegelaeten wedue Wyllem Nyborger seliger hussvrow heft ons kerick gegeven 6 schilt; die drie schilt gaen utter Cornelis Vervoert huess in die Priemstraet; die ander drie schilt gaen utter Gaert van Arnom schoemeker huess op die Ganssovel. Voer die voers. 6 schilt sullen die kerckmesters alle weken ewelick end erffelick alle Manendach een mijss laeten lessen in onss lieff Vroue koer op ons lieff Vrouen altaer. Noch daertoe sullen die kerckmesters twe naemen laeten scriven int sielboeck toe weten Wyllem Nyborger oer man end oer suster Geritghen Claes die kerckmester hussvrow gewest is. Dit sullen die kerckmesters alle jaer ewelick end erffelick int syelboeck laeten scriven end

oeck betaelen want die brieff dat meit brengen dat ment also doen moet hoe voerscreven staet. End wy kerckmesters Claess Scherre end Derick Kanis dit gelaesst hebben voer onss end voer onss naekomelingen dit alsoe toe laeten doen.

*Dit syn wy onse pastoir sculdich end niet veerre.*

Item dat is the weten gheen clocken dan twe scellen daer hy bericht over hebben sal noch becroen.

Item soe syn wy oen oec niet meer sculdich dan twe altair te decken dat is die hoemiss end die vroemis anders en heeft hy geen bericht van laken noch van bueken noch van kelken.

Item oec en syn wy oen niet sculdich ennyghen wyn of ostien te copen dan wyt van gracien gedaen hebben.

Item soe en heeft hy geen bericht van den costeren noch van den jofferen die onss Vrou verwaert noch die kirckmeyster.

Item oec syn wy gewoentlic geweest van der tyt dat die kirk gestaen heeft van allen gelucht, was end waskeersen ende oec in den stocke dat dair gheen pastoir recht noch reden toe en heeft noch geen gewoenten en syn geweest.

Item oec en syn wy den pastoir nyet vorder sculdich te luchten myt ghenen keersen noch mit ennychen keersen dan die hoemis end die vroemis, daer en heeft hy oec geen bericht over gheenssins, wes wy anders doen of gedaen hebben dat is van gracie geschiet mer van en gheen rechts wegen.

Item oec en syn wy oen van ghenen bueken sculdich daer hy bericht over hebben mach anders dan twe missael een gradael een brevier een antiffen end enen salter.

Item oec en sal hy niemant van der kirken wegen setten noch ontsetten.

Item soe syn wy sculdich onsen tymmerman ten hoechtien een vlesch wyns.

Item als men onser Vrouwen beelt draget, diegeen, die daer preket end dat Sacrament dreget end dat helichdom toent een vlesch wijns.

Item al die geen die in der processien gaen end roggelen [1]) aen hebben elc een mengelen end desgelix den scoelmeisteren met synen gesellen end oec desgelix ennyge orden die van buten incomen elcs 1 mengelen.

Item den moniken seynden wy wyn nae dien dat sy mo-

---

[1]) Roggelen = roketten.

niken hebben end desgelicx den heren van Sunte Johan op dien dach end anders niet doert jaer.

Item den reep van der scepenclocken en syn wy niet sculdich te halden.

Item dat uierwerck noch den weker en syn wy oec niet sculdich the loenen noch to halden.

Item soe ist noot dat men ter weken eens te minsten op den taern geet end besiet die clocken end die tijmerman daer toe willich dat hy die clepel besiet end bewaert.

Item den cappellaen end den costeren al onser Vrouwendage als men collacy helt voer den altair 3 witte penninck dat is den cappelaen half en den costeren half.

Item den costeren als sy den hongerdoeck op hangen 3 witte penninck; dit en is geen recht mer het is een goey alde gewoent.

Item so is onss die pastoir sculdich wederom den boedeic [1]) end dat choor in ghereck end onder dack te holden als wy dat begeren van oen.

Item den dodengrever en sal gheen doden in der kircken graven die graven en syn gemuiert end enen steenmesseler daer by the hebben die te wlven (welven?) end die kirck in esterick [2]) te holden end al jaer een dusent steens op hoeren cost daer in te veresteriken mer wat mortier dat hij besigen daer toe dat sal oen die kirck gheven.

Item die joffer die pleech men jaerlix te gheven 6 cronen end al so duck als men in den stock geet pleech men oer een drinckpenninck te geven.

Item die dat aflaet pleech te verwaren die pleech men te loenen dat hy dat gheerne duet.

Item die glaesmeyster pleech men sjaers the geven 6 rl. (?) gulden mer der glaes syn voel meer.

Item die leyedecker pleech men sjaers te geven 6 rl. (?) gld. mer der leyen syn voel meer.

[3]) Wy Gerit Lossert end Wylhem Schefferts als kerckmeisters in der tyt der kerspelkerken ende collegi(aal) Sint Stevenskercken bijnen der stat van Nymegen gelegen doen kondt allen luden soe als Alijt Johan Mijllincks saliger naegelaeten weduwe onsser vurs. kercken puerlyck um Gadswijllen tot salicheit onss end onsser guede vrunden seijllen

[1]) boedeic, misschien beuk.
[2]) esterick = vloersteen, vloer.
[3]) Joosting, *Inventaris*, enz. blz. 228 no 824.

in kentlicken noitsaicken tot behouff der tijmerunghe guetlicke een somme gelts van tsoeventijch enckel golden gult van gewijcht onss den leesten pennijnck mitten irsten danckelicken betaelt hefft dair aff wy ons van oir gueder betaelingen van bedancken, welcke vurs. som gelts wij in not end profijt derselver kercken vurs. tot vermeerdrongen des dienst Gadts end des werdigen heylligen Cruys then ewigen daghen toe duerende doir bevell (?) van oir weederomme aen een jaer rijnth uytrychten end betaellen moetten als hyrnae bescreven volcht. Soe bekennen wij Gerijt end Wyllem kerckmeysters vurs. in der tijt voir onss end onsse naekomelynghen in desen open brijeve dat wij gelaefft hebben ende gelaven aen handen Johan Vosskuyl, Gerijt van Hekeren, Rijckwyn van Mulcum end Cleass Gijsberths als provisoren in der tijt der eerlicke bruderscappe des weerdigen heylligen Cruyss bijnnen derselver vurs. kercken gelegen ende onse naecoemelynghen soe dat wij end onsse naecoemelynghen bestellen ende ordinijren moetten dat alsucke Vrijdachs mijsse van den heylligen Cruys die men eerffelicken end ewelicken ther weecken nae alder gewoenten up den heylligen Cruysaltair gehalden werdt; die rijnth van den vurs. somme gelts dairvan de organyst end de bleesers in der tijt van den alre groetste orgell boven der fontt staende end anders nijet in onss vurs. kercken sonder enych versumynysse off weederseggen van den begijn aen des mijssen totter eijnde toe uyt eerffelick ende ewelyck volkomelicke van der kercken vurs. heft (?) butten (?) schaede end hijnder der provisoren vurs. in der tijt ende oire naecoemelynghen alle Vrijdage gespoilt end geblaessen end nae der vurs. kercken gewoente waell geloent sullen werden end tot welker tijt enijch gebreck in de vurs. groette orgell gevijell dat men sulx vermaeckten end stellen moest des en sullen dije vurs. provisoeren noch oir nacoemelynghen gheen behulp enychsyns to doen noch mede te schaeffen hebben dan dije kerckmeister in der tijt van vurs. kercken heft (?) end .... soe gerijngh alst moegelick ys allein bekostigen doen end sullen laetten maecken; desgelickx off die organist nijet van staende (?) en waar die vurs. mijsse to spoellen off uyt der stat waar soe sal men eenen anderen organijst indijen nu sulke bijnnen der stat Nijmegen gevijnden mocht om sijn loen in steden des organijsts setten end stellen om gheen versumenyss dair van to geschijen; end weert oick saicke dat in ennyge vurs. puncten versumenysse weer off queemme of enychssyns gevallen mocht allet woe (?) vurs. steet nijet

dair van uytgescheyden end dije vurs. provisoren in der tijt des heylligen Cruys end oirre naecomelynghen daeromme deytlicke oirsaicken ennych bekroen desshalven up onss end onss naecomelyngen kerckmeisters in der tijt.... deden off leden (?) in ennyghe wijss alsdan soe sullen dey vurs. kerckmeisters off oirre naecoemelingen in der tijt gehalden wessen ende verbonden sijn tot gesijnne der vurs. provisoren in der tijt der vurs. bruderscappen van den heylligen Cruyss vurs. end oir naecoemelyngen alle alsulke vurs. somme gelts van soeventijch golden guld van gewijcht eens..... end all onbezwert van allen saicken sonder ennych becroen end wederseggen uytrychten end waell betaellen aen handen der vurs. provisoren off oire naecoemelyngen in der tijt dair sy dan sulken vurs. dienst aen organijst end blesers totten heylligen Cruyss mijsse..... bestaenden erffelicken end ewelicken sullen laetten doen; ende off des noit geboerden sulke vurs. pennijngen in krafft dijss brijffs to verhaellen (?) end peynden aen alle der vurs. kercken guederen end erven.... end.... sij nu heefft off naemaels verkrijgen mach nijet dair van uytghescheyden end mytten pande voirt te vairre (?) gelyck men mijt heren thijns end bynnen jairschen (?) pacht to doein placht end alst recht is sonder all argelijst. Dijss in oirkonde der wairheyt soe hebben wij Gerijt Losserts end Wyllem Schefferts kerkmeister vurs. in der tyt vurs. Sunt Stevens kercken fabryck segell van onss end onss naecomelyngen aen desen openen brijve gehangen.

Gegeven in den jair onss Heren vijfftijn hondert end negenthijen op dijnxdach nae Sunt Laurensdach martyris.

Item hijr van hebben dije provisoren des heylligen Cruys oick eenen besegelden brijff aff.

Aan de binnenzijde van den houten band zit nog een perkament in twee helften verdeeld, doordat de strook over den rug ontbreekt, wat de lezing zeer lastig maakt.

Het is eene akte van Paus Bonifatius IX (1389—1404) gericht „dilecto filio preposito..... Johannis Trajectensis" en handelt over den ruil der prebenden van „altaria beatae Mariae Virginis in Zeflicen Franconi ac in Novimagensis ecclesiis" tusschen „Bernerus Smeijckers, presbyter Coloniensis diocesis" en „Franciscus de Cocshusen (?)"

---

# De Man met den Erwtenpot

door

Dr. H. H. KNIPPENBERG.

De sage heeft altijd voor het volk zoo ongeveer de waarde gehad als gedocumenteerde historie voor de intellectueelen. Van de geschiedenis blijft er in de volksherinnering niet veel hangen; enkel de gewichtige feiten en befaamde personen worden op den duur door het volk nog herdacht, en dan nog meestal ontdaan van bijna alle bijkomstigheden. Het volk is aan zijne sagen gehecht, vooral aan die waarvan handeling en motieven ontleend zijn aan wat bijzonder lief en goed bekend is in eigen omgeving.

Wie in de sagen-literatuur eenigszins thuis is, weet ook, dat zeer vele sagen in ongeveer gelijken vorm soms voorkomen in heel verschillende landen.

Ik wilde hier wijzen op een parallel-verhaal van de sage van den man met den erwtenpot, zooals die ieder kent van de Bossche St. Jan. Er stond eertijds, en wellicht staat hij er nog, in de nabijheid van het voormalige Benedictijnenklooster Gerode in Duitschland een gedenksteen, waarvan Fr. Krönig den door den tijd onleesbaar geworden tekst ontcijferde.

Die tekst bevat bijna letterlijk wat er ten onzent verteld wordt van den man met den erwtenpot. Ik citeer, wat ik over den inhoud van dien tekst vond in de „Obereichsfeldischer Sagenschatz" van Karl Wüstefeld (uitgave van 1920):

Der Baumeister, der das alte Kloster erbaute, bekam den für die damalige Zeit ansehnlichen Tagelohn von vier Pfennig. Dieser Umstand erhöhte das Selbstgefühl des Mannes in

hohem Grade, und er beanspruchte, dass ihn seine Untergebenen und Angehörigen auch entsprechend respektierten. Eines Tages brachte seine Frau Erbsen mit Speck zum Mittagsbrote herbei. O, wie fuhr da der Meister auf, als er dieses gewöhnliche Gericht sah. Wütend warf er den Topf zur Erde mit den Worten: „Ein Mann wie ich, der seine vier Pfennig alle Tage verdient, braucht keine Erbsen zu essen; dem kommt wohl etwas besseres zu." Als der Bau des Klosters seinem Ende entgegen ging, verunglückte der Meister. An der Stelle, wo er den Tod gefunden, wurde ihm ein Gedenkstein gesetzt. Mit der Zeit bildeten sich an demselben viele erbsengrosse Erhöhungen, weil er eine Gottesgabe, wie die Erbsen sind, verachtet hatte.

Het zou, dunkt me, de moeite loonen eens na te gaan, welke de oudste lezing der sage is, die van 's-Hertogenbosch of die van Gerode. Ik vermoed die van Gerode, voornamelijk op grond van het ethische slot, dat bij ons ontbreekt.

---

# Een „visionnaire" (?) te Goirle

door

F. OUWERLING.

Informatie genomen ten versuecke Mr Jan de Roy, schouteth deser heerlickheyt op de fame, dyer onder 't gemeyn volcke geseeght worden van een *visioen* dat bij een meysken was gesien.

Alsoo eest dat bij pastoor, schepens ende kerckmeesteren, hiernae getekent, is ontboden hetselve meysken in des pastoors camer om te doen haer verclaeringhe op de voorschreven fame. Welck meysken is genoemt Neelken ende is de dochtere van wijlen Dierck Laureyssen, daer moeder aff is Margriete dochter wijlen Jan Soffaerts, oudt sijnde twelff jaeren ende ontrent thien maenden, wel gemaniert ende bequaem nae sijnen ouderdom. Seeght ende verclaert uuyt sijnen vrijen sin dese woorden in substantie, te weeten, dat sij gisteren wesende een Woensdach op den XXVII dach April deses jaers 1616 heeft met een spaey gaen steken voyerije sulcker ende anders in den acker tusschen de Goorsche kerck ende het Dorp, voordemiddach tusschen thien ende elff uren, alwaer bij haer quam sitten op sijn cootkens een gedaente van een jonck meysken, dat oudt mochte wesen vier oft vijff jaeren, wesende in habijt sneewwit lijwaet met boven een lijffken ende beneden een vrouwen rocxken, hebbende beneden drye witte boortkens. 't Selve siende, seyde sij: „O, Lieve Heer Jesus". Doen seyde het voorschreven visioen: „Pluckt gij al?" Het meysken seyde: „Jae ick". Doen seyde het visioen: „Hoeveel koey hebt ghij?" Het meysken seyde: „Een". Wederom: „Leeft uwen vader noch?" Het meysken: „Neen, hij is doot". Wederom: „Leeft u moeder noch?" Het meysken seyde: „Jae". Het visioen wederom seeght, dat se al wel bidden, ick hope, dat onsen Lieven Heer oorens genoch verlenen sal. Het voorschreven meysken hem om-

keerende met een hantvol pluckelinghe nae haeren kurff oft mande werpende ende wederom omsiende ende heeft nyet meer gesien.

Bij den pastoor gevraeght, hoe het hooft van het voorschreven visioen was; het meysken seyde, dat sij hooft, aermen noch beenen aen hetselve gesien en hadde.

Aldus geëxamineert ten huyse Heer Peeter van Dun, pastoor op den XXVIII^en^ dach April A° voorschreven.

Toirconden ons naems

Ita attestor Petrus de Dun, pastor in Goorle.
Lenaert Janssen van Nuenen als schepenen overmits
Themus Alewijs cranck is.
Michiel Joosten Meynaerts,
Wouter Janssen van Nuenen, kerckmeesteren.

Naar het origineel berustend in het Archief der gemeente Tilburg.

# Uit de kerkelijke Geschiedenis van Bakel

door

JACQ J. M. HEEREN.

Het beneficie van den H. Joannes en Antonius in de kerk van Bakel was door den dood van pastoor Petrus Heyackers omstreeks 1632 opengevallen. [1]) Wie had nu het begevingsrecht en aan wien werd het beneficie vergeven?

Schutjes acht het waarschijnlijk, dat dit laatste aan Gerardus Horckmans, deservitor in Bakel, is overgegaan. [2])

Een perkamenten oorkonde, door mij gevonden als omslag van een aanteekenboek voor de burgemeesters van Deurne van het jaar 1650, in het gemeentearchief aldaar, geeft van deze kwestie een andere lezing.

Doordat echter aan de rechterzijde een stuk van de oorkonde is afgesneden — naar gissing ter breedte van 10 cM. — en dus aan iederen regel iets ontbreekt, kan naar den inhoud dezer akte slechts gegist worden. (Zie Bijlage).

De pastoor van Deurne en Bakel, Mr Antonius Roymans, die meermalen de lans moest breken met zijn vicarii te Bakel over de meer of mindere sustentatie [3]), had gehoopt, en op degelijke gronden, dat hem de opengevallen collatie zou ten deel vallen, zooals dit door den landcommandeur der Baillie-Biesen, Emont Huyn van Amstenraidt, was toegezegd. De pastoor meende niet anders, of aan hem kwam het recht toe den vruchtgebruiker van het beneficie voor te dragen. Nochtans heeft hij moeten ondervinden, dat onlangs een zekere Mr. Henricus Busselius, wonende te Asten, als beneficiant is

---

[1]) Schutjes, *Gesch. van het bisdom 's Hertogenbosch,* III 182.
[2]) Idem, III 183.
[3]) Idem, III 430.

aangewezen en als zoodanig is ingeleid, maar „uijt crachte van ondeugdelycken titel van collatie, wijl de abt van Echternach het voorzegde beneficie niet competeert."

Dit alles wordt bericht aan Koning Filips IV, die den 15den Maart 1633 hierop antwoordt in de bovenaangeduide oorkonde. Hij beveelt zijn deurwaarder te onderzoeken, in hoeverre de beweringen en bewijzen aangaande de possessie en het gebruik van den suppliant steekhoudend zijn, mitsgaders de turbatiën en moeilijkheden, waarover geklaagd wordt.

Mocht dit onderzoek niet de gewenschte opheldering brengen, dan zal aan den suppliant en aan Busselius het bevel gegeven worden, op een nader te bepalen dag en uur te verschijnen voor den deurwaarder in het portaal van de kerk van Bakel om den suppliant van 's Konings wege in zijn possessie te herstellen en Mr. Busselius te noodzaken van het beneficie afstand te doen en aan den pastoor voor de geleden schade voldoening te geven. Mocht ook dan nog geen overeenstemming verkregen worden, dan werden opponenten gedaagd om te compareeren voor den Cancellier van Brabant, om de zaak aldaar te bespreken. Intusschen moest de deurwaarder verslag van zijn werkzaamheden in deze aan den Cancellier overleggen, waarna de eindbeslissing vallen zou.

## BIJLAGE.

*Philips by der gratien Godts, Coninck van Kastillien van Arragon van [Leon, Aertshertoge]* [1]) van Oistenryck, hertoge van Bourgoignien van Lothryck, van Brabant etc. Den iersten van onse deurwerderen off boden, ma[.....] onsen lande en hertogdomme van Brabant hierop versogt saluyt. Wij hebben ontvangen die supplicatie van he[er Antonius Roymans pastor] tot Deurne in den quartiere van Peelant, Meyerye der stadt Shertogenbosch, inhoudende, hoe dat hy suppliant nu ette[lijcke jaeren geleden van den edelen

[1]) De tusschen [ ] geplaatste woorden zijn door ons als de vermoedelijk ontbrekende aangevuld.

enden] gestrengen heere, heer Emont Huyn van Amstenraidt, lantcommandeur der Baillie Biessen, heeft vercregen de coll[atie van het beneficie] op den altaer van de heyligen Joannes en Anthonius in de kercke van Baeckel, oijck in den voors. quartiere van Peel[lant gelegen .....] sich dijenvolgende oyck behoirlijck door den gecommitteerde van den heere Archidiaken des bisdoms van Shertogenbosch he[eft .....] possessie desselffs, al naerder blijckende bij de stucken ende bescheden daervan sijnde. Sulx, dat hy suppliant van de [.....] possessie vel quasi, ende alhoewel nijemandt en is geoirloft den suppliant in sijne voors. possessie vel quasi van syn [.....] nochtans, dat eenen Mre Henricus Busselius, woonende tot Asten, insgelijcx gelegen in den voors. quartiere van Peelant [..... sich] heeft doen inleyden in het voors. beneficie, uijt crachte van ondeughdelycken tijtel van collatie, die hy sich laet (?) verluyd[en ontvangen te hebben van den abt van] Epternaken, die welcke nochtans de collatie van het voors. beneficie niet en is competerende, alsoo hem suppl^t. (sint een?) [.....] quiete possessie, alles tot sijns suppliants groot verdriet, en noch meer syn soude, ten waere dairinne en worde versien [.....] onse (?) behoirlijcke provisie van maintenue daertoe dienende. *Waeromme soo eest*, dat wy desen aengesien, U ontbieden en beve[len te ondersoeken .....] verre U blijcke van de possessie ende gebruijcke des voors. suppliants, mitsgaders van de turbatien, ende beletten hem daarin [.....] dats genough sy, ghy in dyen gevallen geroepen voor U in den portaele van de voors. kercke van Baeckel den voors. Henricus Bu[sselius .....] sullen behooren geroepen te syn. Ende ghy des van van wege des voors. suppliants sult worden versocht tot alsulcken daege ende u[re .....] bescheyden sult, den suppliant in syne voorschreve possessie ende gebruicke van onsentwegen houdt ende mainteneert ende [.....] voorts expres bevel van onsentwegen den voors. Mre Henricus Busselius ende allen anderen dyen dat behooren sa[l .....] wesen versocht, dat sy den suppliant van sijn voors. beneficie, en des daeraff dependeert peyselyck ende vredelyck doen ende [.....] alle turbatien ende beletten hem daerinne gedaen terstont ende sonder vertreck costeloos ende schaedeloos aff doen ende [.....] ende hen verdraegen; den voors. suppliant in sijn voorschreven beneficie niet meer te turberen oft molesteren in eeniger [.....] op dats noot sy bedwingende by ende met alle behoirlycke wegen ende manieren van bedwange daertoe dienende ende

[.....] vertreck. Daeght d'opponenten te compareeren t'eenen seekeren gelegenen daege voor onse seer lieve ende getrouwe, die cancellier [ende raedtsluyden .....] in Brabant, om aldaer die redenen hender oppositie, weygeringe ofte vertreck op te doen ende te verclaeren, t'antwoirden, ende indien [.....] sal onsen voors. cancellier ende raedsluyden ten voors. daege overscrijven tghene ghy hierinne sult hebben gedaen, dewelcke wij [.....] possessoir ons oft hen in onsen naeme die kennisse toebehoort, committeeren by desen dat sy partijen gehoort goet cort [.....] ons alsoo gelieft. Gegeven in onser stadt Brussele den XV$^{n}$ Marty xvj$^{c}$ drie en dertig.

Handteekening en zegel zijn afgesneden.

---

# Drie onbekende Priesters.

Eerwerdighe *Govert Roymans*. Ick begaer ende bid vrundelick mit brenger van desen dat ghy seynt ende betaelt die seuven St$^{s}$ van den Chyns verschenen Valentini van den jaer present van XV$^{C}$ ses ende vijftich. Want heer *Henrick Nollens* Rectoir van den outaer Salvatoris in der kercken van Helmont dairmen den selven Chys seven St$^{s}$ voorn. aff gelt, is alhier tot Helmont present. Dit doende sult ons vrientscap doen. Van mij

*Willem Henrick Michielsen* priester, als dienaar en gemachticht vanwegen her *Henrichs* voor$^{s}$ altyt U dienaar.

Brief, gevonden in het gemeente-archief van Deurne, tusschen een partij ongeordende stukken.

Medegedeeld door

J. J. M. HEEREN.

---

# Kerk- en Kloostervisitaties in het bisdom 's-Hertogenbosch uit de 16de eeuw

door

Dr TH. GOOSSENS.

(Vervolg van Dl. V, blz. 167).

## Dekenale visitatie in het district Heusden in 1572.

In aansluiting aan de visitatie, welke bisschop Metsius met zijne helpers in het najaar van 1571 in het noordwestelijk deel van zijn bisdom, nl. in de dekenaten Heusden, St Geertruidenberg en Zalt-Bommel heeft gedaan, kan hier volgen de visitatie, welke een klein jaar later op zijn last in ongeveer dezelfde plaatsen gehouden werd door den pastoor van Eethen en deken van het dekenaat Heusden, Henricus Christiaansen van Gestel, daarin bijgestaan door den pastoor van Genderen, Franciscus Eustachius van Andel, als zijn secretaris.

Wij hebben hier voor ons het resultaat van een dekenale visitatie, die, overeenkomstig de eerste synode van 's-Hertogenbosch, elk jaar door den aartspriester in zijn district moest worden gehouden.

In caput IV van de afdeeling, welke handelt over de aartspriesters en hun district, somt de Bossche synode op, wat de taak der Dekens bij dergelijke visitatie zijn zal. [1]) „De aartspriesters of dekens", zoo lezen we daar, „moeten elk jaar in onzen naam volgens de hun te geven instructie, met een secretaris, of tenminste met den een of anderen priester,

[1]) *Statuta primae synodi dioecesanae Buscoducensis Anno Domini M.D.LXXI. Mensis verò Maji die octavo et duobus sequentibus celebratae.* Buscoducis, 1571, p. 67.

alle parochies, die hun zijn toevertrouwd, bezoeken, en tevens de ziekenhuizen, kapellen en broederschappen. Daarbij moeten zij nauwkeurig navraag doen naar het leven, geloof en zeden van de pastoors, kapelaans, kosters, schoolmeesters, kerkmeesters en H. Geestmeesters en van de overige inwoners.

Tevens moeten zij acht geven, of op loffelijke wijze voldaan wordt aan de godvruchtige fundaties, aalmoezen en lasten der kerkelijke beneficies en officies, en eveneens of de kerkgebouwen herstelling noodig hebben en de kerkhoven goed zijn afgesloten. Ook mogen zij niet overslaan een onderzoek te doen naar de sacramentaliën, de kerksieraden en de scholen. Ten slotte moeten zij ook toezien, of de bepalingen der concilies, zoowel van het algemeen en het provinciaal, als van ons diocesaan, goed ten uitvoer gelegd worden en door de menschen worden nageleefd. Wij bevelen daarbij aan de Aartspriesters, dat zij, overeenkomstig de bepaling van het concilie van Trente, ons van hunne visitatie en van de bevonden gebreken verslag moeten uitbrengen en binnen de maand hunne opmerkingen en alle stukken aan ons moeten opzenden."

Na kennis genomen te hebben van deze minutieuze verordeningen zou men mogen verwachten, dat het verslag der visitatie, volgens dat plan ingesteld, ons een tamelijk gedetailleerd en nauwkeurig beeld zou geven van de parochies, die door den Aartspriester met zijn secretaris bezocht zijn. Dat is echter niet het geval. In een kort briefje, dat aan het verslag voorafgaat, werd den Bisschop medegedeeld, dat alles volgens de opgave, met zorg was nagegaan en opgeteekend, maar dat het wel erg uitvoerig was geworden en daarenboven de Bisschop in dien ongelukkigen en woeligen tijd toch al zoo veel zorgen aan zijn hoofd had; waarom dus alleen dat in het verslag was opgenomen, wat verbeterd diende worden. Over de rest kon de Bisschop, indien hij het noodig vond, verdere inlichtingen krijgen.

De een of andere lezer zal wellicht dit een eigenaardige uitvoering vinden van de taak, die den Aartspriester volgens

de synodale bepalingen was opgelegd. Maar om het gevaar te ontgaan van een onbillijk oordeel over hem te vellen, moet men zich toch even indenken in de omstandigheden, waaronder de visitatores moesten werken. Een sobere, maar veelzeggende inlichting daarover verschaft het slot van het verslag, waar de pastoor van Genderen aan het woord is, aan wien als secretaris de redactie zal zijn toevertrouwd.

Daar lezen wij, dat de parochiekerken van Eethen en van Genderen, alsmede de kapel te Drongelen en de twee kapellen te Elshout [1]) nog niet bezocht zijn, omdat zulks niet gevoegelijk kon geschieden „propter subortos a pyratis geusianis tumultus."

Geheel tegen hun opzet en bedoeling hadden de Watergeuzen den 1sten April 1572 het onverdedigde Den Briel weten te verrassen. Aanvankelijk van plan weer af te trekken na de plundering van kerk en klooster, besloot men toch de stad in handen te houden, waarmede een vast uitgangspunt gegeven werd voor een volksopstand, waarvoor echter Oranje op dat oogenblik den tijd nog niet gekomen achtte. Desondanks en ondanks het snelle optreden der Spanjaarden, wisten Lumey en zijn Geuzen zich in Den Briel en Voorne te handhaven, en onderwijl werd de tijd doorgebracht met uitspattingen van allerlei aard, en wanneer de gelegenheid gunstig was met het maken van strooptochten langs Oude en Nieuwe Maas, waarbij het in de eerste plaats op geestelijkheid en op kerkelijk goed gemunt was. [2]) „Papen, monnycken ende andere papistische schelmen", gelijk Treslong schreef, waren de welkome buit der Geuzen.

In de tweede helft van Mei 1572 maakten zij de naaste omgeving van Heusden onveilig, en het waren juist de standplaatsen der twee visitatoren, Eethen en Genderen, die het grootste gevaar liepen.

Blijkens de onderteekening van den brief van den Deken,

---

[1]) Nl. de kapel van O. L. Vrouw te Garsweide en van de H. Agatha. L. Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch*, dl. 5, blz. 461.

[2]) Vgl. R. Fruin, *Verspreide Geschriften*, dl. 2 (1900), blz. 289.

had deze een toevlucht gezocht binnen de muren van Heusden, waar hij veilig was tegen de moordplannen der piraten, die zich reeds aan den pastoor van Helvoirt, Hendrik Boogaard, hadden vergrepen en binnen eenige weken hun onmenschelijke, beestachtige wreedheid zouden botvieren aan de Gorcumsche martelaren.

Het moet ons dus niet verwonderen, dat die omstandigheden: een vreemde verblijfplaats, de angstige onzekerheid, wat er van zijn parochie zou worden, den Deken lust noch tijd lieten om lange verslagen te gaan zitten schrijven, terwijl andere zorgen hem als het ware bestormden. Nu, in de stille rust der studeerkamer kunnen wij het betreuren, dat hij ons niet omstandiger zijn bevindingen heeft medegedeeld, doch in plaats van hem hard te vallen, moeten wij hem dankbaar zijn, dat zijn verslag ons toch een goed inzicht geeft van den godsdienstigen toestand van het land van Heusden en Altena in dat critieke jaar 1572.

Gelijk bij alle dergelijke visitaties moet voorop worden gesteld, dat geen volledig beeld kan worden verwacht van het geestelijk leven eener parochie; daarvoor is dikwijls het bezoek te vluchtig, het onderzoek niet genoeg diepgaand. Daarenboven komt de schaduwkant vaak te veel naar voren, omdat juist het verkeerde in het oog springt en daarop gelet wordt, terwijl het goede, het gewone mag men zeggen, als van zelf sprekend geen vermelding vindt. In den brief aan bisschop Metsius vestigt de visitator daarop zelf de aandacht: hij waarschuwt uitdrukkelijk, dat slechts de te-kort-komingen en de gebreken zijn opgeteekend; slechts dat wat verbetering noodig had, deelt hij aan den bisschop mede, opdat deze de daarvoor noodige maatregelen kunne nemen.

Onvolledig, eenzijdig en tot op zekere hoogte misschien oppervlakkig is dus hetgeen men hier te lezen krijgt. Doch dat neemt niet weg, dat datgene wat in het verslag wordt medegedeeld, gecombineerd met hetgeen er niet in wordt gezegd, ons in staat stelt eenige conclusies te trekken.

Allereerst valt het op, dat er geen melding wordt gemaakt

van ketters. Alleen in Werkendam wordt iemand vermeld, die om zijn Geus-zijn verbannen is. In een paar andere plaatsen, Doveren, Neerael en Worcum, blijken eenige personen te wonen, die hun kerkelijke plichten niet vervullen, doch dat behoeft nog niet een gevolg te zijn van een andere geloofsopvatting. Men mag dus aannemen, dat in 1572 de bewoners van die streken voor dè overgroote meerderheid, of liever in totaal nog katholiek waren. En toch staat vast, dat reeds in de eerstvolgende jaren het Protestantisme er vasten voet heeft gekregen en geheele dorpen van het Katholicisme zijn afgevallen. Hoe dat mogelijk is geweest, kan men voor een deel ook uit deze visitatie lezen.

De algemeene indruk, die deze visitatie geeft, is dat er geen diep geloofsleven in deze plaatsen meer bloeide. Het sterkst komt dat m. i. wel tot uiting in den vervallen toestand, waarin vele kerken en pastoriën blijken te verkeeren, in de weinige zorg, waarmede kerkmeubelen en altaarparamenten worden onderhouden.

Een volk, dat geen offers weet te brengen voor zijn eeredienst en kerkgebouwen, zal ook geen offers voor zijn geloof over hebben, wanneer de belijdenis daarvan met gevaren gepaard gaat.

Op niet minder dan vijftien van de vijf-en-twintig bezochte plaatsen moet bevel gegeven worden herstellingen aan te brengen aan torens en kerken, pastoriën en kosterswoningen. In Bokhoven en Weerthuysen blijkt het doopwater vol wormen te zijn. Te Dussen zijn de alben en kazuifels gescheurd, te Meeuwen ontbreken de altaarparamenten, te Emmichoven is er niets, wat geen herstel en verbetering noodig heeft. De raad wordt gegeven om in deze laatste plaats alsmede te Weerthuysen de parochie op te heffen: verbetering of herstel schijnt dus zelfs niet meer mogelijk te zijn geweest.

Over het algemeen gelden de ernstige klachten die plaatsen en streken, waar de Hervorming later het gemakkelijkst en het diepst wortel heeft geschoten.

Het is wel niet gewaagd, tusschen die twee feiten een oorzakelijk verband te leggen.

Het kan niet anders, of ook het leven en voorbeeld der herders zal daarbij van grooten invloed zijn geweest. Echter alleen over den pastoor van Sleeuwijk komen zware klachten tot uiting. Toen de visitators daar kwamen, bevonden zij, dat de pastoor dronken in de herberg zat. Zonder eenige aanstelling of onderzoek was hij op goed geluk het pastoraat komen waarnemen. Men kon niet te weten komen, vanwaar hij kwam of onder wiens jurisdictie hij stond; zelfs zijn naam was aan den Deken onbekend. Is het te verwonderen, dat bij zulk een leiding en voorgang de gemeente niet standvastig bleef, toen de storm der reformatie opstak?

De legende door Jacobus van Oudenhoven in de wereld gebracht en door Schutjes nog eens extra aangedikt, alsof de pastoor van Genderen, Franciscus Eustachius van Andel, die bij deze visitatie van zoo grooten ijver blijk gaf, eenige jaren later zou zijn afgevallen en daarna zelfs als predikant in zijn voormalig kerspel zou zijn opgetreden [1]), is in het eerste deel van dit tijdschrift door J. v. d. Hammen Nicz. en pastoor A. Karthon [2]) op haar geschiedkundige waarde onderzocht en volkomen onjuist bevonden.

Er heeft hier een verwisseling plaats gehad met zijn broer Jan van Andel, die op verschillende plaatsen als predikant is werkzaam geweest. Vermoedelijk is deze te Doveren overleden. Ten gevolge der legende werd in het begin der 19de eeuw (?) zijn grafzerk naar Genderen overgebracht, waaruit dan later weer een nieuw bewijs voor zijn pastoraat te Genderen kon worden gemaakt. [3])

---

[1]) L. Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom 's-Hertogenbosch*, dl. 3, blz. 720.

[2]) *Bossche Bijdragen*, dl. 1 (1917—1918) blz. 71—78, en 225—238.

[3]) *Bossche Bijdragen*, dl. 1, blz. 234 vlg.

**Visitatio ecclesiarum decanatus huesdensis, facta a D. Henrico Christiano Gestellio, pastore ethensi et archipresbitero etc., et Francisco Eustachio Andellio, presbitero, pastore genderensi, tanquam predicti archipresbiteri notario etc.**

S. P.

Reverendissime in Christo pater.

Visitavi juxta informationem mihi transmissam, sigillatimque omnia perscribi jussi: sed quoniam prolixe scripta sunt, atque Vestra Paternitas multis praesertim hoc calamitoso et tumultuoso tempore distrahitur negotiis, itaque tantum defectus eaque quae indigent correctione transcribi curavi, reliqua, si opus fuerit, latius declaraturus. Vale in Christo, optime pater. Ex Huesden XVII Junii anno M.D.LXXII.

V. P. deditissimus servus

Henricus Christianus Gestellius.

**Boechoven.**

Visitata est ecclesia XVI Maji.

Fons baptismatis non bene conservatus, sed vermiculosus et sordidus.

Altare ante chorum non consecratum.

Pro visitatione nihil datum, quod dicerent nihil se audere citra consensum Domini temporalis, qui tum absens erat. Quem pastor et aedituus dicebant diploma pontificium habere, ut et spiritualium esset dominus.

**Hedichuysen.**

Visitatio ecclesiae facta XVI Maji.

Dicit pastor missas debite non fieri, eo quod careat adjutore.

Tria altaria non consecrata.

Unum concubinarium, nomine Joannem Bercker, citatum.

Magistros fabricae et mensae S. Spiritus novum registrum nondum confecisse. Injunxi ergo, ut infra sex septimanas renovari curent.

Magistros fabricae nondum computum fecisse, quare iis injunctum, ut facerent infra mensem.

Item eosdem in monitione redditiuum ecclesiae esse tardos, quapropter eos sui officii admonui.

Institutionem confraternitatis D. Georgii non servari sed bona ejusdem potationibus abliguriri.

Matriculario injunctum est, ut quod nondum confecerat registrum matricularіae, infra sex septimanas curaret confici.

D. Arnoldus Gerardi ab Ammeroyen suspectus est de concubinatu, fecitque me instante fidei professionem in aedibus pastoris.

Ædes pastoris multa indigent reparatione, quos jussi, quam fieri primum potest, debite reparari.

## Haerstege.

Capella tantum unicum habet altare, idque portatile, in quo adhuc celebratur.

## Herpt.

Visitata est ecclesia XVI Maji.

D. Guilhelmus Greffius Taxander a receptore reverendi D. Abbatis S. Trudonis est conductus nondum habens institutionem.

Fidei professionem me monente fecit.

Joannes de Lepper incontinenter sub eodem tecto cum quadam vivit, atque constans fama est eundem ante alibi matrimonium cum quadam adhuc superstite contraxisse.

Bb. Mariae et Agathae altaris rector nescitur a vicinis, missaque non fiebat, quam curavi a Pastore celebrari, pollicitus pro eadem annue novem carolos.

Magistri fabricae et mensae S. Spiritus fecerunt dati acceptique rationem non tamen sine fautis.

Pastor, custos, rectores beneficiorum, magistri fabricae et mensae S. Spiritus jussi sunt hactenus neglectum registrum infra VI septimanas conficere.

Domus pastoralis multa reparatione indigens refici jussa est data oportunitate temporis.

Institutio juvenum negligitur, qua de re parochiani multum conqueruntur.

## Autheusden.

Visitata est ecclesia XVII Maji.

Unum altare, nimirum S. Crucis nondum consecratum.

Matricularius, nomine Joannes Petri, valde negligens, potationi quam suo officio addictior.

Gualterus Jacobi cum Margareta Baldowini in fornicatione vivit, licet non cohabitet; durat eadem fornicatio ad sexennium.

Arnoldus Adriani Molders prolem ex Maria Jacobi suscitavit, cupiens eandem habere uxorem, verum ea suadente mater recusat.

Muri coemiterii aliquibus in partibus diruti jussi sunt instaurari.

Androdochiolum, vulgo 't cleyn manhuys, dicitur Theodoricus Loeff ante sexennium regisse, nondumque reddidisse computum. Cui successerat Ægidius Joannis, qui nec rationem hactenus reddidit.

## Baginhagium.

Pastor ejus, D. Joannes de Best, fertur officii sui esse negligens.

Injunctum est eidem, ut registrum fabricae et parochiae hucusque neglectum infra sex septimanas conficeret transmitteretque.

Item rationem fabricae bonorum, quorum oeconomiam sibi usurpat, infra mensem redderet.

Idem arvulum quoddam prope templum sine licentia superioris abalienavit.

## Huesden.

Visitata est ecclesia XVII Maji.

D. Ambrosium Ketelaer publica vox est incontinenter et scandalose vivere.

Jasperus Buys decem circiter annos in concubinatu vivit.

Concubina D. Ambrosii prescripti sine licentia debita, pastore non ducente, leges puerperarum transgressa, sola in templum introivit.

Quidam saccigerulus, nomine Adrianus Cornelii, separatim habitat ab uxore Margareta Henrici filia, jam Busciducis op d'Orteneyndt commorante.

Angela Sarris separatim habitat a suo marito in Dussen commorante.

Antonia Hermanni filia separatim habitat a suo marito Joanne Melissen habitante in Elshout.

Magistri fabricae polliciti sunt reddere rationem dati et accepti prima Dominica Quadragesimae more consueto.

At magistri mensae S. Spiritus infra sex septimanas jussi sunt reddere.

## Capella de Hesbeen in suburbano aggere Wicano.

Provisores moniti sunt rationem reddere et registrum conficere ante festum S. Joannis Baptistae.

Idem injunctum provisoribus sancti Antonii et S. Annae.

Praedicti omnes in admonendis debitis negligentes jussi sunt gnavius officium suum peragere.

Binatio hactenus fit, sed - - uti ferunt - - reverendissimo Episcopo consentiente.

Domicella de Hesben dicitur habere quoddam bonorum capellae registrum, quod alias accomodato acceptum nondum restituit.

## Hesbeen.

Fons non occlusus jussus est competenter ab aedituis occludi.

Deiparae Virginis beneficii fructus et onera pastori incerta, propterea quod Domicella de Hesbeen registrum seu fundationem ei non velit communicare, sed sibi reservet.

Beneficii S. Antonii fructus et onera pastori incerta, quod fundatione careat. Quare est monitus idem infra mensem a rectore ejūsdem D. Philippo Barregnes per litteras expiscari.

Matricularius Jacobus Joannis est bigamus, tonsuram non habens clericalem, scholam non tenens, necdum fidei professionem fecit.

Domicella praescripta accito Minoritae gorcomiensi confessa est, eodemque celebrante et Eucharistiam administrante, non requisito pastore, communicavit in Paschate proximo.

Magistri fabricae et mensae S. Spiritus neglectam hactenus rationem dati et accepti et registri confectionem infra VI septimanas jussi sunt facere et transmittere.

Domus custodis plane diruta jussa est reparari ab iis, quibus illud onus incumbit.

Munimenta bonorum S. Spiritus sunt apud Domicellam de Hesbeen, quae vel quorum copiae haberi nequeunt.

## Doveren.

Duo altaria non consecrata.

Mamburni in exigendis debitis remissi admodum sunt sui officii et computum fecerunt, sed non sine fautis.

Vicini de custode, quod scholam non teneat, conqueruntur, sed custos vistis honestisque rationibus se tuetur.

Rectores S. Spiritus fecerunt quidem rationem, sed non sine restantiis.

Injunctum est iis, ut registrum nondum confectum conficiant infra sex septimanas, idem etiam aedituis injunctum.

Domum custodis multa reparatione indigentem jussi sunt restaurare.

Antonius Roelandi et Gelden Joannis non sunt confessi in Quadragesima neque communicarunt.

Henricus Steenbecker sub divino officio aliquando aperit tabernam pro parochianis.

Arnoldus Stoop, Adrianus Jacobi Gosewini et Adrianus Jacobi Roelandi et Gelden Joannis plaerumque absentant se a divino officio.

## Dussen.

Visitata est ecclesia XVIII Maji.

Altare S. Sebastiani non consecratum.

Albae et casulae cum antependiis lacerae jussae sunt renovari.

Porta turrina rimis foraminibusque plaena jussa est refici.

Tectum templi pluviae pervium, ut tegatur et reparetur injunctum.

Magistri fabricae, rationem dati et accepti et registrum hactenus neglecta moniti sunt, ut faciant infra bimestre, et vigilantiores sint in admonendis debitis.

Custos est tabernarius.

Godefridus Calopodiarius illegitime vivit cum quadam concubina, nomine Catharina.

Guilhelmus Lepper divortio facto cum uxore alteri adhaeret.

D. Joannes de Mechlinia professionem fidei me monitore fecit. Idem examinatus et admissus est ad pueros instruendos et confessiones requirente pastore audiendas.

Nondum comitantur duo, cum Venerabile Sacramentum Eucharistiae ad aegrotos defertur, quare admoniti sunt, ut curent eum morem introduci.

Conqueruntur mamburini, quod rarius vigiliae decantentur.

Magistri mensae S. Spiritus rationem quidem fecere, sed non sine restantiis, quibus est mandatum, ut registrum hactenus non paratum conficiant.

Conductus est Bruno Custos pro decimo denario ad exigendas restantias et persolvendas eas ante festum Paschae, sed extraordinariis suborientibus difficultatibus consulet Pastorem, Dominum temporalem atque aedituos, qui illi consilio et auxilio erunt.

Dominus temporalis ejusque uxor conqueruntur alia ecclesiae bona esse perdita, quare rogati sunt, ut eorundem registrum Vestrae Paternitati transmittant.

## Almkerck.

Visitata est ecclesia XIX Maji.

Altare S. Laurentii nondum consecratum.

Vicariae S. Crucis, Catharinae, Laurentii, Mariae et S. Spiritus dimidia ex parte vacant ob vicarii carentiam.

Custos non satisfacit officio suo in docendis pueris.

Mamburinis praeceptum est, ut rationem huc usque neglectam infra sex septimanas faciant.

Ordinatum est, ut eodem modo, uti in Dussen, unus constituatur, qui restantias colligat.

Injunctum aedituis, ut pavimentum ecclesiae et sepimenta coemiterii curent instaurari.

## Emmechoven.

Caret pastore. Subinde ibidem celebrat pastor in Uutwyck.

Nullae hostiae consecratae ibidem repertae.

Omnia fere diruta, cuncta lacera, nihil est, quod non egeat reformatione.

Beneficium B. Mariae vacat, cujus fructus et bona jure aggeris ad Dominum temporalem, nomine Theodoricum de Borchgreff habitantem Gorcomii sunt devoluta.

Cum haec ecclesia non habeat unde conservetur, visum est consultius, ut eadem in capellam mutata, parochiani communitati almkercanae asscribantur.

## Werthuysen.

Ecclesia vacat.

Pastor in Uutwyck aliquoties divinum facit officium.

Fons pessime conservatus, ita ut vermibus scateret.

Mamburnis injunctum est, ut venditis coemeterii nucibus tectum ecclesiae reficiant.

Sepes coemeterii jussae sunt instaurari.

Cum pastoria et ecclesia tenuiorum sit reddituum, visum est, ut ea in capellam conversa, parochiani uutwycensibus associentur.

## Uutwyck.

Pastor D. Gualterus Stephani nondum institutus.

Mamburni in admonendis debitis tardi moniti sunt, ut posthac sint gnaviores,

Computum intra sexennium non fecere, quare infra sex septimanas facere jussi sunt.

Ecclesiae tectum jussum est refici.

Mensa S. Spiritus non est.

## Ryswyck.

Schola ibidem non est, sed puerorum aliqui in Worcom, quidam in Giesen visitant.

Mensa S. Spiritus non est.

Mamburnis est injunctum, ut computum infra sex septimanas faciant, hactenus minus factum.

Eisdem mandatum, ut tecta ecclesiae resarciant.

Illis ipsis, Pastori et custodi injunctum, ut registra bonorum infra VI hebdomadas conficiant et aliquis constituatur, qui restantias colligat.

## Giesen.

Æditui non præstiterunt juramentum, qui una cum magistris mensae S. Spiritus computum fecerunt non sine restantiis. Moniti sunt autem registra nondum confecta infra sex septimanas conscribi curare.

Quirinus Adriani divortium fecit.

Pastor conqueritur statutum de numero patrinorum a vicinis pastoribus non bene observari, et pastorem in Uutwyck citra suum consensum quorundam giesensium parochianorum confessiones audivisse.

## Neerael.

Ecclesia visitata est XX Maji.

Duo altaria nempe S. Rumoldi et S. Martini non consecrata.

Leuena Joannis sartoris claudi a marito suo, Gorcomii habitante, separatim aliquando Gorcomii, interdum in Neerael habitans pastori non est confessa, quare Pastori mandatum, ut exigat testimonium confessionis.

Quidam Bartholomaeus Gisberti, relicta uxore cum prolibus, alio se contulit, sed quo nescitur.

Mandatum est registrum bonorum ecclesiae hactenus omissum conscribi.

## Opael.

Altare S. Spiritus non est consecratum.

D. Cornelius Budding nondum institutus.

Quaedam bona ad missam sextae feriae relicta dicuntur alienata, injunctumque est Pastori, ut ea, quantum in se est, recuperare conetur; fecit is quoque fidei professionem.

Mamburni in admonendis debitis tardi et matricularius in purgandis ecclesiae pavimentis negligens, admoniti sunt sui officii jussique sunt registrum infra VI septimanas conficere.

## Veen.

Mamburni computum non factum admoniti sunt facere infra VI septimanas.

Pastori injunctum, ut fundationem pastoriae et beneficii B. Mariae curet habere.

Concubinam Joannis Ryswyck ad ipsum nonnunquam redire fertur et fama est.

## Wyck.

Missa beneficii B. Mariae non fit. Compactum est cum D. Guilhelmo custode, ut eam celebret pro novem carolis, donec Reverendissimus aliter ordinaverit.

Paulus quidam, rector D. Antonii sive Crucis, non exhibuit literas testimoniales de incessu clericali.

Joannes Wacker vivit in adulterio, segregatus ab uxore, commistus cum concubina Elizabeth Adriani filia.

Antonia Georgii filia segregata est a viro suo.

Injunctum est Pastori, custodi et aedituis, ut registrum infra VI septimanas conficiatur.

## Aelborch.

Aeditui rationem nondum factam jussi sunt infra sex septimanas facere.

Beneficiatus SS. Apostolorum Petri et Pauli, Nicolaus Blanckaert, non incedit clericaliter.

Magistri gildarum non bene suo vacant officio, nec rationem reddiderunt, quam jussi sunt reddere infra sex septimanas.

Baldowinus Cornelii una cum matre sua et Gisbertus Theodorici plaerumque se a divino officio absentant.

## Wercken.

Visitata XXII Maji.

D. Joannes Jacobi nondum institutus.

Altare D. Mariae non consecratum.

Injunctum est Pastori et Ædituis, ut registrum nondum factum conficiant curentque collapsos ecclesiae muros vitreasque fenestras refici et quam primum fieri potest altaribus de linteis et antependiis providere.

## Werckendam.

D. Arnoldus Wilhelmi pastor causa metus admittit ternarium numerum patrinorum.

Æditui non prestiterunt juramentum neque rationem neque registrum fecerunt, quare neglecta facere jussi sunt.

Montrosa [1]) ibidem in ara Crucis visitur effigies Crucifixi.

Bona androdochii non accurate reguntur, quare magistri ejus diligentiae admoniti sunt.

Joannes Nicolai vivit in concubinatu cum Anna de Hoevel.

Literae officii seu hebdomadariae missae B. Mariae sunt falsificate.

Item literae fundationis S. Crucis falsificatae, quae omnes reservantur in aedibus Adriani Joannis van der Stael, ejusdem beneficii collatoris, quas hactenus ostendere recusavit, quare ei injunctum est, ut tantisper secretario committat, donec earum copiam in percamento transcribat authentice, quod pollicitus est.

Ante sedecim aut circiter annos alienatum est ab officio S. Crucis pomarium cum novem terrae jugeribus situm in Werckendam, ad orientem respiciens haereditaria bona Adriani Theodori van den Hoevel, ad occidentem vero ejusdem, vergens a portu vulgo die haven usque vel ultra Backers bild. Dictum est vulgariter Sheylichs Cruys bogaert.

Item alienati anno LXIIII sunt ab ecclesia duo lopinati cum dimidio vulgo dordalff hont lants, in oriente et occidente bona Adriani Theodori, ad meridiem ejusdem, in septentrione bona ecclesiae. Omnia ea bona citra licentiam superioris alienata sunt et usurpata fuerunt ab Adriano Theodori prescripto, jam ob Geusianismum proscripto. At nunc Rex occupat, cujus receptor est Andreas van der Goes, habitans Dordraci. Utitur his arvis Wit Jansz in Werckendam.

## Sleewyck.

Pastorem invenimus in taberna sedentem procul ab ecclesia, ejus claves secum habentem, ebrium, qui interrogatus quomodo vocaretur, noluit primo nomen indicare. Deinde paulo post

[1]) Monstruosa (?)

dicebat se Gisbertum nominari. Praeterea idem interrogatus, ubi habitasset et cujas esset, respondit ultro citroque habitasse et neminem fore, qui aliquid mali de se dicere possit nec patriam nec habitationis loca nominando.

Dixitque deinceps se non assumptum neque conductum neque examinatum, sed tantum sub spe aliquandiu deservivisse.

Dicebant vicini Dominum temporalem cognomento Seellert bona pastoriae et beneficii B. Mariae in Worcom sibi usurpare atque subinde aliquem pretio quam possit minimo conducere qui sacra peragat.

Pastor denique jussus est sequenti die hora sexta venire cum aedituis in Worcom, sed non venit.

## Worcom visitata XXIII Maji.

Duo altaria non consecrata, unum divi Jobi, et alterum piscatorum.

Beneficium B. Mariae piscatorum vacat.

Missa B. Mariae dolentis amplius non celebratur, quod satrapa worcomiensis jure aggeris bona ejus apprehenderit.

Magistri confraternitatum non faciunt evidentem computum.

Injunctum est Pastori, Custodi et Æduituis etc., ut authenticum registrum omnium bonorum infra VI septimanas conficiant.

Rulandus Gistel, capitaneus, pastori non est confessus neque communicavit in Worcom.

Jacobus vitrearius sedit cum Maria Lemers in concubinatu.

Bertha uxor Jacobi Arnoldi nescitur esse confessa rariusque immo fere nunquam ecclesiam visitat.

Uxor Philippi Duls rarissime visitat ecclesiam.

Quidam acicularii Buscoducis venerunt non exhibentes litteras testimoniales rarissimeque ecclesiam visitantes.

Magister Gerardus de Hees et Antonius Huberti de Nykerck me instante fidei professionem fecerunt.

## Babiloniënbroeck.

Custos est bigamus.

Bona ecclesiae non admodum bene reguntur.

Æditui non fecerunt computum, tardi in admonendis debitis, neque registrum confecerunt, qua re omissa jussi sunt facere infra VI hebdomades.

Ordinatum, ut unus constituatur, qui restantias exigat et restituat.

Herus pastoris tabernator in aedibus pastoris habitat.

Custodi injunctum est, ne patiatur coemeterium immundis animalibus conspurcari, quod videtur hactenus admisisse.
Monstrosa ibidem cernitur Crucifixi effigies.

## Den Hil capellula.

Summum altare per aquarum inundationem dirutum, quare missae a Pastore celebrantur in ecclesia parochiali.
Vestibulum, aquis inundantibus, plane dirutum, quare ordinatum est - - nisi tamen Reverendissimo aliter visum fuerit - -, si aliunde sumptus haberi nequeunt, ex vestibulo capellula restauretur.
Deinde injunctum Pastori, ut a Domicella de Waelwyck fundationem ejus habere procuret utque computus fiat et registrum conficiatur.

## Meeuwen.

Altare B. Mariae dolentis omnibus plane destituitur ad ornatum necessariis, cujus rector est Paulus Milling, habitans in Waelwyck.
Pastori injunctum est, ut infra mensem vel scripto vel verbo eundem moneat ad providendum altari de necessariis ornamentis et exhibendum copiam fundationis registrumque omnium bonorum ad predictum beneficium spectandorum infra VI septimanas conficiendum et transmittendum.
Idem de magistro Remberto rectore S. Crucis ibidem injunctum.
Egbertus Philippi cum Antonia Cornelii filia adhuc in concubinatu vivere dicitur.
Mamburni et rectores mensae S. Spiritus nondum computum neque registrum fecerunt; moniti sunt, omissa ut infra VI (?) septimanas adimpleant.
Ordinatum, ut aliquis qui exigat restantias constituatur.

Parochiales ecclesiae Eethen et Genderen cum capella in Drongelen et duabus in Elshout nondum visitatae; non nempe visitare eas licuit commode propter subortos a pyratis geusianis tumultus. Visitaturi sumus quam primum poterimus divina favente clementia. Quod nomina pastorum, matriculariorum, aedituorum, rectorum mensae S. Spiritus et aliorum ecclesiasticorum bonorum non apposuerimus in hoc transumpto, brevitatis causa factum est. Si aliquando opus fuerit, eadem cursoribus indicabimus.

Rogo reverendissimam vestram Paternitatem, ne tanti sumptus et labores, quos visitationi impendimus, pereant neve visitatio posthac vilipendatur et ludibrio sit plebi, quam primum dabitur opportunitas eandem executioni demandare curet.

Finis.

Praescripta ita esse attestor. Franciscus Eustachius Andellius presbyter pastor in Genderen, meapte manu. 1572.

*Op den rug.* Pagi paucissimi.... dominii de Althona nil quidquam pro visitatione dederunt, quod pretendant se liberos esse.

*(met andere hand)* Omnes pastores examinati, num Dominici et festi dies bene observentur, responderunt: Non, nec se posse sine tumultu et proditionis suspitione id indicando corrigere, atque ideo prestare, ut cursoribus circumquaque quandoque missis Reverendissimus huic malo medeatur.

## Bisschoppelijke visitatie te Sprang en Loon-op-Zand in 1572.

De hierna volgende verslagen van kerkvisitaties te Sprang en te Loon-op-Zand, door bisschop Metsius gehouden in het voorjaar van 1572, vormen vermoedelijk slechts een gedeelte van een meer uitgebreid onderzoek ook in de naburige plaatsen. In het laatst van 1571 waren Sprang en Loon-op-Zand ook door den Bisschop bezocht [1]), en ofschoon die spoedige herhaling wel een grond zal hebben gehad, kunnen wij thans moeilijk gissen, welke die geweest mag zijn. De verslagen geven geen aanduiding daarvan aan.

Het is ook mogelijk, dat die visitatie meer tot doel had een of andere naburige plaats. Daaromtrent zou het verdere verslag slechts aanwijzigingen kunnen geven, doch daar dat thans niet meer aanwezig is, kan ook in die richting niet verder worden gezocht.

Dat nog meer plaatsen zijn bezocht, zou ik op willen maken uit het feit, dat de Bisschop reeds te zes uur in den

[1]) *Bossche Bijdragen,* dl. 5 (1922—1923), blz. 138—140.

morgen de visitatie begint. Het was nog April, dus in het vroege voorjaar, zoodat hij bezwaarlijk dien morgen de reis van zijn residentie naar Sprang reeds zal hebben afgelegd. Waaruit zou kunnen volgen, dat Sprang niet de eerste gemeente was, die hij toen bezocht.

En wat tijd en wat plaats betreft, sluit dit fragment zich zeer goed aan bij de dekenale visitatie van het district Heusden, die hiervoor is afgedrukt, waarom ik meende, dat het hier een geschikte plaats zou vinden.

## Sprangh.

Anno a nativitate Domini 1572 mensis vero Aprilis die undecima hora sexta ante meridiem visitavit reverendissimus dominus D. Laurentius Mètsius ecclesiam seu quartam capellam de Sprangh, cujus patronus est S. Nicolaus. Collator est Dominus de Loon et Prelatus tongerloënsis alternatim.

Dominus Joannes Riemen, pastor ecclesiarum ad invicem dependentium de Loon et Sprangh, et dominus Adrianus Cam, ejus vicecuratus in Sprangh, dicunt ecclesiam hanc cum ecclesia de Loon describi circiter 62 modios siliginis.

Dicunt esse beneficium quoddam annale seu officium, ad collationem communitatis in altari sancti Antonii seu dive Marie sub onere duarum missarum, cujus deservitor est dictus dominus Adrianus, et habet circiter novem modios siliginis.

Dicunt in altari sancte Catharine esse fundatas certas missas, quarum numerum ignorant, fructus vero earundem missarum ascendunt circiter ad duos cum dimidio modios siliginis cum duodecim florenis, ex quibus sex floreni sunt litigiosi et non recipiuntur.

In altari divi Spiritus dicunt fundatam missam unam, pro qua relicti sunt 4 renenses.

In altari dive Barbare sunt fundate misse, quarum numerum ignorant, quarum fructus ascendunt ad 36 aut circiter renenses.

Dicunt decanos officiorum omnium constitui per Dominum temporalem de Sprangh.

In altari D. Georgii et Anne sunt fundate due misse, pro quibus sunt relicti quatuor modii siliginis, et preterea habet dictum altare fere decem renenses annuos, sed trium renensium et duodecim stuferorum ex dictis a paucis annis desiit fieri solutio.

Celebratur preterea una missa matutinalis dominicalis, pro qua relicti sunt sex floreni, quos solvit Guilhelmus Boshuysen,

sed ex fundatione posset dicta missa in loco, ubi heredibus fundatorum placet, celebrari.

Est et alia missa fundata in summo altari die Jovis per pastorem celebranda, pro qua relicti sunt quinque floreni, unde custos recipit unum florenum.

Dicit Pastor mensam S. Spiritus habere 25 modios siliginis et 50 renenses aut circiter.

Fabricam dicit habere circiter decem florenos, ex quibus quinque videntur distribuendi certis anni temporibus pauperibus.

Est preter vicecuratum sacerdos unus nomine Cosmas, qui huc venit ex Almkerck a festo Petri ad Cathedram, quem dicunt honeste se gerere pro eo tempore quo hic fuit.

Dicit dominus Adrianus vicecuratus, quod interdum tempore divini officii potitetur in tabernis.

Dicit magistros fabrice et S. Spiritus modernos bene fungi officio. Dicunt fieri computus cum fautis.

Dicunt esse tres confraternitates, que habent decanos, quorum onera putant committenda magistris fabrice.

Sunt altaria 7, quorum tria solum sunt consecrata.

Sunt sub hac ecclesia septingenti communicantes.

Sacramentalia sunt bene conservata, calices sunt quinque.

Guilhelmus Heymans, scultetus de Sprangh, annorum 50, dicit vicecuratum bene fungi suo officio. Dicit custodem posse moneri, ut sit diligentior in instituenda juventute. De magistris fabrice et mense S. Spiritus dicit ut supra. De decanis confraternitatum et de oneribus eorum magistris fabrice committendis, ut supra, vel saltem ut eorum loco addatur tertius magister fabrice, qui dicta onera subeat. Dicit esse tabernas, que habent ostia, per que itur ad cemiterium, que ostia putat claudenda.

Petrus Wilhelmi, magister fabrice, de vicecurato dicit, quod sit bone vite, neque esse suspectum. Debet inhiberi habitantibus in cemiterio, ne suas sordes per ostia ad cemiterium auferant.

Theodoricus de Bue, magister mense S. Spiritus, dicit predecessores suos fecisse computum cum fautis. De vicecurato dicit ut supra. Dicit proclamationes forenses fieri interdum sub divinis officiis. Dicit de onere decanorum confraternitatum ut supra per scultetum dictum est.

Balduinus Petri, decanus confraternitatis in altari beate Marie.

## Loon opt Sandt, alias Venloon.

Anno a nativitate Domini 1572 mensis Aprilis die undecima hora decima visitavit Reverendissimus Dominus ecclesiam de Loon, cujus patronus est Joannes Baptista.

Adriaen Heybert, magister mense S. Spiritus, dicit de Pastore quod bene fungatur officio suo. Dicit quod magistri S. Spiritus constituantur per scabinos et pastorem, et computus fiant singulis bienniis.

Judocus Aertssen, alter magister mense S. Spiritus, dicit mensam habere circiter 25 modios siliginis et octodecim renenses aut circiter. Dicit magistros constitui per Dominum de Loon, scabinos et pastorem, et computus singulis bienniis fieri.

In ultimo computu fuit plus receptum quod [1]) expositum tum in pecunia quam in frumento usque ad summam 20 renensium et aliquorum modiorum siliginis aut circiter. De Pastore dicit quod bene fungatur officio et quod sit bone vite.

Erasmus van Grevenbrouck, schoutetus, dicit de Pastore quod optime fungatur suo officio et singulis diebus Dominicis concionetur. De Sacellano dicit quod similiter bene fungatur suo munere et quod sit bone vite. De magistris fabrice et mense Sancti Spiritus dicit quod bene fungantur suo officio. Dicit quemdam fuisse juvenem incestuosum, qui nunc uxoratus est, cui nomen est Hubertus, sed putat eum ante sesquimanum esse absolutum.

Sacramentalia bene sunt conservata, calices sunt duo, fontes debent melius claudi, ut mundius conserventur.

Joannes Pauwels et Gerardus Geldens, magistri fabrice, dicunt quod eligantur per Dominum temporalem, Scabinos et Pastorem. Dicunt se singulis annis reddere computum. Dicunt fabricam habere valde parum, valorem alias expressit Pastor. De Pastore dicunt ut supra de reliquis. Defectus nullos sciunt. In ultimo computu plus erat expositum quam receptum.

Bartholomeus Joannis Geldens, primus scabinus, de Pastore, Sacellanis, dicit ut supra. De custode et ludimagistro defectus nescit.

Simile dicunt et alii scabini.

---

[1]) Vermoedelijk te lezen: quam.

Dominus Adrianus Raeck, sacellanus, fecit professionem fidei et abjuravit hereses, et est examinatus et admissus per Reverendissimum.

Joannes Berchmans, custos, fecit professionem fidei.

Dominus Bartholomeus Preyser fecit professionem fidei.

11ª Aprilis 1572:

Ecclesia parochialis de Loon opt Sandt dicata est sancto Joanni Baptiste, cujus pastor dominus et magister Joannes Riemen, qui dicit se habere mille et amplius communicantes. Et est media ecclesia sub onere trium missarum.

Est in eadem ecclesia beneficium dive Virgini sacrum, cujus rector modernus dominus Bartholomeus Preyzer, valens undecim modios vel circiter sub onere quinque missarum, et una cantatur diebus sabbatinis.

Est preterea altare divi Antonii consecratum, habens fundationem unius misse die Lune decantande de Requiem, pro qua celebrans recipit quatuor florenos quindecim cum blancka, et viginti quinque vasa cum medio siliginis.

In altari sancte Crucis non consecrato fundata est una missa die Veneris decantanda, ex qua recipit celebrans sex florenos renenses annue. Preterea sunt adhuc sex floreni relicti ad opus unius misse, que non celebratur, et magistri fabrice illos in usum fabrice convertunt.

Item in altari sancte Anne non consecrato relicti sunt certi census pro missis extendentes se ad sex florenos et octo vasa siliginis, pro quibus censibus solum fit media missa ob penuriam sacerdotum. Quod superest recipitur et impenditur ut supra per magistros fabrice.

Est etiam confraternitas gilde Venerabilis Sacramenti in summo altari, cujus rectores recipiunt sex renenses cum XIX stuferis et quatuor vasis siliginis, ex quibus curant missam celebrari Venerabilis Sacramenti die Jovis.

Preterea est et alia confraternitas beate Barbare in altari dive Barbare, cujus rectores recipiunt annue duo [1]) florenos cum 18 stuferis et octo vasa siliginis ad opus unius misse, que etiam non fit ob penuriam sacerdotum et tenuitatem dicti census.

Item est altare seu beneficium in castro cum onere quatuor missarum, partim in castro celebrandarum, sub annuo redditu

---

[1]) Lees: duos.

sex modiorum et quatuor vasorum siliginis et decem cum dimidio floreno.

Fabica habet annue duos modios siliginis et octo florenos cum onere unius redditus quatuordecim florenorum per magistros fabrice solvendi.

Mensa sancti Spiritus habet annue fere viginti quinque modios siliginis et viginti duos florenos vel circiter.

Dictus Pastor dicit de magistris fabrice, quod bene fungantur officio. Idem dicit etiam de magistris mense sancti Spiritus et rectoribus confraternitatum.

De domino Adriano Raecke dicit quod bene obeat munus suum pastorale et vivat honeste. Idem dicit de domino Bartholomeo prefato salvo quod moneri debeat super eo ut diligentius missas suo beneficio incumbentes celebret.

Dominus Bartholomeus Preyser, annorum 52 vel circiter, rector altaris dive Marie, dicit Pastorem esse honeste vite et conversationis, et quod curet negocia Domini temporalis de Loon. Dicit item, quod quatuor misse omittantur, eo quod rectores confraternitatum nolint eas celebrare in aliis altaribus quam in iis ubi fundationes relicte sunt, que consecrata non sunt.

Dominus Adrianus Raecke, vicepastor in Loon, 44 aut circiter, dicit quod omnes misse fundate non celebrantur, eo quod desint sacerdotes et fructus sunt tenuiores. Dicit de domino Bartholomeo quod versetur in diversoriis, sed non tam frequenter quam solet. De custode nihil dicit nisi bonum. De magistris fabrice et mense sancti Spiritus dicit ut supra. De Pastore dicit quod celebret missas suo beneficio incumbentes, sed quod nunquam concionetur.

Quidam Nicolaus Smaeck, schoenmaecker, agit Buscoducis, deserens hic uxorem.

Joannes Berchmans, custos et rector altaris beate Marie in Weerdt, dicit de Pastore et Vicepastore ut supra. Idem de magistris fabrice et mense sancti Spiritus ac rectoribus gildarum. Dicit quod non sit admissus aut approbatus.

# BOSSCHE BIJDRAGEN

## BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
EN DR TH. GOOSSENS.

DEEL VI.
AFLEVERING 2.

ST. MICHIELS-GESTEL — MEI — 1924.

# INHOUD:

In Memoriam H. J. A. van Hapert † . . . . vóór blz. 129
De Commanderie van St. Jan te Nymegen in 1569, door Dr J. S. van Veen . . . . . blz. 129
Bijlegging van een geschil tusschen den deken en het kapittel van St. Steven te Nymegen, door Dr J. S. van Veen . . . blz. 133
De middeleeuwsche Notarissen te 's-Hertogenbosch, door Jan Mosmans . . . . . blz. 136
Het Kapittel van Heusden, door S. . . . . blz. 197
Uit de Kerkhistorie der vernieuwde parochie Breugel, door H. N. Ouwerling . . . . . blz. 202
Stichting van een altaar, gewijd aan de H. Maagden Dympna en Barbara in de parochiekerk van Tilburg, door L. Kruijff. blz. 212
De naasting, in-dienst-name, restauratie en afbraak der St. Lambertuskerk te Helmond, door A. M. Frenken, pr. . . blz. 216
(wordt aanstonds vervolgd in de volgende aflevering).

## VOORWAARDEN:

De **„Bossche Bijdragen"** verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 5.—.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag der drie afleveringen worden beschikt.

Men teekent in voor minstens één deel: afzonderlijke afleveringen zijn niet verkrijgbaar.

De inteekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 164, en bij den Boekhandel.

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift, te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Tilburg, Postcheque en Giro **50174**.

**PRIESTERKLEEDING**

Wij maken

**PRIESTERTOGEN, JASSEN, DEMISAISONS en OVERJASSEN.**

**ONZE AFWERKING IS PRIMA.**
**ONZE PASVORM SCHITTEREND.**
**ONZE STOFFEN ZIJN SOLIED.**
**ONZE PRIJZEN BENEDEN ELKE CONCURRENTIE.**

Neemt proef en wij garandeeren U volle tevredenheid.

Aanbevelend

**FRANS RATH, Mag. „De Ster",**

**VRAAGT STALEN.** **VEGHEL.**

# H. J. A. VAN HAPERT †

## 1873—1924

De naam van één der drie redacteuren, die van af de oprichting der „*Bossche Bijdragen*" op den omslag stonden, is bij deze aflevering verdwenen, een feit, dat de Redactie niet onopgemerkt mag laten voorbijgaan, omdat zij het zich tot plicht rekent een laatste hulde van dankbaarheid te brengen aan een der medeoprichters, die volgens menschelijke gedachte, — maar Mijne gedachten zijn niet uwe gedachten, zegt de Heer, — al te vroeg van deze wereld is heengegaan.

Den 9den Maart 1924 overleed als Pastoor te Lith de Zeereerwaarde Heer HENRICUS JOANNES ANTONIUS VAN HAPERT, in den ouderdom van vijftig jaar, die gedurende twaalf jaar, van 1906 tot 1918, aan het Groot Seminarie te Haaren de kerkgeschiedenis heeft onderwezen.

Toen in 1906 de kerkgeschiedenis werd losgemaakt van het professoraat in de H. Schriftuur, eene verbinding, die in naamsovereenkomst haar alleenige reden kan hebben gehad, werd de Eerw. Heer v. Hapert, destijds Kapelaan in Helmond, aangewezen om den nieuwen leerstoel te bezetten.

Met onverwoestbare werkkracht en ingespannen arbeid heeft Professor v. Hapert weer nieuw leven gewekt in dit kwijnende studievak, en door zorgvuldig bewerkte voordrachten, waarbij ook het menschelijke in Gods Kerk niet werd verdonkeremaand om den zonnekant des te helderder te kunnen belichten, heeft hij de belangstelling der studenten daarvoor gaande gemaakt.

Daarnaast hadden de zeer belangrijke archieven, die te Haaren berusten, met name een groot gedeelte van de archiefstukken der eerste universiteit van Leuven, door President van Gils tijdens de Fransche Revolutie in Nederland in veiligheid gebracht, zijn volle aandacht en besteedde hij aan de ordening daarvan met groote liefde zijn weinige vrije uren.

Toen nu de plannen rijpten tot uitgave van een periodiek voor de diocesane kerkgeschiedenis, was vanzelf sprekend Professor van Hapert een der eersten, wier oordeel en raad gevraagd werd voor die gewichtige onderneming, en hoewel tot kalme bedachtzaamheid aansporend gaf hij uit ganscher harte zijn naam en zijn vollen steun, toen Mgr. W. v. d. Ven z.g. Zijn hooge goedkeuring en aanmoediging had geschonken.

Dankbaar herdenken wij zijn heldere adviezen in de vele moeilijkheden, aan dergelijke onderneming onafscheidelijk verbonden, en slechts zijn uitgebreide werkzaamheden hebben hem belet in het tijdschrift zelf veel bijdragen te leveren. Deel I bevat van zijn hand een opstel: „Stichting van een beneficie op het kasteel Croy." De diocesane kerkgeschiedenis heeft hij als medewerker aan het Nieuw Biografisch Woordenboek ook nog gediend door biografieën van Antonius van Gils (Dl. 2, kol. 471—477), en van Caspar Moser (Dl. 2, kol. 944—946).

God, alpha en omega van alle gebeuren, fundament en sluitsteen van alle geschiedenis, moge Zijn goeden en getrouwen dienaar het welverdiende loon geven na zijn werkzaam leven.

De Redactie.

# De Commanderie van St. Jan te Nymegen in 1569

door

Dr. J. S. VAN VEEN.

## I.

Eerweerdighe, edele, gestrenge heer, Alsoe wy, tot Nymegen gekommen siinde, hebben die kercken ennde cloesteren aldaer nae 't verheesch [1]) onser officie bestain te visitieren ende hebben onder andere bevonden 't huis van U. Ed. commenderie alhier in seer soberen ennde deerlicken staet, niet alleen aingainde d'onderhaldinghe van den diensten Goidts ende van den prysteren, daertoe gestelt, maer oick belangende de reparatie ennde 't onderhalt soe van der kercken als van den huys, alsoe dat deur gebreke van dien de kercke tenemaell ruïneuse geworden is ende 't dack van de huysingen alsoe gestelt, dat die voers. pristeren ende heeren, aldair om den dienst Goidts te doin residirende, op heure bedden van den regen nyet en siin bevriedt; dwelck wy niet en hebben willen laeten U. Ed. te kennen toe gheven; begerende dairomme vrundelicke van U. Ed., dat dieselve gelieve bynnen vierthien daegen naestkommende hierinne te remedyren ende die voers. pristeren hoere behoerlicke competentie ende onderhaldonghe (diewelcke sy in verleden dry jaerenn, alsoe sy ennde andere vroeme mannen ons deerlicke geclaecht hebben, niet en hebben gehadt) te geven ende oick 't getaell van denselven pristeren, mitzgaders den dienste Godts navolgende de fondatie ende ouder gewointe te vermeerderen ende behoerlicken te onderhalden. Soúde oick betaemen, dat idt gaedtzhuyss van anderen ende dieselve geestelicke persoenen bewoint ende onderhalden worde, omdat [2]) wy niet geoer-

[1]) eisch.
[2]) = opdat.

saeckt en worden, navolgende hedt H. generaell concilium van Trente ende bevelen van de Conincklicke Majesteit, mit arrestatie ende sequestratie van de goeden der voers. commenderie 'tselve te doin, waertoe wy genoetsaeckt sullen wesen, soe veere wy bynnen vierthien daegen niet en verneemen dairin by U. Ed. versien tę siin. Hiermede U. Ed. Got den Heer bevelende.

Geschreven tot Nymmegen den tweendetwintichsten Octobris, anno 1569.

Alletiit E. E. gedienstich in Cristo Jesu wes ick vermach

Wilhem Lindanus,
Episcopus Ruremundensis.

Den eerweerdigen etc. heeren, heer Philips van Rosenbach, commenthuer zu Arnhem und Nymegen sint Jans ordens, onsen gunstigen, gueden vrundt.

II.

Hochwerdighe, hoichgeleerde, groitgunstige, gebiedende heere, Mynen dienst ende wes ick guits vermach, sy U. Hoichweerd. yder tiit thoevoeren bereit, und dairna kan ick d'selve mit aller demoedicheit voer antwort op U. Hoichw. missive in date den XXII. deses maents niet verhalden, hoe dat ick voer etlicke jaeren in goeder meynongh mit eyn Berent Pass, hopman, gehandelt ende op seeckere in geschrifte verfatte conditien het godtzhuyss ende die commenderie van Sint Johan bynnen der stat Nymegen te bewoenen ende te administriren zeeckere tiit van jaeren ingedain hebbe, soe ick beyde godtzhuyss, bynnen Arnhem ende Nymegen, persoinlicken niet bewonen kan. Ende wywell sulx alles op goede toeversicht geschiet, heb ick nochtans onderhandts bevonden ende gespoert, dat d'vurs. Berent syne beloefte niet geachtervolght ende dat ick alsoe met hem bedroegen bin gewest, alsoe dat ick mitten voers. Berent Pass derhalven twistende byn, ende soebalde miin genedighe heer Statholder inheims gekommen sall sin ('twelck ick verstae bynnen verthien daegen ten langsten geschyen sall), sall ick eyn bykompst ende afgescheit mit den vurs. Berent halden, dairinne ick met allen vliet arbeiden will, dat ick des voers. Berents persoin ont-

ledicht mach worden. Wanneer sulx geschiet sall sin, will ick dairna totten dienst Godts, onderhaldongh der pristeren, reparatie des huyss ende op allen anderen gebrecken alsoe eyn opsicht draegen, dat der hoichweerdighe furst und heer meester onses ridderlicken Johanniter ordens ende oick U. Hoichw. (soevoell deselve, cum reverentia gespraeken, in deesen toe berichten steet) eyn goede benoegen hebben sullen. Edoch heb ick ain Berndt Pass geschreven, dat hy tot mynen kosten die dacken van den huyse doet repariren. Bidt ende begeer derhalven, dienstlick, dat U. Hoichw. dese miin onschuldong in 't goede opnhemen willen ende my voer eyn cortzen tiit niet overylen. Ende om 'tselve wederom jegens U. Hoichw. deenstelick te verschulden sall ick bevonden worden meer als willich, kenne Got, die U. Hoichw. in Syne schuts und scherm langhe erhalden und gefrischen will.

Uuyt Arnhem den XXVIII. Octobris, anno 1569.

U. Hoichweerdigheit bereitwillighe diener [1]).

Dem hoichweerdigen etc. heeren,
heeren Wylhelm van der Lynden,
van Gaedtz genaden byscop thoe
Ruremunde, doctor in der godtheit,
mynen gebiedenden heeren.

Aanvankelijk hadden Nymegen en Arnhem elk hunnen eigenen commandeur. In 1497 is hierin echter verandering gekomen [2]): sedert stonden deze commanderieën onder één hoofd en hield de commandeur zijn verblijf te Arnhem, terwijl hij voor het huis te Nymegen eenen bewaarder aanstelde. Een dier bewaarders was Bernt Pas, met wien Rosenbach jaren lang proces heeft gevoerd, zoo lang zelfs, dat in 1576 de zaak nog niet was afgedaan. Met Pas' opvolger, den Nymeegschen stadssecretaris Johan van den Have, kon Rosenbach het al evenmin vinden. Aan het contract over de bewaring d.d. 17. December 1570 [3]) ontleen ik het volgende:

---

[1]) De onderteekening Philips van Rosenbach is vergeten.

[2]) Zie *Gelre, Bijdr. en Meded. XIII*, blz. 296—303, waar tal van bijzonderheden over de Nymeegsche commanderie, maar niet uit dezen tijd, worden vermeld.

[3]) Op 13. Januari 1571 heeft Pas het huis ontruimd.

de bewaarder zoude alle inkomsten van het huis trekken en het huis bewonen, maar daarentegen voor zijne rekening nemen „allen uythganck van renthen, die lasten van dycken ende schattongen, alz oick tweendetwyntich golde gulden vor den respons aen den heren Duitsmeister, onderhalt van dryen priesteren ende custer ende wes in der kercken totten dienst Godes.... Sall oick Johan van den Have tymmeren aen ende in der kercken alz andere huysinge ende die in noitbow onderhalden." Na afloop van den tijd, drie jaren, werden partijen het oneens over de afrekening, hetgeen tot een proces voor het Hof van Gelderland in de jaren 1573—1577 leidde. Aan de stukken van dat proces zijn deze gegevens ontleend.

---

# Bijlegging van een geschil tusschen den deken en het kapittel van St. Steven te Nymegen

door

Dr. J. S. VAN VEEN.

De aanleiding tot dit geschil was gelegen in de residentie, het zoo dikwijls voorkomende struikelblok. Opvallend en bevreemdend is de beslissing van het Hof, wanneer men haar beschouwt in het licht van artikel 5 der Statuta etc. collegiatæ et parochialis ecclesiæ S. Stephani Protomartyris Neomagensis (handschrift van den kanunnik Anth. van Gendt in het oud-archief der gemeente Nymegen). Dit artikel luidt [1]:

„Item statuimus, si Decanus noster pro tempore non fecerit residentiam personalem in ecclesia nostra Neomagensi, nihil sibi ministrabitur de fructibus prebendae et decanatus, sed fructus et redditus praebendae et decanatus cedent communi capitulo pro residentibus, non obstantibus privilegiis, indultis, suspensionibus sive allegationibus quibuscunque; salvis sibi tamen sex septimanis continue vel discontinue, si et quando vult, ab ecclesia pro negociis suis expediendis in anno abessendi".

Den XXIIII. Januarii 1545.

Alsoe sich etzlycke jaeren hierbevoerens twist und onverstant tusschen den werdigen heren Johan van Heynsbergh, deken und canonick der collegiater kercken to Nymmegen, ter eenre und senioren, canonicken und gemeyn cappittel aldaer ter andere zyden enthalden hebben, derhalven dan menichfoldige geestlycke rechtzforderungh, processus, sentencie,

[1]) H. D. J. van Schevichaven, *St. Stephenskerk te Nymegen* blz. 239.

censuren, excommunicatie und dergelycke handelongen tegen den vurs. cappittel gevolght und ergangen und tem lesten beide upgemelte partien die saicken hin to leggen voir Stadtholder, Cantzler und Rheden Ro. Keys. Maj., unsers allergenedichsten heren, alhier binnen Arnhem bescheyden und die gebreken ten beyden syden verhoirt siin worden, demnae siin beyde partyen by ir consent und bewilligongh, nemlyck her Johan van Heynsbergh, deken vurs., voir sich selfs und van wegen des cappittels to Nymmegen heren Albertus Dass, proest aldaer, her Deryck Schryeck, deken to Batenburch, Mr. Deryck van Ryswyck, Mr. Florys ten Broeck und Steven Heyden mit geschickte raetzfrunden der stadt Nymmegen, als Martin van Aelst [1]), burgermeister, Thomas van Triist und meer anderen, durch tusschenspreken des Stadtholders, Cantzlers und Rhede vurs. vergliickt, vereenicht und verdraegen in maeten als hiernae volght:

Anfencklick dat ten koer van den deken vurs. staen sal, off hy to Nymmegen resideren und siin dienst waernemen will off niet; und soe hy niet en resideerde, sullen hem die senior, canonicken und cappittel vurs. jaerlicx uytrichten und wael betaelen hondert keysersguldens, elcken gulden tot twintich stuvers b. gevaluert gerekent, off die rechte werde dairvoir, to betaelen van halven jaere to halve jaere, daeraff d'eerste halff jaer vallen und verschynen sall St. Jans miss nestkommende in dit loopende jaer viif und veertich und van welck halff jaer die vurs. senior, canonicken und cappittel den deken aenstondt in gereeden gelde opleggen und betaelen sullen viiftich der vurs. keysersgulden. Und id tweede halff jaer sullen sy betaelen to Kersmiss naestkommende ende alzoe voirtaen van halve jaer to halve jaer wie vurges.

Und indem der deken vurs. siin canonisie in der vurs. kercke verliete und yemandt anders resigneerde, sullen hem alsdan aen den vurs. hondert keysersgulden by id cappittel viiff und twintich derselver gulden jaerlicx gekort und alsdan niet meer dan viiff und seventich keysersgulden paymentz vurs. jaerlycx betaelt worden.

Daertegen sullen die senior, canonicken und cappittel die vruchten der decanatschap und canonisie in afwesen des dekens opboeren und geneiten und den dienst derselver decanatschap und canonisie tot hoeren last nemen und die bestellen laeten alst behoirt.

---

[1]) = Andelst. Zie over hem *Bossche Bijdragen* I, blz. 148.

Und wanneer der vurs. deken to Nymmegen sal kommen resideren, sal hy alsdan soe lang hy presens is, syner vruchten und distribution geneyten, beheltelyck doch dat oick alsdan die vurs. hondert keysersgulden nae advenant des tiits syner residency hem gekort und vermindert sullen werden.

Ende soe die senior, canonicken und cappittel durch erforderongh des dekens vurs. excommuniciert, is verdraegen, dat der deken sulcke absolution als den cappittell noodigh te Room vorderen, verwerven und idselve cappittel toestellen sal. Des sall id cappittel tot vollust der onkosten, die deshalven geschien sullen moeten, den deken vurs. aen gereiden gelde aenstondt betaelen derthyen rydergulden off die rechte werde daervoir.

Daerenboven, opdat niet noodigh sy den armen priesteren om investiture oder sunst den deken to Collen oder elderswar nae to volgen und soe in kosten gefuert twerden, sal der vurs. deken in siin absentie eenen tho Nymmegen nae siin guedtduncken undt den hy betrouwt, stellen, committeren und mechtigen alsulcke investituren van synen wegen to geven, als sulcx van noode werdt, voirbehalden den deken vurs. daeraff siin gewoontlycke proffyten und gerechticheyden, die tot siin behoeff geboert, betaelt und gelevert sullen worden.

Und hiermede sullen alle vruchten der vurs. decanatschap und canonisie, voirhin verschenen und onbetaelt, oick alle onkosten, hieromme gedaen, gantzlyck doit ind to niet siin und beyde partyen vurs. gunstlyck, lieflyck und fruntlyck eens vur all erflyck und eeuwelyck van allen den gebreken, twisten und onverstanden, die tot desen daege toe sich tusschen hun onthalden off geweest muchten siin, niet daervan uytgescheyden, entlyck ontscheiden, verleecken und verenicht wesen und blyven sonder eenich wederseggen oder argelist.

Recessen des Hoves van Gelderland 1543—1545, fol. 75.

# De middeleeuwsche Notarissen te 's-Hertogenbosch

door

JAN MOSMANS.

## INLEIDING.

Reeds geruimen tijd was ik er toe aangezet geworden, eene geschiedkundige *schets* — meer niet — te schrijven van het Oud-'s-Hertogenbossche Notariaat, door de omstandigheid, dat mij, bij mijn historischen arbeid in de locale archievendepôts, te weten in die van het Gemeentehuis, de St. Janskerk, het Bisdom, de Godshuizen, de Illustre-Lieve-Vrouwe-Broederschap en het Rijk in Noordbrabant, een niet onaanzienlijk getal oude testamenten telkens door de handen waren gegleden.

Wanneer men slechts een *enkel* dusdanig stuk in de archiefverzamelingen doorleest of bewerkt, dan denkt men natuurlijk op de allereerste plaats aan den ouden goedgeefschen erflater (of de erflaatster) en aan de voorwerpen en waarden, waaruit het gelegateerde bestond, als meubels, kleederen, keukengerief, kerkboeken, koffers, kleinoodiën, enz. [1])

---

[1]) Johannes Toenijs Vinschot legateerde in 1361 o. m. bedden en lakens voor de armen „14 lectos, 14 amplectilia seu sargias, 28 parea lintea" etc. — Margaretha Janssen Sprongels vermaakte aan O. L. Vrouw. „tabbardum nigrum cum foderatura dicta een Ruggen voeijer" en aan S^t^ Barbaragilde· „suum cingulum cum argento desuper contextum, dictum eenen Riem met silveren beslagen." — Anderen vermaken „unum peplum sive nachtdoeck", „eenen langen swarten tabbaard." — Johannes Hels, priester, vermaakt al zijne kookpannen, kleinoodien en kleederen („omnes et singulos ollas, cacabas, clenodia, vestimenta"), (1373). — Gerardus Croij, een getijdenboek („suum librum orationum in quo solet cotidie legere horas suas et orationes"), (1460). — Aleijdis Backer legateerde in 1456· „unam cistam dictam Zec-

Maar als men er zoovéél onder de oogen krijgt, telkens door dezelfde ambtsdragers geschreven en geredigeerd, dan gaat men daarenboven als van zelf zijn aandacht schenken aan degenen, die meer onmiddellijk den wil en de wenschen der testeerders, tot volzinnen gevormd, op het perkament wierpen, aan de *notarissen*, wier historische aanwezigheid uit de nu bruin geworden schriftregelen zoo herhaaldelijk en vooral zoo omlijnd naar voren treedt, dat zij voor den geschiedkundige een nòg dankbaarder onderwerp tot nasporing schijnen dan de oude cliënten of legaten zelve.

De stukken, waarmede deze historische schets in de volgende bladzijden voornamelijk wordt gedocumenteerd, zijn meest: *gedeeltelijke* afschriften van Bossche testamenten, voor zoover namelijk de kerk of kapel, de broederschap of de charitatieve inrichting, aan welke iets vermaakt werd, van de beschikking der erflaters kennis behoefde te krijgen. [1])

Geen andere stukken dan deze hebben de eigenlijke bouwstof voor deze studie opgeleverd of *kunnen* opleveren. Waarom niet? Omdat schier géén andere uit de oude tijden meer over zijn. Zeker hebben indertijd velerlei *andere* soort stukken het kantoor der Bossche notarissen verlaten als: burgerlijke schikkingen, koopmanscontracten, giften onder levenden, zakelijke overeenkomsten, schuldbekentenissen, huwelijksche voorwaarden enz. Maar deze kwamen bijna alle in particuliere handen, en dùs zijn ze in verloop van tijd verloren gegaan. Aan de *blijvende* archievendepôts van stad, kerken en stichtingen danken wij het, bijna uitsluitend, dat nog *iets* van de vele uitgegane stukken is behouden gebleven, nl. de

---

kist." — In 1460 worden aan het hospitaal bij de Gevangenpoort vermaakt zes „leren emer" om bij brand in de Hinthammerstraat te dienen. („Sex urnas coreaceas, si contigerit, quod absit, in incendiis intra pontem Gerlaci et portam captivorum utendis"). — Balduinus Gruter de Os schonk in 1390 aan S^t^ Jan „unam capsulam, dictam cofferen de cypresso . — Waar geen bron staat aangegeven, is meestal geput uit de arch der Godsh. of uit afschriften van stukken, toebehoorende aan de Ill. L Vr Broederschap, en berustende ter Rijksarchieven in N.-B.

[1]) Dikwijls ook staan er meér legaten in dan dat eene, welk alleen van belang was voor de kerk of stichting, in welker archief ik het stuk vond.

afschriften van de beschikkingen, waarbij legaten aan godsdienstige instellingen werden gemaakt.

Die voor ons zoo kostbare testamentaire stukken zijn in de opgenoemde stille verzamelplaatsen gemakkelijk van de overige archivalia te onderkennen. Ze zijn bijv. in tegenstelling met de brieven en bescheiden, door de *schepenen* der stad uitgevaardigd, (welke documenten het grootst in aantal zijn), *niet* voorzien of gesterkt met aan perkamenten staarten uithangende zegeltjes in groene of bronskleurige was. . .

Het zijn in vieren, zessen, achten of meervuldig opgevouwen oud-geel getinte stukken, zonder „seghels ofte blijcken" zou men zeggen. Opengeslagen, dragen ze echter in den linker benedenhoek, als merkteeken van echtheid een, meestal gedeeltelijk geometrische penteekening, waarop ik aan het einde van deze schets terugkom.

Is er van een buitengewoon rijken erflater sprake, of hebben de schenkingen aan de doode hand nog al wat te beteekenen gehad, of is om de een of andere ons onbekende reden, een *volledig* testament-afschrift in de archieven te recht gekomen, dan kan het gebeuren, dat die stukken perkament, uitgevouwen, wel 50 × 70 cM. beslaan, en het den onderzoeker met hunne lange, lange regels, (waarin soms het geheele en volle leven wordt teruggevonden), gansch niet gemakkelijk maken!

Het is noodig er hier op te wijzen, dat ik eene zekere categorie van personen bij deze besprekingen zal uitschakelen, alhoewel ook *zij* testamenten konden opmaken [1]) en van die macht ook menigvuldige malen gebruik hebben gemaakt [2]).

---

[1]) Frans de Potter zegt in zijne Geschiedenis van het Schependom in de Belgische gewesten op blz. 117: „'t Was voor *schepenen*, dat de testamenten enz. werden verleden." — Volgens de Costuymen van 's-Hertogenbosch was het „enen yegelijke georlof te disponeeren van sijn goeden bij maniere van *testamente* .... voor *2 Schepenen*, ofte notaris ende getuijgen, oft voor sijn pastoor, den vice-curaet oft den capelaen."

[2]) Het echtpaar van Gent *testeerde* omstreeks 1273 voor de *Schepenbank*. (Charters 6 en 30, Sted. Arch.). In de XVI^e^ eeuwsche schepenregisters (Rijksarch., 's-Hertogenbosch) zijn de *testamenten* voor *schepenen* zeer talrijk. De vader van den bekenden M^r^ Hendrik Agylaeus testeerde in 1560 voor de Bossche Schepenen. Zie mijn artikel in *Taxandria* XXIII, blz. 141.

Ik bedoel de 's-Hertogenbossche *Schepenen*. Hunne rechtspositie in de samenleving was eene geheel andere. Dientengevolge zonder ik hen in deze studie uit, wat overigens de stof begrenst en het artikel, met vrucht voor het geheel, bekort.

Eveneens zal ik van eene behandeling uitsluiten eene serie functionarissen, die volkomen èn den naam èn de daad van notaris hadden maar dat héél oude cachet missen, waardoor zij voor den onderzoeker zoo belangwekkend worden [1]). Ik doel hier op de notarissen, die gedurende het laatste kwart der XVI^e^, en gedurende de XVII^e^ en XVIII^e^ eeuw te 's Hertogenbosch hunne standplaats hebben gehad, en wier nagenoeg volledige protocol-boeken in de Rijksarchieven van Noordbrabant [2]) berusten. Hunne werkzaamheden liggen niet meer binnen het tijdperk der *middeleeuwen*.

Nog *verder* staan van het tijdvak, waarbinnen mijn onderzoek zich bewoog, natuurlijk af, de notarissen van nà 1810. Den 8^en^ Nov. 1810 werd hier te lande executoir verklaard de wet van 25 Ventôse XI. Wij kregen toen een notariaat, dat historisch-Nederlandsch was, maar een Fransch karakter droeg en aan nieuwere toestanden was aangepast. [3]) Natuurlijk hebben de termen, waarvan men zich sedert dien op de kantoren bediende, eenige wijziging in de beteekenis, bij vroeger vergeleken, ondergaan. 't Is dáárom dat ik, verderop in deze verhandeling, om misverstand te voorkomen, *nauwkeurig* heb omschreven, wàt *oudtijds*, onder verschillende benamingen werd verstaan. Ik zal de termen hier doorgaans in *die oude authentieke* beteekenis gebruiken. Dit à governo.

Tot slot dezer inleiding wensch ik nog te kennen te geven,

---

[1]) Niet alleen *ik* heb een zekere voorliefde voor de *oudst*-bekende notarissen, ook M^r^ J. Nanningha Uitterdijk, wiens aandacht in 1881 reeds jaren op de notarissen gevestigd was, behandelde die van de stad Kampen, *slechts* tot de 17^e^ eeuw. (Zie Vereen. Overijss. Regt. — Verslagen, 12^e^ stuk, blz. 42.)

[2]) Tot voor eenige jaren waren zij brandvrij opgeborgen in een toren van het voormalig Paleis van Justitie (thans R. K. Lyceum) in de Hinthammerstraat, maar waren zeer moeilijk te raadplegen.

[3]) F. L. Hartong, *Register der Protocollen, (1909)*. Inleiding blz. XIV.

dat de Bossche notarissen, hoewel er pure *leeken* onder voorkomen, „en bloc" tot den geestelijken stand kunnen gerekend worden [1]). Een groot percentage was priester; de overigen waren bijna allemaal „clerici" of gekruinscheerden. Van deze kruingeschorenen heeft het misschien een enkel later tot priester gebracht, en zijn de overigen gaan huwen, ofwel *on*gehuwd gebleven [2]). Maar ook in hun eersten en eenvoudigen, doch *gewijden* rang van clericus uit dit of dat diocees, moeten ze tot de groote kerkelijke hiërarchie gerekend worden. Het is uit dezen hoofde, dat ik mijne studie op hare plaats achtte in de: „Bossche Bijdragen", die de geschiedenis van het bisdom in zijn geheel, opbouwen.

## I.

## WAT IS HET MIDDELEEUWSCHE NOTARISSCHAP?

Zooals met alle vragen is deze gemakkelijker te stellen dan te beantwoorden, vooral als men ze zou willen beperken tot 's-Hertogenbosch en ze beantwoord zou wenschen te zien met documenten en bescheiden, hier ter plaatse-zelve ontstaan en geschreven. Want vèèl oude Bossche schrifturen heeft de tijd onherroepelijk doen verloren gaan. Het bisschoppelijk archief kan ons niet meer inlichten over den aard van dat Bossche ambt. Evenmin de archiefverzamelingen van Luik,

---

[1]) Sauf dans quelques grandes villes ces charges de tabellions ou *notaires* furent toujours occupés par des *clercs*, (A Giry, *Manuel de Diplomatique*, pag 824) — De landheeren en gemeenten wilden soms van geen clerici weten. In aansluiting daarmee verbood Innocentius III in 1211 het ambt van tabellio aan de geestelijken „mandamus quatenus officium clericis interdicas." (Giry, pag. 830) — „Meerendeels geestelijken" (Morren, *Haagsch Jaarboekje 1901*, blz. 295)

[2]) Ik heb géen notaris gevonden, die zich betitelde „clericus *conjugatus*" Wel vermelden andere burgers van den Bosch, dat zij clerici conjugati, d. i gekruinscheerd en gehuwd zijn, zooals Willem Pauwe (1400), Johannes Pels (1446), Ghiselbert de Drijessen (1474). Ongetwijfeld zijn er getrouwden onder onze clerici-notarissen geweest. Van Sijmon van Cauderborch, notaris en kunstbeoefenaar (± 1460—1526) weet ik zeker, dat hij clericus en getrouwd was. Trouwens, H van der Velden in „*Rodolphus Agricola*", blz 44 vermeldt aangaande Zwolle, dat dáar alle (apothekers en) *notarissen* clerici conjugati waren.

tot welk bisdom 's-Hertogenbosch in de middeleeuwen behoorde [1]).

We moeten de zeer moeilijke vraag: „wat is het middeleeuwsche notarisambt", *los* van onze stad, zoo algemeen mogelijk stellen en haar met den inhoud van historisch-juridische, of — te dezer plaatse — *beter* nog met gegevens uit kerkrechtelijke standaardwerken trachten te beantwoorden. Méér dan *trachten* is het niet. Op breeden grondslag het notariaat beschrijven van den Romeinschen tijd af, naar zijn voorkomen in de verschillende landen en onder alle verordeningen, die het hebben verkneed en vervormd tot wat het nù is, ware een onderwerp om een heel boekdeel op-zich-zelf te vullen.

Intusschen zij men gerust. Ik zal eene *vrij* breede uiteenzetting trachten te geven, en wat ik daarbij van het notarisinstituut als vaststaande of althans aangenomen voor West-Europa zal mededeelen, kan voor 's-Hertogenbosch geen geheel *on*gangbare historische waarheid zijn.

Het antwoord op de gestelde vraag luidt dus:

1. Krachtens de oorspronkelijke beteekenis van het woord, was in de *Romeinsche oudheid* een „notaris" iemand die bij het schrijven — het opschrijven vooral van redevoeringen en dictaten [2]) — zich niet van letters maar van *notae* d. i. teekens, bediende. Dus een stenograaf [3]).

---

[1]) Kanunnik W. Simenon, archivaris te Luik, deelde mij mede: „Over de Officialiteit (waaronder de notarissen ressorteeren) heb ik in de bisschoppelijke archieven niets. Gedrukte aanteekeningen over het notarisambt in 't Luiksche diocees zijn mij onbekend"

[2]) Het eerste zou de naam notarius gegeven zijn aan diegenen, die de oraties, welke Cato eertijds in den Romeinschen raad hield, stenografisch opteekenden. (Th Morren, *Haagsch Jaarb 1901*, blz. 294).

[3]) Bij de Romeinen hebben de notarii den naam allereerst gekregen van nota litteraria = lettermerk Ze waren dan ook wat wij nu stenografen noemen (S. Koopmans, *Notariaat in Friesland*, blz. 3), — *Notarii d'abord simples stenographes.* (A Giry, Op. cit. pag 825) C. Huijghens wilde van den Romeinschen oorsprong van „notaris" (schertsenderwijs) minder weten en dichtte

*Oud Roomen* doopte mij, naer ik verstae, notaris,
Maer landslien, gaet U niet zoo verr' ten einde aem,
Wat dunckt U, raeckt ick niet ten deelen aen den naem,
Omdat ick meestendeel gehaelt wert, als *noot daer is?*

2. De naam *notaris* werd echter al spoedig, met verwaarloozing van die eerste beteekenis, aan andere schrijvers gegeven. Was een notaris in den oorspronkelijken en eigenlijken zin des woords, niets anders, dan een vlug, knap, kundig en dus hoogstaand schrijver, al spoedig werd de naam notaris ook aan schrijvers van *hoogstaande personen* gegeven, zoodat bijv. particuliere secretarissen van waardigheidsbekleeders ook notaris heetten [1]).

3. Later werd het woord notaris gebruikt om weer andere schrijvers aan te duiden, nl. ambtelijke schrijvers die, door het openbaar gezag aangesteld, de bevoegdheid hadden, verschillende schriftstukken, acten enz. te maken en reeds bestaande acten of uittreksels te legaliseeren. Deze openbare schrijvers (in het Romeinsche recht *tabelliones* of *forenses* geheeten [2]) droegen in de middeleeuwen meestal den naam van *notaris* [3]).

4. Een notaris (tenzij zijne aanstelling beperkt was [4]) kon binnen zijn ressort [5]) *alle* acten, niet alleen burgerlijke maar ook *gerechtelijke* authentiek opmaken. Daar nu, in navolging

---

[1]) In dien zin moet waarschijnlijk verstaan worden, wat Karel de Groote in 803 in zijn 3e Capitulare voorschrijft Unusquisque Episcopus et abbas et singuli comites suum notarium habeant. Iedere bisschop en abt en graaf hebbe zijn eigen notaris. Zie ook Giry, pag. 825. — In de 5e en 6e eeuw werd de naam notarius gegeven aan vrij hooggeplaatste beambten in dienst van den Keizer, belast met administratieve werkzaamheden. (Libourel-Sprenger van Eijck, blz 1). — In Lombardije namen de tabelliones ten tijde van de Longobardische koningen den naam van notarii aan, eene benaming vroeger aan de private schrijvers toegekend (Bertling, *Wet Notarisambt*, blz. 5).

[2]) Wernz, deel V, p. 1, tit. 5

[3]) De menigvuldige andere benamingen, die de notarissen in verschillende landen hadden, vat Mr Nanningha Uitterdijk, op. cit samen in deze reeks „exceptores, actuarii, commentarienses, scriniarii, cornicularii, amanuenses, argentarii, tabularii, tabelliones, referendarii." Hij hadde er nog cancellarii enz. aan kunnen toevoegen! Op zekere tijdstippen, in Frankrijk, was èr dit verschill o. a. tusschen tabelliones en notarii, dat de eersten de grossen mochten uitgeven van hetgeen de laatstgenoemden hadden verleden (Vergelijk Libourel-Sprenger van Eijck, blz 4).

[4]) Men kon notaris benoemd worden voor *alle* acten, of alleen voor *gerechtelijke* acten, of alleen voor *een bepaald* geval of zaak of geding (Novus Codex Can 373).

[5]) Het ressort van een Keizerlijk notaris omvatte heel het Keizerrijk, dat van een Pauselijk notaris heel de katholieke wereld, dat van een bisschoppelijk notaris echter ging niet buiten de grenzen van het bisdom

van de wereldlijke rechtbanken, sinds Karel den Groote [1]), Innocentius III in 1215 had bepaald, dat ook bij ieder kerkelijk rechtsgeding een *openbaar* persoon (of anders twee geschikte personen) aanwezig moest zijn, om geheel de rechtsverhandeling getrouw en authentiek op te schrijven, was de middeleeuwsche notaris, of *kon* hij tenminste, daartoe aangezocht, óók zijn, wat wij tegenwoordig „griffier" zouden noemen [2]). De Bossche notarissen, aan wie ik deze bladzijden wijd, treden voor ons *niet* als griffiers op, al hadden zij daartoe wellicht de bevoegdheid en al zijn ze *wellicht* ook daadwerkelijk als zoodanig opgetreden, (hetgeen zeer zeker, nog verscholen Kerkrechterlijke stukken in de archieven hier en daar zouden kunnen uitwijzen). — Wij zullen ze, naar onzen opzet, alleen uit meer kalme en vreedzame stukken, de testamenten, leeren kennen.

5. De notarissen waren openbare personen en werden door het openbaar gezag benoemd. Vandaar pauselijke of apostolische, en keizerlijke (of koninklijke) notarissen. Volgens gewoonterecht konden ook bisschoppen binnen hun gebied notarissen aanstellen [3]). Nog andere openbare machten dan paus, bisschop of keizer, creëerden notarissen, nl. leenmannen en gemeenten. Th. Morren in: „De Haagsche Notarissen", en v. d. Schelling in „Historie van het Notarisschap" melden: „Wanneer de keizer de verdiensten van een zijner onderdanen op bijzondere wijze wilde beloonen en hem in den adelstand verhief, werd hem dikwijls het recht verleend zooals in 1479 aan Johan Tuleman, notarissen aan te stellen. Bertling in: „Wet op het Notarisambt", bldz. 9, schrijft: „Behalve de koning, bezaten de leenmannen en de gemeenten elk voor

---

[1]) Wernz, loc. cit N° 131, noot 16.

[2]) Misschien dat de notaris die alleen voor rechterlijke acten was aangesteld, of de notaris die in een rechthank als schrijver zetelde, een bijzonderen naam had, nl. dien van actuarius. Ik laat het verschil tusschen notarius, actuarius en cancellarius buiten beschouwing, omdat die namen practisch dooreen gebruikt worden en omdat de geleerden het over het verschil niet eens zijn. (Bouix, *De Judicis*, pars II, c. 15, § 3).

[3]) Dat recht (Bouix, loc cit. § 5) wordt ook door den nieuwen codex erkend. Can. 373

hun gebied, het recht tot het aanstellen van notarissen. Ook de kerk kende zich dat recht toe". (sic!) — Volgens Mr J. Nanningha Uitterdijk kenden zich soms de schepenen eener stad het recht toe, om notarissen te creëeren; hetgeen de Fransche schrijver Giry voor Frankrijk bevestigt met deze woorden: „Les *communes* du Midi instituèrent des notaires publics" (pag. 857). Aangezien hoogere ordens-oversten eene quasi bisschoppelijke macht over hunne onderhoorigen uitoefenen, zien wij ook *oversten van kloosterorden* notarissen benoemen [1]).

6. Die in-functie-treding ging met zekere plechtigheid gepaard. Bij hunne bevestiging legden de notarissen een eed af, die, zoo hij al niet uitdrukkelijk is voorgeschreven [2]) toch door gewoonterecht was ingevoerd. Een bijzondere eeds*formule* is niet voorgeschreven. Het was genoeg, dat de notaris zwoer: „zijn ambt trouw te zullen vervullen". Ferraris (in voce Notarius) zegt: „De notaris zweert gewoonlijk bij zijne aanstelling 1) de instrumenten [3]) en testamenten, waarvoor hij wordt aangezocht onvervalscht te schrijven; 2) zonder goede reden het geheim niet te schenden; 3) geen acte op te maken over ongeoorloofde zaken, als bijv. woeker; 4) een register of protocolboek te houden van alle voor hem verleden acten; 5) trouw te zijn aan het gezag, dat hem aanstelde en aan hetzelve te openbaren, wat nadeelig zou kunnen zijn; 6) van zijn ambt noch uit liefde noch uit vrees misbruik te zullen maken". — Hierna werden hem veder en inktkoker, soms nog zegelring en een stuk perkament overgereikt [4]). Wat den eed betreft, dezen moet men niet zóó verstaan als

---

[1]) Aldus ook de nieuwe Codex, Can. 503. Zulke notarissen hebben natuurlijk alleen bevoegdheid voor kerkelijke zaken van hunne orde.

[2]) Wernz, Op. cit. N° 135, noot 39. — Dans les grandes villes pour recevoir l'investiture, remplir certains conditions d'instruction, d'âge, de résidence, de stage *et prêter serment*. (Giry).

[3]) Instrument wordt genoemd, alles wat tot de instructie eener zaak dient. (Devoti lib. III, tit. IX, § 20),

[4]) Zie Morren, *Haagsch Jaarboekje*, blz. 291. — Op 16 Mei 1921 werd met een groot gedeelte der oude plechtigheden Mgr. J. Pompen in de kapel der Zusters in de Choorstraat te 's-Hertogenbosch als (proto-)notarius geïnstalleerd, waarbij ik het voorrecht had, tegenwoordig te zijn.

werden *al* die punten afzonderlijk in de eedsformule aangestipt. Trouwens Ferraris-zelf geeft (loc. cit. No 21) slechts de algemeene formule aan [1]). Zeer waarschijnlijk werd ook steeds een aanstellingsdiploma uitgereikt. (Ferraris loc. cit. 22).

7. Na gezegd te hebben, hoe de notaris werd aangesteld, nog een woord (in verband met het geestelijk karakter veler Bossche notarissen), *wie* dat ambt konden uitoefenen.

Konden ook *leeken* kerkelijk-aangestelde notarissen zijn voor kerkelijke gedingen? Ja, althans zeker volgens gewoonterecht [2]). *Omgekeerd* konden, hetgeen hier van zeer veel belang is — eveneens volgens gewoonterecht — kerkelijk-aangestelde notarissen *burgerlijke* zaken behandelen en in burgerlijke gedingen optreden [3]). En zoo zien wij, dat kerkelijke notarissen voor de gewone burgers testamenten opmaken. Ja volgens kerkelijk recht zijn sommige testamenten (al bevatten zij legaten voor profane doeleinden) slechts geldig *juist dan*, als zij worden opgemaakt voor den *pastoor* en twee getuigen [4]).

---

[1]) Wernz (N° 130) haalt de statuten van Benevento aan, waarin staat, dat, na den eed gelijk die ook door de rechters werd afgelegd, de *notaris* er nog bijvoegt· „Publieke acten zal ik niet maken tenzij met goedvinden van beide partijen. Door valsche acten, die ik vind, zal ik een kruis halen (cancellabo). In 's-Hertogenbosch geschiedde het vernietigen van acten althans bij de *schepenen*, door middel van een paar knippen met de schaar.

[2]) Bouix, loc. cit. § 6, prop. 2

[3]) Devoti, Lib III, tit. 4, § 7.

[4]) Ferraris, „Testamentum", Art. I N° 36. — In 1405 maakt Johannes de Broechoven, priester en rector der parochiekerk van Erp in tegenwoordigheid van zes zijner parochianen het testament op van Marselius filius Theoderici de Cromvoirt, die (door hem?) van de laatste H. Sacramenten was voorzien De pastoor betitelt zich *niet* als notaris Het testament wordt verleden „secundum pias et canonicas sanxiones . — De vice-curaet van S^t^ Jan, Wilhelmus Grebber verlijdt (ofschoon blijkbaar geen *aangesteld* notaris) in 1452 een testament. — Van plebaan Rutger de Oudenhoven (1413) vond ik ergens vermeld, dat hij veel zulke testamenten voor zijne parochianen heeft opgemaakt. — De Bossche „Costuymen" erkenden, zonder beding, de geldigheid van voor den pastoor of vice-curaet opgemaakte testamenten (Zie noot hiervoor op blz. 138). — Het testament van Walter Calvus in 1303 (archieven der S^t^ Jan) schijnt een voorbeeld van semi-verlijding voor den pastoor Calvus oorkondt *zelf*, maar laat den Bosschen pastoor Gherungus er zijn zegel op afdrukken, met dat der Predikheeren. Zie ook een dergelijke semi-verlijding voor geestelijken, in het jaar 1308 in Welvaarts „Het Refugiehuis van Postel", blz. 13.

## II.

## WIE OEFENDEN HET NOTARISAMBT TE 's-HERTOGENBOSCH UIT?

Gedurende enkele jaren door mij met zorg uit, soms ongeordende, paperassen bijeengegaard, geven circa *150 namen van, ieder in hun oud tijdperk, wèlbekende Bossche persoonlijkheden* — nu tot eene chronologische lijst samengesteld — een volledig en overzichtelijk antwoord op bovenstaande vraag, een antwoord even solied en veelmalig gedocumenteerd als specifiek Bosch', dat ik niet aan algemeene werken heb behoeven te ontleenen, noch ook voor het geringste gedeelte buiten de Hertogstad hebbe te borgen gehad.

De lange lijst der notarissen, met 1326 [1]) aanvangend, en bij het drukken dezer studie, om het betoog niet te storen, als bijlage geplaatst op bldz. 185 hierna, zal natuurlijk nog voor aanvulling en verbetering vatbaar zijn, wat bij een allereerste behandeling van het onderwerp begrijpelijk is.

De naamreeks kan *voorafgegaan* worden door een korte toelichting aangaande de in de kolommen achtergevoegde titels, afgekorte termen en jaartallen, terwijl zij zich gevoegelijk laat *sluiten* met eenige nabetrachtingen over: 1) de wetenschappelijke ontwikkeling der Bossche notarissen; 2) hun leeftijd; 3) hun gezetenheid; 4) hun aanzien onder de burgers; 5) het groot aantal vakgenooten en 6) de ambtsopvolging, enz.

Wat in de eerste kolom achter den naam vermeld staat (clericus, presbiter) is de qualiteit, die zij zich eigenhandig toeschrijven [2]).

---

[1]) De eerste keizerlijke notaris, die in het bisdom Utrecht gevonden wordt, is Erembertus Heinricus de Trajecto 1297 Aldus Morren, Op cit blz 296. — „Het notariaat, zooals zich dat in Italie ontwikkeld had' (aldus Bertling in zijn reeds aangehaald werk) „werd ten tijde van Lodewijk den Heilige (1226—1270) en Philips den Schoone (1285—1314) naar Frankrijk overgebracht. Giry zegt echter, dat reeds in de 2e helft der *12e* eeuw (dus van ± 1170 af) de meeste „actes privés du midi de la France, furent rédigés par des notaires publics" (pag 829) Te Leuven, Brussel en Antwerpen zijn resp. in 1302, 1307 en 1349 reeds notarissen bekend. (Nelis, *Les origines du Notariat en Belgique.*) In elk geval telde de oude Brabantsche cultuurstad 's-Hertogenbosch reeds zeer vroeg notarissen binnen hare muren

[2]) Het taalgebruik hechtte aan het woord clericus (diocesis) doorgaans de

De letter I in de tweede kolom beteekent: aangesteld door keizerlijk (Imperiaal) gezag. L wil zeggen aangesteld door het Hof van Luik.

A duidt op Apostolische of Pauselijke benoeming en J geeft te kennen, dat zij daarenboven den titel van Juratus of *gezworen* voerden [1]). De Jurati komen eerst kort na het jaar 1400 voor, en zijn daarna met tientallen in de lijst vertegenwoordigd. Meerdere notarissen steunen bij hunne handelingen op een *twee-* of *drie*voudig gezag. Zij hebben soms zoowel een kerkelijke als een wereldlijke benoeming of investituur. Ofschoon 's-Hertogenbosch tot het bisdom Luik behoorde, treden hier ook notarissen uit *andere* bisdommen handelend op.

De jaartallen in de derde kolom zijn de uiterste datums, waarop stukken van den betrokken notaris gevonden zijn. Dit sluit natuurlijk niet uit, dat zijn aankomen vroeger kan vallen en zijn defungeeren in een later jaar kan hebben plaats gevonden. De bijzonderheden in de laatste kolom, zijn meestal aan de eigen geschriften der notarissen ontleend of, zonder nieuw onderzoek, van Schutjes overgenomen.

1. Voor de gansche groep van notarissen bestonden de vereischte *kundigheden* uit méér dan het lager onderwijs. Kennis van administratie, een vlotte latijnsche schrijfwijze, ver-

---

beteekenis van geestelijke van lageren rang. Hierop worden echter door onze notarissen, vooral later, enkele schijnbare en ook misschien werkelijke uitzonderingen gemaakt *Schijn*baar, als de priester Wilhelmus Borsalicum in 1513 zich clericus noemt, omdat hij er onmiddellijk bijschrijft capellanus curatus, waardoor eene misvatting van het woord clericus vanzelf gecorrigeerd wordt Schijnbaar als Theodericus de Rethijm, die Pastoor in Lith geweest moet zijn, zich aandient als: „clericus Verdensis diocesis", omdat hij wellicht, als slechts *jonge* gekruinscheerde, tot het bisdom *Verden* behoorde en er als zoodanig is uitgetogen. Schijnbaar als ik achter sommige clerici-notarissen heb aangeteekend, dat zij Kapittelheer of -Deken zijn geweest, omdat daarvoor de priesterlijke waardigheid niet vereischt werd Werkelijke uitzonderingen op den regel zijn misschien Theodoricus Yp (1356—1371) en Gerardus de Beest (1477—1483). — Waar in deze kolom een vraagteeken staat, noemen zij zich noch Clerc, noch Priester noch Leek, en zijn ze misschien het laatste

[1]) A tusschen ( ) of J tusschen ( ) wil zeggen, dat zij de eerste betiteling soms weglaten en de laatste pas naderhand hebben aangenomen Op het laatst van het behandelde tijdperk komt de term *Sacra* imperiali auctoritate voor, en „per Consilium Curie Brabantie admissus" (1513) en „necnon per edictum Cesareum denuo admissus" (1557)

trouwdheid met de plaatselijke „Costuymen", een geschreven verzameling Bossche rechtsgebruiken, (later in kleine boekjes gedrukt), minstens eenige elementaire kennis van kerkelijk en burgerlijk recht, ziedaar wat hen onontbeerlijk was. Uit de ordelijke penvoering en den rustigen zinbouw, die hunne mooie schriftstukken hebben geschapen, (*keuriger* nog wel, naarmate ze *ouder* [1]) zijn) moet zich aan een ieder de gedachte opdringen, met menschen van intellect te doen te hebben, die dan ook èn als clerc èn als priester later belangrijke ambten gingen bekleeden.

Ik zou hunne jeugd-ontwikkeling op de oude Bossche scholen [2]) gaarne gedetailleerd bewijzen, maar heb daarvoor geen genoegzame documenten ter hand. Ondanks gemis aan bewijsmateriaal, moet ik toch op hunne vrij-zekere „Bildung" zooveel als kan, nadruk leggen, omdat het elders is voorgekomen, bij locale zedelijke inzinking van het notariaat, dat zij *onwetend* waren en zelfs dat velen lezen noch schrijven konden [3]) zooals een auteur ten aanzien van de stad Reims beweert.

2. Wat den *leeftijd* betreft, waarop zij het vertrouwensambt aanvaardden, ik heb er ter Hertogstede een viertal ontmoet, die eenvoudig ten huize hunner ouders kantoor hielden, of vóór hetzelve, op de openbare straat (soms met vader als een der getuigen) instrumenteerden. Daaruit mag wellicht besloten worden, dat zij dikwijls als *jonge mannen* zich vestigden of een notariaat overnamen.

Zoo bijv. nam Engbertus, alias de Palude [4]) in 1455 het min of meer uitgebreide protocol over van Johannes Eijckman en verleed hij zijne eerste testamenten in het *huis zijner ouders*.

---

[1]) De oudste stukken zijn uitmuntend en meest geheel door den notaris zelven geschreven. Later is de hoofdinhoud dikwijls keurig door de kantoorbeambten geschreven en zet de notaris er met eigen, vaak minder sierlijke hand, de „completio" onder. Omstreeks 1500 beginnen zich zeer slechte schriftproeven voor te doen.

[2]) In 1365 lag er eene school ter breedte van één hoogstens twee gewone huizen, in de Hinthammerstraat, naar ik vermoed, ongeveer midden tusschen Clarastraat en S^t^ Janskerkhof. Zie „*Charters Land van Ravenstein*" blz. 68.

[3]) Giry, Opus cit. pag. 833. — „Het ontbrak hen dikwijls aan kennis, om hun ambt naar behooren waar te nemen." (Morren, blz. 299),

[4]) Zijn naam de Palude of van den Broeck ontleende hij aan zijne moeder.

Engbert Wouterssoen en Heilwich van den Broeck, dat gelegen was „onder die Cort Cameren", dus in den blok huizen op de tegenwoordige groote markt, niet ver van het huis „De Paternoster". Zoo schijnt ook Jan van Vessem in 1396 als jongmensch heel simpel ten huize van zijn vader Jacob van Vessem [1]) op het Ortheneind, zijn notariëel ambt te hebben uitgeoefend, evenals men dit veronderstellen mag van den „tabellio" of notaris Theodericus Mathei Ghegel, die althans in 1344, vóór het huis zijns vaders in de Orthenstraat instrumenteerde. Vermoedelijk ook, dat notaris Nicolaus Hoyberchs de Bladel als inwonende zoon ten huize zijner moeder achter de St Janskerk ten jare 1508 (later op het Hinthammereind) de clientèle te woord stond.

3. De leeken onder de Bossche notarissen behoorden globaal evenals nu, tot de *gezeten klasse* der burgerij. Men treft er stadssecretarissen onder aan! [2]) Zij woonden in hoofdstraten of in nette „achter-"(zij-)straten, of soms in een stille, deftige buurt, zooals de Peperstraat, in een statig huis met poort [3]). Onder de geestelijken zijn kapittelheeren en -dekens, alsmede Proosten der Illustre lieve Vrouwe-Broederschap. Zijn zij hier wèl woonachtig maar niet uit het *Bossche* (= Luiksche) diocees *afkomstig*, doch uit andere bisdommen als Utrecht, Mainz, Verden, Keulen, Kamerijk of Paderborn, dan hebben ze ook dáár dikwijls hoogere waardigheden bekleed, zooals Theodericus de Rethijm, die kon bogen op de titels van Kannunik te Luik, te Verden en pastoor te Lith, en die in St Jan ten jare 1489 nabij de doopvont is te ruste gelegd [4]).

4. Uit een en ander blijkt wel, dat het *aanzien* van den geheelen notarisstand qua talis, hier van minstens *goed* tot *zéér goed* liep. Ook hierop moet weer de nadruk gelegd worden, omdat het notariaat in Italie, bijv. in Milaan en Verona, ooit beschouwd is geworden als eene verachtelijke

[1]) Deze leent zich ook tot getuige.
[2]) Adam van Mierd, Franco de Langhel en Sijmon van Cauderborch.
[3]) Johannes Amelrici, 1458.
[4]) Necrologium St Jan, op 18 Dec.

bediening [1]). In Frankrijk trof men in de XIII^e tot XV^e eeuw vele notarissen aan, die, om te kunnen leven genoodzaakt waren, *à excercer de bas métiers*. Zij waren vaak niet slechts *ignorants* maar ook *malhonnêtes* [2]). Maar deze qualificaties, aangenomen dat ze goed bewezen zijn, moeten dunkt me, toch meer als uitzonderingen dan als regel beschouwd worden.

Niemand minder dan Karel de vijfde ontmoette eens een notaris, dien hij beleefdelijk met eene hoofdbuiging groette, zeggende: „Dat is een man, die mij kan indagen, om van mijn rijk afstand te doen", daarmee de groote macht aanduidend van de notarissen, iets wat hij toen wel niet *openlijk erkend* zou hebben, indien de drager van het ambt, dien hij ontmoette, een veil man ware geweest [3]).

5. Bij het overzien der lange naamlijst zal menigeen onder de verbazing komen van het *groot aantal* notarissen, dat te gelijker tijd in een betrekkelijk kleine stad als Den Bosch, in ambtsoefening werd aangetroffen. Die de lijst even natelt, rekent gemakkelijk uit, dat er in elke kwarteeuw 20 tot 25 nieuwe notarissen zijn bijgekomen!

Nu slaat Den Bosch met het belangrijke aantal, dat geregeld in functie was, bij lange na nog geen record. Neen. In Reims bijv. trof men in het jaar 1269 reeds een onbehoorlijke menigte notarissen aan [4]). In 1301 te Parijs (*toen* nog geen millioenenstad) eveneens een verbijsterend groot aantal vakgenooten [5]), terwijl er in de stad Toulouse tusschen de jaren 1266 en 1337, dus in zeventig jaren tijds, drie duizend negen honderd en vier en tachtig notarissen (excusez du peu) de investituur ontvingen. En dit is zoo maar geen verhaaltje, maar „urkundlich belegt" door gelijktijdig aangelegde en

---

1) Ferraris, Op. cit. In voce Notarius, 27.
2) Giry, Op. cit. blz. 834, Anno 1446 — „*de mauvoise vie*." (Giry 834).
3) Ferraris, Op. cit. In voce Notarius 35. Wat van den Bosschen notaris Ph. de Bonijnghen *toevallig* gezegd wordt (.... publicum *probum* et *legalem* notarium) zal men van alle leden van den oud-Bosschen notarisstand wel mogen getuigen.
4) L'„effrenata multitudo" des notaires. Giry, Op. cit. bldz. 834.
5) „Confusa multitudo". Als voor.

bijgehouden registers, waaraan zelfs nog enkele bladzijden ontbreken! [1])

Maar toch moeten twee à drie dozijn notarissen tegelijk in 's-Hertogenbosch werkzaam, elkaar zeer hinderlijke om niet te zeggen doodelijke concurrentie hebben aangedaan, *indien* zij zich ten minste *allen* met de borst op het notariaat hebben toegelegd. Dat lijkt niet aannemelijk, en wij komen er nu van zelf toe, eens even de vraag te stellen; is het notarisschap bij allen wel eene heusche en doelbewuste *beroepskeuze* geweest?

Vermoedelijk niet.

Het schijnt mij toe, dat velen alléén uit smaak en aanleg, tot oefening van hun verstand of tot afronding hunner wetenschappelijke uitrusting eene *aanstelling* als notaris of de *bevoegdheid* casu quo tot de ambts*uitoefening*, hebben geambiëerd... Het verleende den jongen man, ook den priester, een zeker cachet, en men kon nooit weten hoe het in het verdere leven van dienst kon zijn of geldelijk voordeel opleveren. Misschien is het er (mutatis mutandis) mee gegaan als met hen, die thans den titel van Meester in de rechten halen. Hoevelen, nadien in andere carrières overgegaan, soms in groothandel of industrie getreden, postuleeren of procureeren nooit meer, totdat zij misschien onverwachts en ongedacht — maar nog volgerechtigd en bij de balie ingeschreven —, wederom als advocaat optreden.

Men denke dus in veel gevallen aan „gelegenheids-notarissen" [2]). Bijvoorbeeld, een geestelijke staat een zieke in zijn uiterste bij. Hij geniet diens liefde en vertrouwen. Na de berechting moet ook nog orde gesteld worden op tijdelijke zaken. De priester bezit nu van lang voorheen de bevoegdheid om als notaris op te treden. De gelegenheid tot uitoefening zijner wereldsche practijk doet zich ongezocht voor. Het

[1]) Giry, Op. cit. bldz. 833.

[2]) Men houde voor gelegenheidsnotarissen echter niet, *al* degenen, die in de naamlijst slechts één jaartal achter zich hebben, (en van welke notarissen dikwijls ook maar één *stuk* gevonden is). Van bedoelde notarissen met één jaartal kunnen vele stukken verloren zijn gegaan.

genot van salaris in deze gevallen zal niemand hem misgunnen noch het recht daarop ontzeggen. Dies maakte hij des zieken testament als elk ander gewoon notaris, in forma op, en daarna duurde het misschien weer een heele poos voor hij van zijn *imperialis auctoritas* gebruik maakte om als praktizijn op te treden.

Ik kan geen concreet geval ter illustratie aanhalen, tenzij misschien een der eerste handelingen van den (overigens later niet onbeklanten) notaris Herman ten Kolke.

Deze priester diende aan Johannes de Visschel in 1429 de laatste HH. Sacramenten toe en maakte diens testament op, òmdat ten Kolke mèt de geestelijke hulp hem ook *burgerlijken* bijstand kon bieden. De zieke bedacht den priester voor zijne berechting met een legaat van 2 florenen. Dit dong natuurlijk niets af op het den notaris later competeerend salaris, voor het *geheel ten uitvoer leggen* van den laatsten wil.

Maar waren sommigen *gelegenheids*notarissen, anderen waren het meer van professie en „pur sang", zoo om enkele te noemen: Daem van Mierd, Paulus van Zulichem, Johannes Cousmeker, Johannes Amelrici, enz.

6. Het geheele instituut der notarissen hing af van den Officiaal van Luik. Aan hem had de bisschop de rechtsmacht over deze bestuursaangelegenheden overgedragen [1]). De Officiaal zorgde voor den geregelden gang van het notariëel raderwerk. Hij verleende aan gegadigden den notaristitel en *regelde de ambtsopvolging*. Hij ratificeerde [2]) de hem

[1]) Au cours de la seconde moitie du XIIième siècle les evêques commencerent à déléguer leurs jurisdictions à un fonctionnaire qui prit generalement le titre d'official A Giry. Op cit. page 837

[2]) Universis presentes litteras inspecturis, Officialis curie Leodiensis salutem in Domino sempiternam Noveritis quod nos testamentum seu ultimam voluntatem discreti viri Arnoldi dicti de Fine alias dicti van den Ende, Leodiensis diocesis factum per modum testamenti prout in litteris presentibus annexis continetur, secundum sui formam et tenorem in omnibus et per omnia laudamus, ratificamus, et quantum in nobis est, salvo jure cujuslibet, approbamus. In cujus rei testimonium sigillum Officialitatis Curie Leodiensis presentibus litteris duximus apponendum. Datum Anno Domini millesimo trecentesimo tricesimo primo, die quarta decima mensis Octobris, videlicet feria secunda post festum beati Dijonisii martyris — Gehecht aan een testament van Sept. 1331, waarin nog al veel aan kerken vermaakt wordt

voorgelegde testamenten, zooals uit enkele stukken in onze archieven blijkt, en verleende aan geestelijken de toestemming om bij wijze van testament of codicil over hunne goederen te beschikken [1]). Wanneer er quaesties gerezen waren, liet hij zich de onder eede afgelegde verklaringen door zijn Commissaris opgenomen, goed verzegeld naar Luik opzenden [2]). — Het is wel jammer, dat de oude aanstellings-registers of matriculariën ten eenemale verdwenen zijn [3]). De ambtsopvolging is uit enkele toevallige gegevens nu maar deelswijs te reconstrueeren.

Na het overlijden van een notaris deed zich, vaak spoedig, het geval voor — vooral als er tijdens zijn leven een drukke gang van kooplieden enz. („communis recursus") naar zijn kantoor was geweest — dat er in hangende gedingen, rechtsgeldige afschriften moesten opgeleverd worden van voor den notaris aangegane overeenkomsten en verplichtingen. Stierven er kort na den notaris, stadgenooten, die bij hem hadden getesteerd, dan ging het evenzoo. Erfgenamen of legatarissen drongen er op aan, in het bezit te worden gesteld van heele of gedeeltelijke afschriften van het hun belangende testament.

In die gevallen boden geinteresseerden, of *deden* zij aan-

---

[1]) Nos Officialis Leodiensis notum facimus universis, quod nos dedimus et tenore presencium damus Johanni dicto Huls presbitero, licenciam ordinandi et disponendi per modum testamenti seu ultime voluntatis suae de omnibus et singulis bonis suis mobilibus et immobilibus sibi a Deo collatis et conferendis et ea quae dictus Johannes de bonis predictis ordinavit seu ordinabit, de quibus apparebit post ejus decessum per litteras ejus sigillo aut alio auctentico sigillatas vel instrumentum publicum et testes ydeneos, laudamus, confirmamus et approbamus, ac pro laudatis, confirmatis et approbatis volumus haberi, salvo tamen jure cujuslibet. Datum anno a nativitate Domini millesimo, trecentesimo (sexagesimo?) mensis Julii decima octava — Notaris Adam van Mierd bracht omstreeks 1373 Johannes Huls testament op schrift, hetwelk de erflater, na de „completio" van den notaris, nog met zijn eigen familiezegel waarmerkte.

[2]) eorum depositionibus . per dictum nostrum commissarium redactis.. nobis sub fideli clausura reportatis .

[3]) Wij zijn erg misdeeld op dat punt, tegenover veel Fransche steden, die van de oudste notarieele werkzaamheden nog vele archiefstukken over hebben. Toulouse bezit matriculairen van 1266—1536.

bieden aan de hooge Officialiteit te Luik een uitvoerig latijnsch verzoekschrift [1]), inhoudende, dat overmits de overleden notaris in de hen zoo van nabij-rakende zaak, wel alles aanhoord, opgenomen en in zijn handboek neergeschreven had, maar daarvan — door den dood verrast — nog geen grosse of expeditie had kunnen uitvaardigen [2]), het toch den heer Officiaal mocht behagen, in die zwarigheid tot aller bestwil te voorzien, en krachtens zijne rechtsmacht een notaris aan te wijzen, die alle gemaakte notariëele aanteekeningen in breeden, rechtsgeldigen vorm kon uitschrijven, opdat de gedeponeerde waarheid voor verloren gaan werde behoed [3]).

Hierop benoemde dan de Officiaal — uit overweging dat niet geweigerd mag worden, wat rechtmatig wordt gevraagd — een of twee wetskundige en vooruitstrevende [4]) notarissen om het geheele protocol des overledenen: overeenkomsten, beloften, verplichtingen, huwelijkscontracten, schenkingen, testamenten enz., van de bewindvoerders op te eischen en mee naar huis te nemen [5]), na te gaan of er ook doorgestreepte (doorgeknipte?) d. i. vernietigde acten onder scholen [6]), en zich onder voorlichting van ontwikkelde personen deugdelijk te vergewissen, dat alles eigenhandig door den overleden notaris geschreven was [7]). Desnoods moesten de opvolgers in het opengevallen notariaat [8]), van de bij vroegere acten aan-

---

[1]) De relazen zijn wat langwijlig om hier in hun geheel op te nemen. Ik geef den zakelijken inhoud, verkort en vrij vertaald weer, en verwijs verder naar uitdrukkingen in *verspreide* documenten voorkomende.

[2]) „Qui quondam Adam de Mierde tamquam notarius publicus hujusmodi testamentum,.. prothocollavit, scripsit et in notam recepit, instrumento tamen publico... per dictum quondam notarium morte preventum *minime confecto*"..

[3]) „ne *veritas* narratorum et contentorum in prothocollo, testamentoque sive ultima voluntate *occultaretur*, illorumque *probatio* deperiret"

[4]) „igitur de vestra *legalitate* et *industria* confisi... vobis committimus et mandamus...

[5]) „*penes me-que* a predictis executoribus recepi" ..

[6]) „Ade notarii scriptum et scripta *minime cancellatum* et *cancellata*...

[7]) „Qui quidem Paulus de Zulichem predictus... per legitimam *informacionem* per eum super hoc a *litteratis* personis infrascriptis receptam, quod pretactum prothocollum fuerat.. *propria manu* prefati quondam Ade notarii scriptum...

[8]) Voor hunne moeiten, vooral voor het uitvaardigen van grossen, moch-

wezig geweest zijnde getuigen, een eed afnemen, dat hetgeen een bepaald protocol inhield, de waarachtige, hen goed bekende waarheid was [1]).

Dit laatste zal vooral gebeurd zijn, als er aan de ten uitvoerlegging van het testament iets begon te haperen. Misschien wel in gevallen, dat 's notaris handboek door veranderingen en bijvoegingen (clausulae) [2]), die de erflaters naderhand nog aan hunne wilsbeschikkingen hadden toegevoegd, iets aan klaarheid had verloren. Of wanneer allerlei papieren los in een omslag [3]) of met andere stukken onordelijk geliasseerd, werden aangetroffen. Of als man en vrouw gezamenlijk testeerend iets hadden vermaakt en de vrouw, de langst levende zijnde, *niet uitdrukkelijk* de gift *nog eens* had vastgesteld [4])

Wanneer zich soms erfgenamen door een of andere paragraaf van het testament in een bijzonder gunstige positie zagen gebracht, anderen daarentegen juist daardoor zich benadeeld achtten, dan konden namens partij of partijen getuigen en tegengetuigen [5]) worden opgeroepen. Niemand mocht weigerachtig zijn om betreffende 's erflaters bedoelingen

---

ten zij, die het notariaat van den overledene *voortzetten*, behoorlijk salaris rekenen: „mediante tuo sallario competente".

[1]) „a testibus ob hoc coram te producendis", d i. van dienaangaande voor U op te roepen getuigen.

[2]) „quod inter cetera in dicto prothocollo contenta, unam *clausulam*' .. — „Ne veritas ... in prothocollo seu *additione*" — „Testamentum . ad quod .. fecit quandam *additionem*".

[3]) „protocollum in quadam cedula papirea scriptum" — „dictum testamentum seu prothocollum in *papiris* scriptis"

[4]) „ quod Johannes quondam dictus Broc et Hilla ejus uxor .. unanimiter testamentum condiderant .. in quo·. domum cum orto post obitus dictorum conjugum mense Sancti Spiritus habendam.. . Nulla facta renotatione de dicto legato . . provisor S. Spiritus supplicavit . . quatenus *testes qui de . . universis loqui sciant audiri faceremus* .. . Testis predictus dicit se tantum inde stare quod.. tempore epidemie dicta Hilla interrogasset prefatum Johannem ejus maritum, quid si ipsam dictum Johannem supervivere contigerit.. dictus quondam Johannes dixit· *Hilla uxor, ego volo quod vos habeatis* .. *ad vestram vitam et quod post decessum vestrum ad sanctum Spiritum.* etc. (1372)

[5]) .. audivi et examinavi *pro parte mense Sancti Spiritus seu illius gubernatoris* aut magistri, quosdam testes . Et nichilominus citari feci. Ludingum et ejus uxorem ... *contra* dictum gubernatorem. . .

inlichting te verschaffen of hij beliep kerkelijke straffen [1]).

Gewoonlijk had 's middags om één uur in de St. Janskerk het getuigenverhoor plaats ten overstaan van den door Luik gecommitteerden notaris. Men zwoer met de hand op het heilige, (evangelieboek) — „tactis sacrosanctis" — dat de mee te deelen bijzonderheden de zuivere waarheid behelsden.

Bertholdus de Aggere of van den Dijk, omstreeks 1377 gestorven, had o. m. vermaakt aan het Godshuis van den H. Geest een jaarlijkschen cijns van eenige maten koren en zes pond gelds, om daarvoor alle jaren op een gezetten dag voor zijne zielerust eene brooduitdeeling of „Spinde" te houden voor alle armen der stad, die van deze aalmoes wilden genieten.

Maar nu was er, zoo klaagden de Gasthuismeesters, van dat legaat geen openbaar instrument geschreven, en zij meenden, dat de intentie des erflaters verloren zou gaan als de getuigen, die er bij tegenwoordig waren geweest, niet onder eede gehoord werden [2]).

Of die testamentaire beschikking, waarover het hier ging, nu twijfelachtig, of heelemaal *niet* genoteerd stond in de minuten van den overleden notaris, danwel dat de opvolger in het notariaat er niet spoedig een expeditie van wilde leveren, weet ik niet. Zeker is het, dat de gasthuismeesters een minder gewonen weg kozen, den gerechtelijken met veel formaliteiten, om in het bezit te komen van een gewaarmerkt document, dat hun het rustig bezit der gelegateerde inkomsten verzekerde.

Uit de gehouden getuigenverhooren [3]) neem ik het volgende, vertaald, over:

„Bertoldus Raet, die den eed afgelegd heeft in de St. Janskerk. . . gehoord en onderzocht. . . zegt zeker te weten, dat,

---

[1]) „testes qui se odio gravi vel timore subtraxerint per censuram ecclesiasticam compellendi". . .

[2]) . . . timentes ne morte testium vel alio inopinato casu plurimum facultas sibi valeat deperire.

[3]) „Attestationes testium productorum super testamento Bartoldi de Aggere". (Godshuizen).

bij het nu a. s. feest van Maria's ten Hemelopneming, vier jaren verloopen zijn, sedert getuige, die spreekt, tegenwoordig was in het huis van nu wijlen notaris Jan Leijdecker, en dat hij toen gezien en gehoord heeft, dat Bertholdus de Aggere aan het Godshuis van den H. Geest de bedoelde cijnsen bij testamentaire beschikking heeft toegedacht, den notaris onmiddellijk daarna verzoekende er een openbaar stuk van te maken, en dat dit alles geschied is, zooals hij zeker meent te weten, op eenen Dinsdag omstreeks het uur der completen.

Ghiselbertus zoon van wijlen Arnoldus Koc de Aemstel, geëed en gehoord als vorige getuige, verklaart in gelijkluidende termen. Het was volgens hem ook bijna vier jaren geleden, 't gebeurde op een Dinsdag, maar voor het uur van den dag geeft hij op: 9 uur 's avonds.

Het was, toen dit getuigenverhoor afgenomen werd, daags na het octaaf van Pinxteren 1380. — De gedelegeerde commissarissen vouwden de geschreven verklaringen toe en cacheteerden ze met hunne (familie-) zegels [1]). Ze voegden het hun schriftelijk opgedragen mandaat er *bij* [2]) en zonden het geheel naar Luik op [3]) vergezeld van den hieronder afgedrukten brief [4]). Eenige weken later, nl. Zaterdags na het

---

[1]) . . . depositiones sub nostris *sigillis* interclusas . . . — *sigillis* nostris presentibus *appensis* Van hunne notarieele merken (*signis* solitis) wordt niet gesproken.

[2]) „quod nos virtute commissionis nobis directe, *cui* haec presens nostra rescriptio est transfixa".

[3]) De Officiaal schreef steeds voor: „Quid autem de premissis feceritis et inveneritis unacum die et hora citationis nobis fideliter rescribatur", of iets dergelijks.

[4]) Venerabili et discreto viro Domino Officiali curie Leodiensis Petrus Polslawer et Adam de Mierde clerici publici imperiali auctoritate et curie Leodiensis notarii Salutem et obedientiam in mandatis. Noverit vestra discretio veneranda, quod nos virtute commissionis nobis directe cui haec presens nostra rescriptio est transfixa, citari fecimus in ecclesia Sancti Johannis Evangeliste de Buscoducis per matricularium ecclesie ejusdem, Johannem de Aggere fratrem et heredem unicum ac priorem Bertholdi quondam dicti de Aggere in pretacta rescriptione nominati, ad feriam secundam, hora prime in crastino octaviarum festi penthecostes ad videndum jurare testes producendos per Theodericum Ywani magistrum ad presens et gubernatorem mense S^ti^ Spiritus de Buscoducis, quos quidem testes, die predicta sub eorum juramentis ab eis prestitis, tactis sacrosanctis, audivimus et examinavimus diligenter, depositiones et dicta testium ipsorum vobis sub nostris sigillis interclusas remittentes

feest van de Apostelen Petrus en Paulus zou dan, eveneens weder in St. Jan en tegen één uur 's middags, de ambtelijke eindbeslissing vallen. In tegenwoordigheid van vóór- en tegenpartij werden de afgelegde getuigenissen opgelezen en wat de Officiaal van Luik daaromtrent decreteerde. De in het gelijk gestelde partij verschafte zich hierna bij de Bisschoppelijke kanselarij te Luik een afschrift der gevoerde *briefwisseling*, waarin de getuigenissen en de goedkeuring van het testament of legaat vervat waren en waaraan het Officialiteitszegel in geelbruine was uithing [1]). Dat was dan „het" groote instrumentum of munimentum publicum, waarvan voor onze voorouders alles afhing!

## III.

## WAAR EN OP WELKE WIJZE „INSTRUMENTEERDEN", OF SCHREVEN DE NOTARISSEN?

1. De plaats, waar aan den notaris de uiterste wilsbeschikking werd gedicteerd en deze zijne rechtsgeldige „notulae" maakte, was natuurlijk zeer dikwijls de slaap- of ziekenkamer van den erflater, ofwel een zijner andere vertrekken, als de spreek- of cosekamer [2]), de keuken [3]), de kelderkamer [4]) of de eenvoudige huiskamer. Hier was soms een oude *berouwvolle* kranke met verstramde leden onder den breeden schoorsteen

---

. . . . (?) vobis ad sabbathum hora prime post festum Petri et Pauli apostolorum ad quas etiam diem et horam citavimus praefatum Johannem ad videndum fieri publicationem attestationum praedictarum decretumque et pronuntiationem vestra (?) super praetactis attestationibus, ac alia facienda, quae in dicto vestro mandato plenius exponuntur. Quod vobis et omnibus quorum interest sub sigillis nostris praesentibus appensis significamus Datum anno a nativitate millesimo CCC$^{mo}$ LXXX$^{mo}$, mensis Junii die tertia.

[1]) . . . attestationes testium . . . redigimus ad perpetuam rei memoriam in publica *munimenta*, testamentum . ordinationem et legata de quibus in eisdem fit mentio . . approbantes.

[2]) „Walter van der Rullen, apotheker, hoek Markt en Ridderstraat „in quadam camera dicta die cosecamer, sita in anteriori parte domus predicte", 1465.

[3]) „In coquina", 1483.

[4]) In quadam bassa camera supra penu, 1500. Ook soms in den *tuin*· In orto domus D$^{mi}$ Pauli de Rode presb. sita apud ecc S. Joh. (1459).

neergezeten [1]). Geschiedde het testeeren bij den notaris aan huis, dan zal *diens eigen* slaapkamer [2]), (zooals ik gevonden heb) toch maar *bij uitzondering* daartoe gediend hebben, en was zijn kantoor de meest geschikte localiteit, dat vóór of achter in huis [3]), of nu en dan op de bovenverdieping gelegen was, juist zooals heden ten dage nog het geval is.

Maar vrij dikwijls ook geschiedde de notariëele handeling op eene gansch *andere*, eene bepaald *openbare* plaats, en hierin ligt een groot verschil met de hedendaagsche gebruiken. Thans worden de testamenten wel allerminst *verheimelijkt* (immers er moeten steeds getuigen aanwezig zijn), maar men laat toch de buitenwereld van de gewichtige handeling liefst zoolang en zooveel mogelijk onkundig.

Vroeger scheen men er niets hinderlijks in te vinden, dat medeburgers, die langs den openbaren weg gingen of op openbare plaatsen verkeerden, *omstandig* konden zien en hooren, dat hun medepoorter of -poorteres ten overstaan van een minder of meer populairen notaris en onder bijzijn van „eenige", „meerdere" of „zeer vele" getuigen, *publiekelijk* zijn of haar uitersten wil aan papier en perkament deed toevertrouwen. Men scheen er niets hinderlijk in te vinden, dat de man-van-de-straat vertellen kon: „Luister eens, ik heb gisteren, op dàt uur, in dàt hoekje van straat of plein, die en die zijn testament zien maken. Er waren veel vertrouwenswaardige getuigen bij, die den laatsten wil mee hielpen bekrachtigen"...

Naïeve toestanden! Het is te hopen, en ook wel aan te

---

[1]) Joannes de Hanepairt „in sede apud focum suum sedens, senectute confecta". Om restitutie te doen van al zijn onrechtvaardig goed· „ad faciendam restitutionem rerum et bonorum per eum in diversis locis et a pluribus personis diversis vicibus et modis variis, fraude et injuste ablata (1473) Zalig die zich bekeeren! — Walter Ludinc en zijn vrouw Margaretha voelden zich niet zóó bezwaard in 1378, maar schonken toch aan St. Lambert te Luik 3 pond „Voer gelt dat Wouter voersz. eens vant te Antwerpen of den budel met denselven gelde", quæ verba theutonalica in latine sonant pro pecunia quam etc.

[2]) Notaris Goeswinus Pauli wonende bij de korenbrug, instrumenteerde in 1450 in *zijn eigen* slaapkamer!

[3]) In domo inhabitationis meae, in camera inferiori. (Not. Leijdecker, 1357)

nemen, dat de getuigen een goed slot op hun mond hebben gehad. Of bevestigden de „vele" documentarische „*daartoe geroepen getuigen*" [1]) eigenlijk meer in hoofdzaak, dat de notariëele handeling inderdaad had *plaats gegrepen*, maar erlangden zij van den preciezen inhoud der wilsbeschikking niet zoo heel veel notie??

*Overal* in het openbaar, en soms op zeer eigenaardige plaatsen werden hier ter stede in de XIV^e^ en XV^e^ eeuw de testamenten opgemaakt. Die typische bijzonderheden van het oude notariaat zijn te belangrijk, ook voor de kennis der volksgebruiken, om ze hier niet uitvoerig te vermelden. Waaruit ik ze heb geput? Wij danken de wetenschap dienaangaande aan eene zekere vaststaande clausule, waarmee de „Wortlaut" aller testamentaire stukken sluit, en die ik telkens naarstig heb opgeteekend. Zij vangt aan met: „Acta sunt haec", d.w.z. Al het voorgaande is geschied, daar en daar, ten jare, maande, dage..." enz., (overeenkomende met de ons bekende tegenwoordig gebruikte formule: „Waarvan acte enz."). De daarin voorkomende plaatsaanduidingen schilderen ons thans vaak, bij verrassing, en onwillekeurig een heel interessant middeneeuwsch tooneeltje...

Het testeeren dan gebeurde in kloosterpanden en gestichten, in kerken en op kerkhoven, in stedelijke dienstgebouwen en in particuliere behuizingen, te midden der openbare straat en onder de luifels langs de huizen, vroeg en laat op den dag, bij heet zomer- of bij guur wintergetij.

Zóó bijv. in de stille kapel van 't Zusteren-van-Orthen-klooster, en tusschen de helgewitte muren der zaal van het Godshuis van den H. Geest (A° 1359 en 1363). Ook soms in de warme broodbakkerij aldaar (1400). Nu eens in het

---

[1]) „Ordinatio accidit presente, una cum teste loquente, Dom. Godscalco Roesmont, Gerardo teste precedente, Henrico quondam Beijer, Johanne quondam Mesmaker, Johanne van den Hevel, Robino de Lieshout, Henrico filio dicti quondam Beijer, Agnete uxore legitima, Jacobo Noppen et pluribus aliis de quibus omnibus non recolit ad presens". 10 getuigen, en dan nog vele anderen, waarvan man zich den naam niet meer te binnen kon brengen! (1372) — Dikwijls waren zij van beide seksen. „utriusque sexus"!

convent der Minderbroeders, achter het tegenwoordige magazijn De Zon, (1429) meer bijzonder in hun van sobere spijzen doorreukten refter (1389); dan weer in het klooster der geleerde Dominicanen in de Hinthammerstraat (1360, 1375), die daarvoor meestal achter in hunne eetzaal een geschikt hoekje aanwezen, (1427, 1440) of de cel van een der blankgehabijte kloosterlingen (frater Gherlach, 1365) beschikbaar stelden.

Het klooster *Porta Coeli* der Baselaars onder den rook der stad, verschafte den Bosschen notarissen even goed kantoorruimte, wanneer zij er om vroegen, als de verscholen kapel der Bogarden-broeders, achter de Verwersstraat, thans door een bijgebouw van den Commissaris der Koningin in Noordbrabant ingenomen.

De sacristy der bagijnenkerk op de Parade zag zoo nu en dan binnen hare wanden testamenten verlijden, o. a. door den pastoor *Jan* van Mierd aldaar (1383), terwijl in de kapel van het H. Kruis op het Ortheneind, en wie weet op hoeveel andere gewijde plaatsen méér, notaris met cliënt en getuigen te zamen kwamen.

Men schroomde voor de gewichtige handeling zelfs de voorvelen lugubre plaats van het kerkhof niet (1356, 1382), zij het dan tusschen de lange reeksen graven nabij de Hinthammerstraat, of op dat gedeelte van het St. Janskerkhof, hetwelk zich langs de tegenwoordige luipoort uitstrekte (1436) en mogelijk meer den naam dan de daad van kerkhof bezat [1]).

De plaatsen in de *St. Jan* en enkele nevenbouwen, waar de notaris, aan een klein eikenhouten pulpitum gezeten, met veder en inktpot instrumenteerde, zijn bijzonder talrijk en zeer verscheiden.

---

[1]) In aula Domus mense Sancti Spiritus. — In pistoria mense Sancti Spiritus. — In conventu fratrum minorum hora vesperarum, Junii, die 20a. — In conventu fratrum Predicatorum. — Retro in ..... refectorio conventus fratrum Predicatorum. — In choro fabrice (?) capelle bogardorum. — In sacristia ecclesie Begginarum. — Super cymetherium ecclesie prochialis loci ejusdem, 20 Aug. 1356, 1 uur. — Super cymeterium hora summe misse 3 febr. 1382. — In cimiterio ecclesie Sancti Johannes evangeliste prope januam turris ejusdem.

Ik som op:

Onder den toren (A° 1466); in de torenhal (1516). — In de loedse of steenhouwerswerkplaats (1441). — Vóór het altaar van den Patroon der kooplieden, Sinterklaas (1362 tot 1437). — Op het altaar van St. Laurentius (1425). — Vóór de afbeelding van den H. Geest, aan het einde van het machtige kerkschip gelegen (1447). — In de prachtige kapel der Illustre lieve Vrouwe-Broederschap, bij den daar staanden lezenaar. — Bij den ingang van het indrukwekkende Hoog-Choor, toen waarschijnlijk reeds met een gothiek jubé, (voorganger van het renaissance doxaal) afgesloten (1461). — Vóór het groote uurwerk (1423), dat den geloovigen tot kalender diende, en in de plechtige stilte van het Godsgebouw overdag en 's nachts, de uren langzaam afsloeg; het werd in 1513 waarschijnlijk vervangen door het later zoo beroemde „Oordeelspel". — In de sacristy of gerfkamer der kerk (1438). — In de kapittelzaal, alwaar in 1405 een testament ten behoeve der legatarissen werd neergelegd en bewaard bleef. — In de nabijheid van de spijsbank der *Tafel van den H. Geest* in de St. Janskerk (1355). — In den biechtstoel van viceplebaan Eijckman (± 1450). — Bij de eerste deur, waardoor men naar de steenhouwers gaat (1413). — Bij den „roestel" of het afsluithek der kerk aan den kant der Kerkstraat (1461) enz. enz. enz. [1])

De openbare straat, naar onze begrippen allerminst geschikt om met den notaris confidentiëele zaken af te doen, genoot vroeger het voorrecht, dat er beslist kon worden, wat er met de goederen en vermogens na den dood diende te gebeuren. 's-Hertogenbosch vertoont hierin een trek van overeenkomst met andere, vooral Zuidelijke landen en steden. Dáár was

---

[1]) Sub turri ejusdem eccl. — In porticu ecc. S. Joh. ev. — Super altare S^ti Laurentii martyris, 27 Aug. — Ante ymaginem S^ti Spiritus prope turrim. — Juxta introitum summi chori. — In choro, qui dicitur chorus nostre Domine — Ante oralogium, 5 Septemb — In loco Capitulari.. ad opus legatariorum depositum est, et ibi custoditur — In ecclesia prochiali juxta scampnum mense predicte, 18 Januari. — Prope januam primam, qua itur ad lapicidas, Meijer, Predikheeren bldz 215. — Super crathem ferream ecclesie Sancti Johannis versus vicum ecclesie. — In sede mea confessionis.

echter het straat-notariaat nog veel verder doorgevoerd. Tegelijkertijd evenwel, bepaalden de notarissen in hunne publieke ambtsbediening zich dáár meer uitsluitend, tot het passeeren van *koop-contracten* en dergelijke. „Ils siégeaient d'habitude sur la place publique à côté des changeurs, dans les boutiques" (Giry).

In tal van notarisacten, ter Hertogstede opgemaakt, komen uitdrukkingen voor als: „gedaan en gepasseerd op de openbare straat [1])". Daaruit mag men besluiten, dat het intieme groepje personen: erflater, notaris en getuigen, nu en dan, bij niet te drukke passage en effen bewolking, werkelijk *midden in de oude breede straat* zijn zaakjes heeft afgehandeld. Zeker, bij veelvuldig as-verkeer, bij regen of als de zon fel scheen, zal men onder de schaduwende luifels gescholen hebben en poosde men dáár zoolang als het minuteeren duurde. De plaats van handeling was dan nu eens voor notaris' huis-zelf [2]), dan weer voor des testateurs eigen optrek [3]).

Zieken testeerden bij wijlen nog in het openbaar, in de buitenlucht. Zoo blijkt uit een stuk van den Bosschen notaris Theodricus Blerinct, dat Henricus Eleii 13 Juni 1472 's avonds om 6 uur op den Vuchterdijk, gezond van geest maar krank van leden en op zijn smartbed uitgestrekt, in bijzijn van zijne vrouw, vóór of onder den luifel van zijn woning, zijn uitersten wil liet opschrijven.

Ik heb reeds in mijn artikel over Notaris Adam van Mierd [4]) geschreven, dat deze functionaris niet slechts vóór zijn huizinge in de Boerdschestraat of in de met wierook bezwangerde hoofdkerk der stad acten opstelde, doch dat het ook is voorgekomen, dat hij testamenten verleed *midden op de markt* op een avond in laat-September van het jaar 1367 omstreeks

---

[1]) Super plateam (1336). In platea publica (1471). Acta in foro magno (2 Jan. 1456).

[2]) Infra portam inhabitationis mei notarii, 1458

[3]) Ante domum habitacionis dicte testatricis in fine hinthamensi prope Pynappelspoort, 1400 Ante domum habitationis Heylwigis relicte quondam Wilhelmi Colner. 1405.

[4]) *Bossche Bydragen* I, Afl. 2.

het uur der completen, als wanneer het bedeklokje der nabij gelegen Minderbroederskerk zijn heldere klanken moet geklepeld hebben tegen de in 't rond oprijzende rood-getinte gevels

Van dien ouden September-avond gaan mijn gedachten naar een winterschen dag, nl. 14 Januari 1376, toen notaris Gerardus de Eijndhoven, eveneens op de Markt, en wel vóór zijn woonhuis een testament in schrift bracht voor een blijkbaar tegen kou geharden medeburger.

Niet minder gaan mijn gedachten naar het nabije en belangrijke op de Markt gelegen „Schepenhuis", met Kamer der Stadssecretarissen Het was in dit openbaar gebouw [1]), dat particuliere notarissen hunne functie ongestoord gingen uitoefenen. Het getuigt zeker voor eene groote mate van collegialiteit en hulpvaardigheid, als wij schepenen en stadsclerken de groote zaal van het Raadhuis en de vertrekken der stedelijke kanselarij zien *deelen* met personen, die in zekeren zin hunne concurrenten waren. . [2])

Maar ook de verhouding *onderling* der notarissen was niet onwelwillend [3]). Het is mij gebleken, dat de eene notaris bij den anderen soms voor getuige diende. Men zal misschien opwerpen, „dat is niets bijzonders, dat kwam méer voor, want volgens een Fransche ordonnantie van 1498 kon men, *in plaats* van getuigen, een *tweeden* notaris laten optreden [4])" Daarom haast ik mij, er bij te voegen, dat *hier* bedoelde notarissen mèt en tusschen andere getuigen, zonder voorrang en zonder meer recht optraden, dus vermoedelijk alleen uit welwillendheid [5]).

---

[1]) In de niet verafgelegen Gevangenpoort, een gebouw dat men met zijn ondergrondsche cellen zijn pijnigingkamer enz met zekeren *huiver* moest betreden, maar dat toch ook een troostrijke kapel-ruimte bevatte, maakte notaris van Hokelum, in 1438, een stuk op voor het Karthuizersklooster te Vucht

[2]) In camera scriptorum (1369) In domo consulum (1406) In Cancelleria (1422) In Camera Secretariorum (1444)

[3]) Notaris de Zonne laat in 1329 meerdere acten voor hem gepasseerd door zijn abtgenoot notaris de Neijnsel in forma brengen Opmerking verdient hierbij, dat notaris de Zonne die acten verleed in bijzijn van twee of drie Bossche Schepenen als getuigen, dus vermoedelijk op de Schepenbank

[4]) Sprenger v Eijck-Libourel, Op cit bldz 6

[5]) Notaris Adam van Mierd leent zich in 1390, met nog andere personen tot getuige bij Notaris Polslauwer

Laat ik *tot slot* der opgesomde plaatsen, waar laatste willen werden gedicteerd, er twee *onverkort* en zelfs nog met enkele woorden breeder ontwikkeld, doen volgen.

Jan de Joncker, inwoner van Oirschot was 10 Februari 1431 's morgens om 9 uur al in de stad en wenschte zijn testament te maken [1]). Hij was, goddank, gezond van geest en lijf en bezat de beschikking over al zijne vermogens zooals hij zelf getuigde en iedereen zien kon. Notaris Johannes Cousmeker was zijn vertrouwensman. Waar denkt men nu, dat het testament in geschrifte werd gesteld? Op .... de open plaats der bierbrouwerij van zekeren Weenmare [2]), genaamd Witmery, gelegen in de Postelstraat.

Hoe vreemd! Notaris Cousmeker woonde toch niet ver af. Zijn huis en kantoor stonden in de Cofferstraat, dat is thans de Stoofstraat.

Jan, zoon van wijlen Godefridus Baeliaert, Bosschenaar van geboorte, was gezond van lijf en ziel en ook, als de vorige, in het volkomen gebruik zijner zintuigen. Ook deze wilde testeeren, overdenkende, „dat de mensch na zijne geboorte als eene bloem opbloeit maar ook even ras vertreden wordt en zijn bestaan vervluchtigt als een schaduw". Waar vinden wij dezen goed gezonden man den 19den Juli 1429 's avonds omstreeks het uur der Vespers met zijn notaris en de getuigen Ghiselbert Bac, Arnoldus Drinchellinc en Gerard van Ellaer terug? Nergens minder dan ... in de Bossche Vleeschhal [3]), in welk uiterst prozaïsch gebouw notaris van Zulichem Baeliaerts' uitersten wil minuteerde.

2. De *schrijfmanier* der Bossche notarissen is over het algemeen, en vooral in de vroegste periode, keurig; hunne

---

[1]) „Sine spe renotandi" zonder hoop of vooruitzicht om het testament nog eens opnieuw te doen beschrijven, zegt de notaris in het stuk. Misschien ging Jan de Joncker voor lang op reis, of hield hij er niet van, dikwijls over zijn dood te spreken.

[2]) Elders ontmoette ik hem als Wennemarus dictus Witmery filius quondam Bernardi dicti Witmery. (1448).

[3]) „In macello". — De aldaar staande afzonderlijke vleeschbanken noemde men óók macellum, ofwel scampnum.

zeer kleine letters [1]) zijn goed gevormd, met veel waardeverschil tusschen de dikke neer- en de fijne ophalen; een aangename stereotypie wordt het geheele stuk door volgehouden. En dat alles op het on-vlakke en weerbarstige perkament [2]), waarin menigmaal gaatjes en scheurtjes eerst met fijne naald moesten worden hersteld! De galnoten-inkt is bij enkelen [3]) tot nu toe, diepbruin tot roetzwart gebleven. Een licht verschil in inkttint wijst af en toe uit, waar de schrijver 's avonds heeft opgehouden en 's anderendaags doorgaande, de vermaakte veder weder in den looden koker doopte.

Links op den rand van het perkament ontwaart men menigmaal regelmatige prikjes. Van dáár uit zijn, onder sparing der breede marge, tot aan de rechterzijde van het tonige velijn, met een puntig voorwerp, met rosse of vale potlooden, ook misschien met verdunden inkt [4]), schrijflijnen getrokken op ongeveer 6 millimeter afstands onder elkaar [5]). — De gecalligrafeerde merken, onder aan den voet, zijn naar gelang van 's notaris aanleg en teekenkunde, verschillend in waarde.

Dit over de zuivere *veder*-voering. Maar hoe ging de Bossche notaris bij het opschrijven onder *administratief* [6]) oogpunt te werk?

Om die oude administratie toe te lichten moet ik eerst eenige archaïsche kantoortermen verklaren en dan eenige vermoedens uitspreken *a*) omtrent hunne klad-aanteekeningen, *b*) over den vorm der acten en het actenboek, *c*) over de soorten van stukken die de notarissen in bewaring hielden, en *d*) over de afschriften, die zij uitreikten, alles *gegrond* op zinsneden in hunne eigen schrifturen aangetroffen.

---

[1]) Bij het overhalen op een doorschijnend stukje papier, valt aan 20e-eeuwers het namaken dezer mooie lettertjes nog niet zoo erg mee.

[2]) Schapen- of geitenvellen, waarvan de vleeschkant met een soort krijt geglad is.

[3]) Ten Kolke, Cousmeker, Stripe, Blerinct, Goeswinus Pauli, Vilt de Os enz.

[4]) Misschien zijn de hulplijntjes *soigneusement effacés suivant le précepte:* Si linee cum ligniculo fiunt pro ipsius scribentis ductu, non debent apparere". Vergelijk Giry pag. 509.

[5]) Sommigen vergenoegen zich met *richtingslijnen* om de 6 of 8 regels.

[6]) Dus niet uit juridisch oogpunt.

Eerst dus hebbe ik mij met den lezer te verstaan, omtrent eenige benamingen in de oude administratie gebruikt. Ik wil niet beweren, dat de interpretatie, die ik aan de woorden hecht, *absoluut altijd* en *overal* de juiste is; ik kan het misschien wel eens even *mis* hebben. Maar het *vorschen* zelfs naar de beduiding kan *interessant* zijn! En in elk geval, ben ik wel genoodzaakt, minstens *provisioneel*, een bepaald begrip aan een bepaald woord, dat we gebruiken, vast te hechten, wil de gedachtengang verderop soms niet hopeloos stranden op een niet van te voren wederzijds aangenomen terminologie.

*Recipere, concipere, inire* = (héél vermoedelijk en misschien maar in sommige gevallen) opnemen, aanhooren, in klad brengen [1]).

*Prothocollum, nota, notula, minuta, inbreviatura* = het eerste, korte, meestal nette inschrift in het manuaal [2]).

*Manuale, liber notarum* = handboek, waarin dag voor dag de afzonderlijke acten, protocollen of notae geboekt staan. Ook de vervolgen daarop [3]). Misschien ook lias.

*Regist(e)rum* = latere naam voor het manuale, en het liber notarum of prothocollorum [4]).

*Instrumentum publicum, authenticum, (in mundum redac-*

---

[1]) prout et quemadmodum hec fideliter a me notario *recepta*, notata, prothocollata et diligenti memorie commendata sunt" — „dictos contractus *recepeiunt*, in ipsis cartularibus seu protocollis ponant et inserant'. Ducange in voce protocollum — „coram me *initis* atque factis, scriptis et confectis et signo meo munitis' — „in quantum et quemadmodum hoc a me notario conceptum et prothocollatum existit

[2]) Recentior est vocis *protocollum* acceptio pro *prima perscriptione*, Gallice *minuta* (Ducange) — *Minuta* scriptum primarium (Ducange) — . . . „le registre ecrit au jour le jour . etait le manuale *notarum*" (Giry 831) — „*Prothocollum* in manuali dicti quondam Ade de Mierde scriptum' — „In hujusmodi prothocollo sive *notula*" — Tenor autem *prothocolli, note* seu *inbieviature*" — „Tenor vero note talis est" Verslagen Vereen Oud Vaderl. Recht 4e deel No 1, bldz. 88).

[3]) Giry, Opus cit pag 831 — „prout in protocollo ejusdem libri, *immediate prescripto*, clariter apparebat, 1440 — „protocollum in *manuali* dicti quondam Ade scriptum" — „in omnibus et singulis prothocollis et *manualibus*"

[4]) „Hujusmodi prothocolla sive *registerum* in quo conscripta sunt" 1406 — „Voluntatem in notam recepit ac in suo *manuali sive registro* prothocollavit et discripsit". 1455.

*tum), forma publica* = openbaar uitgewerkt afschrift van eene geheele notariëele handeling, of aangaande eene gedeelte van het verhandelde. Ons hedendaagsche „afschrift" of „uittreksel". [1])

*Forma publica*, (in engeren zin) = de waarmerking der acte door merk en onderschrift van den notaris [2]).

*Munimentum* publicum = 't zelfde als instrumentum publicum, maar langs meer gerechtelijken weg opgemaakt [3]).

*Testamentum* = uiterste wilbeschikking, óók soms elk later afzonderlijk toevoegsel [4]).

*Ordinatio* als voor... (Testamentum seu ordinatio, 1329).

Testamentum *originale* = 1) de *eerste* uitgegeven grosse van het testament, ook als die niet door den aanvankelijken notaris was uitgevaardigd, maar langs een meer omslagtigen weg door zijn ambtsopvolger [5]); 2) het testament, (als „protocol" of als „instrument" bestaande) *zonder* de latere *toevoegsels* [6]); 3) nu en dan waarschijnlijk het eigenhandig geschreven testament [7]).

---

[1]) Instrumentum publicum = grosse ou expedition. Giry, Op. cit. pag. 831. — S. Koopmans, Het Notariaat in Friesland, bldz 7 — „pro Scripturis et *instrumentis authenticis* exinde conficiendis", Notaris Franco de Langhel. — „Et post *redigendo instrumentum in mundum* multa verba, quae non apposuerant in nota vel protocollo'. (Ducange) — „Acta . . quae deinde in mundum redigantur". (Ducange) — „per dictum notarium, morte preventum, nondum in *formam publicam* redactum" — *Publicum instrumentum* conscribi feci seu *grossari*. (1329).

[2]) „Sa souscription conçue en forme de certificat .. c'est là, qui conférait à l'acte *la forme publique*". (Giry 832).

[3]) Een afschrift van het proces-verbaal der afgenomen getuigenissen, en der gevoerde briefwisseling met het Hof van Luik, dienende om iemands recht op legaat of erfenis vast te stellen, noemt de Officiaal „*munimentum* publicum".

[4]) „... hujusmodi *additionis* . . *testamentum*"

[5]) Giry, Op. cit. bldz. 831 ... „l'acte original .. que le notaire delivrait aux parties". — „... zij worden zelfs „origineelen" genoemd"... (R. Fruin Th. Az. in Verslagen Vaderl Recht -IV, 1. bldz 87) — „et decernimus ei plenam fidem, tamquam originali instrumento, si confectum fuisset,... adhibendam" (Verslagen, als voor, bldz. 88)

[6]) . . „Elysabeth Witskeel... volens . . dicto suo testamento addere que sequuntur .. illesis tamen omnibus. in suo *originali testamento* contentis". — „inter quam plurima legata in *originali* instrumento testamenti".

[7]) Zie verderop, in den tekst en in de voetnoten.

Testamentum *prior* = bij veranderingen of toevoegingen, het *vorige* of *laatstgegoldene* testament [1]).

Testamentum *principale* = vermoedelijk meestal synoniem met *originale*. In de 16e eeuw wordt het als gelijkwaardig gebruikt voor: *geheel* of *onverkort* testament [2]).

*Completio* = onderschrift en penteekening van den notaris, noodig voor de rechtsgeldigheid der acte [3]).

*Liber extensarum* = schrijfboek, waarin de acten òf naar kladjes, òf uit een netter memorie-boek, met breedere begin- en slotzinnen, òf in volkomen publieken vorm uitgewerkt, zijn overgeschreven. (Giry, Op. cit. pag. 831).

*Originalia* zijn alle [4]) oorspronkelijke en gewaarmerkte stukken, waarnaar andere letterlijk zijn afgeschreven [5]). Dus: de minuten, hoewel oorspronkelijk, zijn géén originalia [6]), omdat ze *niet letterlijk* worden overgeschreven (hun verkorten vorm behoeft immers eerst *aanvulling*) en omdat ze *niet* of *niet-voldoende* gewaarmerkt zijn. Originalia zijn de authentieke „grossen" [7]). — Ook eigenhandig geschreven testamenten en stukken van cliënten, Schepenbank, Officialiteit enz. schijnt men met voorliefde als Originalia te signaleeren [8]).

---

1) „rogavit ut ipse suum sigillum presenti publico instrumento, *priori suo testamento* transfixo, apponat"

2) Item in *principali et originali* testamento (1456). — in haeren geheelen ofte *principaelen* testament beschreven (1538). Bij uittreksels wordt het volledig testament „integrum" genoemd.

3) „Cette souscription du notaire a dû au mot *complevi*, d'être nomme generalement „Completio" (Giry, 617).

4) Nawijsbare uitzonderingen worden natuurlijk voorbehouden.

5) Originale, Archetypum scriptum, exemplar (Ducange).

6) Il importe, de ne confondre ni avec les *originaux*, ni avec les copies, les *minutes* des actes. Elles se distinguent des originaux.. surtout en ce-qu'elles n'ont pas reçu les signes de validation.. La minute d'un acte demeurait dans les archives de l'auteur de l'acte, tandis que *l'original* provient de celles du destinataire. Giry, Op. cit pag. 11.

7) „de publica instrumenta worden *origineelen* genoemd". (R. Fruin Th. Az. in Verslagen Vad. Recht. IV No 1 bldz. 87).

Authenticum = originale instrumentum (Ducange) — „l'acte *original*, qui constituait la grosse." (Giry 831)

8) Mr C. C. D. Ebell commentarieerde in Verslagen Vaderl. Recht V. No 3, bldz. 208 eene groote Bossche notarieele acte uit de 15e eeuw Bijna geregeld leest men daar prothocolla *et* originalia Maar zoo gauw gaat het niet over eene acte, door *party-zelf* (Walter Bloyman, tevens notaris) geheel en al geschreven, of het heet opeens tot viermaal toe· prothocollum *seu* originale. Dat *seu* zou men hier mogen verstaan als: „of eigenlijk".

Onder de paperassen der notarissen maken de originalia de tweede hoofdsoort uit [1]).

*Cancellata* zijn door middel van gekruiste penstreeken vernietigde acten [2])

*Signum minutum, signum privatum* = Klein, eigen merk, in tegenstelling met het groote en openbare Vermoedelijk eenvoudige handteekening of paraaf [3])

*Signum solitum et consuetum* = gepenteekende figuur, onder aan den voet van een „openbaar instrument" [4]).

*Sigillum*, persoonlijk zegel of eenvoudig cachet, in gele, groene of bruine was afgedrukt [5])

Thans het een en ander over

a) *De Klad-aanteekeningen*

Zijn deze door de Bossche notarissen gemaakt? We moeten maar onbewezen aannemen, dat zulks gebeurde Het is zoo erg van zelf-sprekend; en van al wie boekhoudt, bevestigt

---

[1]) In de notarieele nalatenschappen heetten hunne papieren prothocolla et originalia (passim) — prothocolla et manualia (sic) (1398) — prothocolla et scripturae seu orginalia (1440) — prothocolla et scripturae (1447)

[2]) Van „cancella , als netwerk aangebrachte tralien Opmerking verdient, dat de gecancelleerde acten slechts als *zoodanig* aangeduid mochten worden afgeschreven, en dan nog maar alleen voor *belanghebbenden* Als de Officiaal schrijft ,Mocht ge werkelijk gecancelleerde prothocollen vinden , dan verbindt hij ,protocolla altijd, door het corrigeerend disjunctief **seu**, met orginalia, (ook als hij in het *overige* gedeelte spreekt van protocolla *et* orginalia) Wat wijst dat misschien uit? Mogelijk, dat hij vooral dan het oog had op *eigenhandige* testamenten enz en dat het cancelleeren bij *die* soort stukken vooral voorkwam Mij is geen gecancelleerd testament onder de oogen gekomen — Het enkele streepje, dat door de Schepenacten is gehaald in de oudste registers ter Rijksarchieven is niet een cancellatie maar een aanduiding, dat er *grossen* van uit zijn geschreven

[3]) „prothocolla quae inveneris et noveris *signo* dicti quondam notarii *privato, minutove* signata — , Originalia *signo minuto aut privato* signata — ,propria manu scripta *signove suo minuto* signata — Volgens S Koopmans, Het Notariaat in Friesland teekende notaris Cleuting in de XVI^e eeuw zijn merk of symbool eenige malen in zijn protocolboek op *kleinere* schaal over (bldz 74) Dit schijnt echter maar Spielerei geweest te zijn Zie *vooral* Giry Op cit 607

[4]) „Le seing manuel se trouve d ordinaire a la fin de l acte, de côte de la completio du notaire

[5]) In hunne correspondentie met den Officiaal van Luik verzegelden de notarissen hunne brieven met een gewoon, burgerlijk cachet Depositiones sub nostris *sigillis* interclusas — , *Sigillis* nostris presentibus appensis — Van signis *solitis* is geen sprake.

de ervaring, dat men geen net werk kan maken zonder een kladje of concept [1]). In nood- of spoedgevallen, als bijv. iemand plotseling zijn einde voelde naderen door een noodlottig toeval, of als de priester-notaris in zijn biechtstoel ter parochiale St Janskerk was gezeten, moet hij een gevouwen blad uit zijn boezemzak hebben gehaald of moet men hem een losliggend papier hebben toegereikt. Daarop zal hij dan haastig eenige onontbeerlijke gegevens gekrabbeld hebben om die thuis in leesbaren vorm over te boeken en de krabbels te verscheuren [2]).

Maar ook in normale omstandigheden was wellicht de gang van zaken niet veel anders.

„Le notaire redigeait sommairement en présence et en quelque sorte sous la dictée des parties une minute, ou plûtot une *espèce de brouillon* de l'acte, indiquant brièvement la date, les noms des contractants, les dispositions essentielles, les noms des témoins, abrégeant les formules le plus possible ou même les supprimant tout à fait [3]).

Evenwel, in gemakkelijke en vlotte gevallen, als de namen bekend, de zaak eenvoudig, alle *haast* buitengesloten was; als testateur en testatrice al 'n kwartiertje op het notariskantoor hadden zitten praten en zoo al wat losgelaten hadden, dan kunnen die *klad*-aanteekeningen wel eens zijn overgeslagen en heeft de notaris *dadelijk*, in bijzijn der partijen en getuigen (die echter geenszins mee onderteekenden) de minuut ordelijk, en in beknopten vorm, in zijn handboek of manuaal opgeschreven, en partijen na voorlezing, d. w. z. vertaling van

---

[1]) De Bossche Schepenbank voerde gelijksoortig administratief-werk uit als de notarissen. Wat blijkt uit hunne, door bluschwater geelbekringde registers der XIV^e eeuw, bij den brand in 1463 gered? Dat herhaaldelijk 10 à 12 verkorte acten achter elkaar zijn ingeschreven, zonder doorhalingen. Dit heeft *niet* kunnen gebeuren, bij al die *verschillende* personen, die met *uiteenloopende zaken* kwamen aanzetten, tenzij er eerst een heel primitief *kladje* van is gemaakt. (Zie Register I ter Rijksarchieven).

[2]) Les minutes sont assez rares . . la plupart ont ete detruites après la confection des originaux", zegt Giry zelfs van de veel belangrijker *minuten!* (Op. cit pag. 11).

[3]) Giry, Op. cit. pag. 830.

den hoofdinhoud, gevraagd of hunne bedoelingen zóó waren weergegeven.

Hieronder een paar schetsjes, zooals ik mij den *loop van het procesverbaal* in verschillende streken, voorstel: [1])

## Ontwikkelingsgang van het Proces-Verbaal

in verschillende administratieve trappen, van:
„eerste klad" ..... tot en met ..... „afschrift".

| | KLAD (meestal landstaal) | | | NET (Latijn) | | | |
|---|---|---|---|---|---|---|---|
| | 1 | 2 | 3 | 4 | 5 | 6 | |
| Type **A** | Korte notities op los papier Later vernietigd | ——— | Voorgelezen of de bedoeling nog eens afgevraagd | Beknopt, Latijnsch overschrift in het protocolboek | ——— | Afschrift, breed uitgewerkt, naar kolom 4 | **Bosch' type** Een boek wordt bewaard, nl kolom (4) (Ook op de Schepenbank) |
| **A** bis | Als hierboven | In méér leesbaren vorm gebracht | Voorgelezen | Overgeschreven in het protocolboek. | ——— | Als hierboven | Variant |
| **A** ter | ——— | Direct in reeds leesbaren vorm geconcipieerd | Als hierboven | In bijzijn der partijen genoteerd in het protocolboek | ——— | Als hierboven | Variant |
| **B** | ——— | Opgeschreven in kortsten vorm in „Liber Notarum" | Correcties zoo noodig haastig aangebracht | Uitgewerkt in het „Liber extensarum" | ——— | Waarschijnlijk woordelijk afschrift naar kolom 4 | **Fransch type.** *Twee* bewaarde boeken (2 en 4) |
| **C** | Korte notities op los papier Later vernietigd | In meer leesbaren vorm gebracht | Voorgelezen | ——— | In volkomen uitgewerkten vorm (Latijn) in 't protocolboek geschreven | Letterlijke copie van kolom 5 | Wellicht elders voorkomend type (o a Helmond) |

[1]) Voor de korte klad-aanteekeningen zouden nog vermeld moeten worden, de oude letterteekens, of stenografische teekens, ware het niet, dat deze in Juli 1304 door Philips de Schoone in Frankrijk zijn afgeschaft, en dus door de hier behandelde Bossche notarissen wel niet zullen zijn aangewend

b) *De vorm der acten en het actenboek.*

Het Bossche manuaal of register met protocollen, was geen *klad*-boek met allerlei onorderlijke doorhalingen en correcties. Het was een *net* register, al bevatte de margo soms nog wel eens een verbetering. Wij kunnen dat beweren, niet omdat wij die XIV^e^ en XV^e^ eeuwsche manualen nog als bewijzen *bij de hand* hebben, maar omdat sommige gedeelten er van in andere oude stukken zijn *ingelascht.*

Van die acten of protocollen was de verbale inkleeding vrij bondig en droog. Het overbodige werd vermeden te schrijven. Zoo bracht het de gewoonte mee. Mooie consideransen als de volgende, dat niets zekerder is dan de dood en niets onzekerder dan het uur daarvan; dat, naar Job's vermaning, het leven voorbij vliegt als een schaduw; alsmede het „dulce eloquium" van den propheet: „dispone domui tue quia morieris" werden niet telkens in het manuaal overgepend. Evenmin de dikwijls voorkomende prachtige aanhef: „Quoniam unigenitus Dei filius triumphum per mortem de dyabolo peragens suum in exemplum christianae eruditionis edidit testamentum, Deo Patri spiritum discipuloque Matrem, latroni paradysum, et crucifixoribus corpus tradendo, statuit igitur sacrosanta mater ecclesia" etc. [1]).

Protocollen van hetzelfde jaar of van denzelfden dag vingen kortweg aan: *anno of datum ut supra.* De lang-ademige tijdsbepaling: „in het derde jaar van het pontificaat van onzen allerheiligsten Vader in Christus en Heer, heer Bonifacius den Negende, door de Goddelijke Voorzienigheid Opperpriester" [2]) werd ingekort tot: „in het derde jaar van Paus Bonifacius". Vaststaande formules werden door „etc." geremplaceerd. De noodige „item"s zorgden voor beknopten zinbouw, enz. enz.

[1]) Overmits de eeniggeboren Zone Gods, zegepralend over den duivel door zijnen dood, ons zijn testament heeft nagelaten tot een voorbeeld van christelijke levenswijsheid, schenkende God den Vader zijne ziel, aan den leerling zijne lieve moeder, aan den goeden moordenaar het paradijs en zijnen beulen het lichaam overlatende, zoo heeft onze moeder de H. Kerk...

[2]) „Anno tertio Pontificatus sanctissimi in Christo Patris atque Domini nostri, domini Bonifacii divina providentia papae noni.

Ik geef hieronder eenige woordelijke aanheffen van acten uit diverse protocolboeken weer (zie voetnoot [1]). Belangstellenden, die de breedsprakige latijnsche grossen meermalen hebben gelezen, zullen de ingekorte vormen, vooral bij de cursief gedrukte passussen, wel niet ontgaan. . . .

Het *actenboek* of het *manuaal* was het eigenlijke en voornaamste administratief register van den notaris. Dit was voor *hem* even onmisbaar als het *hunne* voor de kooplieden. Daarbij was het den notarissen streng voorgeschreven [2]).

Integenstelling met de stukken, die van het notariskantoor *uit*gingen en geëxtendeerd waren op *perkament*, was het handboek van den notaris steeds van papier [3]). Hij schreef het voor hem gepasseerde daar dag voor dag in, met duidelijke afscheiding en zonder blanco ruimte te laten [4]).

Bij drukke of langjarige praktijk raakte het boek gauw

---

[1]) (Tenor autem prothocolli, note seu inbreviature sequitur in hunc modum). „In nom Domini Amen Anno Domini mill° CCC^mo LXVII indictione quinta, mensis augusti die XXVIII hora vesperarum vel circiter *in presentia* mei notarii et testium subscriptorum, *sequitur* testamentum Walteri Ludinc et Margaretha uxoris legitime, juncta mente et indivisi, qui in lectis sue egritudinis *decumbentes etc Imprimis* Sancto Lamberto .

„*Anno nonagesimo secundo*, mensis augusti die decima, hora prima, *pontificis Bonefacii noni anno tertio*, constitutus nijcolaus rover revocavit omne aliud testamentum legans sancto lamberto triginta quatuor ghemeijn placken semel in paratis. Item habet hereditarium censum quatuor librarum quem emebat erga Henricum van den Putte" .

„*Item decima die mensis Septembris* hora quasi septima post meridiem . . .

„*Anno Domini ut supra* die tertia augusti hora vesperarum Johannes Templair et Heijlwigis conjuges in hunc modum fecerunt testamentum Item legaverunt fabrice de Busco unum blaffardum, nobis totidem, custodibus *st*, Sancto Lamberto *st*. Item legaverunt pauperibus . .

„*Anno Domini ut supra* vicesima septima Julii hora primarum Henricus filius quondam Johannes Rijck in hunc modum suum fecit testamentum. Item legat nostre Domine unam ra . . (?) que fuit Beatricis sue tercie uxoris Item confraternitati beate Marie togam filie sue, sancto Lamberto unum stuverum, Capellanis tres stuveros et custodibus dimidium stuveri.

[2]) Ferraris in voce Notarius

[3]) „Ces registres . . depuis le commencement du XIIIième Siècle sont tous en *papier*". Giry pag 831. — Zie ook in de naamlijst het achter Johannes Leijdecker (1352—1366) vermelde.

[4]) „dictos contractus . . in ipsis Cartularibus . *seriatim* ponant' . — „librum in quem acta publica *ordinatim* referebant (Ducange in voce Prothocollum).

vol en kreeg men er de noodige vervolgen op. Niet alle notarissen echter zorgden voor een mooi rijtje manualia. Sommigen schijnen als 't vol was, op losse papieren verder geschreven, en die er dan bij te hebben ingelegd. Misschien hebben ze van die losse acten ook een àparte lias of omslag gemaakt [1]). Minder ordelievende functionarissen (zooals mogelijk Wilhelmus Spierinck!) lieten wel eens een testament of opgemaakt contract onder hun huisraad slingeren [2]). Ook was er wel eens kans, dat de erfgenamen niet alle paperassen aan den opvolger wilden overgeven, in welk geval ze met kerkelijke straffen werden bedreigd [3]).

Men kan de vraag stellen, of de Bossche notaris iedere ingeboekte acte onderteekende met zijn naam of voorzag van zijn paraaf [4]). Het antwoord luidt: In de XIV^e^ eeuw werd dat waarschijnlijk *niet* gedaan [5]), in de XV^e^ eeuw daarentegen door zeer velen wel. [6]) Met die *onderteekening* van ingeboekte acten houden ongeveer gelijken tred, de *merkteekens* die eerst meestal *niet*, later wèl den naam van den naam van den notaris bevatten. (Zie de reproducties).

[1]) In 1464 gaan de protocollen van Spraeckelaer over aan Hels en Crom. Hels zegt aangaande een overgenomen testament „prothocollum suprascriptum in quodam *folio papiri* manu ejusdem descriptum ideo ex dicto *folio papiri* extraxi", en Crom zegt van *hetzelfde* testament „ex dicto *registro* extraxi" — Ten opzichte van een stuk door beiden van wijlen Notaris Mollenair in bewaring genomen heet het resp „prothocollum in *quadam cedula papirea* scriptum en „ex registro".

[2]) De Officiaal laat in 1488 een summiere informatie doen „super manu, signo, legalitate, notariatu et scriptura dicti quondam Domini Wilhelmi", die geschreven had „in suo registro-manuali seu *alias*".

[3]) De Officiaal geeft o.m. in 1447, aan Hels macht „personas quas cumque, prothocolla et scripturas hujusmodi detinentes, ecclesiastica censura . . . compellendi, ut tibi . tradant "

[4]) Dit is immers het geval met de 17^e^ en 18^e^ en later-eeuwsche notarissen

[5]) „prothocolla . predicti quondam Ade notarii, *si* illa *per legitimam informacionem reperiret* manu propria.. quondam Ade. . *scripta*. Van onderteekening wordt hier niet gerept. Trouwens als de acten van Adam van Mierde met zijn handteekening waren voorzien, behoefden met zijn schrift bekende personen, niet te getuigen, dat elk stuk zijn hand verried — Ook het Registrum seu protocollum Johannis de Dumo de Breda uit 1446, heeft geen onderteekening van elke acte (Rijksarchieven N Br)

[6]) Uitdrukkingen als „prothocolla *signo minuto aut privato* dicti domini ac magistri Amelii Pau signata" 1457—1461 zijn stereotiep, vooral in de XV^e^ eeuw — Theodericus Hospitis, notaris te Helmond 1490—1497 onderteekende ook al zijne protocollen Rijksarchieven in Noord-brabant.

c. *Soorten van stukken, die de notarissen in bewaring hielden.*

De notarissen bewaarden alles aan huis [1]). Hun archief bestond — naar mijne gedachten: — α) uit de voor hen gepasseerde acten, β) uit de schrifturen, die ze van vroegere notarissen hadden overgenomen [2]), γ) uit de schriftstukken (of originalia) der cliënten, en δ) uit de gereed gemaakte grossen en uit de kant-en-klaar liggende documenten, met bekrachtigend notarismerk reeds voorzien, en slechts wachtende op den dood des erflaters om aan de rechthebbenden uitgereikt te worden.

Ten aanzien van de soorten onder α) en β) aangehaald behoef ik niet meer in bijzonderheden te treden en verwijs ik naar het reeds in den tekst of in de voetnoten vermelde. Ten opzichte der onder γ) aangeduide schrifturen moge het volgende dienen. Nu en dan leest men in de stoffige Bossche perkamenten, dat de testateur een volgeschreven blad papier aan den notaris heeft ter hand gesteld [3]). Die bladen papier behelsden het testament van menigen Bosschen burger. Dat blijkt uit aanhef en stijl, en uit het spreken over zich zelf in den eersten persoon. Bijvoorbeeld: „Dit is het testament Korstant Coenen ende Geertruijt sijn witstatige wijf. In den name goids amen. In den jaer ons Heren dusent vierhondert en LXIIII den elffsten dach in der maent van Januario so maecten sij haer testament". — „Item *wij* hebben te Schijndel geldende alle jaar uit erffenissen" (1485). — „met voirwaerden toegedaen dat joffrou Hubert en joffrou Marie ons dochteren . . . ende Belij *mijn* huysvrou . . . alle dit voirsz. gelt [4]) . . . (1444).

---

[1]) „La minute demeurait dans les archives de l'auteur". Giry. 11 — „Imprimis ordinamus, quod, cum Notarii seu tabelliones publici, contractus, in *loco in quo morari et tenere cartularia sua consueverunt*" (Ducange in voce Registrum).

[2]) . . „penes me recepi" passim.

[3]) „*cedulas papireas* in theutonico ideomate scriptas" (1389) — „testamentum juxta formam et *tenorem* cujusdam *cedule*... michi notario *traditam*" (1444).

[4]) De testamenten zelf zijn natuurlijk verdwenen. Dat in de bladen papier,

Die oorspronkelijke geschriften zal de notaris *partiëel* of *in extenso* opgenomen hebben in het procesverbaal van dien dag. Heeft hij ze daarna weggedaan? Geen sprake van. Zelfs bij volledige insereering in het protocol, zal hij zich nog niet de vrijheid veroorloofd hebben, zulke belangrijke en waardevolle stukken naar de papiermand te verwijzen. Dus heeft hij ze zorgvuldig in zijne archieven bewaard. — Thans nog een paar voorbeelden van:

*δ*) Gereedgemaakte grossen en kant en klaar liggende „*instrumenta publica*".

De priester Johannes Huls, op het krankbed liggende, maakte 15 Oktober 1373 zijn testament voor notaris Daem van Mierd. Deze schreef er dadelijk een heel vel perkament (37×39 cM.) mee vol [1]). Hij stak er, met een perkamenten strook, het verlof van het Luiksche bisschoppelijke Hof voor Johannes Huls, om te *mogen* testeeren, doorheen, en eindigde, met zijne „completio" er onder te schrijven en zijn wettelijke penteekening er onder te plaatsen. Toen verzocht hem de zieke testateur: „zet er nu nog onder, dat ik alles wat in het perkament verhaald staat, gewild heb en heb zien gebeuren, en dat ik er daarom mijn zegel op heb afgedrukt". Dat zegel [2]) werd nu zóó aangebracht, dat testament en briefje der Officialiteit te Luik onafscheidelijk één waren. Dit *volkomen* instrumentum publicum, bleef onder de berusting van den notaris tot 2 Nov. d.a.v., toen Johannes Huls aan zijn uitersten wil nog iets wenschte toe te voegen. Wederom werd het daarvan opgemaakte briefje [3]) met een staart aan het oorspronkelijk testament gehecht en met Huls' familie-

---

aan den notaris overgereikt, de aangehaalde zinsneden voorkwamen, blijkt maar, bij toeval!, uit *andere* stukken waarin ze gedeeltelijk als „copie" zijn opgenomen.

[1]) Of Daem van deze comparitie een aanteekening gemaakt heeft in zijn notulenboek, durf ik niet bevestigen; eerder zou ik het in twijfel trekken.

[2]) Een ster en eenige bladeren zijn er nog op te onderkennen, alsmede van het randschrift de letters domi *ni Jo* hannis.

[3]) Hierin oorkondt Johannes Huls-*zelf*, alhoewel het *schrift* is van Daem van Mierde.

wapen verzegeld. — Wij hebben hier een duidelijk, tastbaar [1]) en onwedersprekelijk voorbeeld, van een, lang vóór den dood, in allernauwkeurigsten vorm opgemaakt „instrumentum publicum", dat tot tijd-en-wijl in de notariëele archieven bewaard bleef.

Den 15en November 1351 maakte Elisabeth, weduwe van wijlen Egidius Witskeel, voor notaris Leijdecker haar testament. Daar werd reeds bij het leven der testatrix een openbaar instrument in optima forma van opgemaakt. Het ligt vóór mij, en is gehecht aan haar opvolgende wilsbeschikking, die zij 2 Jan. 1352 aan denzelfden notaris kenbaar maakte. Ook hiervan werd onmiskenbaar, onmiddellijk een even deugdelijk, volledig en gewaarmerkt document uitgeschreven.

In haar eerste testament had zij den geestelijke Walter Danekini (misschien haar biechtvader) met een legaat van één „florenum antiquum" bedacht. Deze was ook naderhand bij haar vermeerderd en verbeterd testament aanwezig. Hem werd *toen* verzocht, dit met zijn zegel te bekrachtigen. Gevolg gevende aan het verzoek der testatrix hecht heer Walter Danekini zijn zegel [2]) op den staart van het „oorspronkelijk testament", die met een haal door het jongst geschreven „publiek instrument" [3]) was gestoken, en wel zóó, dat beide perkamenten *thans* nog aan elkander verbonden zijn. In dien huidigen samenhang leveren zij het tastbaar bewijs, dat zelfs een reeks, of minstens *twee* opvolgelijk bijeenhoorende grossen, in kant-en-klaren vorm, vóór den dood en de opening van het testament, in gereedheid werden gehouden.

d) *De uitgereikte afschriften.*

Wat hier onder afschrift of instrumentum publicum verstaan wordt, moet uit vorige bladzijden duidelijk zijn. Het is

---

[1]) De drie stukken, door fractuur en afsnijding der zegeltjes dreigende van elkander te raken, bevinden zich in de archieven der Godshuizen.

[2]) Het familie-wapen van Walter Danekini geeft een gebogen visch-figuur te zien.

[3]) Et ipse Walterus Danekini ... presenti publico instrumento, priori ... (originali) testamento transfixo, sigillum suum apposuit in robur et testimonium omnium premissorum. Acta, etc.

heel wat meer dan een simpele copie. De waarde die onze voorouders er aan hechtten was uittermate groot. Het was voor hen het belichaamde recht. Het was practisch *alles*, en daadwerkelijk éénig en alleen van waarde.

Hoe kwamen ze tot stand? [1])

α) De *oorspronkelijke* notaris werkte zijne eigen gemaakte minute uit [2]), vulde dag en datum aan, versierde den aanhef met een gebloemd zinnetje, verbeterde den stijl en waar hij misschien voor memorie een „etcetera" had genoteerd, schreef hij de daaronder begrepen bedoeling, zoo *conscientieus* mogelijk uit. Want, naar recht mocht er niet meer in het afschrift voorkomen, dan in het protocol stond [3]).

β) Dezelfde behandeling geschiedde met de minuten van een overleden notaris, door diens *ambtsopvolger*, die dezelve wettelijk had overgenomen [4]).

γ) Om voorloopig ons onbekende redenen, werden ze uit de *verklaringen* van vroegere *getuigen* opgebouwd [5]).

δ) Ze worden naar reeds bestaande openbare notariëele stukken, geheel of gedeeltelijk *overgeschreven* [6]).

---

[1]) Ik zou den Bosschen notarissen misschien onrecht aandoen, als ik insinueerde, dat zij somtijds van eene comparitie, dadelijk, zonder machtname eener minute of inschrijving in het manuaal — een bewijsstuk uitschreven Want aanteekening der acte was streng verplicht. Laten we echter de mogelijkheid openhouden, dat de een of andere bij uitzondering wel eens nalatig hierin kan geweest zijn.

[2]) „super quibus premissis . in pretacto orginali instrumento contentis... prolibata testatrix sibi a me notario . . unum vel plura publica instrumenta fieri petiit in *forma meliori*. — De Helmondsche notaris Theodoricus Hospitis had in zijn protocolboek, 1490—1497, zijne acten in den meest volledigen vorm geboekt staan. R. A. in NB.

[3]) Et post redigendo in mundum apponant multa verba quae non apposuerunt in nota vel prothocollo. Et illa subintellecta fore dicuntur sub tali clausula „etcetera ' De jure tamen scripto nihil plus in mundo quam in protocollo debet reperiri ut omnis falsitas et suspicio evitetur". Ducange in voce prothocollum.

[4]) . . „quatenus omnia et singula prothocolla... que inveneris... in publicam redigas formam .. *instrumentaque publica inde conficias*". (Gewoon mandaat van den Officiaal na dood van een notaris).

[5]) Zie hiervoor bldz. 155 en verder onder den term „munimentum publicum" op blz. 168.

[6]) In 1357 werd notaris Leijdecker verzocht, zulk een stuk af te leveren aan Arnoldus Meelman ten behoeve van de Ill L. Vr Broederschap. Arnoldus Meelman requisivit me notarium publicum subscriptum, ut ex *quodam in-*

Een register met copieën van *uitgegane* stukken, zoodat de notaris altijd volkomen gelijkluidende grossen kon blijven afleveren, hadden de Bossche notarissen klaarblijkelijk niet; en allerminst schijnt notaris Leydecker van wien in de vorige noot sprake is, zulk een copieboek te hebben gehad. Als het testament ten uitvoer werd gelegd, vervaardigde men op de boven omschreven wijze ééne grosse en schreef er *naar deze* ter zelfder stonde nog één, twee of meer letterlijke dubbel-grossen af [1]).

In Frankrijk en ook elders waren de notarissen soms verplicht *twee* boeken te houden, „Sur l'un il redigeait sommairement... sur l'autre il développait l'instrument et en redigeait la minute sous sa forme définitive; l'exécution de ce travail était indiquée sur le premier régistre soit par la cancellation de l'acte, soit par une mention telle que: extensum est" [2]).

Het houden van één boek was echter even goed toegestaan of gebruikelijk. En waarschijnlijk was zóó de usantie in Den Bosch en het heele Luiksche bisdom [3]).

Als echter dat houden van *twee* boeken, samenviel met bijzondere graagte voor nauwgezetheid en woorden-omhaal bij denzelfden notaris, dan *kan* diens „liber extensarum" de acten

---

*strumento publico,* manu et signo mei notarii subscripti, conscripto et signato, prout prima facie apparebat, quod quidem instrumentum tenorem testamenti dicti quondam viri Henrici dicti de Ghemert filii quondam Waltheri de Ourle oppidani in Buscho predicto continere videbatur, *quasdam clausulas* inter alias quas idem dictus Arnoldus demonstravit michi, de verbo ad verbum *transcriberem* et illas eidem Domino Arnoldo ad opus dicti confraternitatis traderem et deliberarem, quas clausulas ad requestam dicti domini Arnoldi de verbo ad verbum *transscripsi et exemplavi* „Item legavit' etc. — In 1366 verzoeken de provisors van St Jan iets dergelijks aan denzelfden notaris.

[1]) Stereotiep is de clausule: „testator *unum vel plura* petiit fieri publica instrumenta" — De Schepenbank maakte van burgerlijke overeenkomsten ook direct twee gelijkluidende afschriften. Wanneer immers cijnsen bijv afgelost zijn, vindt men de afschriften die eenmaal in handen van *beide* partijen waren, als afgedane stukken, *bijeengevoegd,* in de plaatselijke archieven terug

[2]) Giry, Opus cit. pag 831. De schrijver zegt ter zelfde plaatse, dat de notarissen in zekere landen ook wel één enkel register hielden. „Dans certains pays cependant les notaires n'écrivaient qu'une seule minute et ne tenaient qu'un seul registre."

[3]) Zie hiervoor Ontwikkelingsgang van het protocol type A, Abis en Ater. bldz 172.

wel zóó uitgewerkt en woordenrijk bevat hebben, dat „instrumenta publica" daaruit *zonder* aanvullingen konden overgeschreven worden. Of kantoren met die dubbele boeken en zulke uiterst secure notarissen in 's-Bosch vroeger bestaan hebben, weet ik niet [1]).

Ik geloof deze historische schets niet beter te kunnen beëindigen, dan met eene korte beschouwing over de belangrijke notarismerken, in afbeeldingen hierachter gereproduceerd. Het is een vervolg op hunne reeds aangestipte *calligraphie*, een toegift op hunne blootgelegde *administratie* en een klein hors d'oeuvre betreffende de *rechtsgeldigheid* hunner stukken, het voornaamste, waar bij slot van rekening alles op neerkomt.

Wanneer dan de vaardige schrijver (klerk of notaris-zelf) op het kantoor gereed was gekomen met het lange schriftstuk, had het als bewijsmateriaal nog geen waarde. Dat allervoornaamste werd er aan toegebracht door de 8 à 10-regelige, door den notaris eigenhandig ondergeschreven bekrachtiging. Dit beslissend onderschrift heette in den diplomatieken stijl, zooals reeds gezegd, de „completio". Als men bedenkt dat aan het einde van het wettelijke afschrift eener acte geen handteekening werd gesteld noch een zegel aangebracht, zal men begrijpen, dat zooveel te meer de eigenlijke kracht der completio culmineerde in des notaris nevens-gesteld, gepenteekend ambtsmerk [2]).

Die teekeningen soms fraai en kunstig, soms onhandig en en plomp, zooals de nu ietwat drabbige cirkel met dwarslijn, waarboven: „de Mosa" van den gelijknamigen notaris, of de morsige teekening van de Bijnderen, zijn toch altijd interessant, al was het maar, omdat ze jaren na jaren hetzelfde blijven. Men heeft dien blijvenden vorm in Frankrijk willen verklaren, door te veronderstellen, dat men ze vooraf schetste of ze naar een perkamenten malletje overtrok.

Inderdaad vind ik bij sommige Bossche notarissen sporen

---

[1]) Zie hiervoor Ontwikkelingsgang van het protocol type B. en C.
[2]) Giry, pag. 832.

van hulplijntjes. Zoo maakte Franco de Langhel (1462—1492) wel van te voren een schetsje. Ook op stukken van Daem van Mierd (o. a. op een van 15 Octob. 1361, dus héél in het begin van zijn loopbaan) kan men zien dat hij, althans aanvankelijk, de hoofdlijnen van het figuur met een malletje overbracht. Velen echter hebben den vorm van hun eenmaal aangenomen merk zóó goed in hun geheugen en oog gehad, dat zij het zonder hulpmiddelen héél precies, en slechts met *kleine* schaalverschillen, telkens en telkens itereerden.

Op het teekenen uit de *hand*, moet ik hier een groote en belangrijke uitzondering vermelden.

Kort na het jaar 1500 begon men houten (of metalen) stempels te bezigen ter vervanging van, maar volkomen overeenstemmend mèt de gevoerde *pen*teekeningen. Het *hand*werk in deze verdween dus. Zij, die zich aan het toepassen dezer nieuwe vinding schuldig (?) maakten, waren o. m. de notarissen: *Nycholaus Hoyberchs* (1508), *Adrianus Zegeri de Ruijther*, (1524), *Johannes Sterck de Ravesteijn* (1528), *Johannes Lants de Leodio* (1536), *Henricus die Bije* (1536) en *Andreas Oems*, (1548). Ik heb de meeste stempeltjes hierachter gereproduceerd. Soms keerden de notarissen weer tot het oude gebruik van de *pen*-teekening terug. Waarom, weet ik niet. Men kan het zien aan de twee reproducties van A. Z. de Ruijther.

De notarismerken te 's-Hertogenbosch vertoonen: driehoeken en vierpassen, die over elkander gelegd, bijv. een ster vormen; cirkels met kruis; schakelrad-, klaverblad- of boomtak-motieven; hoefijzers; initialen met naam of met spreuk, bijv. „Cor hominis disponet vias suas" (Brock 1525); „Sola fides sufficit" (Loeckeman 1538); „Omnibus una fides" (de Beka 1560); „Nascendo morimur" (Rubbens 1586); zeer dikwijls gekruiste sleutels; dooreengeslagen initialen; gothische figuren op voet, in den vorm van gesloten cibories of monstransen; enz. enz.

Het gebruik van deze figuren is zeer oud [1]), daarbij inter-

[1]) Ze dateeren minstens van de XIIIe eeuw. De matriculariën van Toulouse, (1266—1536) bevatten elf duizend teekens van notarissen, om ze ingeval van twijfel met de stukken te vergelijken.

locaal voor ons vaderland, en internationaal voor Europa. Mr. Nanningha Uitterdijk geeft in zijn aangehaalde studie over de Kamper notarissen vele merken in gravure weer, en zegt: „Ze zijn soms zeer ingewikkeld en bevatten behalve ornamentiek, den geheelen naam van den notaris of diens monogram. Sommigen voegen bij hunne eenigszins kabbalistische teekens een lijfspreuk: „Deum time", „Assidue futura revolve", „Res tuta silere" enz.

Th. Morren in: „De Haagsche Notarissen" geeft ook interessante, *zwaar*lijnige merken uit de 16e eeuw met spreuken als: „In omnibus pacem" (1555) en „Memento Creatoris tui" (1550).

Giry, Manuel de Diplomatique schrijft op blz. 603:

„Depuis la fin du 13ieme siècle, des marques de notaires s'agrandirent, se développèrent et se transformèrent en figures et en combinaisons compliquées de fleurons, de rinceaux, de broderies, d'encadrements, bref, de tous les motifs caractéristiques de l'art décoratif de cette époque; . . . ils furent disposés à servir d'enveloppe ou de support à la croix; d'autres fois ils figurèrent une sorte de monstrance supporté par un pied à degrés; souvent enfin il s'y ajouta des emblèmes ou attributs particuliers. Les clés de St Pierre entrèrent toujours dans la composition des seings manuels des notaires *apostoliques*, la fleur de lis dans ceux des notaires royaux . . . Les notaires se plurent à mettre assez souvent leurs seings en relation avec leur *nom*, en prenant par exemple la lettre initiale comme motif principal de la composition . . . Les seings se compliquèrent . . . et demandaient, pour être exécutés, une grande habilité de plume" . . .

Artikel 69a der Notariswet, bijgevoegd bij de wet van 1904 luidt:

„De notarieele archieven, welke van vóór de invoering der Fransche Wetgeving dagteekenen, zullen worden overgebracht naar 's Rijks algemeen archiefdepôt te 's-Gravenhage en naar de rijksarchiefdépôts in de provincies, of naar andere bij algemeenen maatregel van bestuur nader aan te wijzen archiefdépôts".

Door de goede zorgen der Broederschap van Notarissen in Nederland, verscheen er in 1916 een *Register* of *Catalogus* aller bedoelde protocollen, van ± 1550 tot 1810, en verder tot op heden, door welk lijvig boekdeel, dat den samensteller F. L. Hartong te Rotterdam alle eer aandoet, de kennisname van veel oude stukken gemakkelijk gemaakt wordt, zoowel voor de notarissen-zelve, als voor geldelijk geinteresseerden *en voor speurders naar de oude historie.* De ontzaggelijke massa's stukken, grootendeels *eerbiedwaardig-oud,* behooren echter reeds niet meer tot de middeleeuwen en zijn, relatief aan het door mij behandelde tijdperk — sit venia verbo — „jong" te noemen! Ik maakte er dáárom *geen gezette studie van.*

Over dat echte *oude* notariaat schijnt betrekkelijk weinig in druk te bestaan. De Broederschap van Notarissen antwoordde mij op eene desbetreffende vraag (in Febr. 1921), dat zij in hare bibliotheek geen werken over het Oude Vaderlandsche Notariaat bewaarde.

Ik voor mij gebruikte bij mijne studie dankbaar de gegevens, o.a. van: Mr J. Nanningha Uitterdijk, S. Koopmans, Th. Morren, F. L. Hartong, Mr C. Ebell, R. Fruin, Th. Az., A. E. J. Bertling, Mr J. P. Sprenger van Eyk, bewerkt door Mr Ph. Libourel, enz.

Zoo ik hier of daar in periodieken verscholen artikelen over het hoofd heb gezien en door ze niet te raadplegen, een of ander minder juist of verkeerd heb voorgesteld van het oude notariaat, mij zij bij voorbaat, hoop ik, de toegevendheid der lezers verzekerd.

's-Hertogenbosch, 26 Nov. 1922.

| NAAM | Stand | Aan stelling | Tijdperk | BIJZONDERHEDEN |
|---|---|---|---|---|
| Henricus Gerardi *de Neynsel* | ? | I | 1326—1347 | Was in 1336 Commissarius van den heer Officiaal |
| Johannes Trippini *de Lovanio* | Cler | I L | 1327 | |
| Tylmannus *de Zonne* | Cler | I | 1329 | Laat een voor hem gepasseerde acte door zijn ambt genoot H G de Neynsel in forma brengen |
| Johannes Gerardi *de Bruggen* | Cler | I L | 1336 | Betitelt zich tabellio |
| Theodericus Mathei quondam *Gheghel* | Cler | I | 1342—1360 | Betitelt zich in 1348 tabellio In 1351 Cantor Kapittelheer in 1366 Tot 1382 Kapitteldeken |
| Marcilius Henrici dicti *de Vucht* | Cler | | 1343 | |
| Johannes *de Globo* | Cler | I | 1348—1356 | Voert den titel tabellio |
| Johannes, Johannis *Leydecker* | Cler | I L | 1352—1366 | Zijn protocolboek getuigt hij was van papier |
| Willelmus *de Ghieten* | Presb | | 1352 | Vice curaet der St Jan |
| Arnoldus *de Scinle* | Presb | | 1354 | In 1350 ludens in organis |
| Theodericus *Yp* | Cler | I | 1356—1371 | Schrijft zich in 1371 Yper In het Necrologium der St Jan op 23 Mrt heet hij presbiter |
| Mathias *Scilder* | ? | I | 1357—1371 | Proost der Ill L Vr Broederschap Kanunnik |
| Theodericus *de Beke* fil Johannis dicti *Vos* de Buscho | Cler | | 1357 | Tabellio |
| Petrus *Potghieter* | Cler | | 1359 | |
| Adam *de Mierd* | Cler | I L | 1360—1399 | Woonde in de Beurdsche straat Notaris de Zu lichem neemt in 1403 zijn protocol over |
| Gerardus filius quondam dicti *Stripe* | Cler | I | 1360 | |
| Gerardus *Croij* | Cler | I L | 1364—1390 | Lid van het Kapittel Proost Ill L Vr Broeder schap Overleden 1404 Was in 1361 getuige op het kantoor van Adam van Mierd |
| Balduinus *de Ha(s)pa(e)rt* | Cler | I | 1366 | In 1378 nemen Noijden en Croij zijn protocollen over |
| Willem *de Busco* | ? | | 1366 | |
| Theodericus Martini *de Meghen* | ? | I | 1367—1393 | |
| Johannes Balduini *de Binderen* | Cler | I L | 1367—1379 | |
| Theodericus Heinrici d *Buekentop* al *Znoec* | Cler | I A | 1367 | Een Theodericus Snoeck sterft 1420 |

| NAAM | Stand | Aanstelling | Tijdperk | BIJZONDERHEDEN |
|---|---|---|---|---|
| Bertholdus *de Raet* | Cler | I | 1371 | Was in 1366 op t kantoor bij Notaris Leijdecker |
| Gerardus *de Eijndoven* | ? | | 1376 | Maakt 14 Jan 1376 een acte op voor zijn woonhuis op de markt |
| Petrus *Polslauwer* (ook Pelshauwer?) | Cler | I L | 1377—1391 | Zijn protocol gaat in 1394 aan M v Bakel over en in 1398 aan van Zulichem |
| Arnoldus *Noijden* | Presb | I L | 1378 | |
| Johannes *de Mierde* | Presb | I (L) | 1381—1389 | Pastoor van het Bagijnhof Kapittelheer Waarschijnlijk in 1416 overleden |
| Arnoldus *Stamelair* de Spranck | ? | I L | 1382 | Kapittelheer op t onzeker jaar 1375 |
| Arnoldus Wilhelmi *de Huesden* | Cler | I | 1384 | Hij behoorde tot het Utrechtsche diocees |
| Johannes *Sceijnel* | Cler | I L | 1387—1397 | Een Johannes Sceijvel zoon van Godefridus Sceijnel, is in 1371 getuige op het kantoor van Polslauwer |
| Leonius *de Scindel* | Presb | I | 1387—1390 | |
| Marcelius *de Bakel* | Presb | I L | 1391—1394 | Zijn protocollen gaan in 1398 aan Notaris de Zulichem over |
| Jan Jacobsz van Vessem | Presb | I | 1392—1405 | Kanunnik Pastoor van St M Gestel † 3 April 1419 |
| Nicolaus *de Aquis* | Presb | A I | 1393 | Nicolaus de Aquis was in 1405 Kanunnik |
| Wilhelmus *Voet* de Boxtel | Presb | I L | 1396—1403 | Kanunnik Pastoor van Eersel |
| Johannes *de Best* | Cler | I | 1397—1406 | Protocollen gaan in 1409 aan Arnoldus de Aggere |
| Johannes *Pa(u)weter* | Presb | A I | 1397—1424 | Scholarch van St Jan In 1417 Proost Ill L Vr Br |
| Paulus Borchardi *de Zulichem* | Presb | (A) I L (J) | 1398—1431 | Woont in 1400 in de Kerkstraat Instrumenteert veel in St Jan Krijgt de protocollen van veel notarissen over Kanunnik Overleden 1447 |
| Rutger dictus *de Arkel* | Cler | I L (J) | 1399—1444 | Woonde bij de Geerlingsche brug Neemt in 1440 ook de protocollen over van den priester uit het Utr diocees Willem van Harwarden, coadjutor in St Jan die echter den titel van notaris *niet* schijnt bezeten te hebben |
| Theodericus *Heijm* de Vechel | Cler | I L J | 1400 | |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Theodericus *de Mosa* Johannis | Presb. | I L (J.) | 1401—1429 | Johannis meestal achter Mosa Eerst clericus, daarna Priester. Protocol gaat in 1436 aan Cousmeker. |
| Jacobus Wolteri *de Leodio* of Luik | Presb. | I.L.(A)(J.) | 1401—1420 | Kapittelheer Protocol in 1421 door v Zulichem overgenomen |
| Wilhelmus *Haghen* de Beke | Cler | | 1403 | |
| Johannes *de Mosa* | Cler | I. L | 1404—1410 | |
| Arnoldus *de Aggere* | Cler | I L. | 1405—1415 | |
| Arnoldus *de Haaren* | Cler | | 1410 | |
| Gerlacus *de Ghemert* | Cler | I. | 1415 | |
| Henricus *de Dunghen* alias *Mughevel* | Cler. | I. | 1415 | |
| Rodolphus *de Herende* | Presb | I | 1415—1419 | |
| Johannes *Cousmeker* | ? | I (J) | 1416—1437 | Woonde in de Cofferstraat, thans Stoofstraat Zijn protocollen gaan in 1439 aan Pels over |
| Rodolphus *Kecken* | ? | I | 1420 | |
| Theodericus *Pels* | Presb. | I L (J.) | 1420—1430 | |
| Johannes *Elye* alias *Haneman* | Presb | I. | 1421 | Notaris v. Zulichem neemt zijne papieren over. |
| Martinus *de Zoemeren* | Cler. | I | 1422—1434 | |
| Egidius *de Dusel* | Presb | I | 1422 | |
| Johannes *Gru(ij)ter* de Venrade | Presb | I. L (J.) | 1423—1440 | Woont in 1427 op den Trinitejt, later „bij het Kerkhof", of „bij St, Jan". In 't laatst noemt hij zich soms juratus Kapittelheer † 26 Jan. 1449. Hels is opvolger |
| Arnoldus *Roveri* | ? | I. L. | 1423—1436 | Kapittelheer? 1446 in St. Jan begraven? |
| Johannes *Swertinc* de „Luxaria"? | Cler | I | 1424 | Hij behoorde tot het diocees Paderborn |
| Hermannus *ten Kolke* de Doesborch | Presb | I | 1427—1447 | Behoorde tot het Utrechtsche bisdom Kanunnik, volgens het obituarium. Viceplebaan in 1437 |
| Dionisius *Schonarts* de Kampt | Cler | I. L (J.) | 1428 | |
| Godefridus *de Alendorp* | Cler | I L. (J) | 1428—1444 | Uit het Utrechtsche diocees |
| Bernardus *de Loen* | Presb | I. | 1428 | |
| Rutger *de Oudenhoven* | Presb | | 1429 | In 1413 plebaan der St. Jan. Onzeker of hij *aangesteld* notaris was |
| Henricus *Bloem* filius Johannis | Cler. | I J. | 1437 | Uit het bisdom Utrecht. |

| NAAM | Stand | Aanstelling | Tijdperk | BIJZONDERHEDEN |
|---|---|---|---|---|
| Lubbertus *Sprakelaer* | Presb | I | 1438—1462 | Als voor Vicarius in 1445 In 1464 worden zijne papieren overgenomen door Notaris Hels en Crom |
| Johannes *Osman* | Cler | A I | 1438 | |
| Zijbertus *de Hokelum* | Presb | I | 1438 | |
| Tylmannus *Feyter* de Zaltbommel | Presb | I | 1439 | Behoorde tot het Stichtsche diocees |
| Egidius *Venbosch* de Ghestel | Presb | I | 1439 | |
| Daniel *van den Steenacker* | Cler | I | 1439—1461 | Uit het bisdom Kamerijk |
| Henricus *Pijlmeker (?)* | ? | | voor 1440 | De Officiaal draagt zijne schrifturen aan Rutger van Arkel over |
| Johannes *Kepken* | Presb | I | 1442 | |
| Johannes *de Dommelen* alias *Meerskens* | Presb | I | 1442 | Maakte het testament van *Reynier van Arkel* op |
| Peter *Swart* | Presb | I | 1442 | |
| Petrus *Mollenair* | Presb | I | 1442—1463 | Behoorde tot het bisdom Utrecht Priester en beneficiaat, volgens het obituarium Crom en Hels nemen in 1463 zijne papieren over |
| Jacobus *Nobij (?) Govij (?)* | Cler | I L J | 1443—1448 | |
| Philippus *de Bonyngen* | Cler | I L A J | 1444—1455 | In 1455 opgevolgd door Amelrici In 1454 als Priester? van St Jan vermeld Woonde in de Peperstraat |
| Johannes *Amelrici* | Cler | I L J | 1446—1495 | Zijn woonhuis met poort staat in 1458 en 1488 in de Peperstraat In 1461 en 1462 woont hij echter op het Hinthammereind |
| Gerardus *de Grotel* | Cler | I | 1447—1459 | In 1461 stelt de Officiaal zijne protocollen in handen van Amelrici |
| Godefridus *Hels* | Cler | I L J | 1447—1471 | Neemt in 1447 de protocollen van J Gruijter, in 1464 die van Sprakelaer over en in 1471 (een gedeelte?) van Mollenair |
| Goeswinus *Pauli* | Presb | I L J | 1448—1456 | Woont in 1453 bij de Korenbrug |
| Cornelis *Heijen* de Oesterwijc | Presb | I | 1451—1472 | |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Engbertus *Fabri* alias *de Palude* | Cler. | I. L J | 1452 | Woonde (bij zijne ouders) op de markt. |
| Henricus *de Eyck* | Presb. | I L. | 1453—1481 | Woont in 1481 in de Hinthammerstraat |
| Johannes *Eyckman* | Presb | I. J. | 1453 | Vice-Plebanus. Opgevolgd in het notariaat door Engb Fabri en Hels. |
| Theodericus *de Rethym* | Cler | A I. | 1454 | Afkomstig uit het diocees Verden Kanunnik aldaar en ook te Luik Pastoor van Lith † 18 Dec. 1489. |
| Johannes *de Deyl* alias *Erkel* | ? | I L J. | 1455 | Woonde in De lange Cameren, d. i op de Pensmarkt, Oost |
| Amelius *Pau* de Dryel | Presb | I. | 1457—1461 | Uit het bisdom Utrecht Later vice-plebanus der St. Janskerk Zijne minuten gaan in 1459 aan Amelrici. |
| Gerardus *Lamberts* de Berlichem | Cler. | I. | 1458—1481 | |
| Johannes *Haze* | Presb. | | 1458 | Pastoor der Bagijnenkerk |
| Johannes *de Zweensberghen* | Cler | | 1460 | Ligt voor het St Nic -altaar in St. Jan begraven (Obituarium) |
| Cornelis *Lamberts* de Berlichem | Cler. | I. L. J. | 1461 | |
| Gerardus *de Heze* alias *Gruter de Venrade* | ? | | 1461 | Nagenoeg hetzelfde merk als J Gruter in 1427. |
| Franco *de Lang(h)el* | Cler. | I. L. (J.) | 1462—1492 | Secretaris der stad. Woont in 1469 achter 't Convent van de Minderbroeders. In 1500 neemt notaris de Os zijne minuten over |
| Johannes *de Ponte* | Cler. | | 1462 | |
| Remboldus *Vilt* de Os | Cler. | I. | 1463—1467 | |
| Bartholomeus *Crom* | Presb | I. L. J. | 1463—1471 | In 1457 Perpetuus-vicarius In 1492 nog vernoemd. |
| Jordanus *Ancelmi* | Presb | I. L. J. | 1465 | |
| Theodericus Henrici *Blerinct* | Presb | I. | 1468—1484 | |
| Johannes *Kerberch* de Erffoirden | Cler. | I. | 1468—1487 | Hij behoorde tot het bisdom Mainz. |
| Johannes *de Aggere* | Cler | I. | 1471 | |
| Arnoldus *Weylhusen* | ? | | 1472 | Secretaris? of schrijver op de Schepenbank? |
| Johannes *Lobben* | ? | | 1472 | |
| Wilhelmus *Spierinck* | Presb. | J. | 1473—1477 | In 1462 Vicarius perpetuus In 1488 neemt v d. Loe zijne minuten over. |
| Adrianus *Sluter* | Cler. | I, | 1473 | |
| Gooswinus *de Lyenden* | ? | | 1473 | Uit het Stichtsche diocees. |

| NAAM | Stand | Aanstelling | Tijdperk | BIJZONDERHEDEN |
|---|---|---|---|---|
| Gherardus *de Beest* | Cler. | I. L. J | 1477—1483 | In 1481 Kapittelheer Deken van het dekenaat Cuijk Pastoor van het Bagijnhof Sterft 10 October 1510. |
| Sanderus *Pieck* de Batenborch | Cler | I. L. J | 1477—1485 | Uit het Keulsche diocees Zie Tax. XIV. 159. |
| Johannes *Loozen* | ? | | 1487 | |
| Henricus *van den Loe* de Oesterwijck | Cler | A. I. L. J. | 1488—1500 | In 1500 worden zijne minuten ter hand gesteld aan notaris J R de Os In 1486 (als priester?) verbonden aan St Jan |
| Hugo Wilhelmus *de Aggere Sancti Martini* | Presb | I | 1490 | „Van St. Maartensdijk" doet vermoeden, tot het Utrechtsche bisdom te behooren |
| Adrianus *Venijn de Oudendijck* | Cler. | A. I | 1491 | Clericus van het Stichtsche bisdom |
| Gerardus *Duijsschen (?)* | Presb. | I. J | 1491 | |
| Gijsbertus Ludovici *die Hollander* | Cler. | A. L | 1492 | |
| Jacobus *de Fine* | Cler. | I. | 1493—1505 | Uit het bisdom Kamerijk In zijn merk · (S)acra (I)mperiali (A)uctoritate |
| Victor *de Molendino* | Cler. | I. | 1494—1504 | Woont op De Zijle (Achter 't Stadhuis ongeveer). |
| Walter *Bloyman* | Presb. | I. | ? | In 1497 als overleden opgegeven. |
| Johannes Arnoldi *de Gemert* | Presb. | I | 1496 | |
| Thomas *Oeijnck* alias *de Borken* | Presb | A. I J. | 1498 | Woont op het Hinthammereind Vergel. Odijnck 1463 bij Schutjes. |
| Johannes *Ba(c)x* (de Herenthals?) | Cler. | | 1498—1511 | Uit het bisdom Kamerijk |
| Marcelius Servacii *de Langdonck* | Presb | A | 1499—1500 | |
| Sijmon *de Cauderborch* | Cler. | I. L J. | 1499—1522 | Veelzijdig geleerde en kunstenaar Zijn fraaie maar sterk afgesleten grafsteen ligt nog in St. Jan. † 2 Sept 1526 Zie *Tax.* XXX. 3. |
| Johannes Johannis Wilhelmi *de Balen* | Cler. | I. (A. L. J.) | 1500—1528 | |
| Johannes Rutgher *de Os* | Cler. | A. I L J. | 1500—1509 | Woonde op den Ouden Hulst. Neemt in 1500 de protocollen van de notarissen de Langhel en van der Loe over. |
| Johannes *Oems* | Presb. | A. J. | 1500 | |

| | | | | |
|---|---|---|---|---|
| Theodericus *Spys* | Cler. | A J. | 1504 | |
| Laurentius *Cuyp* | Presb. | A. (J) | 1506—1514 | |
| Nycholaus *Hoyberchs* de Bladel | Cler | A L (J.) | 1508—1521 | Woonde resp achter 't Choor der St. Jan. en in de Hinthammerstraat. Gebruikt een stempel. In 1520 juratus Een Nicolaas Hoybergs ligt bij St Agatha-altaar begraven. |
| Henricus *Sgreven* | Presb | I. | 1507 | |
| Henricus *die Bye*, fil. quondam Henrici | Cler | I J. | 1510—1513 | |
| Jan Janssen *de Testelt* | | J | 1513 | „necnon per Consilium Curie Brabantie admissus". |
| Wilhelmus *Borsalicum* | Cler. | I. | 1513 | Capellanus curatus. Schutjes zegt Mr Guilhelmus Mathie de Bursalia, pr en vice-curaat in 1518 |
| Fredericus *Schaeck* | Presb. | A. J. | 1516 | Uit het Utrechtsche diocees. |
| Johannes Wilhelmi *de Geldrop* | Cler. | A. I J. | 1516—1520 | Zijn minuten worden in 1528 door Daniel van Vlierden overgenomen. |
| Theodericus *de Wolff* | | | 1519—1530 | Woonde op „Rodenborch' aan de markt. |
| Theodericus *de Lieshout* | Gler. | A. | 1524—1556 | Stempelt zijn notarismerk. |
| Adrianus Zegeri *de Ruyther* | Cler | A I. | 1524—1537 | „Per Cesaream majestatem admissus". Gebruikt nu en dan een stempel in plaats van een *geteekend* waarmerk. |
| Johannes filius Henrici *Brock* | Cler. | I. | 1525 | |
| Gerardus Gerardi Mathei *de Vechel* alias *de Loecken* | Cler. | A | 1525 | |
| Arnoldus *Boest* | Presb | A L J. | 1526 | |
| Daniel *de Vlierden* Junior, fil. Danielis | | A L. | 1528 | |
| Johannes *Sterck* de Ravesteyn | Cler. | A | 1528 | Gebruikt een stempel ter waarmerking. |
| Henricus *Loeckeman* | Cler. | A I. | 1529(?)—1542 | „de consilio curie Brabantie ad officium not admissus" Woont in 1538 in de Peperstraat |
| Adrianus *Preyser* | | | 1531—1551 | |
| Simon *Bax* | Cler. | A. | 1534 | „notaris appostolijck ende bij den Raide van Brabant geadmitteert". |
| Joseph *Valckenborch* | Presb. | | 1535 | |
| Johannes *Lants de Leodio* | Cler. | A. | 1536 | „necnon per edictum Cesareum denuo admissus notarius". |

| NAAM | Stand | Aan-stelling | Tijdperk | BIJZONDERHEDEN |
|---|---|---|---|---|
| Walter *Scellens* | | A. I. J. | 1547 | |
| Andreas *Oems* | Laic. | I. J. | 1548—1557 | „et per consilium Brabantie admissus". Gebruikt een stempel als waarmerk. |
| Petrus Lambertus *de Beka* (?) | | A. L. J. | 1560 | |
| Willem *van den Bosch* | | | 1561 | |
| Adrianus *Back* | Presb. | A. | 1563 | Vice-curaet. Hij maakte een testament op: „in presentie van d'Eerwerdige h. sacrament". |
| Guillielmus *'s Heeren de Broegel* | Presb. | | 1574 | „a Curia Brabantie admissus". |
| Frans *Willems* | | | 1578 | |
| Rodolp *Coenen* | | | 1582 | |
| Richardus *Rubbens* | Laic. | | 1586 | |

N.B. Aan de notarissen der XVI^e eeuw (vooral tweede helft) is bij het verzamelen weinig aandacht geschonken.

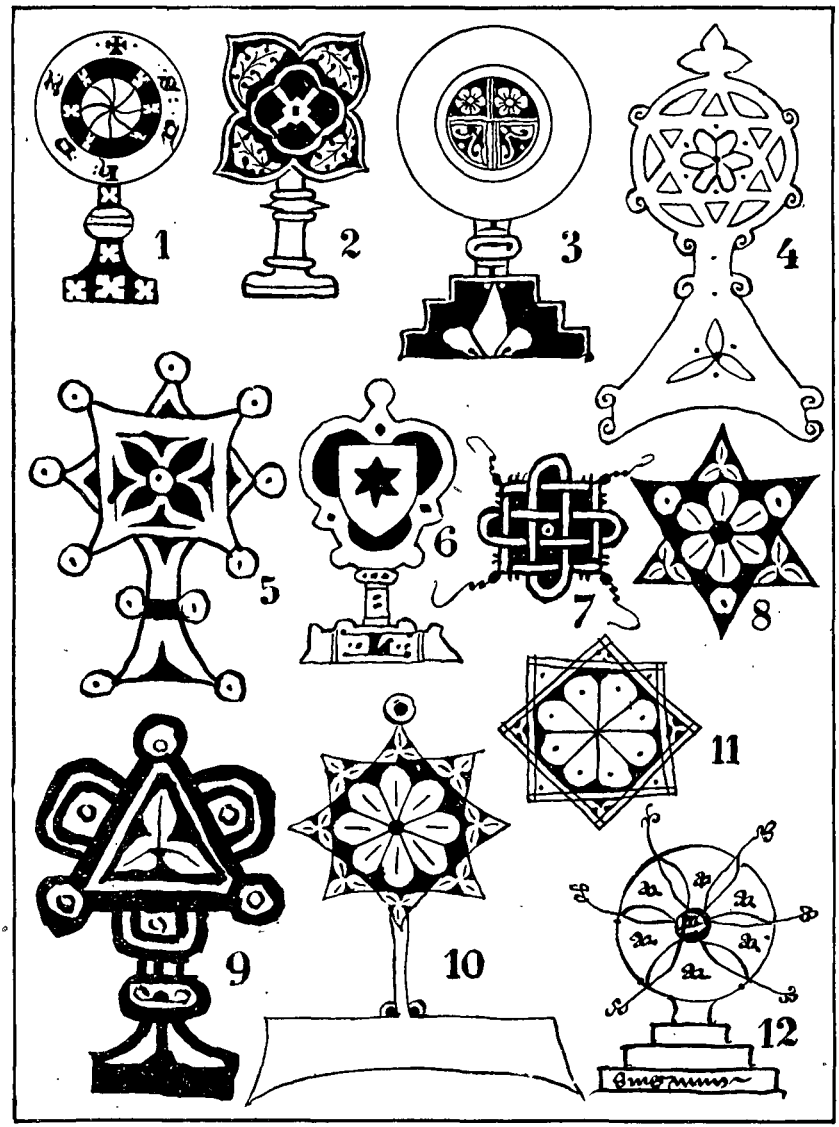


1. Tylman de Zonne (perkament van 1329). — 2. Henricus de Neijnsel (1336). — 3. Johannes Leijdecker (1365). — 4. Gerardus Stripe (1360). — 5. Mathias Schilder (1370). — 6. Leonius de Scindel (1390). — 7. Jan van Vessem (1392). — 8. Jan van Mierd (1381). — 9. Johannes de Bijnderen (1379). — 10. Adam van Mierd (1381). — 11. Gerardus Croij (1364). — 12. Arnoldus de Huesden (1384).

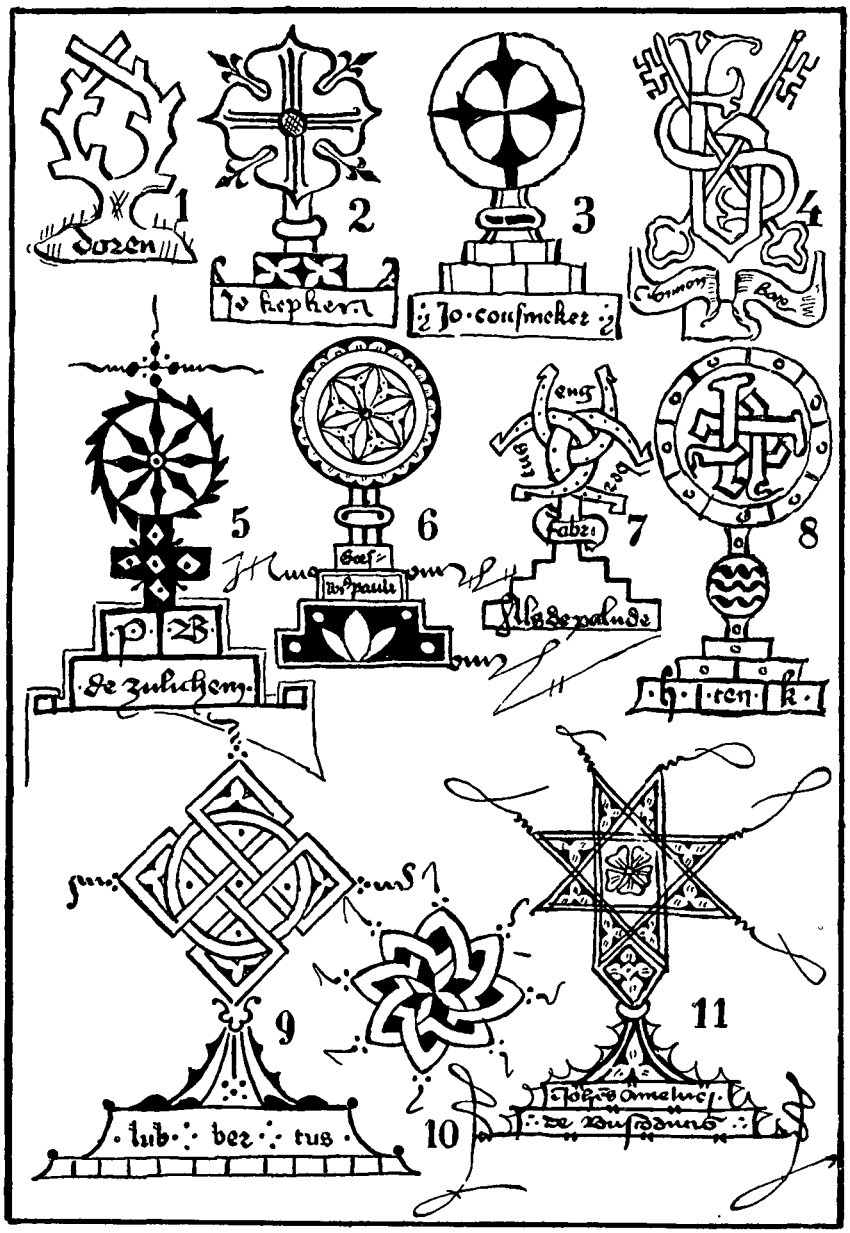


1. Henricus de Dunghen (1415). — 2. Johannes Kepken (1442). — 3. Johannes Cousmeker (1431). — 4. Simon Bax (1534). — 5. Paulus de Zulichem (1406). — 6. Goeswinus Pauli (1449). — 7. Engbertus Fabri, alias de Palude (1452). — 8. Herman ten Kolke (1439). — 9. Lubbertus Sprakelaer (1440). — 10. Arnoldus Rover (1423). — 11. Johannes Amelrici (1459).

1 Merkteeken (gesneden stempel) van notaris J van Ravesteijn (1528)

2 Idem van Henricus die Bye (1536)

3 Idem van Andreas Oems (1557)

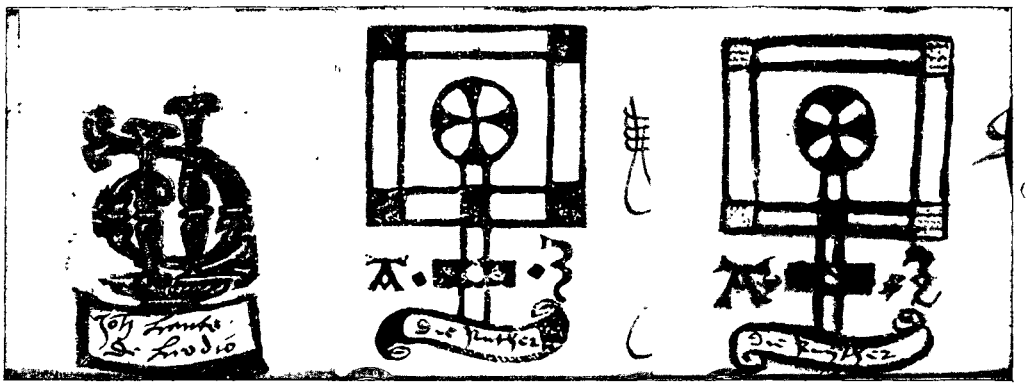

4. Merkteeken (gesneden stempel) van Johannes Lants de Leodio (1536).

5. Idem van Zeger die Ruyther (1524).

6. Merkteeken van Zeger die Ruyther doch *gepenteekend* (1537).

# Het Kapittel van Heusden

door S.

„Weinig is er van het kapittel bekend", verzucht Schutjes, die dan ook niet veel weet mede te deelen. [1]) Wij zijn gelukkiger, daar het kapittelarchief, waarvan de inventaris eerlang zal verschijnen, in het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage bewaard wordt. Bepalen wij ons thans tot eenige aanvullingen op den Bosschen geschiedschrijver.

Worden de eerste kanunniken in den stichtingsbrief, dien wij uit een vidimus van 1529 Januari 29 als bijlage laten volgen, niet genoemd, wij kennen van vier dezer heeren den naam uit een schepenbrief, die op 22 Augustus 1355, d. i. ruim drie maanden na de stichting, gegeven werd. Wij lezen daar immers, dat Mechtelt van Ryede de verschillende tienden in den ban van Oud-Heusden overdroeg aan Jan Claes Maessoensz., Henrick Hacken, persona te Genderen, Michiel, persona te Weerthuysen, Jan Pauwels Smedsz. en een door Mechtelt nog te benoemen persona „totter voirgenoemder persoenen behoeff ende totter canysien behoeff".

Over die tienden is heel wat te doen geweest. Het tiendrecht behoorde aan de Premonstratenser abdij Berne, waarom Mechtelt den negenden September 1356 in een uitvoerig schrijven den abt van Berne verzocht de voor de kanunniken en het kapittel bestemde tienden over te dragen. Maar het werd 12 November 1362, eer deze tienden aan Henricus Hacke, kanunnik, en Hacko van Boningen, executeurs testamentair van Mechtelt, onder deze voorwaarde werden gegeven, dat het kapittel een sterfman zou voorstellen aan den abt. De

---

[1]) *Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch*, dl. IV, blz. 579—581.

juist genoemde Hacko van Boningen werd als zoodanig voorgedragen en aanvaard. Een zekere Heyman Ghybe Essenz. was het met deze beschikking echter niet eens, zoodat ten overstaan van den officiaal van Luik een scheidsrechterlijke uitspraak gedaan werd door Johannes van Veen, priester te Coudekerken [1]), en Johannes Goedscalc, leek. Zij bepaalden op 29 Mei 1363, dat Heyman het recht op alle tienden aan het kapittel moest afstaan, waarvoor het kapittel hem de „decimam minutam, teutonice dictam smaelthiende" van Oud-Heusden in eeuwigdurende erfpacht zou geven tegen een jaarlijksche vergoeding van drie oude grooten.

Ruim twee jaren later (1365 Juli 31) konden Robbrecht van Wisschel en Jan Noydensoen, schepenen te Heusden, oorkonden, dat Heyman zich aan de scheidsrechterlijke uitspraak onderworpen had. Nochtans heeft een der opvolgers van Heyman, Melis Diricxzoen, de smalle tiende aan de abdij Berne geschonken „voer ander thijnsen, die hy ons geldende was.". Echter heeft de abdij nooit de drie oude grooten betaald, zegt Coenraedt van Malsen, abt, in een stuk van 29 Januari 1529, waarin hij eveneens goedkeurt, dat zijn voorganger Gieles Ingennulant al de door Mechtelt aan het kapittel vermaakte tienden op 15 Juli 1518 aan mr. Steeven Blanckert heeft overgedragen, niettemin „tot der voirgemelte deekens ende capittels behoeff".

In laatst genoemd jaar ontstond er ook kwestie, of de tienden van den „legen wert, int Oester gelegen", steeds door het kapittel dan wel door den heer van Nassauwe verpacht werden. Adriaen Peter Boomsz. en Airnt Boom verklaarden op 22 Juli voor schepenen en burgemeesters ten gunste van het kapittel, terwijl Airnt Adriaensz. deze verklaring nog op afdoende wijze onderstreepte, wijl hij zelf deze tienden zeven- of achtmaal van het kapittel gepacht had.

De bovengenoemde smalle tiende, die door Melis Diricxz. aan de abdij Berne was afgestaan, werd door den abt Gieles

[1]) Wellicht bestemd om Henricus van Drongelen, genoemd in een stuk van 1362 November 12, als pastoor te Coudekerken op te volgen.

Ingennulant verkocht aan den prior van het convent Mariëndonk [1]), in de parochie van Oud-Heusden gelegen, waarmee het kapittel allesbehalve instemde. Toen de abt Coenraedt van Malsen dezen verkoop bekrachtigd had, legde het kapittel hem verscheidene authentieke stukken van Mechtelt van Ryede voor, waaruit bleek, dat het o. a. met gedeelten van de smalle tiende door de abdij beleend was. Wel was deze tiende ten slotte aan de abdij teruggekomen, maar deze had de jaarlijksche som van drie oude grooten nimmer betaald, waarom het kapittel krachtens een vroegere overeenkomst de goederen, waarop die tiende rustte, mocht naasten, wat het echter niet deed ten respecte van het klooster „van der Donck". Maar de abdij beweerde, dat zij deze tiende vele jaren geleden van het Sint Jans Kapittel te Luik gekocht had en later van Herbertus van Ryede, zoodat vrouwe Mechtelt van Ryede haar niet kon overdragen aan het kapittel, wat het kapittel natuurlijk anders verklaarde. Ten slotte kwamen beide partijen overeen de kwestie ter belissing voor te leggen aan Jan van Langell, prior van Sint Mariën Croen [2]) te Heusden, Ancelmus van Roy [3]), pastoor te Oud-Heusden, en Zeger Jacobsz. van Kuyck, burgemeester te Heusden, die bepaalden, dat de ons reeds bekende Steeven Blanckert leenman zou blijven van $^3/_4$ en $^1/_{16}$ van de helft der korentiende en smalle tiende, terwijl hij voor het overige van de smalle tiende leenman van Bern zou zijn ten behoeve van het kapittel. Aan de abdij werd daarom opgelegd om het klooster Mariëndonk veertig Carolusgulden te betalen, terwijl het kapittel van den pachter der hem toekomende tiende niet meer dan acht Carolusgulden per jaar mocht eischen. Theoderick Spirinck van Wel, abt van Bern, ontfermde zich echter over het kapittel en gaf het op 29 December 1558 $^3/_4$ van de halve korentiende en $^1/_6$ van het overige vierdedeel be-

---

[1]) Zie over dit klooster van Cisterciënsers Schutjes, t. a. p. dl. V, blz. 466.

[2]) Zie Schutjes, t. a. p., dl. IV, blz. 584; vgl. dl. V, blz. 467.

[3]) Is natuurlijk de Anselm. Willems, door Schutjes vermeld in dl. V, blz. 464.

nevens $^3/_4$ en $^1/_6$ van het overige vierendeel der smalle tiende. Zoo had het kapittel weer ongeveer de inkomsten verkregen, die zijn stichteres het oorspronkelijk toegedacht had.

Blijkens een aanteekening in een blafferd van het Heusdensche kapittel maakte de graaf van Hoogstraten aanspraak op het volledige collatierecht. Na „veel ondersoek" werd echter uitgemaakt „hem daarvan maar de eene helft te competeren, ende 't Gemeëne Landt van wegen den prior van Mariënkroons convente de andere helft."

# BIJLAGE.

## Stichtingsacte van het Kapittel te Heusden.

Ick, Mechtelt van Ryede, maecke condt ende kennelijck allen luyden, dat ick om salighen mijns lieffs heren ziele, heren Herbertus van Ryede, oec mijnre, mijnre vrienden ende allen ghelovighen zielen, die van eertrijcke ghescheyden sijn, in die eer Goedes, alle zijnre heylighen ende sinte Katherine oec reynder maghet gheordineert hebbe ende ordinere in der parrochiekercken van Huesden in den bisdom van Utrecht een canysie van vijff werlycken canonicken, daer die een deeken aff weesen sall, die die seven ghetyden met huere missen ende vigilie met nooten alle daigen in der kercken voirsz. doen sullen, soe alst ghewoenlijck is ende behoerlijck in anderen canysien bynnen den gesticht van Utrecht, daer ic toe gegeven hebbe ende geve van den goeden, dat my God verleendt heeft, die drie vierendeel van der helft van der heelder chorenthiend der parrochie van Outhuesden ende een seesthiende deel van dat vierde vierendeel van der helff der corenthiend voirgem. ende die drie vierendeel ende een seesthiendeelt in dat vierendeel van der heelre smaelder thiende der parrochien van Outheusden voirs. met allen haeren recht ende toebehoeren, ende gheloeft hebbe ende ghelove deese voerscr. thiende der canosyen ende dien vijff canonicken, die nu daer in sijn off naemaels weesen sullen, op allen mijn goet, soe waer dat gheleegen is, ruerende ende onruerende, te waeren ten eewighen daghen. Ende die vrucht ende provende sullen vijff canonc ghelijck deylen ende voeren, uutgenoemen seesthien pondt penninghen sall die deeken tevoeren

uutneemen ende heeffen voer sijn deekenye, ende huer jaer sal altoes ingaen ende uutgaen op den eersten dach van Meye. Ende soe wie van desen vijff canonicken sijn provende selve nyet en verdiende, die en sall van renten noch van provende nyet hebben noch heffen dien tijt, die hij sijn provende selve nyet en verdiende; ende all weer dat sake, dat si hoere provende selve verdienden, soe wie van deesen vijff canonicken versuymden van deesen ghetyden voerscr. een metten of een misse, die soude verliesen vier penning, een vesper of een vigilie drie penning, een van den anderen ghetyden twee penning, ende die fouthen sullen coemen tot oerbaer des capittels huer boeken ende ornamenten meede te beeteren. Ende ick sall bliven ghyfter van deesen vijff provende, alsoe lange als ick leeve, ende nae mynre doot mijn neeve her Jan van Wyflyt, her van Kuyck ende van Blaersvelt, ende sijn wittelycke gheboerten nae hem, ende storve hy sonder wittelijck gheboert, soe sall die ghift coemen op onse erffgenaemen van Wyflit, diewelcke onse goet in Babilonyenbroeck heeft. Ende alst die deeken afflivich worde, soe sullen die canonicken van hem vieren kyesen eenen deeken ende presenteren den hertoge van Brabant, ende die sall hem gheven die dekenye. Ende ick noch oeck anders yemant nae my en sullen deese provende nyemant gheeven noch moghen gheeven, hy en is priester off hy en werde priester bijnnen den iersten jaere; ende soe wie deese provende ontfret, die sall beyden twee jaer, voer hy in die volle vruchte coempt, — dat een jaer coempt den dooden canonc, dat ander jaer den capittell hoer ornament ende boecken, maer tevoeren uutghenomen den vicarijs sijn loen. Ende die canonick, die ontfanghen sall woerden, soll gheven den anderen canonicken een halff aem goets rijnsch wijns, alse hy ingheleyt woerdt. In oerconde deses soe heb ick dit open bezeghelt met mynen zegule. Ende omdat ick wille, dat dit ewelycken vast ende stede blyve, soe heb ick ghebeden ende bidde ootmoedelycken, puerlycken om Goeds willen den eersamen vader in Gode heren Jan, biscop van Utrecht, dat hij dit confirmeren wille ende een confirmatie hieraff gheven.

Gegeven int jaer ons Heren duysent driehondert ende vijff ende vijfftich des twentiches dages in Meye.

---

# Uit de Kerkhistorie der vernieuwde Parochie Breugel

door

H. N. OUWÉRLING

De eerste verblijvende pastoor van Breugel na de Reformatie is geweest Henricus van Riel.

Deze was geboren te Helmond en aldaar gedoopt 22 Oct. 1668 als zoon van Henricus Petrus v. Riel en van Maria Goort Becx. Hij studeerde te Leuven, werd 1696 kapelaan te 's-Hertogenbosch en later te Someren, tot hij in 1704 pastoor werd te Breugel, waar hij op Kerstdag de kerkschuur in gebruik nam en er 't H. Misoffer opdroeg. Den 12 Febr. 1705 werd hij door den deken Sichmans als pastoor van Breugel ingeleid. (Zie o. a. Heeren, *Biogr. Woordenboek v. Helmond*, blz. 185).

De pastorie te Breugel is gebouwd door Past. Henricus van Riel. Den 26sten Nov. 1726 werd zij bij testament gelegateerd aan Joseph Willems, kerkmeester, wonende op Breugelsch Oirle, n. l. „huijs, hof en aangelagh, groot cirka twee Lopens Saden, tegenwoordigh bewoont werdende bij hem testateur, des daar uijt te vergelden de renten, chijnsen ofte pachten, daar met recht uijtgaande".

Van Joseph Willems is de pastorie c. a. in 1743 bij versterf overgegaan op zijn schoonzoon Joseph Beckx en van dezen op Aart Habraken, die gehuwd was met een dochter van Joseph Beckx. Van Aart Habraken ging zij in 1760 over op Dirk van Lieshout, gehuwd met Maria, dochter van Aart Habraken. Den 25sten April 1785 heeft Dirk van Lieshout

pastorie, hof en 3 akkers, alles te zamen groot 4 loopensen getransporteerd op de R. K. Gemeente van Breugel.

Met betrekking tot het pastoreel huis legt genoemde Joseph Beckx de volgende schriftelijke verklaring af:

„Heden wesende den 29 December 1743 beken ik Joseph Beckx dat het huijs hetwelke tegenwoordigh bewoont wort van den heer Godefridus Schuermans pastoor te Breughel door den heer pastoor Henricus van Riel is opgebout tot een pastorijen huis voor hem en naer sijne doodt sijne naervoligers soo dat het voorgenoemde pastorijen huis altijd moet blijven aan de gement van Breughel tot een woninge voor haare pastoor maar den rechten eijgenaer is den pastoor altijt voor sijn leeve. Soo beken ik daerenboove dat dit voor genoempt huijs aen mij is opgedragen ende betrout nochtans sonder dat ik recht heb om daer iets van te genieten nochte imant van mijne eerfgenaeme mits dat dit alle buyten mijne schade geschiet is. w. g. Joseph Beckx (met merk) Corneles Habraken, Lambert van Vechgel."

Pastoor Henricus van Riel, (liggende ten zijnen huize „sieck te bedde nochtans zijn verstant, memorie en vijff sinnen in alles wel magtig) maakt 26 Nov. 1726 voor schepenen Aert Donckers en Jan van Ham zijn testament. Hij maakt o. a. aan zijn broeder Petrus 370 gl. kapitaal en een obligatie van 600 gl. kapitaal, loopende en staande ten laste van Hendrik Geerit Beckx, inwonenden burger der stad Helmond à 4 $^0/_0$. Verder maakt hij zijn verdere achterlatende goederen, „soo erffelijken erfhaeffelijken ofte haeffelijken meubelen en imboel, renten obligatien goudt en silver en voorts alle hetgeene hij stervende sal comen achter te laeten waar die ook gestaan ofte gelegen mochten wezen" aan zijn drie broeders Franciscus, Petrus en Joseph. [1])

De kerkschuur stond op naam van Jan Joosten, kwam bij

[1]) 26 April 1682 trouwt te Deurne voor den pastoor Thomas Hendrik van Riel uit Helmond met Elisabeth Nicolaus Claus uit Deurne (een gegoede boerendochter); mogelijk was deze een broer van pastoor Van Riel.

„scabinale deijlinge" dd. 21 Maart 1729 aan diens zoon Paulus. Na den dood van dezen ging zij over aan zijn dochter gehuwd 1e met Antony van de Vorst, 2e met Jan Jansse van Rooij.

Noch de pastorie, noch de kerkschuur, noch de grond, waarop ze gebouwd waren, konden volgens resolutie van 27 Mei 1760 vrij verklaard worden van het Collatoraal in Haar Ed. Mo. publicatie van 21 Maart 1760 vermeld.

In 1765 was het strooien dàk der kerkschuur zoodanig versleten, dat men genoodzaakt was, het grootendeels te vernieuwen. Het kerkbestuur, evenals vele rechtsgeleerden, meenden, dat voor zulk onderhoud geen toestemming van de Ho. Mo. noodig was. Men ging dan aan 't dekken zonder vergunning. De stadhouder van den kwartierschout van Peelland, J. Kien, presenteerde echter een request en daarop kwam 't volgende jaar de volgende resolutie.

Veneris den 11 April 1766.

Is gehoort het Rapport van de heeren van Bronckhorst en andere haar Ho. Mog. Gedeputeerden tot de saken van de Meijerij van 's Bosch, hebbende ingevolge en tot voldoeninge van derselver resolutie commissoriaal van den 15 Jan. laastleeden met en neevens eenige heeren Gecommiteerden uit den Raad van State geexamineert een missieve van J. Kien, stadhouder van den quartierschout van het quartier van Peelland, Meijerije van 's Bosch den 12 daar te voren, houdende, dat bij haar Ho. Mo. successive resolutiën van 5 Maart 1721, 20 Dec. 1752 en 28 Aug. 1761 alle melioratien, vergrootingen of vernieuwingen aan Roomschgezinde kerkschuuren binnen het ressort van de Generaliteit sonder alvorens daartoe geobtineerd te hebben haar Hoog Mog. permissie, verbooden en door hem in zijn gemelde qualiteit nu binnen korten ontdekt sijnde dat het Dak van de Roomsche kerkschuur binnen het Dorp Breugel in voors. quartiere van Peelland geleegen, in het laast van het gepasseerde Jaar 1765 aan de eene zijde voor de helft, en aan de andere zijde geheel met nieuw stroo wàs opgedekt zonder dat alvoorens aan hem was gebleeken of vertoont, dat daartoe haar Ho. Mo. permissie was verleend, hij stadhouder bij

geregtelijke insinuatie op den 24 Dec. laastleden den Pastoor en Kerkmeesters van voorn. Roomsche kerkschuur had doen afvragen of tot voors. vernieuwing haar Ho. Mo. permissie en authorisatie hadden bekomen, soo ja, copie authenticq requireerde met verdere Denunciatie, dat bij aldien zij binnen vier eerstkomende dagen aan hem stadhouder in opgemelde Sijne qualiteit geen schriftelijk en cathagorisch antwoord met en benevens voors. Copie authenticq quamen te geeven, het daarvoor soude worden gehouden, dat bij haar Ho. Mo. geen permissie altoos daar toe was verleend geworden waarop gevolgt zijnde, dat, soo door den Roomschen Pastoor als kerkmeesteren van de Roomsche kerkschuur binnen Breugel was geadvoueert, dat zij de voorn. vernieuwing aan het dak van hunne kerkschuur buiten permissie van haar Ho. Mo. hadden gedaan, blijkende bij deze van insinuatie en het relaas van den Deurwaarder neevens de voors. Missive gevoegd, hij stadhouder van voornemen was geweest tot provisioneele sluiting van voorn. kerkschuur te procedeeren, en sulks reets werkstellig soude hebben gemaakt, indien hem niet was voorgekomen dat door veele Practisijns wierde gesustineert dat het opdekken van een oud en vergaane stroodak met nieuw stroo onder geen vernieuwing, timmeragie of melioratien konde gesteld maar enkelijk als ordinaire reparatie moeste aangemerkt worden en dus den voornoemden Pastoor en Kerkmeesteren van de Roomsche kerkschuur in de termen en poenaliteiten van haar Ho. Mo. voorn. Resolutien niet waren begreepen nog vervallen: Dat hij Stadhouder hem dus in een onzeekerheid gesteld siende en bedugt, dat met sijn voorneemen ten uitvoer te brengen ietwes soude konnen verrigten, strijdig teegen haar Hoog Mog. intentie hij alvorens tot provisioneele sluijting van voors. kerkschuur te procedeeren vermeend hadde het geval sooals het was exteerende onder het oog van haar Ho. Mo. te brengen, versoekende dat haar Ho. Mo. met derselver ordres hoe sig in dezen verders sal hebben te gedragen, hem Stadhouder gelieven te vereeren, en dat hangende haar Ho. Mog. deliberatie over deese saak, voor diligent moge werden gehouden. *Waar op* gedelibereert en gelet zijnde, dat het vernieuwen van het strooije dak van de Roomsche kerkschuur te Breugel voorn. bij de voors. missive van den Stadhouder van het Quartier van Peelland Meijerije van s. Bosch breeder vermeld, sonder daartoe alvoorens permissie van haar Ho. Mo. versogt en geobtineert te hebben, is inlopende teegens den teneur van de Resolutien

van haar Ho. Mo. van 5 Maart 1721, 20 December 1752 en 28 Aug. 1761 in mits dien, hoe gering ook mag voorkomen van wegens de consequentien niet ongecorrigeert behoort te blijven. *Is goed gevonden en verstaan* uit een singuliere gratie de Pastoor en Kerkmeesteren der Roomsche kerkschuure van Breugel te permitteeren, de vernieuwinge van het dak van gemelde Kerkschuur soo als thans gemaakt is, te mogen behouden, mits nogtans sullen sijn gehouden, binnen de tijd van een maand na dato deezes aan gem. Stadhouder te vergoedinge van sijne in deze billijk gemaakte onkosten als andersints te voldoen en te betalen de somma van twintig silvere ducatons op poene van het effect van deese gratie te sullen verliezen en dat den stadhouder onverlet sal sijn weegens deese saak sodanig een actie te mogen institueeren als te raade sal worden. *Was geteekend* Heiden Hompesch. Accordeert met voors. Register. H. Fagel.

Dit zou men kunnen noemen: den knoop doorhakken. Was dat nu de geroemde oud-Hollandsche eerlijkheid! [1])

Ondanks die vernieuwing van het dak begon de kerkschuur na verloop van tijd bouwvallig te worden. In 1783 wendde zich het kerkbestuur per request tot de Hoogmogenden om de oude kerkschuur te mogen afbreken en een nieuwe op dezelfde plaats te bouwen. Daarop volgde dd. 29 Augustus 1783 onderstaande Resolutie:

„Is ter Vergadering geleezen de Requeste van Godefridus Schuurmans Pastor, Peter van de Ven en Thomas van Roij, Kerkmeesteren der Roomsche Gemeente binnen den Dorpe Breugel, quartiere van Peelland, Meijerije van 's Bosch, versoekende om reedenen in de voors. Requeste geallegueerd,

---

[1]) In 1767 verzochten de Roomsche ingezetenen van Beek en Donk om eenige noodige reparaties aan hun kerkschuur te mogen doen en hun voor een termijn van 25 jaar te willen vergunnen de herstellingen aan daken, glazen en vloeren toe te staan. Op beide vragen werd gunstig beschikt. Omtrent 't laatste verzoek geeft de resolutie: Werdende der supp. verder ofte andere gedaane versoeck in consideratie dat het ordinaris onderhoud van de daaken, glazen en vloeren der Roomsche kerkschuuren op den voet als die geweest zijn sonder speciale permissie van Haar Hoog. Mog. nergens is verbooden, etc.

Deze Resoluties liggen zoowat 'n jaar van elkaar af!

dat het haar Hoog Mog. behaagen moge de supplianten in hunne voors. qualiteit, en die aan de Roomsche Gemeente binnen Breugel voors. te permitteeren: Eerstelijk het afbreeken van de voors. tegenwoordige kerkschuur, mitsgaders het maaken en opbouwen van een nieuwe volgens het bestek en afteekeninge de voors. Requeste annex, ter plaatse waar de tegenwoordige staat en dat tot het afbreeken der oude en tot het versamelen, bijbrengen en approprieeren de noodige materialen en Timmerwerk mitsgaders het bouwen en geheel afmaken der opgemelde nieuwe kerk-schuur mag worden verleend den tijd van Twee Jaaren, te reekenen na den dag van haar Ho. Mo. Resolutie; alsmede dat na dat de oude kerkschuur zal afgebroken zijn, intusschen totdat de nieuwe geheel is afgemaakt, in een bijgeleegen schuur of andere plaats binnen Breugel, met voorkennis en goedvinden van den Officier hunne geconniveerde Godsdienst te mogen waarneemen, en zoodanige schuur of plaats, zoo veel noodig, daartoe te approprieeren, en daar in de vereischte kerkmeubelen en dergelijke over te brengen; en eindelijk de supplianten in hunne opgem. qualiteiten als nog te permitteeren om ten behoeve van de Roomsche Gemeente binnen Breugel in koop over te neemen de Huijsinge, Hof en aangelag meede bij de voors. Requeste gemeld, met authorisatie op Dirk van Lieshout, om dezelve Huijsinge, Hof en aangelag, groot omtrent drie Lopensen, aan de supplianten ten behoeve als voors. en om het zelve Huis en Hof tot een woonplaats en gebruik, zoo voor den eerst gemelden supplt, als zijne Successeuren in de tijd te dienen, te transporteeren, na voorgaande tauxatie van Officier en Scheepenen van Breugel, en betaalinge van den 40sten penning van het montant van dien, des de Suppln., zoowel als hunne successeuren in de tijd, zig gedragende na den inhoud van de Publicatie van de Raaden van Staate der Vereenigde Nederlanden van 21 Maart 1760.

Waarop gedelibereerd zijnde, is goedgevonden en verstaan, dat Copie vande voors. Requeste en Bijlage zal worden gesonden aan den Quartier Schout van het Quartier van Peelland, Meijerye van 's Bosch, om deszelf Berigt en Advijs daarop aan haar Ho. Mo. te laaten toekomen. w. g. D. J. van Heeckeren.

Accordeert met voors. Register. H. Fagel. [1])

---

[1]) Is bij Resolutie van 16 Nov. 1785 ingewilligd. Pastorij met hof zijn na aftrek van de lasten geschat op 236 gl. 14 st. 6 p.

Den 23sten Januari 1784 dragen Lambert en Willem v. d. Vorst, beiden inwoners van Breugel, aan de Roomsche gemeente aldaar over „8 roeden van het perceel bestaande gedeeltelijk in een huis, genaamd de Keijser met een gedeelte van den hof, zijnde voernoemde 8 roeden gelegen te Breugel achter de tegenwoordig aldaar staande Roomsche Kerk, oostwaarts aan beide zijden, 't eene einde de transportanten, 't andere einde de gemeene straat".

Hier volgt een overzicht van kerkschuur en pastoorswoning te Breugel, opgemaakt ter voldoening aan de publicatie van de Heeren Raden van State d.d. 1793.

De voorsz. Kerkschuur binnen den voorn. dorpe geleegen ter plaatse genaamd aan de Dorpsstraat groot 68 voeten Lank en Breed 34 voeten aan bijde de Sijdens en een Eijnde Willem van de Vorst, d'ander Eijnde de Dorpsstraat.

Item een huis zijnde de pastoors wooning. Hov en aangelag, geleegen alhier te Breugel genaamd den Berg, groot volgens 't Oud quohier omtrent vier Loopense en veertig Roeden d'Eene Sijde Willem Sanders, d'andere sijde Thomas Sanders, d'eene Eijnde Aard van Lieshout d'ander Eijnde Anthony van Wijk cumsuis, gaande uit deselve een jaarlijxe pagt van 2 gl. 10 st. aan het Hoogdonksche AalmoesBoekje. Item nog vijf duiten Chijns aan den Heer van Helmond.

Aldus gedaan en geformeert bij de ondergeteekenden de Pastoor en kerkmeesters der voorsz. Kerkschuur en Huis, Hov en aangelag van Breugel den 19 Augustus 1793.

Den 14 Oct. 1793 werden de goederen van het Roomsch Kerkgenootschap te Breugel getaxeerd door officier en schepenen; de kerkschuur met den grond op 800 gl.; de pastorie met hof en aangelag op 600 gl. alzoo te zamen op 1400 gl. „dog daar affgetogen belasting 63 gl. 5 st., bleef de waarde 1336 gl. 15 st. 0 p."

Ter voldoening aan de Publicatie dd. 26 Juli 1804, betrekkelijk een opgave der gebouwen etc. zond het R. K. Kerkgenootschap aan 't gemeentebestuur het volgende schrijven:

„Ter gedienstige voldoeninge aan den inhoud der publicatie

van den 26 Julij 1804 noopens de gerequireerde opgave der gebouwen aen het kerckgenoodschap toebehoorende en de lasten daerop staende hebben wij de eer van UE. op te geven:
a) dat dit kerckgenoodschap bezit de groote of parochiale kerck bij minnelijck verdrag met het hervormd kerckgenoodschap ten jaeren 1798 verkregen, benevens een kerckeschuer en woonhuijsinge bewoont door den heer pastoor, alle bijde de laeste uijt de afzonderlijcke beurse der R. C. ingesetene aengeleijd en opgebouwt, alhier, zijnde alle reeele lasten daerop staende jaerlijcks de somme van 3-17-2 als mede dat de twee voor schreve laeste gebouwen zijn aengeslaegen in de collotrale successie en laestelijck daervan in den jaere 1793 betaelt de somme van 69-16-12.
b) dat dit kerckgenoodschap geen afzonderlijcke aerme goederen ofte fondsen bezit, naedien voormaels in de Meijerije de R. C. genoodschappen geen afzonderlijcke aerme goederen vermogten te bezitten. En hiermede den voors last vertrouwende voldaen te hebben, hebben wij de eer met achtinge en eerbied te zijn UE dienaren. *Was geteekend* W. Smarius pastoor, Petrus van der Velden, Henricus Aerts Kerckmeesters.

Den 27sten Febr. 1807 is de afbraak van de kerkschuur ten overstaan van Schout en schepen publiek verkocht. Na aftrek van de slagen brachten de 108 koopen op 500 gl. 8 st. In 1806 was men begonnen met het gebouw te sloopen.

Den 13 September 1809 zond de pastoor het volgende schrijven aan den Vicaris.

Reverendissimo Domino
Dno A. van Alphen Vicario
Generali et Apostolico Diocœsis
Buscoducensis et Pastori
dignissimo in
Scheijndel.

Hoogwaardigste Heer.

Den 13 September 1809 Petrus van der Velden en Henricus Aerts mijne kerckmeesters, bij mij zijnde om mijn tractament wat te vermeerderen, eensdeels om dat den offer op de sondaegen en heijlige daegen nu ophoud, dier altoos plaets had, als de mis voor de gemeijnte geschiede, welcke mis voor de

gemeijnte' ick nogthans alstoos hebbe gecontinueerd, en hoope die te volbrengen en te continueere, so lang als ick pastoor sal wesen: ten anderen omdat de 25 guldens dier van de kerck worden gegeven voor misbrood, miswijn en het wasschen voor de kerck nu in dese duere tijden zeker te weinig zijn, so hebben de bovengemelde kerckmeesters besloten aen den pastoor van Breugel jaarlijcks 25 guldens in tractament te vermeerderen en die voor den eersten keer te betaelen in September van het aenstaende jaar 1810, gelijck ick oock hebbe toegestemt met hun, so wanneer U Hoogwaerdigste Heer dit ons besluijt soude goedkeuren, waermede naer een hertelijck compliment en in verwagting van U Hoogw. consent verblijve ick met mijne bovengemelde kerckmeesters met alle eerbied en respect

Hoogwaerdigste Heer

Uw Hoogw ootmoedigsten
en onderdaenigsten dienaer
W. Smarius pastoor [1])
tot Breugel
den 13 September 1809."

Onder den brief schreef de Vicaris:

„Daer de waerheijd der geallegeerde redenen mij bewust is, en voor gemelde toelaege in alles billijk is en regtvaerdig te meer om de ongehoorde belastingen en duurte van alle levensmiddelen, kan ik niet afweren voorgem. toelaeg en schikking in mijne qualeteijt goet te keuren en te bekragtigen. Actum in Schijndel den 30 September 1809.

A. van Aphen Vicar. gen. Apost.
van 't Bisdom van 's Bosch."

Bij testament van 8 Febr. 1658 stichtte de onderpastoor van 't Groot Begijnhof te Leuven Wilhelmus Sanders uit Breugel een beurs van 125 gl. voor een student der philosofie en Theologie.

---

[1]) Wilhelmus Smarius, kap. te Udenhout en Berkel, werd 9 Jan. 1793 door de Edelmogenden als pastoor van Breugel toegelaten, ter vervanging van Godefr. Schuurmans, die vrijwillig afstand had gedaan.

Wij onderget. Thomas van Rooy, oud cirka 76 Jaaren, Thomas Sanders oud cirka 72 Jaaren, Dirk Sanders oud cirka 72 Jaaren en Peter van de Ven oud cirka 75 Jaaren, allen woonende alhier te Breugel. Verklaaren ter Instantie en Requisitie van Magareta en Johanna Waltherus van de Krieken, woonende in Braband, dat aan hun zeer wel bekend en bewust is dat Johannes Cornelis Sanders gewoond en overleeden alhier is geweest een Eygen Vleeschelyke neev van eenen zekeren Willem Sanders Fondateur van zeekere beurse gewoond hebbende alhier en dat den selven Willem Sanders een Eygen Vleesselyken Oom is geweest van den voors. Johannes Cornelis Sanders, dewelke alhier in huwelyk heeft verwekt eene Dogter met Name Johanna dewelke in huwelijk heeft Waltherus van de Krieken en dat vervolgens uit dat huwelijk onder andere deze kinderen zijn verwekt met naame Margarita en Johanna en uit dien hoofde niet alleen aan de onderget. maar aan alle de oude Lieden alhier bekend is, dat Margarita en Johanna van de Krieken bloedverwanten zijn van den gem. fondateur Willem Sanders belovende wij ondergeteekenden ten allen tijde des gerequireerd het hier voor gedeponeerde met heilige Eede te zullen bevestigen. Aldus gegeven en by ons Eygenhandig ondertekend op heeden binnen Breugel den 15 Maart 1796.

Volgen de handteekeningen.

Een woord van dank aan den ZeerEerw. Heer H. W. Roes, pastoor te Deurne, die mij de stukken, waarvan ik mij bij 't schrijven van dit artikel bediende, met zijn gewone bereidwilligheid ter inzage afstond.

---

# Stichting van een altaar, gewijd aan de H. Maagden Dympna en Barbara, in de parochiekerk van Tilburg

## 9 December 1439

door

L. KRUIJFF.

Van bovengenoemd altaar is slechts bekend, wat Schutjes vermeldt in zijn „Kerkelijke Geschiedenis van het Bisdom 's-Hertogenbosch", deel V. pag. 708 „Altare Barbarae et Dymphae cum onere sex missarum valet quatuordecim modios silig." In het kerkarchief berusten vermoedelijk daaromtrent geen verdere gegevens, zoodat de mededeeling der stichtingsacte wel van belang is. Eene zeer moeilijk leesbare copie hiervan is kort vóór het jaar 1450 vervaardigd door Johannes de Dumo, van Breda, keizerlijk notaris binnen het diocees Luik, resideerende te Merxplas en niet onwaarschijnlijk kloosterling der Witheerenabdij van Tongerloo [1]). In deze laatste bijzonderheid zal dan de reden van vervaardiging dezer copie gelegen zijn, daar Tongerloo het personaatsrecht van Tilburg bevat. De acte houdt het volgende in:

Een zekere Daniel de Scepper en zijne vrouw Elizabeth Wischaerts hadden hun vermogen aan de tafel van den H. Geest te Tilburg vermaakt onder voorwaarde, dat de H.

[1]) Het protocol van genoemden notaris is blijkens aanteekening op het schutblad, waarschijnlijk in de abdij van Tongerloo bewaard gebleven, waaruit zijn archivaris, Adrianus Heylen, bij opheffing der abdij in 1796 het waarschijnlijk medegenomen heeft. Hoe het daarna door het Algemeen Rijksarchief te 's-Gravenhage verkregen is, van welk het Noordbrabantsch archiefdepot het in 1880 heeft overgenomen, is onbekend.

Geestmeesters met de kerkmeesters een altaar in de parochiekerk zouden oprichten. Deze hadden hieraan gevolg gegeven en het altaar aan de H. Maagden Dympna en Barbara toegewijd. Deze stichting, waarbij bepaald werd, dat de rector een priester van Tongerloo zou zijn of althans binnen het jaar na zijne benoeming zich tot priester zou doen wijden, dat hij geen jaar afwezig zou mogen zijn, wekelijks drie missen lezen, het laatste op verbeurte van 2 lopens rogge aan de armen en dat hij overigens op Zon- en Feestdagen den persoon der kerk bij gezongen vespers, metten en hoogmis zou bijstaan, wordt door den bisschop goedgekeurd, welke tevens verlof geeft het altaar na oprichting te consacreeren.

Johannes de Heynsbergh, episcopus leodiensis et comes lossensis, universis et singulis presentes litteras visuris et audituris salutem in Domino ac subscriptorum agnoscere veritatem. Cum sicut accepimus Daniel dictus de Scepper filius naturalis quondam Johannis Danielis necnon Elizabeth filia etiam naturalis quondam Gherardi Wischaerts incole et inhabitatores ville seu parochie de Tilborch legittime conjuges in ipsorum quam simul condiderunt testamento seu extrema voluntate morte ipsorum confirmato ac confirmata post nonnulla particularia legata piis locis aliis facta voluerunt, ordinaverunt atque desideraverunt quod si ipsorum conjugum proles naturalis et legittime omnes et singule absque eo, quod ipsarum aliqua ex suo corpore prolem legittimam post se relictam suscitaret, decederent, ac viam universe carnis ingrederentur, ex hoc casu et eventu residuum bonorum suorum omnium tam mobilium quam immobilium ad mensam sancti spiritus ville de Tilborch ac ipsius mamburnos nomine pauperum perveniret ac devolveret. Hoc adjecto quod dicti mamburni sancti Spiritus unacum mamburnis fabrice parochialis ecclesie prefate ville de Tilborch associatis sibi quatuor probis viris infra eandem ecclesiam de et ex huiusmodi bonis unum altare in honorem [1]) cuiuscumque sancti seu quorumque sanctorum, dotarent erigerent atque fundarent seu dotari, erigi atque fundari procurarent, prout haec et alia in testamento seu extrema voluntate huiusmodi latius continentur et

[1]) Het handschrift heeft: *in honore*.

vidimus contineri. Et insuper prout accepimus antefati testatores ipsorum quod proles absque eo quam aliqua ex eis legittimam sobolem ex se reliquit superstitem decesserunt viamque universe carnis ingressi fuerunt. Et ob hoc antefati mamburni sancti Spiritus et mamburni fabrice antefate parochialis ecclesie unacum sibi assumptis quatuor idoneis viris cupientes prescriptorum testatorum extremam voluntatem ad effectum perducere in sepedicta ecclesia altare unum sub honore beatarum Dympne et Barbare virginum assignatis per eosdem mamburnos quatuordecim modiis siliginis mensure opidi de Buscoducis supra bona ipsorum testatorum dicta die Hoeve aen die Horenvoert et alia eis adiacentia et conexa ad opus altaris prescripti et ipsius pro tempore rectoris prout in litteris desuper confectis continetur, erigere atque fundare, erigi atque fundari facere desiderant, et volunt per modum et formam subscriptam. Videlicet quod post erectionem et fundationem huiusmodi altaris antefati mamburni mense sancti Spiritus ac mamburni fabrice antefate ecclesie unacum quatuor sibi assumptis viris seu ipsorum maior pars pro prima vice rectorem in antefato altari erigendo et fundando post ipsius fundationem illi ad quem de jure vel consuetudine instituto et admisso spectat et pertinet presentabunt post cuius cessum vel decessum ius patronatus seu presentandi rectorem in huiusmodi erigendo altari in perpetuum spectabit et pertinebit ac spectare et pertinere debebit ad religiosum virum abbatem Tonghlerensem ordinis premonstratensis patronum seu collatorem dicte parochialis ecclesie et in eadem existente beneficiorum. Item ordinarunt et desiderarunt antefati fundatores quod rector in sepedicto altari instituendus et admittendus tempore adepte possessionis sit presbyter seu saltem infra annum a die huiusmodi adepte possessionis eiusdem sese statutis temporibus sub pena amissionis eiusdem faciat in presbytrum promoveri. Item quod rector prelibati altaris qui pro tempore erit, personaliter in eodem resideat eidem deserviendo. Etiamsi per annum absens fuerit ab eodem absque tamen legittimo impedimento ipso facto absque sententia sit huiusmodi altari privatus. Item rector in dicto altari instituendus singulis septimanis tres missas in eodem celebret videlicet feriis secunda, quarta et in Sabato iuxta tenorem et continentia ipsius testamenti. Etiamsi in aliqua dictarum missarum defectus secundus fuerit pro qualibet vice qua deficiet idem rector perdat duos lopinos siliginis mensure dicti opidi, qui per mamburnos dicte mense sancti Spiritus inter

pauperes erogari et distribui debeant. Et insuper quod rector in sepedicto altari instituendus singulis diebus dominicis et festivis in decantatione vesperarum, matutinarum et missarum summarum rectori seu locum tenenti antefate parochialis ecclesie sine intermissione sacramentalibus ministrandis necessitatis tempore assistat. Unde supplicato nobis pro parte antefatorum mamburnorum mense sancti Spiritus et fabrice dicte parochialis ecclesie necnon quatuor hominum ipsis adiunctorum quatenus ad maiorem roboris firmitatem ac stabilitatem premissorum in dotatione, erectione et fundatione antefati altaris ac beneficii nostros consensum pariter et assensum ac auctoritatem prestare atque impertiri vellemus et dignaremur reservato pro prima vice ut prefertur iure presentandi rectorem ad huiusmodi altare praescriptis mamburnis et quatuor hominibus secum assumptis secundum modum et formam preexpressos. Nos igitur attendentes huiusmodi supplicationes fore et esse iuri et rationi consonantes huiusmodi altaris dotationi, erectioni atque fundationi secundum omnem modum et formam preexpressos nostros consensum et auctoritatem tenorem potestatem impartimur. Huiusmodi quod altare modo et forma prescriptis in titulum beneficii erigimus dantes et concedentes potestatem et licentiam nostro suspiratione? huiusmodi altare, dum constructum ac per dictos fundatores requisitum fuerit tempore ad hoc apto consecrandum. Salvo tamen semper iure pariochialis ecclesie cui in hoc nequaquam derogare volumus. In cuius rei testimonium sigillum nostrum ad causas presentibus litteris duximus appendendum. Datum anno a natavitate domini millesimo quadringentesimo tricesimo nono mensis Decembris die nona.

---

# De naasting, in-dienst-name, restauratie en afbraak der St. Lambertuskerk te Helmond

door

A. M. FRENKEN, pr.

## I. De naasting der kerk.

De naasting der R. K. kerkgebouwen, welke in 1648 door de Hervormden waren in bezit genomen, heeft, zooals men weet, heel wat stof, bijzonderlijk in de steden en dorpen der Meierij, opgejaagd.

Na de inname van Den Bosch door de Franschen, 10 Oct. 1794, had zich daar onmiddellijk een Comité de Surveillance gevormd, dat het bestuur der Meierij op zich nam, den godsdienst vrij verklaarde en de recognitie-gelden afschafte. Toen reeds werd op sommige plaatsen der Meierij het vraagstuk der kerknaasting door de katholieke bevolking aan de orde gesteld. De geschiedschrijver J. C. A. Hezenmans verzekert ons ten minste [1]), dat reeds in 1794 de Roomsch-Katholieken hier en daar de kerken, die (omdat er geen of bijna geen Hervormden woonden) buiten gebruik en gesloten stonden, weder in bezit namen. En in een familie-journaal, afkomstig uit Oirschot, lezen wij:

„Anno 1795 den 14 May, zijnde Onse Heer Hemelvaart, heeft men den eersten keer geluyt voor de Missen aan te kondigen te Oirschot."

Blijkbaar deden de Katholieken daar alvast hunne rechten gelden op hun ouden klokken-toren. In het aangrenzende

[1]) *'s-Hertogenbosch van 1629 tot 1798*, blz. 520, 521.

Best ging men nog een stap verder; hetzelfde journaal vervolgt immers:

„Anno 1795 den 16 May, zijnde een Zaterdag, heeft men tot Best in de toorn of groot kerk de eerste Mis wederom gedaan zedert die kerk door de Gereformeerden was bezeeten geweest." [1])

Deze en waarschijnlijk meer dergelijke voorbeelden lokten natuurlijk Protestantsch verzet uit en al spoedig trokken de Hoogmogende Heeren der Staten-Generaal de zaak zich aan, t. w. in hunne beruchte Publicatie van 8 Juni 1795. De groote verontwaardiging, die deze Publicatie verwekt heeft onder de bevolking der Generaliteitslanden, vond haar oorzaak wel hoofdzakelijk in de lakonieke verklaring der Hoogmogenden, dat de Generaliteitslanden „van nu af aan weder in onzen boezem zijn teruggekeerd", maar toch zeer zeker voor een niet gering gedeelte ook in hunne verklaring betreffende de kerkgebouwen, dat zij, de Hoogmogenden, „aan alle ingezetenen van gemelde Landen, van welke gezindheid dezelve dan ook mogen wezen.... volkomen overlaaten de vrije exercitie een ieder van zijnen godsdienst in zoodanige gebouwen als daartoe voor het oorlog verstrekt hebben of zoodanige anderen als iedere kerkgemeente zal goedvinden op eigen kosten te doen vervaardigen," — dat zij echter niet kunnen gedoogen, „dat de eene gezindheid de andere onderdrukke of blijve occupeeren kerken, welke door dezelve voor dezen oorlog niet zijn bezeten geweest."

---

[1]) De afkondiging der rechten van den mensch en derzelver erkenning door de Staten-Generaal in eene Publicatie, welke 11 Maart 1795 te Helmond met klokkenspel werd afgelezen en aangeplakt, deed de Katholieken op sommige plaatsen tot kwaadwilligheid overslaan opzichtens de door de Gereformeerden gebruikte kerken. Of zulks ook te Helmond het geval was? In zijne *Reize door de Majorij van 's-Hertogenbosch in den jaare 1798* schrijft Ds. St. Hanewinkel op blz. 58: „In den jaare 1795 hebben de Roomschen van dit stadjen en van andere dorpen er al den huisraad, dat is boeken, kussens enz. der Hervormden in vernield." Wij vonden hiervan echter geen enkele bevestiging. Wilde de schrijver misschien het werk der Fransche soldaten in 1794 (zie *Bossche Bijdragen* V 248, 249) schuiven op de kap der Katholieken in 1795?

De verbolgenheid des volks over de Publicatie van 8 Juni liep zoo hoog, dat men in 's-Hertogenbosch, Eindhoven en Helmond weigerde haar af te kondigen. Bataafsch Brabant (volgens de Hoogmogenden nog altijd *Staats*-Brabant) werd een tooneel van wanorde en regeeringloosheid. Zeker zullen de Roomschen op die enkele plaatsen, waar zij hun oude kerk nog pas in bezit genomen hadden, zich bij die omstandigheden niet bereid getoond hebben, deze weder meteen aan de Hervormden af te staan, doch haar in bezit gehouden hebben, al konden de Hoogmogenden volgens hunne verklaring zulks dan niet gedoogen.

Zooals men weet, werd gelukkig niet lang daarna een Plan van Tusschenbestuur aangenomen; de oude Provisioneele Representanten van het Volk van Bataafsch Brabant traden 24 Aug. 1795 te Tilburg af en de nieuwe werden geïnstalleerd. Al spoedig schonk dit nieuwe college zijne aandacht aan het vraagstuk der kerknaasting.

In eene Proclamatie, gegeven te Tilburg 1 Oct. 1795, maakten de Representanten bekend, dat de Protestanten de kerken, welke zij niet in gebruik hadden, niet moesten beschouwen als hun eigendom, maar deze voorloopig, tot er nader over beschikt was, aan de Roomschen in gebruik moesten laten. [1])

De Hervormden bleven echter volhouden, dat alle kerkgebouwen hun bijzonder eigendom waren, poogden overal de katholieken er uit te weren, ja beletten hun de klokken te luiden. [2])

---

[1]) J. C. A. Hezenmans, t. a. p. Volgens een geschrift uit dien tijd, door den Helmondschen kroniekschrijver Michael van Nieuwstad, van beroep metselaar, samengesteld, werd de Proclamatie 16 Oct. te Helmond gepubliceerd en werd daarin verklaard, dat alle godsdiensten voor de wet gelijk waren, dat de Dominante Godsdienst als zoodanig had opgehouden te bestaan en dat een Gereformeerde met betrekking tot het bekleeden van ambten slechts gelijk stond met een Roomsche; en verder, dat de Gereformeerden de publieke kerken, hetzij geheel of gedeeltelijk, niet mochten gebruiken als het eigendom van hen uitsluitend, maar slechts provisioneel, totdat daaromtrent nader zou voorzien worden. Deze lezing wijkt dus af van die van Hezenmans.

[2]) J. C. A. Hezenmans, t. a. p.

Op 15 Dec. 1795 beslisten de Representanten, dat alle kerken, torens en klokken het eigendom waren der gezamenlijke ingezetenen van de respectieve gemeenten en dat zoowel de Roomschen als de Hervormden recht hadden, door het luiden der klokken hun godsdienstoefeningen aan te kondigen, mits anderen daardoor niet gehinderd werden [1]).

Een beslissing, die geen beslissing was, of liever een halve beslissing! Het eigendom, doch niet het werkelijk bezit der kerken werd er door beslist; voor plaatsen, waar enkel Roomschen woonden, bracht de genomen beslissing eene oplossing, doch niet voor plaatsen met één of meer Protestanten.

Aan de katholieken van Middelbeers (in 1796) en aan die van Nederwetten (in 1797?), in welke beide plaatsen geen enkele Protestant woonde, stond het Departementaal Bestuur dan ook toe, de oude Roomsche kerk te betrekken, aan die van Diessen niet, omdat daar twee Protestanten waren [2]).

Een algemeene en definitieve oplossing heeft men in de jaren 1795 — 97 om de onvaste toestanden en de wisselvallige politieke gebeurtenissen wel niet goed aangedurfd. Zoo bleef het vraagstuk halverwege hangen tot aan de Constitutie van 23 April 1798.

Krachtens het 6e Additioneele artikel der Constitutie van 23 April 1798 en de daarop gevolgde Publicatie van het Intermediair Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republiek dd. 12 Juli 1798 moesten de kerken en kerkelijke goederen — zooals algemeen bekend is — onder de onderscheidene kerkelijke Genootschappen naar het aantal respectievelijke lidmaten verdeeld worden, terwijl de relatieve meerderheid de voorkeur kreeg, kerken en pastorieën tegen taxaat en voorzoover zij geen particulier eigendom waren te naasten. De torens en klokken werden aan de Burgerlijke Gemeenten als eigendom toegewezen.

Zoo kregen de Katholieken in de Meierij bijna overal

---

[1]) J. C. A. Hezenmans, t. a. p.
[2]) J. C. A. Hezenmans, t. a. p.

het recht tot naasting hunner oude kerken. 't Is gemakkelijk te begrijpen, dat de uitoefening van het naastingsrecht niet overal als van een leien dakje ging en dat de Protestanten hevig reageerden. Ook te Helmond maakten de Katholieken, die reeds in 1758 hunne oude pastorie hadden teruggekregen, van den nieuwen toestand gebruik, om nu ook spoedig hunne oude en schoone, alhoewel zeer vervallen St. Lambertuskerk terug te krijgen.

Over den toestand van het kerkgebouw in dien tijd lezen wij in het boek van Ds Steph. Hanewinkel *Reize door de Majorij van 's Hertogenbosch in den jare 1798* op blz. 58: „De kerk is een groot gebouw; zij moet, vooral van binnen zeer schoon geweest zijn, doch thands is zij zeer vervallen... De tooren is niet onaartig en voorzien met een ellendig klokkenspel."

Wie weet, hoe de Roomschen krachtens de benepen, enge bepalingen en voorschriften der Plakkaten zich in hunne kerkschuren moesten behelpen, zal alleszins begrijpelijk vinden, dat de Roomschen te Helmond hunne kerkschuur uit wilden, om de zooveel ruimere en vooral fraaiere kerk, die hun eenmaal wederrechtelijk ontnomen was, wederom in bezit te nemen.

Wat de zooeven aangehaalde auteur, wiens lust het was zijne pen te doopen in anti-Roomsch venijn, verder schrijft, is dan ook der vermelding overwaard om wille der potsierlijkheid. „De Roomschen — zoo lezen wij — hebben hier een prachtige, schoone en groote kerk, [1]) voorzien met een zeer goed orgel, en evenwel willen zij den Hervormden de groote kerk, schoon veel slechter, ontnemen; denk hier, mijn vriend! [2]) dat die kerk in voorige tijden ook door eenen Bisschop is ingewijd geweest, en gij hebt het raadsel ontknoopt. Een

---

[1]) Bedoeld is de kerkschuur, die de Roomschen in 1785 hadden gevraagd te mogen verlengen met 20 Rijnlandsche voet, wijl de kerkbezoekers om de groote benauwdheid van tijd tot tijd in onmacht vielen.

[2]) De auteur beschreef zijne *Reize* in den vorm van brieven, aan een vriend gericht.

gewijde kerk mag, dit is een algemeene stelregel, niet in de magt van de Geuzen blijven."

Na een eeresaluut gebracht te hebben aan den raadsel-ontknoopenden schrijver, beginnen wij met de geschiedenis der kerknaasting. [1])

Nadat de Municipaliteit op 11 Mei 1798 besloten had, om, nu de Staatsregeling goedgekeurd was, bij rechtsgeleerden te informeeren 1° hoe men den Abt van Postel tot reparatie der groote kerk zou kunnen dwingen [2]), 2° hoe de Gemeente de stadswaag in bezit zou kunnen nemen, 3° hoe men zich zou kunnen ontlasten van de 300 gl. recognitie, die de stad nog jaarlijks aan den gewezen (!) Heer betaalde, besloot zij 18 Mei, daags vóór de groote feestelijkheden om de Staatsregeling in de stad zouden plaats hebben, ook te informeeren, 4° op welke wijze de Katholieke Gemeente ten spoedigste in possesie gesteld zou kunnen worden der groote of parochiale kerk.

Na ingewonnen advies van drie rechtsgeleerden in 's Hertogenbosch, met name van der Horst, van Moorsel en van Meeuwen, werden door de Municipaliteit reeds 26 Mei drie harer leden J. B. Swinkels [3]), M. C. Schepers en A. de Veth gecommitteerd, om het 6e der Additioneele Artikelen tot de Acte van Staatsregeling ten uitvoer te brengen.

Op de vergadering der Municipaliteit van 4 Juni werd gelezen een adres van een notabel getal ingezetenen van het Roomsche Kerkgenootschap, waarin verzocht werd, dat het kerkgebouw aan adressanten zou bezorgd worden. Waarop

---

[1]) Voor de verdere samenstelling van dit artikel dienden ons de Gemeentelijke Resolutiebocken, de Bijlagen der Stadsrekeningen, de Kerkrekeningen uit dien tijd, alle berustende in het Gemeentearchief van Helmond; verschillende losse en geheel ongeordende stukken uit datzelfde archief; uit het Archief der Parochie van St. Lambertus te Helmond diende ons het Notulenboek van de vergaderingen des Kerkeraads van af den jare 1851, waarin vóóraan eenige stukken betreffende de kerknaasting voorkomen.

[2]) Ten onrechte achtte men de Abdij van Postel als hefster der kerkelijke tienden verplicht tot het onderhoud der kerk, want sinds de suppressie der Abdij in 1795 werden de tienden door het land genoten.

[3]) Tevens een der 12 kerkmeesters van het Roomsche kerkehuis.

werd goedgevonden, het verzoek ten spoedigste te voldoen; verder werd het adres in handen gesteld der reeds benoemde commissie.

Deze commissie ontbood 16 Juni de leden van den Gereformeerden Kerkeraad Anthony Ramaer, Nicolaas Walkart, Pieter van Hogerlinden en I. H. Witzel ter raadkamer van het stadhuis en deelde hun mede, hoe de leden van het R. K. Kerkgenootschap bij rekest aan de Municipaliteit hadden te kennen gegeven, de kerk te willen naasten. De commissie stelde daarom voor, dat de Gereformeerde Gemeente gemachtigden zou benoemen, om in der minne een accoord aan te gaan. Daar echter de predikant, Albertus Scholten, niet thuis was, verzochten de vier leden van den Kerkeraad met hun antwoord te mogen wachten tot aan diens thuiskomst, hetgeen werd goedgevonden.

Op 21 Juni verschenen A. Ramaer, N. Walkart, I. H. Witzel en de predikant Scholten wederom ter raadkamer voor de commissie uit de Municipaliteit. De predikant deed het woord en zeide, niet ongenegen te zijn, in het vriendelijke eene schikking aan te gaan, doch vooreerst nog in geen onderhandeling te kunnen treden, daar de predikanten der Classis van Peel- en Kempenland zich hadden geaddresseerd aan het Intermediair Wetgevend Lichaam, om nadere verklaring te bekomen van het 6e der Additioneele Artikelen tot de Staatsregeling; hij verzocht verder, dat hangende de deliberatiën niets ten opzichte der kerk zou besloten worden. De commissie, die zich met dit antwoord niet tevreden stelde, vroeg daarop, of de Gereformeerde Gemeente alvast gemachtigden wilde committeeren, daar zij Scholten en de andere leden van den Kerkeraad nimmer als gemachtigden meende te kunnen beschouwen, wat den predikant grootelijks verwonderde. Op aandringen der commissie zei men ten laatste na „allerlei dilayeerende uitvlugten" toe, de Gereformeerde Gemeente bijeen te zullen roepen tot het committeeren van gemachtigden en dat dezen over een week hun besluit zouden mededeelen.

Twee dagen later werden door het Roomsche Kerkgenootschap als zijne gevolmachtigden aangesteld de burgers Hendricus van Hoeck, Godefridus van der Loo en Peter van Brussel, [1]) gelijk blijkt uit navolgende acte.

Wij ondergetekende Burgeren en Ingezetenen der gemeente van Helmont, behoorende tot het Roomsch Kerkgenootschap alhier,

als bij adres op den 4e dezer bereids aan de municipaliteit alhier als het grootst aantal van leden der onderscheide kerkgenootschappen binnen deeze gemeente en alzoo de relatieve meerderheid van zielen uitmakende, ons begeerte hebben te kennen gegeven om ingevolge den 6e der additioneele Articulen tot de Acte van Staatsregeling voor het Bataafsche Volk de groote of Parochiale Kerk alhier te benaasten en dezelve ten spoedigste te occuperen om vervolgens ten allen tijden te doen blijven onder de bezitting, beheering en het speciaal onderhoud van voorzeide Roomsche kerkgenootschap, verklaaren dien ten gevolge uit ons midden te committeren en volmagtigen, zooals wij committeren en volmagtigen bij deezen, de Burgers Hendrikus van Hoek, Godefridus van der Loo en Peter van Brussel, speciaal omme op fundament van gemelde 6e der additioneele Articulen met de leden der verdere onderscheide kerkgenootschappen, ofwel bepaaldelijk met de leden van het gereformeerd kerkgenootschap alhier of met gemagtigden uit dezelven over voorschreven Naasting van de groote of Parochiale Kerk binnen deeze gemeente zoo mogelijk een vergelijk aan te gaan, zoo met betrekking tot de overneming van gemelde kerk zelve, als wegens de daarvoor te doene matige uitkering, hetzij na de gedaane begrooting der waarde van gemelde gebouw of volgens de onderling daarvoor te bepaalen somme, en zulx eens of bij termijnen aan de andere kerkgemeenten naar evenredigheid van derzelver leden, daartoe in onse naam de noodige Actens Verbaalen en andere Instrumenten te

---

[1]) Hendricus van Hoeck was kerkmeester zoowel van het Roomsche kerkehuis als van de St. Lambertuskerk; hij was op 1 Oct. 1797 als kerkmeester der St. Lambertuskerk door de Municipaliteit aangesteld in plaats van den Gereformeerde Willem Anthony Ramaer, die 30 Sept. 1797 was afgetreden. Van Hoeck's kerkrekening loopt van 1 Oct. 1797 tot 6 Jan. 1800, den dag, waarop de kerk aan de Roomschen overging. Peter van Brussel was de eerste R. K. drossaard der stad na 1648.

formeren, tekenen en passeren en verders nopens het gunt voormeld alles anders en meerder te verrigten, wat zal worden vereischt en wij zelve present zijnde zouden kunnen doen al waar 't, dat er een nadere of ampeler last vereischt wierd, die wij houden voor hier geinsereert en beloovende te zullen approbeeren alle hetgeen door gemelde onse gevolmagtigden uit deezer zal worden verrigt.

Actum binnen Helmont deezen drie en twintigste Junij 1700 agt en negentigh.

Volgden de handteekeningen van een zeer groot aantal Roomsche burgers. [1])

Ook het Gereformeerd Kerkgenootschap was blijkbaar spoedig met de aanstelling zijner gevolmachtigden klaar gekomen. Want 28 Juni compareerden ter raadkamer weder voor de commissie uit de Municipaliteit de predikant Alb. Scholten, Anthony Ramaer en Pieter van Hogerlinden, zich noemende Gecommitteerden van het Gereformeerd Kerkgenootschap. Zij verklaarden, dat zij vooralsnog in geen onderhandeling konden treden, vooraleer door het aanstaande Wetgevend Lichaam opheldering gedaan zou zijn over de te geschieden uitkeering aan het Gereformeerd Kerkgenootschap, zoodat de vergadering onverrichterzake uiteenging.

De commissie uit de Municipaliteit bleef echter diligent. Om de waarde der kerk te doen schatten, ontbood zij drie deskundigen: Jan van Wanroij, mr. metselaar, Jan de Waal, mr. molenmaker en timmerman, beiden wonende in 's-Bosch, en A. Borrenbergen, mr. metselaar en landmeter te Riethoven. De waarde der kerk werd door hen 6 Juli begroot op 5875 gl. [2])

Vervolgens noodigde de commissie beide Kerkgenootschappen uit, om 16 Juli des voormiddags 11 uur ter raadkamer gevolmachtigden te zenden, ten einde met elkander ten overstaan

---

[1]) *Resolutieboek* (Raadsvergadering van 21. Sept. 1798).

[2]) 1 Sept. '98 ordonneerde de Raad, dat de burgemeesters voor het opnemen, taxeeren en uitmaken (= uitteekenen) van het kerkgebouw aan de drie deskundigen 64 gl. 7 st. 8 penningen zouden betalen. Een der deskundigen, nl. Jan de Waal, was een Gereformeerde.

der Municipaliteit of hare commissarissen in onderhandeling te treden.

De raadsvergadering dien 16en Juli was meer dan gewoon belangrijk. Vooreerst werd de nieuwe Raad, die vier dagen te voren door het Intermediair Administratief Bestuur van 't voormalig Gewest van Bataafsch Brabant benoemd was, door den drossaard P. van Brussel dien dag geïnstalleerd. Maar ook zou het vraagstuk der kerknaasting op het tapijt gebracht worden.

De twee commissieleden M. C. Scheepers en A. de Veth (de niet als raadslid herbenoemde J. B. Swinkels was niet aanwezig) [1]) brachten een nauwkeurig rapport uit van de besprekingen, welke met de leden van den Gereformeerden Kerkeraad en met de afgevaardigden der Gereformeerde Gemeente tot dan toe gevoerd waren.

De hoop, dat de Roomsche en Gereformeerde gevolmachtigden op uitnoodiging der commissie van de Municipaliteit op deze zelfde vergadering in mondelinge onderhandeling zouden treden, bleek echter ijdel. De gevolmachtigden van het Roomsche Kerkgenootschap waren, behalve Godefridus van der Loo, op den bepaalden tijd aanwezig, doch van wege het Gereformeerd Kerkgenootschap verscheen niemand. De drie gecommitteerden van het Gereformeerd Kerkgenootschap zonden evenwel aan de gecommitteerden van het Roomsche Kerkgenootschap, vergaderd op het stadhuis, eene missive van den volgenden inhoud. [2])

Zij beginnen met hunne verwondering uit te drukken over de taxatie der kerk, als geschied zijnde zonder hunne kennis en concurrentie. Zij beschouwen die taxatie daarom dan ook als „van nul en geender waarde" maar willen met voorbijzien van alles, wat dienaangaande gebeurd is, het liefst in vriendelijke onderhandeling treden, waarom zij dan ook volgende drieledige presentatie voordragen:

---

[1]) In zijne plaats werd 19 Juli d.a.v. Ant. van der Velden als lid der commissie van de Municipaliteit benoemd.

[2]) *Resolutieboek* (Raadsvergadering van 20 Oct. 1798).

1° De Gereformeerde Gemeente van Helmond doet afstand van de groote kerk met al derzelver inkomsten, renten, huizen, landerijen enz. (voor zoover als die door het Land ten beheere der kerk werden gelaten) aan het Roomsch Kerkgenootschap, mits dit ook alle uitgaande renten en pachten, alsook de nadeelige sloten der rekeningen betale. De Gereformeerden reserveeren predikstoel, orgel, banken, kroonen en kettingen en alle verdere losse meubelen.

Daarentegen doet het Roomsche Kerkgenootschap ten behoeve der Gereformeerden afstand van het Roomsche kerkehuis met het terrein en de boomen, aan het kerkehuis toebehoorende, los en vrij van alle schulden.

„Kunnende door het Roomsch Kerkgenootschap daaruit werden gehaald predikstoel, autaren, orgel en verder alle banken, stoelen en losse meubelen; den voet of oxaal, daar den orgel op staat, blijft aan de Gereformeerden in de kerk, alzoo zij een veel beter in de groote kerk zullen vinden."

„Kunnende alsdan ieder met hunne kerk handelen, bouwen en herbouwen als met wettig eijgen goed. De Gereformeerden zullen hunne lijken, die in de kerk begraven zijn, niet mogen reclameeren om die elders te begraven. De Roomschen sullen dezelve ook niet mogen doen opgraven of verplaatsen, doch het staat aan de Roomsche Gemeente vrij, om met de eijgenaars van begraafplaatsen of kelders te convenieeren of doen zooals zij zullen te raade vinden."

2° Zoo dit aanbod niet zou worden ingewilligd, presenteeren de Gereformeerden de kerk aan het Roomsche Kerkgenootschap, mits de Gereformeerden voor zich ter uitoefening van hunnen godsdienst het koor der kerk kunnen behouden, terwijl alsdan de geheele orgelzolder zal blijven aan de Roomsche Gemeente, mits deze de kerk met een behoorlijken muur afscheide van het koor.

3° En zoo dit voorstel niet zou worden ingewilligd, doen de Gereformeerden afstand van hunne kerk met ap- en dependentie aan het Roomsch Kerkgenootschap, mits door de de Roomsche Gemeente aan de Gereformeerden „een con-

venable somme" zou worden uitgekeerd, om een nieuw kerkje te kunnen aanbouwen.

Uit aanteekeningen, die Henricus van Hoeck, een der leden van de Roomsche commissie, over de kerknaasting heeft nagelaten [1]), blijkt ons, dat hij van 10 Aug. 1798 tot 6 Oct 1799 in briefwisseling stond met den Helmondschen advocaat Petrus Verhoysen, die als Representant in het Vertegenwoordigend Lichaam veeltijds in Den Haag verbleef. Deze was de vraagbaak der Roomsche commisie en wij veronderstellen dan ook, dat tengevolge van zijn advies de burgers M. C. Schepers en A. de Veth ter raadsvergadering van 13 Sept. een concept-plan wegens het kerkgebouw overlegden, opdat dit plan door het stedelijk Bestuur geformeerd zou worden. De vergadering besloot hierop, eerst het aantal zielen der onderscheiden Kerkgenootschappen te tellen, om zoodoende de relatieve meerderheid op te maken. Door 5 commissiën, elk van 2 leden, zou de telling 's anderendaags plaats hebben; iedere commisie zou één der 5 wijken voor zich nemen.

Zóó geschiedde; er werden geteld en bevonden 2415 zielen: 59 Gereformeerden, 1 Lutheraan en 2355 Roomschen.

Eene week nadien, 21 Sept. werd ter vergadering van de Municipaliteit overgelegd de door ons reeds medegedeelde acte dd. 23 Juni, waarbij de Roomschen hunne gecomitteerden hadden gemachtigd, met de Gereformeerden of hunne gecommitteerden in zake kerknaasting een vergelijk aan te gaan.

Op deze zelfde vergadering werd nu ook het concept-plan door de Municipaliteit geformeerd. Ziehier den inhoud der voornaamste artikelen. [2])

Art. 1. Het kerkgebouw is door drie neutrale deskundige leden van onderscheiden Kerkgenootschappen getaxeerd op f. 5875.—.

Art. 5-9. De Roomschgezinden, bestaande uit 2355 zielen, uitmakende de relatieve meerderheid, hebben het recht van voor-

[1]) In het bezit van den heer Frans van Hoeck te Helmond.
[2]) Ongeordend stuk in het Gemeente-Archief.

keur tot naasting; het Hervormd Kerkgenootschap, tellende 59 zielen, competeert derhalve 35 gl. 8 st. en den Lutersche 12 st.

Art. 10. Deze uitkeering zal geschieden ineens of in twee termijnen,

Art. 12. Ten opzichte van stoelen, banken, orgel en verdere meubelen, geen bijzonder eigendom zijnde, wordt voorgesteld, eene overeenkomst te treffen of wel deze publiek te verkoopen en dan de penningen naar evenredigheid van het zielental te verdeelen.

Art. 13. Grafkelders en andere begraafplaatsen, wier eigendom kan bewezen worden, blijven als wettig eigendom voortduren.

Art. 15. Het kerkhof blijft voor alle ingezetenen ten gebruike, totdat een andere publieke begraafplaats mocht worden aangewezen.

Binnen drie weken moesten de Kerkgenootschappen laten weten, of zij het voorgestelde plan goedkeurden.

Op Woensdag 3 October 1798, legden de gecommitteerden van het Roomsche Kerkgenootschap aan de leden der Municipaliteit volgende missive over. [1])

Gelijkheid, Vrijheid, Broederschap.

De Gecommiteerdens uit het Roomsche Kerkgenootschap aan de leden der Municipaliteit Helmond.

Medeburgers.

Uliedens plan van het plaatselijk kerkgebouw op den 22e der maand September 1798 noodigt ons uit, binnen den teidt van 3 eerstkomende weken zig te expliceeren over voornoemde kerkgebouw tot de al of niet goedkeuring in deeze articulen vervat.

Op grond tot de zesde der Additioneele Articulen, behoorende tot de Acte van Staatsregeling, en de daarop gevolgde Publicatie van 't Intermediaire Uitvoerend Bewind der Bataafsche Republicq de dato 12e July 1798 l.l. voorgeschreven,

[1]) *Resolutieboek* (Raadsvergadering van 3 Oct. 1798).

kunnen wij niet afzijn, op grond van voorzijde Articulen daarin voormeld en uit de aangenomen Staatsregeling, onze denkwijze aan UL. kenbaar te maaken tot het naasten van het kerkgebouw alhier, ten eijnde op die gronden het voornoemde kerkgebouw ons mag ter hand gesteld worden.

Dan willen wij, met voorbijzien van Articul 12 in dat Plan voormeld, aan het Gereformeerd Kerkgenootschap orgel, predikstoel, banken, boekken, die tot de geleiken eigendommen behoorende, indien zij het met den Luterschen konnen schikken en overeenkomen, gratis overlaten.

En te meer om de goede verstandhoudinge en haarmonie tusschen de beide Genootschappen op een duurzamen voed te doen voortduuren en allen geest van onmin uit den weg te ruimen en aan het afstaande Kerkgenootschap *ineens* in plaats van bij termijnen, volgens Articul 10 in dit plan voorgelegt en volgens bij de Staatsregeling bepaald, de facto te voldoen.

Wij konnen niet afzijn van onze aanmerkinge te maken op de som van 36 gulden, welke wij zouden moeten uitkeeren [1]), alzoo dit niet is berekend in het voorgestelde Plan en hebben dus de uitgave in 't plan berekend

| | |
|---|---|
| en bevonden . . . . . | f 301 : 7 : 8. |
| Alsmede de inkomsten . . . . . | f 123 : 17 : 9 |
| | f 177 : 10 : 0. |

En bevonden f 177 : 10 : 0 meerder uitgave als ontvangst. [2])

Dit gerekend tegen den penning 25 maakt een kapitaal van f 4437 : 10 : 0; dit afgetrokken van de som, waarop de

| | |
|---|---|
| kerk getaxeerd is (t. w.). . . . . | f 5875 : 0 : 0 |
| dus blijft [3]) . . . . . | f 1438 : 10 : 0. |
| De zielen in getal 2415; dus ieder bijna . . | f 0 : 12 : 0. |

---

[1]) t. w. 35 gl. 8 st. aan de Gereformeerden plus 12 st. aan den Luthersche = 36 gl.

[2]) De gecommitteerden geven deze berekening, welke in het concept-plan was achterwege gelaten, slechts ter opheldering. Volgens de aanteekeningen van Henricus van Hoeck, die ons doen vermoeden, dat bovenstaande missive door hem werd opgesteld, werden de uitgaven aldus berekend:

De *uitgaven* van lasten, intressen etc. en reparatiën, tien jaren door elkaar gerekend, bedragen jaarlijks . . . . . 224—17—6
De lasten, cijnsen en intressen jaarlijks . . . . . 76—10—2
301— 7—8
En de *inkomsten* der huishuren, pachten en intressen jaarlijks 123—17—9.

[3]) Als de wezenlijke waarde der kerk, gelijk H. v. Hoeck in zijne aanteekeningen schrijft.

Vervolgens aan de Gereformeerden, 59 in getal, competeert . . . . . f 35: 8:0
en den Lutherschen competeert . . . f 0:12:0
en hebben dus de Rekening accoort bevonden.

Waarmede wij bij het voorschreeve Plan en aangenomen Staatsregeling refereeren en gedraagen.

Met verzoek om aan het Gereformeerd Kerkgenootschap van dit een en ander de noodige kennisse te geven, hoe zig in deeze te gedragen, verblijve naar alle heilwensching en eerbied. 't Welk doende

P. van Brussel.
H. van Hoeck.
Helmond, den 3den October 1798, G. van de Loo.

De inhoud dezer missive werd aan het Gereformeerd Kerkgenootschap tot naricht door de Muncipaliteit ter hand gesteld.

Hierop dienden de predikant Alb. Scholten, A. Ramaer en P. van Hogerlinden als gecommitteerden van het Gereformeerd Kerkgenootschap eveneens eene missive in, welke op de vergadering der Municipaliteit van 12 October ter tafel kwam. [1])

Gelijkheid, Vrijheid, Broederschap.

De Gecommitteerden van het Gereformeerd Kerkgenootschap aan de leden der Municipaliteit van Helmond.

Meedeburgers!

Daar er over het verstand van den 6e der additioneele articulen, agter de acte van Staatsregeling geplaatst, reeds verscheyde addressen aan het Vertegenwoordigend Lichaam der Bataafsche Republiek zijn gedaan en daar omtrent bereids deliberatien zijn aangevangen, waarvan de uijtslag niet weijnig tot decisie deser zaak zal afdoen, vermeenen wij, ons vooralsnog niet te konnen of te mogen uytlaten op Ul. project plan, daar wij alzoo de dicisie van den Souverain zouden vooruitlopen en door Ul. plan te approbeeren tegen den

[1]) *Resolutieboek* (Raadsvergadering van 12 Oct. 1798).

wil der Staatsregeling, ons zelven de gelegendheid tot uitoeffening van onzen openbaaren Godsdienst beneemen. Immers de onmogelijkheid, om voor de somme van vijff en dertig gulden, acht st., welke ons door Ul. word aangebooden, eene plaats tot uitoeffening van onzen Godsdienst te vinden, is Ul. genoeg bekend en het zou derhalve overbodig zijn, dezelve te demonstreeren.

En het zijn deeze reedenen, waarom wij Ul. ten deesen declareeren, in de schikkinge, bij Ul. project plan voorgedragen, niet te konnen treeden, maar de dicisie van het Vertegenwoordigend Lichaam over de zin en het verband van het 6e der additioneele articulen, 't welk vooral in dit voormalig Gewest van Bataafs Braband eene nadere explicatie vereijscht, te moeten afwagten.

En ook wel voornamentlijk daar onse billijke en allesinds aannemelijke drieledige presentatiën, aan de commissie van 't Roomsch Kerkgenoodschap gedaan (waarvan wij versekerd zijn, dat Gijl. niet onkundig zijt, vermids den drossard Petrus van Brussel in die commissie is, met welke commissie gijl., volgens missive van dezelve aan ons geschreeven, met weeten, overleg en goedkeuring hebt te werk gegaan) door hun ten enemaal is verworpen.

Wij verzoeken hiervan aan gecommitteerden van het Roomsch Kerkgenoodschap kennis te geven.

Ons naar heilwensch noemende Uliede meedeburgers

Alb. Scholten.
A. Ramaer.
Helmond, den 12e October 1798. P. van Hogerlinden.

De vergadering vond goed, een afschrift van bovenstaande missive aan de gecommitteerden van het Roomsche Kerkgenootschap over te leveren.

Op 20 Oct. werd door Peter van Brussel het drieledig voorstel, dat de Gecommitteerden van het Gereformeerd Kerkgenootschap gedaan hadden, aan de vergaderde Municipaliteit overgelegd. Op deze vergadering kwam ook in behandeling eene missive van het Intermediair Administratief Bestuur van het voormalig Gewest van Bataafsch Brabant dd. 15 Oct., waarbij de respectieve kerkeraden gelast werden, aan de Municipaliteiten alle opgaven te doen en alle bewijs-

stukken over te leggen, noodig om over de plaatselijke kerkgebouwen een vergelijk te treffen, en de zaak onder geen voorwendsel noodeloos op de lange baan te schuiven. De Municipaliteit moest den Gereformeerden Kerkeraad hiervan in kennis stellen.

Natuurlijk zal de Helmondsche Municipaliteit met de uitvoering van dezen last niet gedraald hebben, doch uit alles en bijzonder nog uit de missive van 12 Oct. bleek genoegzaam, dat van Gereformeerde zijde voorshands geen medewerking te verwachten was, om de zaak tot eene spoedige oplossing te brengen.

Begrijpend, dat men zoo niet verder kwam, benoemde de Municipaliteit 24 Oct. uit haar midden eene commissie, bestaande uit dezelfde leden A. de Veth, M. C. Schepers en A. v. d. Velden, die alle voorstellen en stukken aangaande de naasting der kerk voor de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam der Bataafsche Republiek zou brengen, opdat dit Lichaam aan alle verschillen een einde maken zou.

De commissie richtte zich dan in een adres, waarin zij den stand der zaak uiteenzette, tot genoemd Lichaam, zond tevens het plan van schikking en vergelijk over en vroeg beslissing.

De Kamer gaf 31 Oct. de zaak in onderzoek aan hare „personeele commissie tot de Kerkelijke Zaken".

Een decreet van het Vertegenwoordigend Lichaam verscheen eerst 12 Jan. 1799. Daarin werd besloten, dat bij de taxatie de kerkhoven moesten inbegrepen worden en dat deze als annexen der kerkgebouwen moesten beschouwd worden.

Wijl nu het kerkhof te Helmond door de Municipaliteit in haar geformeerd plan van 21 Sept. 1798 niet was inbegrepen, werd het op 9 Febr. getaxeerd door drie neutrale deskundigen (twee Roomschen en een Gereformeerde) nl. Adr. Coppens, landmeter, en Jacobus Verbakel, bouwman, beiden wonende te Beek en Donk en H. Zonneveld, metselaar, wonende te Aerle-Rixtel. De waarde werd begroot op 130 gl., zoodat de uitkeering voor kerk en kerkhof te zamen bedragen moest

aan de Gereformeerden 38 gl. 14 st. 6 penningen en aan den Luthersche 13 st. 2 penningen.

Natuurlijk bleven ook de Protestanten zich roeren; bij rekest van „de gecommitteerden uit het Hervormd Kerkgenootschap" werden „deszelvs bedenkingen" op het plan der Municipaliteit voor diezelfde Eerste Kamer uiteengezet, die 28 Mei 1799 dit rekest in handen stelde der „gecommitteerden ter examen".

Nadat door deze commissie in tweede en derde lezing rapport was uitgebracht, werd 30 Aug. 1799 door de Kamer navolgend Besluit genomen [1]):

Gelijkheid, Vrijheid, Broederschap.

Extract uit het Register der besluiten van de Eerste Kamer van het Vertegenwoordigend Lichaam des Bataafschen Volks.

Vrijdag den 30° Augustus 1799
Het Vijfde jaar der Bataafsche Vrijheid.

Bij resumptie gedelibereerd zijnde over het rapport van de burgers Represanten Steijn-Parvé en verdere bij Decreeten van den 31 October en 28 Mei ll. gecommiteerden ter examen, vooreerst van de Requeste der Municipaliteit van Helmond ten geleiden van het plan van schikkingen en vergelijk opzigtelijk het plaatselijk kerkgebouw aldaar; en ten tweede van de Requeste van gecommiteerden in het Hervormd Kerkgenootschap derzelven plaats, daarbij ingezonden hebbende derzelver bedenkingen op het gem. plan der Municipaliteit voornoemd; en tendeerende de beide voorsz. requesten, om een billijke dicisie overeenkomstig de Staatsregeling te mogen erlangen, —

En zijnde het voorsz. Rapport op den 19 deezer alhier ter vergaderinge uitgebracht en in de Notulen van dien dag geinsereerd, en de tweede en derde leezing van hetzelfve op den 27 daaraanvolgende en heden geschied zijnde, heeft de Vergadering zich met het daarbij voorgeslagen concept-besluit conformeerende, ook aldus besloten, —

[1]) Van het Besluit zijn drie copiën aanwezig.

De Eerste Kamer van het vertegenwoordigend Ligchaam des Bataafschen Volks, gehoord hebbende het Rapport haarer personeele Commissie tot de Kerkelijke Zaaken, in welker handen bij besluit van den 31 October des afgelopen jaars 1798 was gesteld de Requeste der Municipaliteit van Helmond, daarbij overzendende een plan van schikking en vergelijk opzichtelijk het plaatselijk kerkgebouw aldaar, mitsgaders bij besluit van 28 Meij dezes jaars de Requeste van de gecommitteerden uit het Hervormd Kerkgenootschap derzelver plaats, daarbij inzendende deszelvs bedenkingen op het plan der Municipaliteit voornoemd, en dienende de beide Requesten, om een billijke dicisie overeenkomstig de Staatsregeling te verzoeken, en voorts gelet hebbende op den inhoud der overgezonden stukken en de sustenues wederzijds gevoerd, —

Overweegende, dat de kerk te Helmond voorn. behoord onder de zoodaanigen, waar omtrend niet is gebleeken, dat dezelve zijn een puratief en wettig eigendom en dezelve alzoo valt in de termen van den zesden der Additioneele Articulen van de Staatsregeling, welke aan het plaatselijk Bestuur de schikking overlaat, om deswegens tusschen de respective Kerkgenootschappen een vergelijk te treffen, —

Overweegende, dat het Roomschgezind Kerkgenootschap te Helmond, als verre de meerderheid van zielen uitmaakende en overzulks de voorkeur hebbende, hetzelve kerkgebouw wel en wettig heeft genaast, —

Overweegende, dat het Roomschgezind Kerkgenootschap zich bereid verklaard heeft, om het orgel, den predikstoel, banken, stoelen, boeken en verdere meubelen aan het Gereformeerd Genootschap af te staan en als deszelfs eigendom te considereeren, —

Overweegende, dat de gemaakte bedenkingen tegen den afstand van het kerkgebouw, mitsgaders tegen het plan door de Municipaliteit van Helmond geconcipieerd, bij de requeste van de gecommitteerden uit het Hervormd Kerkgenootschap ter dezer Vergadering ingediend en bij het Rapport der commissie in het breede gedetailleerd, zooverre daaraan door dit besluit niet werd te gemoet gekoomen, meestal zijn directelijk strijdig met den 6 Additioneele Articul der Staatsregeling, of wel van dien aart, dat daardoor de zaak als nog zoude behoren onbeslist te blijven, —

BESLUIT:

Het Plaatselijk kerkgebouw te Helmond zal 3 maanden, nadat dit besluit ter kennis van de belanghebbende partijen

zal zijn gebragt, met deszelfs baaten en lasten overgaan aan het Roomsche Kerkgenootschap aldaar, om ten allen tijden onder het bezit, de beheering en ter speciaal onderhoud dier Gemeente te verblijven, en zulks onder de navolgende bepaalingen:

1°. Het kerkgebouw met de jaarlijksche baaten na aftrek der lasten, beide tegen den penning vijf en twintig bereekend, in waarde uitmaakende eene somma van f 5297 : 5 : 5, zal het Roomsch genootschap, bestaande uit 2355 zielen aan het Gereformeerde, uitmakende 60 zielen, een Luthersche belijder daaronder begreepen, ten tijde der overneeming en ineens uitbetaalen eene somma van f 131 : 12 : 8, pro rato te vermeerderen met het aandeel, dat het Gereformeerd Kerkgenootschap zal competeeren, zoo uit de taxatie der drie perceelen vaste goederen tot de kerk behoorende en bestaande in eene zelle hooijlands, een huisje en een huis en een hof, in conformiteit van het Decreet des Vertegenwoordigenden Lichaams van den 14 February dezes jaars, waarvan copie bij dit Besluit zal worden gevoegd [1]), alsmeede met een gelijk aandeel uit de taxatie van het kerkhof, overeenkomstig de aanschrijving van het Uitvoerend Bewind van den 21 January ll.

2°. Het orgel en predikstoel, stoelen, banken, boeken en verdere losse meubelen zullen aan het Gereformeerd Genootschap volgen en als deszelvs wettig eigendom worden geconsidereerd, ten einde daarover naar welgevallen te kunnen disponeeren.

3°. Kerkhof, schoon als annex aan het kerkgebouw moetende worden beschouwd en daarmeede gehandeld, zooals bij Art. 1 is gestatueerd, zal dien onverminderd moeten blijven dienen tot eene algemeene begraafplaats der Gemeenten op zoodanigen voet en wijze als tot dus verre heeft plaats gehad en behoudens het recht der eigenaaren omtrend particulieren begraafplaatsen op hetzelve, gelijk ook de begraafplaatsen in de kerk zelve in eigendom en gebruik der eigenaars verblijven en zij daar zonder hunne toestemming niet zullen kunnen worden ontzet, tenzij de noodzakelijkheid, bij het Vertegenwoordigend Lichaam erkend, zulks mocht vorderen en door eene nadere wet of dispositie daaromtrent zal wezen voorzien.

---

[1]) Oordeelde het afstaand Kerkgenootschap, dat landerijen beneden hare waarde getaxeerd werden, dan mocht het deze, volgens bedoeld decreet, aan zich houden tegen betaling der getaxeerde waarde, verhoogd met een tiende deel.

4°. Het afstaand Kerkgenootschap doet aan het naastend bij de overgaave behoorlijke reekening, bewijs en reliqua.

5°. Nog eenige baaten of schulden, behalven die reeds bij het plan opgegeeven zijn, naderhand bevonden wordende, zal deswegens gelijke schikking, als omtrend de reeds opgegeevene, ten opzigte der verdeeling tusschen de onderscheiden gezindheden moeten plaats hebben.

De respective Genootschappen worden gelast, zich naar den inhoud deezes en de alzoo gedaane beslissing van het Vertegenwoordigend Lichaam stiptelijk te gedraagen, gelijk mede, voor zoo verre daarin door dit Besluit geene verandering is gemaakt, naar den inhoud van het plan van schikking, door de Municipaliteit van Helmond aan de respective Kerkgenootschappen overgegeven, hetwelk in zoo verre bij dezen word geapprobeerd en bekrachtigd.

En zal deze worden gezonden aan het Uitvoerend Bewind, om daaraan de noodige executie te geeven.

Zullende voorts dit Besluit ingevolge Articul 60 der Staatsregeling ter sanctie worden gezonden aan de Tweede Kamer met en benevens dit Rapport en daarbij behoorende stukken in originali.

*(Geparaph^t)* A. J. Verbeek V^t.
*(onder stond)* Accord^t met voorsch. Register.
*(geteekent)* Hubert.
*(laager stond)* Accord^t met desselvs origineel
*(geteekent)* C. G. Hultman.
*(laager stond)* Accordeert met deszelfs copie
*(geteekent)* X. Ondaatje.

Ter zijde van bovenstaand Besluit las men nog:

*De Tweede Kamer bekragtigd het voorgesteld Besluit en verandert hetzelve in een Decreet.*

En zal dit bekragtigd Besluit ingevolge Art. 169 der Staatsregeling onverwijld worden gezonden aan het Uitvoerend Bewind en tevens een afschrift van hetzelve in behoorlijke forma aan de Eerste Kamer.

In den Haag den 10 September 1799, Het 5^e jaar der Bataafschen Vrijheid.

*(geparaph^t)* D. C. De Leeuw V^t.
Uit naam der Tweede Kamer
*(geteekend)* J. D. Pasteur.

Door het Uitvoerend Bewind werd de Agent van inwendige Politie en toezicht op den Staat van Dijken, Wegen en Wateren der Bataafsche Republiek [1]) op 13 Sept. gelast, aan het Decreet de noodige executie te geven. De Agent kweet zich van zijne taak bij Resolutie van 17 Sept. 1799.

De drie perceelen vaste goederen, waarvan in bovenstaand Besluit sprake is, werden getaxeerd op 605 gl. [2]), het kerkhof op 130 gl., zoodat het aandeel van het Hervormde Kerkgenootschap, bestaande uit 59 zielen, *over het geheel* 147 gl. 6 st. 14 penningen bedroeg en dat van den Lutheraan 2 gl. 10 st.

Genoemd Besluit werd op 6 Oct. ter kennis gebracht aan het Gemeentebestuur en het Hervormde en R. K. Kerkgenootschap, zoodat de naasting op 6 Jan. 1800 — immers drie maanden later — moest plaats grijpen.

Op 2 Dec. 1799 liet de commissie der Roomschen aan die der Hervormden door den vorster een schriftelijk voorstel bezorgen.

Na daarin op de gevallen beslissing gewezen te hebben, zeggen onze Roomsche commissie-leden, dat zij aan hunne even onaangename, als moeilijke taak eindelijk de laatste hand hopen te leggen en vertrouwen, dat de Hervormden ter uitvoering der gegeven bevelen wel zullen willen medewerken.

Zij van hun kant beloven betaling in klinkende munt van de f 147 — 6 — 14 [3]), afstand van orgel, predikstoel, stoelen, banken en verdere losse meubelen, het gebruik van het kerkhof en verder het gebruik en eigendom van al die begraafplaatsen, in kerk of op kerkhof, welke den Hervormden, na exhibitie van legale en voldoende bewijzen, zouden blijken te competeeren.

Doch van den anderen kant durven zij verwachten, dat

---

[1]) De uitvoerende macht was in handen van een uitvoerend Bewind van 5 *directeuren*, bijgestaan door 8 ministers, die *agenten* heetten.

[2]) De Hervormden hadden geen instantie gedaan, om de goederen aan zich te houden, zoodat de Roomschen de taxatie als stilzwijgend-goedgekeurd beschouwden.

[3]) Vicaris van Alphen had 29 Nov. toegestaan, de som te voldoen met de penningen, welke in de kerkschuur met de schaal gecollecteerd werden.

de Hervormden op 6 Jan. 1800 behoorlijk afstand zullen doen van het kerkgebouw, de hun toegekende meubelen zullen doen ruimen en bij tijdige rescriptie zullen kennis geven, het gedane voorstel aan te nemen.

„Eindelijk — zoo besluiten zij — indien er eenige onnaauwkeurigheid ofte abuijs onwillig mogte zijn ingeslopen, verzoeken, desnoods ontbieden wij Ul. ter vergadering van het Gemeentebestuur dezer plaats tegen den 6e Januarij eerstkomende, de klokke des morgens 10 uuren, omme aldaar zodanige finale beschikkingen te helpen daarstellen, en, is het nodig, ten opzigte van onze gedragingen zodanige redressen te beramen, als zullen geoordeeld worden te behooren."

De commissieleden der Hervormden gaven ten antwoord, dat zij geen aanschrijving der Roomsche commissie noodig hadden, dat zij wel wisten, wat hun te doen stond, enz.

Op bewusten 6 Jan. 1800 werd door de Hervormden aan het Decreet der Tweede Kamer alleen inzooverre voldaan, dat zij van toen af geen godsdienstoefeningen in de groote kerk meer hielden. Aan het voorstel der Roomsche commissie stoorden zij zich heelemaal niet en op dien 6en Jan. waren alleen de drie Roomsche gecommitteerden ter gemeentevergadering present, die dan ook niet nalieten, hun beklag te maken bij het Gemeentebestuur en diens hulp in te roepen ter uitvoering van „*de bevelen der Hoogst Geconstitueerde Machten*."

De Municipaliteit bepaalde nu, dat, indien de meubelen en effecten, welke aan het Hervormd Kerkgenootschap ter vrije dispositie waren gelaten, niet werden geruimd, deze op kosten der Hervormden zouden weggenomen, den Hervormden aangeboden en bij niet-aanvaarding ergens *ten pericule* der Hervormden zouden overgebracht worden, echter niet voordat de uit te keeren som gelds aan de Hervormden zou zijn overhandigd, of bij weigering bij het gemeentebestuur zou zijn gedeponeerd.

Van dit besluit werd aan de gecommitteerden der Hervormden extract gezonden.

De som gelds, groot 147 : 16 : 14, en de 2 : 10 : 0 voor den Lutheraan werden terzelfde vergadering door H. v. Hoeck, G. v. d. Loo en Peter v. Brussel aan de Municipaliteit overgedragen. Men had eerstgemelde som door den vorster te voren naar den predikant Scholten laten brengen, doch deze was niet thuis.

Op 16 Jan. 1800 wendde de Municipaliteit zich tot het Uitvoerend Bewind, om uitvoering te erlangen van het Decreet van 10 September; waarop de gecommitteerden van het Hervormd Kerkgenootschap op 29 Jan. door den Agent bij het Departement van inwendige Politie ernstig aangemaand en op hunne hoofdelijke aansprakelijkheid gelast werden, om onverwijld, immers binnen acht dagen, en zonder verder tegenzeggen, aan den inhoud van het Decreet te voldoen.

Daarop lieten de leden der Hervormde Gemeente aan den Agent weten, dat zij het aanbod, zoo van penningen als van meubelen en goederen, niet wenschten te aanvaarden, doch verder volkomen in de bepalingen van het Decreet van 10 Sept. 1799 berustten.

Zoodra de Municipaliteit dit vernomen had, schreef deze aan den Agent, dat de Hervormden van hunne berusting niets aan de Municipaliteit hadden laten blijken, evenmin als van de niet-aanvaardig van het gedane aanbod.

Bij Resolutie van 3 Maart werden de Hervormden daarom door den Agent gelast, de Municipaliteit van een en ander op eene legale en behoorlijke wijze te informeeren; en indien zij zelf de mobile goederen in het kerkgebouw niet verkozen onder hunne bewaring te nemen of de hun toekomende penningen van het naastend Kerkgenootschap niet wilden aannemen, dan moest gehandeld worden volgens de Resolutie der Municipaliteit van 6 Jan. 1800.

Ter voldoening van den gegeven last lieten de Hervormden 14 Maart aan den President der Municipaliteit, P. van der Wallen, door den vorster J. C. Kuffers van hunne renuntiatie des aanbods insinuatie doen en tevens verklaarden

zij, dat de openbare Hervormde Godsdienstoefeningen in het kerkgebouw op den bij het Decreet van 10 Sept. bepaalden tijd gestaakt waren, zoodat zij meenden, aan hun plicht voldaan te hebben.

De Municipaliteit liet daarop door een deskundige onderzoeken, of de Hervormde Gemeente aan alle verplichtingen van het Decreet van het Vertegenwoordigend Lichaam van 10 Sept. 1799 voldaan had, en liet aan de gecommitteerden van het Roomsche Kerkgenootschap verlof vragen, om de mobile goederen vooralsnog in het kerkgebouw te laten.

Wij vonden geen uitslag van het deskundig onderzoek vermeld, doch op 27 Maart richtte de president P. v. der Wallen eene missive aan de Hervormden, waarin hij er op aandrong, om binnen acht dagen na ontvangst aan de Municipaliteit duidelijk te expliceeren, dat zij conform de Resolutie van het Agentschap volkomen afzagen, zoo van penningen als van goederen.

Blijkbaar werd geen antwoord ontvangen, want op 1 Mei richtte de Municipaliteit een adres aan den Agent van Inwendige Politie met het verzoek, dat hij den Hervormden gelasten zoude, binnen een bepaalden tijd aan diens Resolutie van 3 Maart voldoening te geven.

Intusschen had genoemd Agentschap reeds op 26 April een nieuwe Resolutie genomen, welke echter eerst 13 Mei door de Municipalitet ter notificatie werd aangenomen. Bij deze Resolutie werd door den Agent beslist, dat het besluit van het Gemeentebestuur van 6 Jan. zou uitgevoerd worden, dat derhalve mobile goederen ten koste en risico van het Hervormd Kerkgenootschap ter convenable plaatse konden worden overgebracht [1]), de uit te keeren geldsom bij het Gemeentebestuur kon worden gedeponeerd en dat genoemd Kerkgenootschap beschouwd zou worden als aan het Decreet van 10 Sept. 1799 voldaan te hebben.

---

[1]) De kerkmeubelen schijnen eerst in 1808 naar elders overgebracht te zijn.

# ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN"

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. VI. AFLEV. 2. MEI 1924.


## Nederl. Spaarverzekering voor Katholieken

**Hoofdkantoor: HOFWEG 11**
**'s-Gravenhage - Telefoon H 5486**

**Onderling Spaarsysteem met stortingen van f 3.— of f 2.25 per maand. Halve inschrijvingen f 1.50 of f 1.10 p. maand.**

**Volledige openbaarheid en recht van contrôle - aan deelnemers -**

**Bij de contrôle kan men zich door een accountant - laten bijstaan -**

**Vraagt inlichtingen.**

**Alleen solide personen kunnen als Vertegenwoordiger worden aangesteld op ruime provisie.**

# J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

**SCHRÖDER DE CONSTANS**

**BORDEAUX**

---

SPÉCIALITÉ **VINS FINS** ET

**VINS CACHET DU CHâTEAU ET**

**ÉTAMPÉ**

---

MONOPOLE VAN DE MERKEN:

**DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN**

**CHATEAU CARMES HAUT-BRION**

M. v. Bokhoven & Jonkers
's-HERTOGENBOSCH
BEELDHOUWERS
ATELIER VOOR
DECORATIEVE SCHILDERKUNST

Vacant

H. VERBUNT VAN DIJK
Gasthuisstr. 64 TILBURG

Kerkelijke Kunst

Gegarandeerd Zuivere Miswijnen
Alle Kerkbenoodigdheden
Kloosterstoffen

SPECIAAL ADRES voor
PRIESTERKLEEDING
Arnold Vielen - Marktstraat - Veghel.

# Eenige werkplaats te Tilburg

Heuvelstraat 105

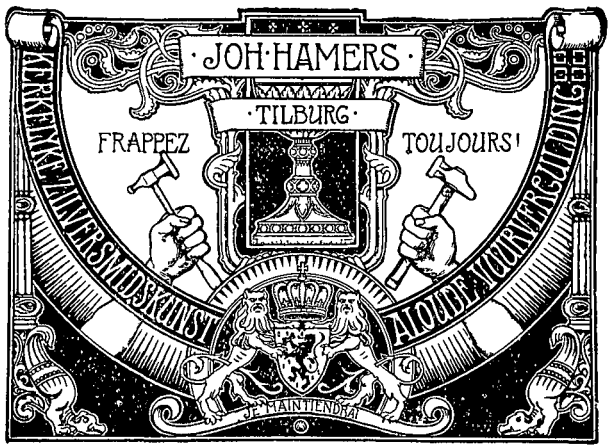


Heuvelstraat 105

**Groote voorraad in alle metalen Kerkwerken**

1e Klas werk aan voordeelige prijzen

---

# Firma J. H. de Leeuw

## St. Jorisstraat 4=6
## 's=HERTOGENBOSCH

---

# Stoomkoffiebranderij

## Telefoon 497.

N. V. Koninklijke Industrie- en Handelmaatschappij van

# P. DE GRUIJTER & ZOON

MODERNSTE WINKELBEDRIJF

## KOFFIE - THEE - CACAO - BOTER

## GRUTTERSWAREN

EXRA KORTING 10 %

---

# GEBRUIKT

de hoógfijne soorten ONTBIJTKOEK

uit de Stoomkoekfabriek „DE STER" van

# GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Voor kostscholen en gestichten speciale conditiën.

Vraagt nog heden prijs aan bij GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

# Ferdinand H. J. van den Eerenbeemt

Fabrikant van Kerkkaarsen,

Witte Was, Wierook, Godslamp-olie, enz.

Hofleveranciers van
Z H Paus Benedictus XV

's-Hertogenbosch, Hinthamereinde 53

---

# THEODOR SPIERINGS

Commissionnair in Effecten

's BOSCH ▫ ▫ HINTHAMEREINDE 3

neemt over leeningen van R. K. Kerken en Kloosters
en bevordert het plaatsen dier leeningen. :-:

---

**Oude en Nieuwe Boekhandel**
**UITGEVERIJ**
**N.V. v./h. DEKKER & v. d. VEGT en**
**J. W. v. LEEUWEN**
**Oranjesingel 4, NIJMEGEN**
**Oude Gracht, UTRECHT**
**Verzendt op aanvrage gratis Catalogen.**
**Koopt oude Boeken.**

Vacant

Vacant

# JOS. VAN ROSMALEN

's Bosch Fonteinstraat 13 Telef. 797

## Licht- en Kracht-Installaties en Motoren.

## Inlichtingen en Begrootingen kosteloos.

# ERVEN & C°. OIRSCHOT

STOELENFABRIEK

KERKSTOELEN in elk gewenscht model

STOELEN voor PATRONATEN en andere VEREENIGINGSGEBOUWEN

Vraagt CATALOGUS.

Vacant

Verschenen bij **G. MOSMANS Zoon,**

Uitgever van den Heiligen Stoel te 's-Hertogenbosch,

en alom verkrijgbaar

# Paus Pius X,

door P. J. M. GOULMY,

Bissch. Moderator van het R. K. Lyceum „Sint Odulphus".

**Prijs f 0.75 -:- In prachtband f 1.35**

**Franco per post f 0.14 hooger.**

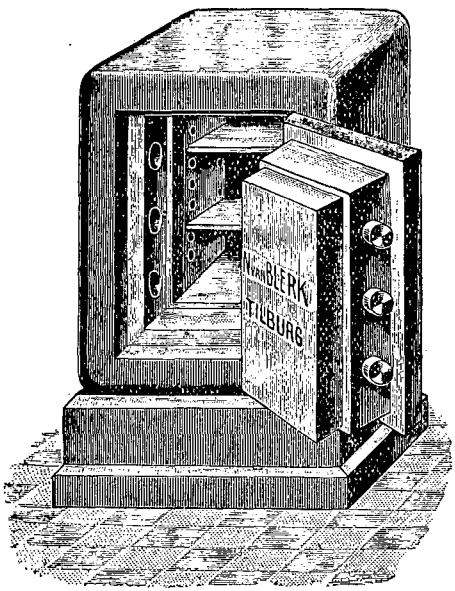


VAN BLERK's
TABERNAKELKASTEN
VAN BLERK's
OFFERBUSSEN
VAN BLERK's
KLUISDEUREN
VAN BLERK's
BRANDKASTEN

„De beste waarborg"

Zonder eenige verplichting persoonlijk te ontbieden

**VAN BLERK's**
**Brandkastenfabriek**

Tilburg, Tel. Int. 374

Fabriek van Machinale Houtbewerking „De Mark"

# JACQ. van GROENENDAEL

BREDA

## Alle Timmerwerken

Speciaal in eikenhouten Kerkbanken,
Kerkstoelen, Schoolbanken enz.

---

# H. FUNNEKOTTER

ROTTERDAM

WEDEROM VERKRIJGBAAR:

de bekende Loopers „Super aspidem"

op 70 en 90 c/m. breedte.

Smyrna-loopers en Tapijten

in elke gewenschte afmeting, naar speciale ontwerpen.

BILLIJKE PRIJZEN.

Vacant


F^a Johan Smulders

's BOSCH

IJZERHANDEL — TOUWSLAGER

:-: OLIËN en VETTEN :-:

VUGHTERSTRAAT 33 POSTELSTRAAT 21

TELEPH. 659

Firma K. Rouppe van der Voort

WIJNHANDEL

ALTAARWIJN

ST. JORISSTRAAT 38-40 's-HERTOGENBOSCH

Firma WILHELM VAN EUPEN, Boxtel

VERSCHENEN:

SPONSA CHRISTI, Meditaties over het Religieuze Leven,
MATER CHRISTI, Meditaties over de H. Maagd Maria,
PASSIO CHRISTI, Meditaties over den Vastentijd,

geschreven door de begaafde Engelsche Schrijfster MOTHER ST. PAUL en in het Nederlandsch vertaald door M. VAN ZAANVEER, met een voorrede van den Weleerw. Heer Pater L. P. P. FRANKE, S. J.

**Van dezelfde Schrijfster zullen nog in 't Nederlandsch verschijnen:**

DONA CHRISTI en ORTUS CHRISTI.

VOORRADIG BIJ ALLE R. K. BOEKHANDELAREN.

DRUKKERIJ R. K. JONGENSWEESHUIS, — TILBURG
Postrekening No 13711 :-: :-: Telefoon No 566.

Voor het Praktisch Godsdienstonderricht:

**De Münchener Methode** door Weber-Vingerhoets *f* 0.85
**De Eerste Gebeden** door M. N. *f* 0.75
**Volkskatechesen** (in 5 deelen) door V. J. F. Boelaars 5 deelen compleet *f* 13.—, geb. *f* 18.—
**Vragen voor het Diploma Godsdienst-Onderwijs,** door Rector v. d. Hengel. I. **Godsdienstleer**; II. **Liturgie**; III. **Bijbelsche Geschiedenis.** Prijs 25 cts. per deeltje.
IV. **Algemeene Kerkgeschiedenis.** Prijs 35 cts.
V. **Vaderlandsche Kerkgeschiedenis.** Prijs 15 cts.
Idem. **Vragen over 't Oude en Nieuwe Testament; over de H. Liturgie en over het kerkelijk jaar** voor de oudste leerlingen der Lagere School. Prijs 25 cts.

**ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST**

OPGERICHT 1872

**H. VAN DER GELD & ZOON**

**'S-HERTOGENBOSCH**

**BEELDHOUWWERKEN**

**KERKMEUBELEN IN HOUT EN STEEN**

**IN VERSCHILLENDE STIJLEN**

**POLYCHROMIE** **KRUISWEGEN**
OOK IN GIPS

# MAGAZIJN ST. JOZEF

**Speciaal adres voor complete installeering van**

## KLOOSTERS en GROOTE INRICHTINGEN

in

**PORSELEIN, GLAS, AARDEWERK,**

**ROESTVRIJE TAFEL- EN DESSERTMESSEN**

**TAFELZILVER ALPACCA**

**in Gero zilver en Rembrandt Zilver**

---

**Reiziger door het heele land te ontbieden**

---

**Telef. 485 — L. DERKS — 's BOSCH**

---

# LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

---

**Firmanten: J. H. L. van Dijk en J. P. M. van Dijk**

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

# N.V. Electrotechnische Fabriek v. h. Fa W. v. Boxtel & Zonen

's BOSCH Vuchterstraat — Teleph. Interc. N⁰ 675

TILBURG Hoofdkantoor — Teleph. Interc. N⁰ 427 (Techn. afd.)
„ „ N⁰ 833 (Boekhouding)

VENLO Roermondschestraat — Teleph. Interc. N⁰ 607

Telegramadres: EDISON

## Electrische Licht- en Krachtinstallatiën

**Specialiteit in het verlichten van**

**KERKEN EN KLOOSTERS**

**ERKENDE INSTALLATEURS**

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg

Beste adres voor zuivere, harsvrije

WIEROOK.

Deze voldoet geheel aan de voorschriften van het Caeremon. Episcop., waarin verlangd wordt, dat bij de vermenging de wierook in hoeveelheid verre de andere bestanddeelen overtreffe. :—:

Prijs f 1.25 — f 1.60 — f 1.95 per pond.

PITTEN GUILLON voor Godslampen f 1.75.

MEDAILLES H. Familie, 15 ct. — f 12.50 per 100.

„ Congregatie O. L. Vr., 17½ ct. — f 15 per 100.

DIPLOMA'S H. Familie en Congregatie vanaf 20 ct.

Fa Goosen & Swagerman

VUCHTERSTRAAT 17 TELEFOON 323

'S-HERTOGENBOSCH

PIANO'S — VLEUGELS — ORGELS
AUTOPIANO'S — PHONOLAPIANO'S

UITGEBREIDE MUZIEKHANDEL
SPECIALE AFDEELING KERKMUZIEK

FILIAAL TE EINDHOVEN

De Roode Sluier
SIGAREN

De Roode Sluier
TABAK

De Roode Sluier
KOFFIE & THEE

Probeeren is bij ons blijven koopen.

DE ROODE SLUIER.
Sigarenmagazijn GEBRS. HOUTMAN,
HINTHAMERSTR. 81, 's BOSCH.

# J. P. van Gilse & Zoon

## Wijnhandel

## Roosendaal (N.-Br.)

Hofleveranciers van Z.H. Paus Benedictus XV

## Gegarandeerde Miswijnen.

VIN BLANC SEC DES COTEAUX DE L'HARRACH f 45
MUSCAT DOUX (ou Demi-Doux) - 60

**Deze Wijnen zijn ook bijzonder aangenaam als Dessertwijn.**

## MONOPOLE VAN

| | |
|---|---|
| Château la Tour Priban | Pauillac |
| Chapelle de la Trinité | St. Emilion |
| Clos du Roi | Pauillac |
| Clos du Pouijallet | Pauillac |
| Milon-Lafite | Pauillac |
| Domaine de Pez | St. Estèphe |
| La Gauloise (R. Réquier) | Périgueux |
| Triple Sec (Allary) | Mussidan |

***Specialiteit in Bourgogne-, Mosel- en Rijnwijnen.***

VRAAGT PRIJSCOURANT.

# BOSSCHE BIJDRAGEN

## BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

ONDER REDACTIE VAN FERD. FRANSSEN
EN Dr TH. GOOSSENS.

DEEL VI.
AFLEVERING 3.

ST. MICHIELS-GESTEL — OCTOBER — 1924.

## INHOUD:

De naasting, in-dienst-name, restauratie en afbraak der St. Lambertuskerk te Helmond, door A. M. Frenken, pr. . . . . blz. 241
Geschil over het recht van Collatie van de pastorie te Wijchen, door Dr. J. S. van Veen . . blz. 314
Leestafel, door Dr. G. . . . . blz. 318
Registers, door Henri Ebeling. . . . . blz. 325

---

## VOORWAARDEN:

De **„Bossche Bijdragen"** verschijnen minstens éénmaal en hoogstens driemaal in het jaar op niet vast bepaalde tijden.

Drie afleveringen vormen één deel.

De prijs van één deel bedraagt fr. p. post f 5.—.

Telkens bij het verschijnen van een derde aflevering zal over het bedrag der drie afleveringen worden beschikt.

Men teekent in voor minstens één deel: afzonderlijke afleveringen zijn niet verkrijgbaar.

De inteekening staat open bij de Administratie te Tilburg, Bosscheweg 95, en bij den Boekhandel.

---

Brieven, boeken of bijdragen voor dit tijdschrift, te adresseeren aan den Redactie-Secretaris, Dr Th. GOOSSENS, Tilburg, Postchèque en Giro 50174.

---

**PRIESTERKLEEDING**

Wij maken

**PRIESTERTOGEN, JASSEN, DEMISAISONS en OVERJASSEN.**

**ONZE AFWERKING IS PRIMA.**
**ONZE PASVORM SCHITTEREND.**
**ONZE STOFFEN ZIJN SOLIED.**
**ONZE PRIJZEN BENEDEN ELKE CONCURRENTIE.**

Neemt proef en wij garandeeren U volle tevredenheid.

Aanbevelend

**FRANS RATH, Mag. „De Ster",**

**VRAAGT STALEN.** **VEGHEL.**

## II. De in-dienst-name der Kerk. [1])

Een bericht, omtrent het begin van 1800 door Ds. St. Hanewinkel ontvangen, zegt: „De Kerk der Hervormden te Helmond is thands in het bezit der Roomschen. De eersten verrichten nu hunnen Godsdienst in eene kamer aan het huis van hunnen Leeraar". [2])

Juister ware de berichtgever geweest, indien hij niet van het bezit, maar van het eigendom der kerk gesproken hadde, want meer dan vijf jaren zou het nog duren, eer de kerk door de Roomschen in gebruik genomen werd. De eene strijd was nauwelijks geëindigd, of een andere, en deze tusschen de Roomschen onderling, zou beginnen.

Omtrent de vraag, waarom zij de kerk, die zij toch reeds in *eigendom* bezaten, niet eerder in *gebruik* namen, kan de Schrijver der „Reize door de Majorij in den jaare 1799" ons eenig licht verschaffen. „Met de kerken — zoo werd hem medegedeeld, blijkbaar kort vóór de keuze van paus Pius VII (14 Maart 1800) — is het in het algemeen dus gelegen. De *Nuntius* van den Paus heeft eene order aan de *Vicarii* gezonden, welke inhoud: dat overal, waar de Gereformeerde Kerken in handen der Roomschen zijn, en 'er reeds wezenlijke Dienst in gedaan word, dat zal blijven voortduuren, totdat er een Paus zal gekozen zijn, wiens uitspraak men daarover moet afwachten, maar dat alle anderen, waar in nog geen Dienst gedaan is, moeten blijven *in statu quo*, en 'er ook geen dienst in mag gedaan worden, hoewel de Gereformeerden die hebben overgegeeven.... Ik voor mij geloof, dat de knoop hier zit, naamlijk: dat de Decreeten der Wetgeevende Vergadering zeggen, dat het eigendom der graven blijft, en het recht, om in die graven te blijven

[1]) Behalve de bronnen, welke wij voor het I^e^ stuk van ons Artikel gebruikt hebben, gebruikten wij voor dit II^e^ stuk eene verzameling van bescheiden in het Archief des Bisdoms (Plica met opschrift: „1801—1804 Twisten en Oneenigheden in Helmond over het restaureeren en betrekken der in 1799 genaaste groote kerk.")

[2]) *Reize door de Majorij van 's-Hertogenbosch in den jaare 1799*, blz. 203, 204.

begraaven; dus moet bij iedere begraving van een kettersch lijk de kerk ontheiligd worden, en die 'er in zijn niet moogende worden uitgeruimd, kunnen zij er den Dienst niet in verrichten, volgends de leer van hunne eigene kerk". [1])

Wij gelooven, dat de schrijver in zijne aanwijzing van den „knoop" zich niet geheel vergiste. Maar de grootste knoop, die te Helmond moest doorgehakt worden, lag toch elders, t. w. in het gebrek aan middelen, om de zeer vervallen kerk, die sinds de suppressie der abdij van Postel (in 1795) niet meer onderhouden was, voor den Roomschen kerkdienst in orde te brengen en te kunnen onderhouden. [2])

Al spoedig nadat de Roomschen hun oude, dierbare St. Lambertuskerk, waarvan zij meer dan anderhalve eeuw waren beroofd geweest, in eigendom hadden teruggekregen, deden zij bij het R. K. Kerkbestuur instanties, om de kerk ook in bezit te nemen.

Met het R. K. Kerkbestuur wordt hier bedoeld het bestuur van het Roomsche Kerkehuis, waarin de Roomschen van 1672 af hun godsdienst uitgeoefend hadden. Dit bestuur was als van ouds samengesteld uit den pastoor en twaalf kerkmeesters. De toenmalige pastoor was Joannes Hagelaers en de twaalf kerkmeesters waren H. v. Hoeck, J. v. Lieshout, Petrus Swinkels, Peter van der Wallen, Jan van den Reek, Quirinus Diddens, G. Nooten, F. van Glableek, Andr. v. Hoeck, L. van Gastel, J. A. Bots en G. Scheepers. [3])

Alle instanties om het bezit der kerk bleven vruchteloos. De oorzaak was de overweging van het R. K. Kerkbestuur, dat er geen genoegzame fondsen waren, om de kerk in behoorlijken staat te brengen en te onderhouden. [4]) Ook de

---

[1]) Zie blz. 199, 200. Eenigen tijd daarna, in een brief van 20 Sept. 1800, werd hem gemeld, dat de Roomschen in de Meierij vooralsnog geen gebruik maakten van de kerken, „die zij den Hervormden ontnomen hebben, eenige weinigen uitgezonderd." blz. 238, 239.

[2]) De toestand der kerk, vooral van dak en vensters, werd nog veel erger door den storm van 9 Nov. 1800.

[3]) In 1803 kwam G. Verstappen in plaats van Q. Diddens en in 1804 J. J. v. den Foelart en G. v. der Loo in plaats van H. v. Hoeck en G. Nooten.

[4]) De naasting der kerk door de Roomschen was geschied in het vertrouwen, dat deze uit de tienden zou onderhouden worden. Doch toen het

Vicaris van Alphen was van hetzelfde gevoelen. De H. Kerk kon wel zonder tempels zijn, — zoo oordeelde hij — maar niet zonder priesters; en hij vreesde, dat deze te Helmond niet zouden kunnen onderhouden worden, vooral niet, wanneer de competentiën der pastoors zouden ophouden, terwijl te Helmond toch eigenlijk reeds een tweede kapelaan noodig was.

Een aanzienlijk aantal Roomsche burgers, aangevoerd door den bekenden Representant mr. Petrus Verhoysen, bleef niettemin op het bezit der kerk aandringen. Zoo ontstond er eene verdeeldheid tusschen de Helmondsche R. K. burgers, grooter wellicht dan er te voren of daarna ooit geweest is.

De Protestanten hadden in het geval veel leedvermaak en beweerden, dat het den Roomschen met de kerknaasting enkel te doen was geweest om hen, Protestanten, te dwarsboomen.

Wij zullen den betreurenswaardigen, maar voor ons belangrijken strijd tusschen beide partijen gaan volgen.

Geen voet krijgend bij Vicaris van Alphen, wendden de partijgenooten van Verhoysen zich tot den Bisschop van Roermond, Mgr. van Velde de Melroy.

Uit eene copie van het advies, dat deze gaf, schrijven wij het begin woordelijk over [1]):

De ingesetenen konnen niets voorderen dan de gevoegsame uytoefeninge van den godtsdienst in eene geschikte plaats.

Hiervoor te sorgen competeert alleen aan den Ordinarius.

Hierover konnen geene klagten volgen, als zijnde de oude voor den godtsdienst veel geschikter als de grote kerke.

Wat men hiertegen door eene dwaase vooringenomentheyd zal of kan zeggen, zeker is 't, dat het oordeel hierover staat aan den Ordinarius, die alleen de plaets tot uytoefeninge van den godtsdienst moet bepalen.

---

R. K. Kerkbestuur aan J. v. den Heuvel te Breda, rentmeester der domeingoederen, herkomstig van de Abdij van Postel, een verzoek om kerkonderhoud richtte, antwoordde deze, dat de Roomschen, indien zij de kerk niet wilden onderhouden, deze ook niet hadden moeten naasten. Eenzelfde antwoord had hij ook aan die van Geldrop gegeven.

[1]) Archief Bisdom 's-Bosch.

De omsigtigheyd vereyscht, dat den Ordinarius zig vervoege naer 't verlangen der gelovigen, wanneer het redelijk is of daeruijt geene quaede gevolgen voor de religie te vreesen bennen.

Doch dezelve omsigtigheyd verbied den Ordinarius daeraan te voldoen, wanneer de religie en godsdienst daerbij so merkelijk zoude leyden, hetgeene hier het geval is.

Men kan nauwelijks de costen van den godsdienst draegen in eene kerke, welke weynig van onderhout cost en men zoude eene kerke willen aenslaan sonder reden, min geschikt, welke men jaerlijks met den intrest der nodige penningen, om dezelve in staed te brengen, voor geen 5 à 6 hondert guldens zoude konnen onderhouden?

Men beswijkt tans bijnaar onder den last, welke men moet draegen en men zoude op zig haelen eenen last van zoveele honderden, welke men niet moet draegen? En dat zonder redenen?

Den tiendheffer is beswaert met den last van onderhoud en desen van zijnen natuurlijken last ontheffende, zoude men die so maar onbesonnen op zig nemen?

De gegoede ingesetenen beswijken onder 's lands lasten, de armen, die levende tempels van God, vergaen van gebrek in eenen tijd van buytengewone duurte; en in dese omstandigheden zal men de gegoede ingesetenen sonder de minste rede van noodsakelijkheyd, sonder de minste bevorderinge van den godtsdienst nog gaan beswaeren met nieuwe godtsdienstige lasten en de armen, die levende tempels van God, opofferen aan tempels van hout en steen?

Om de dwaasheid der in-bezit-name der groote kerk nog beter te doen voelen, stelt de bisschop het geval — en hij werkt het geval in den breede uit —, dat het eens ging niet over twee kerken, maar over twee stadhuizen en stelt dan de vraag: „Zouden de regenten dusdanige onbesonnen lieden, (die nl. het eene stadhuis zouden willen verlaten en het andere betrekken) niet voor gek declareren?" En ten slotte:

Is de grote kerk herkomstig van onse voorouders, de andere nog meer, als zijnde voor hunne penningen geboud, daar tot de grote kerk van de burgers in die tijdt wijnig of niets gecontribueert is. [1])

[1]) In dit laatste heeft de bisschop zich wel wat vergist.

Bedoelde copie van het Bisschoppelijk advies werd geschreven door den kerkmeester Henricus van Hoeck, die haar op 26 Juli 1801 overzond aan zijn broeder Jan Baptist van Hoeck, pastoor te Kessel, en er bij schreef, dat het Bisschoppelijk stuk hem in handen was gevallen, maar dat hij aan de echtheid er van niet twijfelde.

Wij weten niet, of het Bisschoppelijk advies voor openbaarmaking bestemd was, maar bewonderenswaardig kunnen wij het nu juist niet vinden. 't Is waar, Verhoysen's partij kreeg er den wind van voren, maar opgewonden en in 't nauw gebrachte lieden klampen zich zelfs vast aan dingen, die geen houvast geven.

Hoe lichtelijk konden Verhoysen en diens partijgenooten een of andere alinea uit het advies, zooals alinea 5, tegen hunne tegenstanders uitspelen! Dit schijnt ook werkelijk geschied te zijn, want de pastoor J. B. v. Hoeck, die de partij trok van pastoor Hagelaers, schreef 5 Aug. in antwoord aan zijn broeder, dat ook hij aan de echtheid van het stuk niet twijfelde, doch zich liet voorstaan, dat er door sommigen meer ophef van gemaakt werd, dan het verdiende.

Verder had de kerkmeester H. v. Hoeck aan zijn broeder, den pastoor van Kessel, ook een concept-reglement gezonden, dat hij in den Haag van Verhoysen ontvangen had en dat deze had samengesteld voor een te Mierlo *door het volk te benoemen* Kerkbestuur, dat het beheer over de parochiale of groote kerk en de pastorij of predikants-woning te Mierlo op zich zou nemen. [1]) H. v. Hoeck schreef aan zijn broeder, dat Verhoysen er voor wilde uitkomen, de raadsman in het samenstellen van dat reglement geweest te zijn, maar dat hem — H. v. Hoeck — het stuk niet al te best voorkwam; dat de pastoors in het Maaskwartier wel iets dergelijks met minder omslag zouden kunnen krijgen, maar dat aan den anderen kant de tegenpartij de streng niet te strak moest houden en de gemeentenaren irriteeren; dat de te groote

[1]) Evenals te Helmond waren ook te Mierlo geschillen ontstaan, te Mierlo echter niet enkel over de kerk, maar ook over de pastorie.

medezeggingschap des volks in het kerkbeheer beter langzaam kon worden weggenomen, dan op 't oogenblik, nu immers de gemoederen opgezet en opgewonden waren. Dit alles schreef de kerkmeester aan zijnen broeder onder dit voorbehoud, dat de bepalingen van het reglement niet verder gingen, dan hem toescheen. [1])

In den reeds aangehaalden brief van 5 Aug. 1801 schreef pastoor J. B. v. Hoeck aan zijn broeder terug, dat hij het concept-reglement rijpelijk overwogen had; dat het aldus zeker niet in werking gebracht mocht worden; dat de meening van Vicaris van Alphen lijnrecht stond tegenover de ontwerpers van het reglement; [2]) dat men zich houden moest aan de wetten van kerk en geestelijke overheid; dat de gemeentenaren zeker niet geïrriteerd moesten worden, maar — zoo voegde hij er aan toe — „indien de gemeentenaren waare R. C. geloovigen zijn en zig ten goede willen laaten onderrigten, kunnen zij in het geval niet geïrriteert worden"; de geestelijke macht — zoo oordeelde hij ten slotte — kon in deze geen inzage d. i. medezeggingschap gedoogen en geen toegevendheid gebruiken en moest zich houden aan den regel der Apostelen: men moet God meer dan den menschen gehoorzamen.

Uit verschillende stukken blijkt duidelijk, dat Vicaris van Alphen aan het verlangen der velen, om hun kerkschuur te verlaten en hun oude, ruime en wel vervallen, maar toch

---

[1]) Wij deelen het Reglement voor Mierlo niet mede, wijl het bijna gelijkluidend is met dat van Helmond, dat kort daarop werd samengesteld en dat wij aanstonds zullen mededeelen.

[2]) De schrijver deelt hier mede, wat de Vicaris hem geschreven had bij zijne aanstelling tot pastoor van Kessel. Daar wij straks de meening van den Vicaris meer uitvoerig zullen mededeelen, laten wij dit gedeelte van den brief achterwege — Pastoor van Hoeck was van meening, dat het geprojecteerd of soortgelijk reglement nooit in toepassing gebracht mocht worden, tenzij met eenige wijzigingen en dan nog slechts provisioneel en in sommige gevallen, t. w. wanneer de kerkelijke macht aan de genaaste kerkgebouwen of kerkgoederen nog niet de hand geslagen had, gelijk een tijd lang te Kessel het geval geweest was. Eene wijziging in het reglement, die volgens hem noodzakelijk was, betrof de zinsnede, waarin de beramers en vaststellers van het reglement spreken over „den *aan ons in eigendom toebehoorende* parochiale of groote kerk".

schoone parochiekerk te betrekken, zoo mogelijk gaarne zou zijn tegemoet gekomen. Hij liet dan ook niet na, naar den toestand der parochie, de inkomsten en uitgaven der kerk en het inkomen der geestelijkheid te informeeren, zooals blijkt uit den aanhef van navolgend schrijven, dat pastoor Hagelaers 30 Juli 1801 aan den Vicaris zond.

Om aan Uwe Hoogwaarde bevelens te voldoen diend het volgende:

1. Den staat van mijne gemeente is medelijden waardig, want van de 24 honderd zielen zijn er over de 900 arme en word dagelijks erger.
2. Communicanten ontrent 1800.
3. Geen-Communicanten ontrent 600.
4. De namen: Pastoor J. Hagelaers, capellanen: J. Dockx en F. van Gastel. [1])
5. Het kerkgeboû [2]) is door de onlangs gedane reparatiën gebragt tot een redelijken staat; behalven aan de eene zijde is het dak zeer slegt en moet noodzakelijk gerepareerd worden; hope, dat den tiendheffer hieraan met den eersten zal voldoen. Hetzelve is vol schulden, als blijkt uijt onze ingezonden rekening aan den Raad van Financie, beloopende over de vijfduijzend guldens.

De kerk heeft noch jaarlijks van ouds te betalen ontrent 65 guldens; hiertegens heeft zij twee slegte huijsjens met eenige pachten, waaruijt deze betaling ontrent en mogelijk ruijm gevonden word.

Mijne competentie is 150 guldens, wordende betaald uijt de tiendens.

Mij word betaald voor de tafel van mijn heer Dockx uijt de kerk de somma van 155 guldens.

Voor de tafel van mijnheer van Gastel betaald de Abdije 150 guldens.

Verdere emolumenta forte reputari possunt sequentia:

1. Introductio puerperarum: potentes dant solidum; alii minus; pauperes nil.

---

[1]) Hoewel Hagelaers beiden, Dockx en van Gastel, kapelanen noemt, meenen wij toch, dat laatstgenoemde eigenlijk niet kapelaan was, doch assistent.

[2]) Bedoeld is de kerkschuur.

2. Administratio Viatici: habentes dant solidum; pauperes, qui sunt in magno numero, nihil et minus nihil.

3. Pro missa exequiali dant 13 asses; pauperes, qui sunt frequentes, nihil dant; — has omnes solvo et celebrari curo a capellanis.

4. Pro missa sine cantu dant 8 asses.

5. Collectio ovorum in Paschate.

6. Pro singula persona adscripta Orationi Dominicae [1]) dant solidum annue.

7. In mensa communionis ponere deberent, ut saepius audivi, 4 obolos seu dûtos in Paschate, sed plurimi non faciunt et per annum plerique nil dant.

Jura sunt sequentia:

1. Pro singula prole baptizanda dant solidum.

2. Pro solemnisatione matrimonii 25 asses.

Faciat ergo tota summa emolumentorum et jurium 150 vel 160 florenos.

Sit ergo totum et omne, quod annue habeo, 600 vel 650 flor., precise non scio.

P. S. — Ecclesia habet onera sequentia:

Solvit pastori pro mensa capellani 155 gulden.

Item pro oratione pro benefactoribus ecclesiae 2—10—0. [2])

Pro organista, custode, custerse, pane et vino etc. circa 300 florenos.

Hiertegen heeft de kerk de schaal met het was, opbrengende jaarlijks daar-of-daar-ontrent 550 guldens; ten minste dit is zeeker, dat er jaarlijks altijd iets overschiet.

Dan heeft de kerk noch de banken, jaarlijks opbrengende 600 guldens. [3])

De kerk heeft niets in cas, maar ontrent 1200 guldens schulden. Noch verschuld de kerk eene rente van 750 guldens

---

[1]) Het z.g. Zondagsgebed (voor de Overledenen).

[2]) Ook dit werd door de kerk aan den pastoor betaald.

[3]) In Sept. 1803 berekende de kerkmeester-bussier de gewone en vaste uitgaven der kerk aldus ongeveer: de kapelaanstafel 155 gl.; 't gebed voor de weldoeners der kerk 2 gl. 10 st.; voorzanger 7 gl.; het witten der kerk 5 gl.; geestelijke pacht 1 gl. 13 st.; lasten 10 gl.; verponding en bede 7 gl. 12 st.; de kosteres 58 gl.; de koster 60 gl.; de organist 45 gl.; wijn en brood 80 gld. Ergo samen ongeveer 430 gl.

De gewone jaarlijksche inkomsten: plaatsen en banken 50 gl.; stoeltjens 15 gl.; huur van een klein huisje 20 gl.; orgel 22 gl.; was 100 gl.; aansteken der kaarsen 25 gl.; de schaal 400 gl. Ergo samen ongeveer 632 gl.

Jaarlijks derhalve een overschot van 200 gl., doch de pastoor was van meening, dat het overschot niet meer dan 150 gl. bedroeg.

capitaal, maar hiertegen bezit de kerk een rent, belopende het capitaal 800 guldens.

Den oudsten capellaan heeft 40 guldens uijt de tiendens; den anderen niets. Zij hebben zelfs geen een gestelde Mis of ik ook niet. Zij hebben gene emolumenten. Onlangs heeft hun den Prior (van Postel) gegeven hetgene komt van het bedienen der zieken (an jure vel injuria hoc fecerit ipse viderit; ben hierover niet wel tevreden, omdat ik meene, dat hij dit niet kan doen) doch dit brengt wijnig of niets op.

Het doel, dat mr. P. Verhoysen en diens genooten nastreefden, was op zich zelf prijzenswaardig en zeker waren zij ook bezield met eene goede bedoeling, maar wat in hen te gispen was en door Vicaris van Alphen, pastoor Hagelaers en vele Roomsche burgers van Helmond ook in hen gegispt werd, was de wijze, waarop zij hun doel trachten te bereiken.

Op 11 Aug. 1801 werd het stoute stuk, dat reeds een paar weken het onderwerp was geweest van de gesprekken des volks, werkelijkheid. Bij P. van Brussel in het Witte Paard werd eene vergadering belegd, waarop de vergaderden eigenmachtig vijf kerkmeesters, directeurs of administrateurs en drie provisoren kozen en meteen een reglement van kerkadministratie vaststelden. De acte, waarbij de gekozenen werden aangesteld, laten wij hier volgen. [1])

Gelijkheid, Vrijheid, Broederschap.

Nadien de ontstane geschillen wegens de naasting van het plaatselijk Kerkgebouw der voormaals heerschende kerk met den aankleven vandien binnen deze Gemeente, bij Decreet van het Vertegenwoordigend Lichaam in dato Tiende September een duizend zeven honderd negen en negentig, zijn beslist en den eigendom van hetzelve aan de gezamentlijke leden, uitmakende het Roomsche Katholyk Kerkgenootschap binnen deze plaats, bij opgemelde Decreet is toegekend en aan-

[1]) Wij ontleenden haar aan het Notulenboek van de vergaderingen des Kerkenraads van af den jare 1851, blz. 1—12. (Parochie-Archief N⁰ 8).

gekomen: alles op zodanige voorwaarden en onder zodanig bepalingen als bij voors. Decreet zijn omschreeven en uitgedrukt; —

Nadien, alsmede door evengemelde beslissing, den door ons op onze Gecommitteerden ter Naasting verstrekte last is komen te cesseren, zoo nogtans dat bovengemelde gebouw niet zonder eene behoorlijke toeverzigt en verzorging zoude behooren te verblijven, hetwelke nogthands veelligt het geval zoude kunnen worden, bij aldien er van onze zijde wegens dat ons eigendommelijke gebouw de nodige verzorging niet wierde daargesteld; —

Het is dan ook uit dien hoofde, dat wij raadzaam en noodzakelijk hebben geoordeelt, te beraamen en vast te stellen het hier navolgende, en de Burgers Johannes Raaymakers, Pero van der Wallen, Hendrik Goord van Brussel, Arnoldus Zegers en Lambertus van Aarle te constitueren en aan te stellen tot Directeurs, Administrateurs of Kerkmeesteren van en over voormelde Kerkgebouw met den aankleven van dien; — [1])

Stellende wij tevens aan tot onze gevolmagtigden en Provisoiren de Burgers Peter van Brussel, Jan Jacob van den Foelart en Hendrikus Peters Bogaers, en zulks ter naziening, opneming en sluiting der te doene Rekening door onze administrerende Kerkmeesteren voornoemd; — [2])

alles in voegen en onder zodanige bepalinge als bij de Artikelen staat omschreven en uitgedrukt.

Dan volgt het Reglement van Kerkadministratie, bestaande uit zeven Artikelen, welker hoofdzakelijke inhoud is, dat de kerkmeesters en provisoren voor den tijd van vier jaren werden aangesteld, maar zoo noodig gecontinueerd konden worden; dat de Kerkmeesteren verplicht waren, om telkens met de vier jaren, en wel over ieder jaar afzonderlijk, op 1 Mei rekening en verantwoording te doen ten overstaan van den Pastoor der Gemeente en de Provisoren; dat deze laatsten

---

[1]) Pero v. der Wallen was tevens een der 12 kerkmeesters van het Roomsche Kerkehuis en moet dus met zijne collega's en zijn pastoor wel in een scheeve verhouding gestaan hebben.

[2]) Sprekend over het Concept-Reglement voor Mierlo, schreef H. v. Hoeck in zijn brief van 26 Juli, dat een der Gevolmachtigden of Provisoren *de pastoor* moest zijn.

zich desnoods zoodanige personen konden assumeeren als zij tot promptere afdoening der rekening raadzaam zouden oordeelen; dat het jaarlijksch salaris voor ieder der kerkmeesters vijf en voor ieder der provisoren één gulden bedroeg; en dat de administratie der Kerkmeesteren onmiddellijk na dagteekening van het stuk een aanvang nam.

Die dagteekening luidt: „Actum Helmond, den elfden Augustus één duizend agthonderd één, het zevende jaar der Bataafsche Vrijheid".

Hierna volgen meer dan 400 handteekeningen van Roomsche burgers [1]); voor meer dan de helft van de namen der onderteekenaars staan de woorden: „Dit † merk steld", want wie zijn naam niet schrijven kon, teekende met een kruisje. [2]) Gedeeltelijk werden de handteekeningen verkregen, doordat na de vergadering in het Witte Paard enkele personen met het stuk rondgingen aan de huizen. [3]) Maar niet overal waren deze welkom; toen zij o. a. bij Willem Diddens kwamen — *wij zullen den man straks nog meermalen ontmoeten* — en hem vroegen om zijne handteekening, stelde deze hun de vraag, of ze niet meer wisten, wat ze deden. Zeggende: „Word niet quaet! Word niet quaet!" liepen ze toen de deur uit.

Weldra gingen de aldus aangestelde kerkmeesters in actie. Zij leenden 17 Sept. d. a. v. 870 gl. om de kerk in orde te brengen en lieten reeds enkele der noodzakelijkste reparaties verrichten.

---

[1]) O. a. van G. van Hogerlinden. Geen andere G. van Hogerlinden is ons bekend dan Gerardus of Gerrit van Hogerlinden, zoon van Pieter van Hogerlinden en Maria Charlotta Sterk, geb. te Vlierden den 12 Maart 1727 en gehuwd met Jacoba Gerardina Jacobs Hij wordt vermeld als schepen van Helmond 12 Juni 1753, als president der stad 12 Maart 1782, 7 Juni 1785—30 Sept. '86, burgemeester 1 Oct. 1787—1 Oct. '88, weer als burgemeester aftredend 30 Sept. 1790, werd alsdan wederom president der stad en bleef dat tot 30 Sept. 1793. Hij was Protestant, doch schijnt op lateren leeftijd tot het Katholicisme overgegaan te zijn, evenals zijn zoon Hendrik Dirk van Hogerlinden Jr. en beider nicht Maria Charlotta van Hogerlinden.

[2]) De naam van Verhoysen komt niet onder de handteekeningen voor

[3]) Nl J. van Aarle, N. van Griensven, J. Sluyers, J. Puskens en A. van der Velden, zij schijnen meestal paarsgewijze rondgegaan te zijn en elkander daarbij afgelost te hebben.

De aanstelling zoo van de pseudo-kerkmeesters als van de pseudo-provisoren — wij zullen hen kortheidshalve voortaan de *pseudo's* noemen — was derhalve geschied buiten alle kerkelijk gezag om. Is 't wonder, dat die aanstelling hooge afkeuring vond bij pastoor Hagelaers en niet minder bij den Vicaris Apostoliek Antonius van Alphen?

De menschkundige Vicaris richtte 28 Sept. 1801 aan die van Mierlo, waar blijkbaar eenzelfde buitenissigheid had plaats gehad als te Helmond, eene ernstige en wel-en-waardig-argumenteerende missive, waarschijnlijk in de hoop, dat Helmond zich de les aan Mierlo gegeven zou ten nutte maken en om aldus aan die van Helmond de schande eener openbare terechtwijzing te besparen.

De missive werd gecopieerd door de alles-behalve-keurige hand van pastoor J. Hagelaers en luidt [1]):

Ik schrijve als Vicarius Generaal Apostoliek en Rooms Catholiek aan Roomsche Catholike, zoo ik vermene. Ziet dus mijne redene, die ik Ul. heb voor te stellen wegens de kerke en hare goederen.

De kerken en hare goederen worden genoemt en zijn wezentlijk *goddelijke* goederen; zij worden eensgelijks genoemt en zijn *kerkelijke* goederen.

Zij worden genoemt *goddelijke* goederen, omdat zij van de gelovigen tot Gods eer en dienst aan Godt zijn gegeven, opgedragen en gewijt, aan Wien alleen vervolgens dezelve in eijgendom toebehoren. Zij worden genoemt *kerkelijke* goederen, omdat dezelve van de gelovigen aan de kerk zijn toevertrout, om door de kerk zorgvuldiglijk bewaart en onder haar opzigt door brave, eerlijke en gegoede ingesetenen bestiert te worden, niet willekeurig, maar volgens hare heylige en wijze wetten en alzoo gebezigt gelijkvormig aan den wil en intentie der godtvrugtige gevers.

Van de tijden der Apostelen af zijn de tijdelijke goederen der religie, die men thans kerkelijke of geestelijke goederen noemt, bestiert door en onder opzigt der kerk. En zoo menigmaal de geldgierigheid zig vermeten heeft, hare heyligschennende handen te slaan aan die goederen Godt toegewijt,

---

[1]) Archief des Bisdoms.

heeft de kerk die gereclameert en door hare magt van Godt ontfangen ten scherpsten gestraft die heijligschenders.

Wanneer van over circa twee eeuwen deze goederen aan Godt en zijn kerk in deze streken zijn ontnomen, heeft niet het volk, hetwelk nimmer eenigen invloet heeft gehadt in gemelde goederen of deszelfs administratie, maar de kerk door deszelfs Opperhoofd solemneel geprotesteert tegen alle vervremding op den Munsterschen vrede.

In gevolge de wijze wetten, welke met opzigt der geestelijke en kerkelijke goederen van tijd tot tijd van de kerke geëmaneert bennen, is den pastoor in zijn qualiteijd den eersten, onmiddelijken en geboren opzigter over de kerk en deszelfs goederen, onder verder opzigt van den deken van het district en den bisschop of dengene, die deszelfs plaats bekleedt.

Alle deze zijn geboren opzienders en bestierders, niet uijt eene ontleende magt van het volk, maar uijt die der algemene kerke. En het is uijt kragt onzer kerkelijke wetten, dat alle pastoors bij solemneele eeden zig moeten verbinden, te zullen waeken, dat geen regten of goederen toebehorende aan de kerk, welke hem is toevertrout, vervremt worden en alles te zullen aanwenden ten eijnde dusdanige regten of goederen, welke verduijstert of vervremt zouden mogen zijn, aan zijn kerk weder herstelt werden.

En dit alles niet tegenstaande, kont Gijl. goetvinden, die goede order, die kerkelijke tugt en wetten om verre te werpen en alle onwettig gezag u aan te machtigen.

Maar — zegt Gijl. — het Wetgevend Lighaam heeft de grote kerk met deszelfs goederen aan het Rooms Kerkgenootschap toegewezen.

Dit is zoo; maar hier staat te bemerken, dat juijst met dezelve souvereijne magt en in dezelve uijtgestrektheijd eertijds bekleet waren de voormalige Hoogmogenden, met wie thans bekleet is het Wetgevend Lighaam. Het Wetgevend Lighaam dan heeft een wettig regt, om over die goederen na welgevallen te disponeeren of niet. Zoo ja, dan hebben ook eertijds hetzelve regt gehat de Hoogmogenden, welke de gemelde goederen aan de Gereformeerden van over twee euwen hebben toegewezen en dus vervallen van zelfs alle de klagten der Roomschen, van zoovele jaren van gemelde goederen versteken te zijn geweest; immers die zijn regt gebruijkt, zegt den Regel van Regten, doet nimand geen ongelijk; en gelijk die goederen, eertijds aan de Roomschen ontweldigt, nu aan Gereformeerden onttrokken worden, zouden

met hetzelve regt die goederen wederom aan de Roomschen ontnomen en aan de Gereformeerden weder toegewezen konnen worden.

Ja maar, — zult gij zeggen — het Wetgevend Lighaam disponeert hier eijgentlijk niet over die goederen als regt hebbende, maar *restitueert* veel eerder die goederen, zoo lang ten onregten van de Gereformeerden met uijtsluijting der Roomschen bezeten.

Dan, is dit zoo, zoo moet men hierin volgen de natuurlijke grondbeginsels van *restitutie* en vervolgens moeten de goederen wedergebragt worden in handen, administratie en opzigt dergenen, aan dewelke dezelve zijn ontweldigt. Nu, in wiens handen, onder wiens administratie en opzigt waren deze goederen, eer zij aan de Gereformeerden zijn gekomen? Niet van het volk, dit weet de gehele werelt, maar van degenen, die ik aanstonds gezegt hebbe te zijn de geboren opzienders en bestierders der kerken en hare goederen en moeten dus aan hun ter handen en tot hun administratie en opzigt wedergebragt worden. In cas van restitutie en andere benadeling, van den eenen borger toegebragt aan den anderen, zult gij dit niet ontkennen; just zóó is het met deze restitutie van geestelijke goederen gelegen.

Daarom indien Gijl. die zout onttrekken aan het bestuur der kerke, zout gij vervallen in alle de vervloekingen der kerk tegens de usurpateurs van hare goederen uijtgesproken.

Op dezelve wijze als de heer pastoor word ik van Ul. behandelt. Het al of niet verrigten van den godsdienst in deze of gene kerke hangt van mij af in mijne qualiteijd, en alle brave priesters zullen zig wel wagten van zonder mijn permissie in de eene of andere kerk den godsdienst te verrigten.

Onder het schrijven valt mij juist in handen den omzendbrief van het Vicariaat van Antwerpen aan deszelfs onderhorigen, ressorterende onder de Bataafsche Republiek, met opzigt tot de grote kerken.

Art. 1. Zeggen de gemelde Vicarissen, dat het aan nimandt zal geoorlooft zijn, den godsdienst in de grote kerke te verrigten zonder consent van het vicariaat voor die *speciale* kerk.

Art. 2. Gelasten zij, dat dusdanig consent zal verzogt worden van het vicariaat bij requeste, waarin men zal opgeven:

1. den staat en gesteltenisse der kerke.

2. de legginge derzelve kerke met opzigt der limiten van de parochie en uijthoeken.

3. den titel, op welke men de kerk heeft verkregen.

4. de reden, waarom men verlangt in de grote kerk eerder dan in de oude den godsdienst te verrigten.

5. verzekeringe, dat deze kerk gelijkformig aan de kerkelijke regels en synodale wetten is gestelt onder het bestier van den pastoor en kerkmeesters der plaatse.

Art. 3. Dat den pastoor en kerkmeesters dier plaetse, alwaar de grote kerken òf te zeer vervallen zijn òf qualijk en ongeschikt gelegen, vermeend worden, dat de uijtoeffeninge van den godsdienst in dusdanige kerken niet zal toegelaten worden.

Hier ziet Gijl. de gevoelens van alle die kundige mannen, die juijst de gevoelens zijn der algemene kerke en met dewelke de mijne strooken.

Na mij en deze mannen gehoort te hebben, zal het niet verder nodig wezen, andere eerlijke en kundige persoonen in den arm te nemen, ten waar Gijl. aan het order van Godt ingestelt uzelve wilde onttrekken.

Gijl. zult zeggen: „Zoo den godsdienst in de grote kerk niet wort toegelaten, dan moeten wij twee kerken onderhouden."

Dit is zoo. Dan zal het vrij min kostbaar zijn, de kerk thans in gebruijck te onderhouden en teffens de groote in statu quo te conserveren, dan wel de grote alleen te brengen en te onderhouden in dien staat, zooals zoude behoren, indien men onzen godsdienst in dezelve uijtoeffende.

„Maar het volk wil de grote!" Ik zal dit niet onderzoeken. Dan, de questie is, of dit verlangen billijk is of onbillijk. Daar het mijne conscientie eenigsints heeft toegelaten, hebbe ik aan 't verlangen van het volk in deze voldaan; daar het onbillijk is, dult mijne conscientie niet, het welwezen van onze religie en godsdienst aan hetzelve op te offeren. Ik ben niet van het volk, maar door den Stadhouder van J. Chr. van Godt over het volk gestelt. Niet het volk, maar Godt zal mijnen regter wezen. Godt zal mij oordelen niet volgens het begrijp van het volk, maar volgens Zijne wetten en die van zijne kerke!

Ziet hier mijne gevoelens, die ik eijndige met die schoone woorden van den apostolijken man, den H. Ignatius tot die van Philadelphiën: „Vlugt, o gij, die kinderen des ligts en der waarheijd zijt, vlugt deze, die de banden en de eenheyd

breken! Gij, die schapen zijt, volgt den herder! Die Godt toebehoren, zijn ook aan den bisschop vastgehegt, en deze, die zig van hem afscheijden om de gemeenschap der vervloekte menschen te volgen, zullen met hun vergaan."

was getekent: Ant. van Alphen,
Vic. Gen. Apost.

Schijndel, den 18 Sept.
Anno 1801.

Uit eenen Latijnschen brief van pastoor Hagelaers aan Vicaris van Alphen dd. 22 Oct. blijkt, dat ook de pastoor het optreden der pseudo's ten hoogste had afgekeurd. Hij schrijft daarin, dat onlangs twee personen bij hem waren geweest met het bewuste reglement, door mr. Verhoysen opgesteld [1]); dat hij er geen copie van had kunnen machtig worden; dat hij zich met de zaak der groote kerk niet inliet, vooral niet in deze gevaarvolle tijden, doch wel de kerk wilde betrekken, mits deze eerst behoorlijk in orde gebracht was en niet dan op last van den Vicaris; dat hij echter het reglement, tenzij het enkel diende tot reparatie der kerk en na dezer reparatie buiten werking gesteld zou worden (hetgeen ze hem bevestigden) afgekeurd en geheel en al verworpen had; dat het stuk door het gemeene volk, waarschijnlijk nog door bedrog misleid, geteekend was, niet echter door de rijken, die er meerendeels tegen waren; dat hij er geen kwaad in zag, dat de kerk hersteld werd, wijl dat zeer noodig was; dat hij er ook geen kwaad in zag, dat de een of andere de leiding daarvan op zich nam; dat de pseudo's — naar hij hoorde — geld opgenomen hadden en zoo doorgaande de kerk bovenmate belasten zouden; dat hij na eventueele betrekking der kerk in geen geval, tenzij gedwongen, de pseudo's als kerkmeesters zou aanhouden; dat dezen in de herbergen aanhoudend zwetsten, dat zij, als door het volk aangesteld,

[1]) Waarschijnlijk kwamen zij den pastoor presenteeren hunne directie over te geven, doch slechts onder voorwaarde, dat de kerk onverwijld in orde gebracht en in gebruik genomen zou worden. Ook onze pseudo's moeten zich zeer wel bewust geweest zijn, dat hun aanmatigende houding geenszins kon door den beugel der kerkelijke tucht.

de wettige en de anderen, door den pastoor aangesteld, de onwettige kerkmeesters waren; eindelijk, dat de geheele zaak gedreven werd door Verhoysen.

De afkondiging der missive van den Vicaris dd. 18 Sept. had intusschen nog niet te Helmond plaats gehad. De Vicaris schijnt het raadzaam geoordeeld te hebben, om — nu de afkondiging te Mierlo zonder resultaat voor Helmond bleef — eerst eens te beproeven, of de positie der Helmondsche pseudo's niet met minder zwaar geschut was omver te halen.

Hij zond een schrijven dd. 23 Oct. 1801, dat thans verloren schijnt, maar waarvan wij toch vernemen, dat het de parochianen van Helmond aanspoorde tot rust en vrede, de pseudo's vermaande, hunne directie aan het wettig kerkbestuur af te staan en den pastoor gelastte, deze over te nemen.

't Was waarschijnlijk naar aanleiding van deze aanmaning, dat twee der pseudo's den pastoor kwamen afvragen, of hij met zijne kerkmeesters de kerk wilde opbouwen om ze in gebruik te nemen. De pastoor, wien dit afvragen „eerder een dwingelandij als een verzoek" toescheen, gaf ten antwoord, dat hij zich niet met de groote kerk bemoeide. Toen hij echter later zelf presenteerde, de administratie over te nemen en de kerk af te bouwen, toen wilden de pseudo's niet.

Als dan alles zonder resultaat bleef, oordeelde pastoor Hagelaers het noodig, de bekende missive van den Vicaris dd. 18 Sept. voor den dag te brengen. Hij zet zich wederom aan zijne schrijftafel en laat bij Latijnschen brief dd. 4 Dec. 1801 den Vicaris weten, dat hij de missive des heeren Vicaris, hem ter hand gesteld door den pastoor van Mierlo, waar thans alles rustig is [1]), terugzendt; dat hij ter jaarlijksche vergadering zijner kerkmeesters [2]) op aanraden van den pastoor van Mierlo een extract der missive heeft voorgelezen; dat hij echter gaarne vernemen zou, wat hij verder doen moet: de missive den pseudo's namens den Vicaris voor

[1]) Hagelaers insinueert hier op het goede gevolg, dat de publieke afkondiging der missive te Mierlo had.
[2]) Op St. Andries (30 Nov.).

oogen brengen of haar in de kerk aan het volk voorlezen, waardoor wellicht alle pogingen der pseudo's ineens zouden verijdeld worden. Verder deelt de pastoor nog mede, dat de pseudo's in hun propoost blijven volharden; dat ze zelfs dreigen met den pauselijken nuntius, indien de Vicaris zich zal verzetten; dat Verhoysen, naar zijn oordeel, te koppig is om door den pastoor van zijn opzet afgebracht te worden, doch dat de Vicaris hem wellicht zou kunnen bewegen.

In gevolge de hem gedane voorstellen gaf de Vicaris daarop verlof, zijne missive van 18 Sept. in de kerk voor te lezen en zond hij bovendien op 9 Dec. een Latijnsch schrijven aan Verhoysen, uit welk schrijven valt op te maken, dat er toen reeds eene briefwisseling tusschen Vicaris en Verhoysen had plaats gehad. De Vicaris begint aldus [1]):

Sine, ut denuo sinum meum candide tibi pandam. Dispensio inter Nos est opinionum, quae quantocius, ne offendat, e medio tollenda est.

Opinaris tu, templa eorumque bona de jure spectare ad ipsam Catholicorum communitatem, cui proin jus competeret et, te judice, competit, praefata bona administranda per se aut a se deputatos, idque secundum normas aut regulamenta, ut vocamus, ab ipsa communitate praescripta.

Hanc opinionem novam et ante infelicissima haec tempora in Ecclesia Dei incognitam puto.

Duae sunt in terris supremae potestates, ab invicem omnino independentes, licet ad suos respective fines sibi mutuo famulantes, altera civilis, ecclesiastica altera.

Hanc posteriorem, quam independentem sua a Patre accepta potestate Christus fundavit, non tantum ad fidem et mores, sed et ad ipsam Ecclesiae disciplinam extendere, fides nos docet.

Hac independente potestate praediti ab ipso Domino, Apostoli Evangelium praedicarunt, ecclesias fundarunt, caeteraque, ad fidem et cultum divinum promovendum necessaria, ordinarunt, in hisce non imperatorum aut regum aut populi nomine agentes, sed pro Christi legatione fungentes, ut loquitur Apostolus.

Het verder gedeelte van het schrijven bevat eenzelfde

[1]) Archief des Bisdoms.

maar beknopte uiteenzetting van den aard der kerkelijke goederen, als de reeds medegedeelde missive van 18 Sept.; wij hoeven het hier dus niet af te schrijven.

Hierop zond Mr. Verhoysen aan Vicaris van Alphen dit antwoord [1]):

Hoogstwaardigen Heer!

Vergunn' mij, dat ik ter deze gelegenheid op mijne beurt zeer getrouwelijk en onbewimpeld mijne schoot aan ZHW. openlegge en wel ten aanzien van zeker verschil en gevoelen, hetwelke er tusschen ZHW. en mijn persoon immers volgens ZHW. geëerde van den 9 dezer met betrekking tot het genaaste kerkgebouw der voormaals heerschende kerk alhier te Helmond zoude plaats hebben.

Om zulks met de meest mogelijke klaarheid te doen en opdat zowel mijne woorden als oogmerk in alle haare waarde of onwaarde zoude kunnen gekend worden, verkieze ik thands in mijne moedertaal te schrijven ten einde alle mogelijke twijffelagtigheid, welke zoms uit deze of gene periode in 't latijn hinc inde zoude kunnen opdagen, te voorkomen en te vermijden.

Vooraf echter neeme de vrijheid aan te merken, dat wie ook de rapporteur of aanbrenger aan ZHW. moge zijn geweest en welke ik slegts bij, hoezeer nog al vrij waarschijnlijke, presumptie vermeene te kennen, — nog die edelmoedigheid, welke den oprechten man kenmerkt, nog ook die plichtmatigheid, welke ik recht hebbe te vorderen, mijwaards heeft aan den dag gelegd, veel min dat de zaak naar waarheid kan zijn voorgedragen.

Indien het waar was, dat ik zoodanige opinie of gevoelen, waarvan ZHW. in den aanhef zijner hiervoor gemelde van 9 dezer gewaagd, mogte hebbe verspreid, — dan toch, indien dat gevoelen volgens de kerkelijke leer aan berisping onderhevig was, moest hij of zij, welke met de verdediging onzer kerkelijke integriteit in de respective gemeenten vereerd zijn, zodanig gevoelen langs de koninglijke weg en met kennis van hem, aan wie men dusdanig met de Roomsche leer onbestaanbaare gevoelen aanteijgt, vrijmoedig te keer gaan, de dwalingen onder het oog brengen en alzo het goede trachten te bewerken; alle andere handelwijze grenst aan laster.

---

[1]) Archief des Bisdoms.

Nimmer hebbe ik in de gelegenheid geweest om zodanige gevoelen, als men mij agterrugs aanteijgt, aan mijne vermoedelijke aanklager open te leggen. En nu gelieve ZHW. te beslissen of het niet zeer gewaagd is om iemand, die men weleer in ieder geval van bekommering of vervolging van geestelijke zaaken en persoonen als een deugdzaam en welwillend raadgever heeft verklaard, zo maar eensklaps onverhoord, ja buyten zijn weeten bij de overheid der kerk te verklagen als hadde hij een gevoelen verspreid, hetgeen volgens het inzien van ZHW. met de kerkorde niet zoude strooken. Aldus voortgaande zal het haast waar kunnen worden, hetgeen nooit waar was, dat namentlijk iemand in één stond of sprong deugniet word. *Nemo repente fit nequam.*

Indien ik ooit, hetwelk de goede Hemel verhoede, in de onaangenaame verplichting kan gebragt worden om één mijner geloofsgenoten, ofschoon ik al eens van deszelfs integriteit niet ten eenemaal overtuigd was, over eenige deszelfs met de leerstukken onzer kerk strijdige gevoelens of daden te moeten aanklagen, — dan toch zoude zulks nimmer op bedriegelijke aanbrengingen en in vago durven bestaan; in tegendeel zoude ik voor alles omtrent de daad die zekerheid en juistheid aan mijne zijde trachten te plaatzen, die in zaaken van dat belang onmisbaar zijn.

Maar zo ik in eenig, al was het maar een ondergeschikte, kerkelijk vak geplaatst was, zoude ik verplicht zijn alle gevoelen, alle gedrag door wie ook verspreid of gehouden, wanneer het met de kerkgeboden strijdig was, zonder aanzien van persoonen onder het oog brengen van hen, die de verspreiders van dusdanige gevoelens en de uitvoerders van zoortgelijke daaden waaren. Dit doende volgt men getrouwelijk de voetstappen van onze kerkstichter Christus, bij wie geene uitneeming van persoonen kan of mag plaats hebben.

En hoe omzigtig, ja hoe zorgvuldig zoude ik niet te werk gaan, om toch nimmer bij eene of andere klapzuster of praatbroeder, waaraan het helaas! in onze gemeenten dikwerf niet mangelt, deeze of geene mijne geloofsgenoot niet te betigten, dat hij in dit of dat kerkelijk poinct een gevoelen dreef, hetwelk van dat der kerk en derzelver overheid aliëen en vervreemd is.

De aanleiding tot de klagte, die men bij ZHW. tegen mij heeft ondernomen, zal naar alle waarschijnlijkheid hierin te zoeken zijn, namentlijk dat eenige burgers alhier thands met de hoogstnodige reparatien aan het kerkgebouw der voor-

maals heerschende kerk een aanvang hebben gemaakt en zulks ingevolge een reglement, door mij ontworpen en door het volk goedgekeurd.

Zit nu hierin al het perverse en het anti-orthodoxe? Welaan, laten wij eens kortelijk terugtreden tot den aanvang van dit onderwerp.

Toen men in den jaare 1798 op alle plaatsen binnen dit gewest de naasting der kerkgebouwen en pastorie-huizen ondernam, was ook Helmond onder dat getal, in voegen dat de Senaat der R. C. Kerkschuur, bestaande uit 12 personen, waarvan zommige thands haare autoriteit misschien eenigermate aangerand oordeelen, de aanstalte der naasting heeft daargesteld, vervolgens eene commissie benoemd om dat werk te volvoeren, mitsgaders omdat die commissie, waaronder ook één dier 12 kerkmeesteren was, zonder uitdrukkelijke qualificatie niet kan werken, tevens in persoon bij rondgaan in de huizen zelfs in openbaare drinkgelagen werkzaam is geweest ten einde bij de ingezetenen de benodigde qualificatie op voorzegde commissie te verkrijgen, waarvan het gevolg is geweest, dat de kerk bij Decreet van het Vertegenwoordigend Ligchaam in de maand September 1799 aan de R. C. gemeente toegekend en de aanvaarding daarvan geschied is op den 6 Januari 1800.

Aanvanklijk met de revolutie heeft men hier, evenals in de meeste plaatsen der Meyerye, het onderhoud en allernoodzakelijkste reparatiën aan voorzegde kerkgebouw zigtbaar verwaarloost, zodanig dat het allenzins schoone gevaarte van het allenzins welgelegen kerkgebouw, zo aan dak, vengsters als andere wezentlijke gedeelten alleraanmerkelijkst is verargerd en datgeen, hetwelk voorheen bij aanhoudende matige reparatie met weinige, thands niet dan met wijdloopende kosten zal kunnen hersteld worden.

Zoodra voorzegde Kerksenaat als zodanig de naasting der kerk entameerde en de qualificatie daartoe benodigd door de gezamentlijke ingezetenen dede bekragtigen, zoals ieder lid van den Senaat ook met deszelfs eigenhandige onderschrijving bekragtigde, was dezelve tevens verplicht, om dat gebouw in een behoorlijke staat te onderhouden, ten minste voor een totaal verval te bevrijden. Of zo men hier niet aan wilde, moest men dat gebouw laten dáár en zo als het was.

Het is echter door ondervinding bewaarheid, dat aangezien herhaalde vriendelijke instantien nimmer iets tot reparatie of in standhouding is aangewend, totdat eindelijk het allerwegen

in het oog lopende verval — uitgewaayde vengsterglazen, inrotten van dak, timmer-, plank- en metzelwerk — eenige nadere instantien hebben te weeg gebragt, zowel bij den politieke kerkmeester als bij den R. C. pastoor, om toch datgene tot reparatie aan te wenden, hetwelke eenigermate geschikt was om de totale ruïne te verhoeden. Alles echter was vrugteloos en zonder eenig gevolg, totdat eindelijk eenige weinige zeer wel geintentioneerde ingezetenen met een allenzins prijsenswaardig oogmerk mij hebben geraadpleegt, om waare het mogelijk hierin een behoorlijk redres te bewerkstelligen.

Alvorens over dit onderwerp in eenige behandeling te treden, waarvan ik in mijne publieke betrekkingen meer dan eens onaangename ontmoetingen hebbe gehad, herdagt ik aan de woorden, die ik in de maand Maart 1800 ter gelegenheid onzer vorige correspondentie over de beletselen uit het begraven van onroomschen in de genaaste en door de R. C. geoccupeerde kerkgebouwen ten aanzien der heiligheid onzer mysterien en waarover thands een decreet van Zijn Heiligheid alle twijffeling heeft weggenomen, d'eer hadde aan ZHW. mede te deelen en hierop nederkomende:

Dat de Hervormden in allerleij slag van *Blauwe Boekjens* uitstrooyden en voorwendden, alsof het den Roomschen bij de naasting der kerken slegts te doen was om de Hervormden van hunne godsdienstoefeningen, te berooven in die gebouwen, waarvan zij niet eens voor haar zelven gebruik mogen maken; — van welke aanteyging het bewijs kennelijk doorstraalt in zeker nog in deeze loopende jaare 1801 bij *Thierry en Mensing in 's Hage* verkogt wordende libel tegen de *pretense* onverdraagzaamheid der Roomschgezinde Meyereynaaren, daar deze — dus leerd hetzelve — alom zigtbaar is uit hoofde der dak- en vengster-looze kerkgebouwen, welke men slechts om ze den Hervormden te ontnemen genaast heeft enz.

Eene beschouwing, die van de politieke zijde genomen nog al iets om het lijf schijnt te hebben, ten minste om aan de Hervormden de gelegenheid tot verderen laster te benemen en midsdien door een redelijk onderhoud dier kerkgebouwen hunne kwaadwilligheid paal en perk te stellen.

Deeze beschouwing echter was niet kragtdadig genoeg om zo maar aan het repareeren te trekken, integendeel is op mijne raad de oppergezagvoerder der R. C. kerkschuur, de heer pastoor, andermaal zeer ernstig aangezogt om hetzij

door gemelde Senaat, hetzij op eene andere wijze in voorseide onderhoud te willen voorzien niet alleen, maar zelfs aan Zijn Eerw. het hiervóór aangetoge reglement geëxhibeerd en overgegeven zonder dat welgenoemde heer pastoor iets daaromtrent aanmerkte, veel min zoude hebben doen verstaan, dat zulks tegen de kerkorde zoude strijden. Wat meer is, genoemde heer wilde of konde zigh in geene deele met de reparatie inlaten, denkelijk om daardoor bij onze tegenpartij het vermoeden te ontwijken, dat Zijn Eerw. nog als aanvoerder, nog als deelgenoot zoude kunnen worden aangemerkt.

Hoe nu deze voorafgegane behandeling, waarin het R. C. kerkbestuur zo ruymschoots erkent, zo ernstig is aangezogt om te repareren en omtrent welk laatste de heer pastoor verklaarde, geene directie te kunnen of mogen uitoeffenen, ja ook de voorgedragene en aan Zijn Eerw. geëxhibeerde maatregelen niets kwaads in zig bevatteden, naderhand zo verargerd is geworden, dat d'een of ander op eene zeer onedelmoedige wijze buyten wete, zelfs zonder ooit of over opinie of sustenue te zijn aangesproken, heeft kunnen goedvinden, mij bij ZHW. zodanig te verklagen als ik met leedwezen uit ZHW. hiervóór genoemde missive van 9 dezer hebbe moeten ontwaaren, laate ik aan het geweten van den beklager over. En is het de heer pastoor — hetgeen ik echter niet gaarne vermoede — die de klagte tegens mij heeft ingerigt, het werd dan ook zijne pligt dezelve te justificeren, te meer dewijl diezelfde daad bij eene formele kennisgeving, exhibitie en overlevering in scriptis aan Zijn Eerw. niets verkeerds in zigh bevattede; ten minste (en het was toch plichtmatig) — daar er niet gerept wierd van iets, dat naar misbruik *van* of ingreep *in* kerkelijk gezag heen liep, veel min dat eenige bedenking zoude zijn geopperd, waarom de thands fungerende administrateurs der andersins ten eenemaal vervallende genaaste groote kerk zoude wederhouden zijn geworden van dat te verrigten, waaromtrent anderen, wier plicht het voorschreef en in weerwil van allerlei aanzoek, ten eenenmaal en bij aanhoudenheid nalatig bleeven — vermogt men zulks daaruit opmaken.

Het zoude alzo welligt hierop neder komen dat, hoe zeer men bij aanbod en aanzoek was gebeden om te repareren, doch daaromtrent niets wilde daarstellen, het evenswel naderhand nog zoude kunnen vrijstaan om over eene daad te klagen, welke men zelfs, als het waare, zo ze dan al kwaad is, in den eigentlijke zin veroorzaakt heeft.

Ziet daar, Hoogw. Heer! eene korte maar naar waarheid ter nedergestelden expositie van het gebeurde en van de redenen, welke aanleiding hebben kunnen geven tot onze tegenswoordige correspondentie.

Wijders zal ik nu aangaande het daargestelde groote-kerksbestuur en de toepassingen, door ZHW. bij deszelfs missive deswegens gemaakt, de vrijheid nemen nog eenige weinige regels hier aan te voegen.

Ik wete, Hoogw. Heer, dat er eene onafhanglijke kerkelijke magt op aarde bestaat en ook moet bestaan; ik wete wijders, dat de gezanten en leerlingen van Christus in Zijne Naam door de geheele waereld het Evangelie verkondigt, kerken gestigt, en all' het nodige ter zaake des geloofs en godsdienst verordend hebben, niet op naame van keyzers, koningen of volkeren, maar als zendelingen van Christus, hunnen Meester.

Men trekt ook dezertijds geenzins in twijffel, dat de liefdegaven ter bevordering van Gods- en Eer-dienst niet ten behoeve der kerk zelfs zouden verstrekken om dezelve tot zodanige eindens te besteeden als heilzaamst is.

Even min betwist men, dat kerkelijke goederen, omdat zij aan de kerk zijn aanbetrouwt, goederen van Godt zijn, aan Hem toegeëigend en opgedragen en alzo buiten menschelijke verhandeling geplaatst; van dat alles is er niets hoegenaamd beknibbeld, niets aangerand, integendeeld in méér dan één geval getrouwelijk en ongeveinst verdedigt.

Nog eens — en het zij met eerbied gezegt — van dit alles is er niets op til, veel min geroerd. De administrateurs hebben slegts een kerkbestuur vervangen, hetgeen onwillig en nalatig was om onaangezien herhaalde pogingen het volstrekt nodige te verrigten. Zij hadden geen inzigt om goederen of kerk tot eene andere bestemming over te brengen, zij wilden daarmede geen handel drijven of die van meester of eigenaar doen veranderen, zij wierden niet eens door de minste zugt tot een kerkbestuur gedreven, maar met één woord zij schoten slegts toe om in de plaats van hen, die toen ze verplicht waaren openlijk weigerden, te zorgen — echter altoos met voorkennis *van*, ja zelfs met adhortatie en aanzoek *bij* den opperkerkmeester, den heer pastoor — de onmisbaare reparatiën aan te wenden; veel min hebben zij laatstgenoemden van het mede-oppergezag over de kerk willen uitsluiten, integendeel daartoe alleruitdrukkelijkst aangezogt.

Ik vatte niet, hoe de protestatie van Zijn Heiligheid vóór twee eeuwen tegen het Munstersche Vreedes-Tractaat op onze questie kan worden toegepast. Bij dat tractaat zijn alle de zoorten van geestelijke goederen in deeze landen, onder andere abtdij-, klooster-, capittel-, patroons- of fabriek-goederen enz., op eene onrechtvaardige wijze geconfiskeerd en ontnomen. Edoch, onder eerbiedige correctie, in ons geval is er nòg tot confiscatie nòg tot vervreemding eenig de minste aanleg.

Alles gewikt en wel-gewogen zoude de hoofdsomme des geschils misschien zeer voeglijk kunnen worden neergebragt op de volgende vrage: of namentlijk een pastoor b.v., die zigh bij herhaald aanzoek de zaak niet wil aantrekken, zigh naderhand verkort of gebelgd zoude kunnen beschouwen, wanneer men in diezelfde zaak zonder bijoogmerk alleen ten behoude van een vervallend kerkgebouw de nodige directie en administratie aanwend. Althans schijnt zulks niet te moeten doorgaan, alsof men daardoor met heijligschennende handen de goederen der kerk of van Godt hadde aangerand.

En of er tegen N° 5 van art. 2 der H.H. Vicarissen-Generaal des Bisdoms van Antwerpen — zo die in deeze diocees van eene verbindende kragt zijn — wel gezondigt is, is niet zo zeker uitgemaakt. Want dat de Helmondsche kerk in alle geval niet onder het bewind van den pastoor en kerkmeesteren staat, is hieraan slegts toe te schrijven, omdat ze beide gestadig geweigerd hebben, zigh daarmede te bemoeyen. En zo er nu dan al eens in dit opzigt konde gezondigt zijn, dan nog zoude het veeleer aan die nalatigheid zijn toe te schrijven, dewijl deeze de eenige en waare oorzaak is, dat er in zo verre van de kerkelijke verordeningen zoude zijn afgeweken.

Ziet daar, Hoogw. Heer, mijn gegeven raad en daarop gevolgde daad der bewindvoerders van de vervallene groote kerk te Helmond!

UHW. zal daaruit gelieven op te maaken, of van deeze zijde zodanige verrigtingen hebben plaats gehad, die de aanklagte tegen mij ingerigt kunnen verregtvaardigen. Ik verheuge mij steeds, dat ik tot hier toe voor zo veel in mij is, in welke betrekking ook, voor de conservatie der kerkorde en deszelfs integriteit ben opgetreden, dat ik nimmer tot ondermijning van eenig kerkelijk gezag werkzaam ben geweest, veel min dat ik om zijdelingsche inzigten de hand zoude willen bieden om inbreuk op onze Apostolische Leer

te berokken. Mijne aanklager, vertrouw ik, zal of zijne gedane aanklagte wel gelieven in te trekken of het hiervóór aangetoge alvorens door dugtige middelen en bewijzen logenstraffen, terwijl ik van hem dit verzoeke met de woorden:

Si quid novisti rectius istis,
Candidus imperti; si non, his utere mecum.

Eindelijk zal ik allerwegen en tijden bereidvaardig zijn om tot bewaring van de kerkvrede mede te werken, met overlating aan de uitspraak van mijne geestelijke overheid, of die op eene wijze, als men thands hier en elders terhand neemt, zal worden bevoorderd. In dit eerbiedig vertrouwen, dat men het aan mij niet zal ten kwade duyden, wanneer ik mij aan onwaarheden en misschien zeer verkeerdelijk opgegeve klagten nimmer zal bekreunen.

Waarmede, naar toebidding van de zegeningen Gods over kerk en vaderland, d' eer hebbe met waare agting te zijn

Hoogstwaardigen Heer
UHW. Dw. Dienaar
P. Verhoysen.

Helmond, 31 December 1801.
P. S. Hebbe d' eer aan ZHW. toe te wenschen een gelukzalig Nieuwe Jaar.

Wij moeten toegeven, dat met dit lang en welgesteld verweer het Verhoysen geenszins gelukte, de handelwijze van hem en zijne partijgenooten goed te praten, maar onverklaarbaar is ze niet, vooral niet, als wij bedenken, dat het een tijd was, waarin alle geesten en gemoederen zwanger gingen van vrijheid en volkssouvereiniteit. In ieder geval wilden Verhoysen en zijn partijgenooten zijn en blijven naar den geloove in ongerepte rechtzinnigheid.

De houding van Vicaris van Alphen, een man, die zelfs het gekreukte riet niet zou gebroken hebben, getuigt dan ook van groote lijdzaamheid opzichtens hen. Hij wilde hen zooveel mogelijk tegemoet komen. Op 26 Jan. 1802 schreef hij wederom aan Verhoysen. Deze brief is ons niet bekend. Alleen vernemen wij over zijn inhoud, dat, als de kerk in behoorlijken staat werd gebracht, de Vicaris geen bedenking

zou maken, om haar te doen betrekken. Volgens de pseudo's gaf de brief hun te verstaan, dat zij maar dóór moesten werken.

Nadien vernemen wij in ruim vijf maanden niets meer van de zaak, tot op 1 Juli 1802 pastoor Hagelaers wederom een schrijven richt aan den Vicaris, waarin hij dezen laat weten: [1])

dat ik twee van het zoogenaamde kerkgenootschap hebbe bij mij gehadt en mij hebben verzogt om tot het opbouwen van de grote kerk mede te werken, om de menschen op den predikstoel of andersints aan te moedigen om te contribueren.

Hebbe geantwoordt, mij met de grote kerk niet te bemoijen en dat ik, dit aangaande, niets wil doen zonder voorkennisse van Zijn Hoogwaarde.

Hunne reden van bij mij te komen was, om geen gelt meer te moeten opnemen, waartoe zij nogtans bekenden van den advocaat te worden aangezet.

Ik hebbe nogmaals copie uijt het Plan (= Reglement) verzogt en ijndelijk bekomen, hetwelk UHW. overzende; ik hebbe hun gezegt, slegt te hebben gedaan, zulks te beginnen zonder voorkennis van Zijn Hoogwaarde.... Hebben mij geantwoordt, Zijn Hoogwaarde nu beter onderrigt te zijn en hun zake goed te keuren. Hebbe gevraagt, of het was om in de kerk te trekken? A(ntwoord): Jaa! Hebbe gevraagt: Onder dit genootschap? (en of) dat dit (genootschap) moet blijven duren? A(ntwoord): Jaa! En zoo zij te kennen geven, is hun inzigt om in 't kort in de kerk te trekken...

Dit betuijgen wij opentlijk, dat het ons onmogelijk schijnt, onder deze lieden onze functiën te konnen verrigten, alzoo onder hun zijn zeer heethoofdigen en met dewelke tot nog toe nimant heeft konnen overkomen. Hier komt bij, dat zij altijd den advocaat als hunnen protector aan het hoofd hebben. Daarenboven als hun dit gelukt, — die van Mierlo en andere staan te wagten en zijn gereet om hun exempel te volgen.

Mijn beste, gemodereerdste en meeste borgers zijn tegen hun; dus om met hun aan te spannen, zoude ik mij moeten stellen tegen mijne gemeentenaars.

Dus zoo is mijn verzoek, dat — indien Zijn Hoogwaarde

---

[1]) Alle door ons aangehaalde of nog aan te halen brieven van pastoor J. Hagelaers berusten in het Archief des Bisdoms.

zoude goetvinden van mij eenen brief toe te zenden om in de kerk af te lezen aangaande hunne misslagen, zooals de eerste, die ik van Zijn Hoogwaarde hebbe ontfangen — Zijn Hoogwaarde mij zoude gelieven een briefken te schrijven tot afkeuring van dit Plan, om hun te toonen, dat Zijn Hoogwaarde over dit Plan en over hun manier van doen misnoegt is, waarin den pastoor en kerkmeesters van hun regt worden berooft en — waarlijk, Hoogwaardigsten Heer! — niet alleen mijne, maar ook Uwe Hoogwaarde autoritijd gekrenkt worden, alzoo men hun alreeds hoort glorieeren over hun en namentlijk over het vermogen van den advocaat.

Dus zoude ik meenen, beter te wezen, geen antwoord van zijn Hoogwaarde te ontfangen als hun verzoek te moeten bewilligen.

Zij hebben reeds grote kosten gemaakt aan het dak, maar aan de glazen en rest is nog niets gedaan . . .

Reeds daags daarna schijnt de Vicaris aan het verzoek der pastoors voldaan te hebben, want 2 Juli zond hij een schrijven, waarvan wij alleen slechts weten, dat het eene afkeuring van de aanstelling der pseudo's behelsde.

Waarlijk niet ten onrechte mocht pastoor Hagelaers spreken over der mannen heethoofdigheid. Deze belette hen, zich te buigen voor den wil der Overheid en van de directie der kerk onvoorwaardelijk af te zien, hetgeen toch hun plicht was en hun ook tot eere gestrekt zou hebben.

Op 14 Oct. 1802 schreven zij een brief aan pastoor Hagelaers, die door den pseudo P. v. Brussel, die tevens schout van Helmond was, aan den pastoor werd ter hand gesteld. Zij verklaarden, dat zij hunne bewindvoering niet hadden aanvaard, dan nadat alle aanzoekingen bij de heeren pastoor en kerkmeesters, om de kerk in orde te brengen, vruchteloos waren gebleken; dat het geenszins hun bedoeling was, het R. K. Kerkbestuur te verdringen, het regime der kerkzaken aan zich te trekken of eenige storing in de kerkorde te veroorzaken, doch alleen de kerk in orde te brengen en zoodoende een einde te maken aan den laster der Protestanten opzichtens de Katholieken. Voorts verklaarden zij zich bereid,

hunne administratie over te geven aan anderen onder voorwaarde, dat de in-orde-brenging der kerk ten spoedigste zou worden voltooid.

De brief was opgesteld door Verhoysen en mede onderteekend door P. v. der Wallen, den kerkmeester van het Roomsche kerkehuis. Met dezen brief was ten minste een officiëele stap gezet, waardoor de pseudo's blijk gaven, toenadering te willen zoeken. Een hunner had zich echter zoo stijfhoofdig getoond, dat hij het stuk niet mede had willen teekenen. [1]) De tegenpartij zag in het stuk — en, naar het ons voorkomt, niet geheel tet ten onrechte — een teeken, dat de finantiëele zijde van het kerkbeheer den pseudo's begon te benauwen.

Pastoor Hagelaers zond den brief tegelijk met een brief van hem zelf op 21 October aan Vicaris van Alphen. Hagelaers berichtte hem, dat zijne kerkmeesters met den brief der pseudo's, vooral *om de daarin gestelde voorwaarde*, volstrekt geen genoegen namen; dat de rijkere ingezetenen zich tegen het bezit der groote kerk verklaarden, doch vooral tegen de schulden, door de pseudo's gemaakt; dat de in-orde-brenging der kerk op dat oogenblik nagenoeg onmogelijk scheen, daar de armoede en het algemeen gebrek des volks bijna het toppunt bereikt had; dat hij echter om aan alle oneenigheid, geschil en herrie (tumultus) een einde te maken, verzocht, dat de Vicaris een antwoord zou zenden, waardoor de pseudo's tevreden gesteld werden, van hun opzet zouden afzien en grooter kwaad voorkomen zou worden; dat echter de Vicaris wel weten moest, dat men te doen had „ met onzen erg-sluwen advocaat en met kritieke en zeer koppige menschen" (cum causidico nostro satis intricato et cum hominibus criticis et valde capitosis); dat het geheele herstellingswerk der kerk werd geschat op minstens 3500 gl., dat de pseudo's 1200 gl. hadden opgenomen en dat de oude

---

[1]) Nl. de timmerman Hendrik v. Brussel, van wien P. Verhoysen een oom was. Genoemde v. Brussel verrichtte de reparatie der kerk en was dus belanghebbende.

schulden circa 2400 gl. bedroegen, doch dat de inkomsten thans wel wat hooger zouden loopen dan vroeger.

Het verzoek om een antwoord, dat de lieden bevredigen zou, was door den pastoor gemakkelijker te stellen, dan door den Vicaris te volbrengen. Van het antwoord, dat de Vicaris bij schrijven van 26 Oct. gaf, vernemen wij alleen, dat de kerk in statu quo gelaten en niet betrokken moest worden, maar dat hij, zoodra zij in orde was, verlof zou geven, haar te betrekken en dat het antwoord door den pastoor aan zijne kerkmeesters voorgelezen werd.

De Vicaris haastte zich evenwel, bij schrijven van 29 Oct. naar de mogelijkheid eener behoorlijke kerkreparatie nader te informeeren, hetgeen ons blijken zal uit het navolgend stuk, dat door Willem Diddens 10 Nov. 1802 werd opgesteld en met den naam des pastoors geteekend den Vicaris werd toegezonden. Het stuk zal ons den staat zoowel der groote kerk als der Roomsche kerkschuur in dien tijd nog beter doen kennen.

Hoogweerde Heer!

In minnelijke rescriptie op UwHW. altoos geëerde van 29 ll. diend, dat de remarkes door UwHW. van (= aangaande) die lieden gemaakt, (dat zij een weg zoeken) om er met fatsoen af te zijn, juijst, vertrouw, de spijker op de kop geslagen is.

De elucidatie, die UwHW. van mij versocht op de volgende 12 vragen, als:

1. Hoe is de groote kerk gesteld?
2. Hoe is 't gelegen met het dak?
3. Vengsters en glaasen?
4. Met de vloer?
5. Is dezelve overwulft?
6. Heeft dezelve jaarlijkse revenuën en hoeveel?
7. Waaruijt is de kerk voorheen onderhouden?
8. Hoe is het gelegen met de tans in gebruik zijnde kerk?
9. Heeft dezelve geld en hoeveel?
10. Of schulden en hoeveel?
11. Hoeveel overtreft den gewoonelijken jaarlijksen inkomst den gewoonelijken uytgaaf?

12. Blijven de voornaamste ingezetenen nog afkeuren het herstel der groote kerk?

diend — zover ick onderricht ben — de volgende korte illucidatie op ider der vragen bovengemeld, om den staat der kerk te kennen.

1. De groote kerk is een groot, schoon gebouw met eene groote, zoogenoemde koornzolder, die het dwerscruijs binnen de kerk uytmaakt zonder verwelfzel (een slegte vertooning!), voorheen tot nuttig gebruijk, maar nu, eijlaas, onbruykbaer. De sacristie is mede slegt gestelt en het choor wijnig beter; daar is nog een balk, daar het klijn klokje-thoorn op rust, staande op het cruijs van de kerk; (deze balk) is aan het zakken, daar groote gevolgen van te wagten zijn.
2. Wat het dak betreft: boven het choor is 't nieuw gedekt en veel reparatiën zijn aan het dak gedaan; dan of het alle of niet digt is, weet ick niet.
3. De glaasen vengsters zijn rondomme de kerk even of dezelve alle veldslaagen bijgewoond hadden; en honderde guldens benoodigt om te vernieuwen.
4. De vloer moet overal opgenomen, vernieuwt en 2 à 3 voet gehoogd worden, of men moet er, zoals nu, met trappen ingaen, niet geschikt voor de gezondheijd en voor den bouw.
5. Een planken verwerfzel binnen de kerk, oud van circa het jaar 1630, vergankelijk, is mede wat te zeggen. [1])
6. De kerk heeft niet meer als f 50 gl. revenuën na aftrek der intressen, lasten etc., maer het betalen der opgenomen gelden van ouds nemen die weg. In den Bosch moet 's jaers f 25 gl. betaalt worden en alhier circa f 40 gl.; deze schuld is circa 170 jaren oud.
7. De kerk is voorheen van de Abdije van Postel als tiendheffer onderhouden; zo heeft de heer Proviseur 10 jaren door malkaar daeraan besteed f 197 gl. jaarlijks tot reparatiën van dak, afdakken, gooten, stoppen der glaasen, zonder vernieuwing etc. [2]) En deze lieden (de pseudo-kerkmeesters) hebben f 800 gl. opgenomen en circa f 700 gl., zoo niet meer, schulden.
8. Met de thans gebruijkt wordende kerk is het heel anders

---

[1]) De spreekwijze: „'t Is wat te zeggen!" beteekent hier zooveel als: „'t Ziet er treurig uit!"

[2]) Aldus volgens eene opgave van den Provisor der Abdij op eene aanschrijving der Representanten van Bat. Brab. dd. 5 Juli 1798.

gestelt, die in het jaar 1786 nieuw opgebouwt is. Die kan niet alleen met wijnig kosten onderhouden worden, maer daer zullen ook meer inkomen als jaerlijkse uijtgaven zijn.

9. Daer is circa f 650 gl. in cassa.
10. Zedert de herbouwing heeft dese kerk nog f 300 gl. schuld.
11. De jaarlijkse inkomsten overtreffen de gewoone uijtgaaff circa f 150 gl.
12. De voornaamste ingezetenen blijven volstrekt afkeuren het herstel der groote kerk, voorgevende, dese lieden zoo willekeurig zijn te werk gegaan en op die wijze niet willen gedwongen worden.

Het vervolg van het schrijven bespreekt de mogelijkheid van het geval, dat de Gereformeerden zich adresseeren aan het Staatsbewind, om ééne der twee kerken te mogen occupeeren, en dan wellicht de groote kerk ontvangen op dezelfde voorwaarde, waarop ze genaast werd, alle reeds gemaakte kosten latende voor rekening der pretense administrateurs, iets waarvoor dezen reeds beducht waren. Ook was het mogelijk, dat de Roomschen aan de Gereformeerden „een van bijde kerken of een ander plaats zouden moeten afstaan op een geringe of billijke voorwaarde." 't Was daarom volgens den schrijver te wenschen, „dat er een middel uijtgedagt konde worden, om alle verschillen uijt den weg te ruijmen".

Als pastoor Hagelaers bovenstaand stuk op 11 Nov. aan den Vicaris opzendt, doet hij er wederom een brief bij, waarin hij zegt:

„Zeker is 't, dat die lieden in het nouw gestelt zijn en zig geerne van dien last zouden ontmaken. Zeker is 't ook, volgens het oordeel van kundigen, dat het opbouwen der kerk duyzende zal kosten. De rijken blijven ook volstrekt wijgeren tot het opbouwen te contribueren. Eenigen vinden hier zwarighijd in, omdat de grote kerk .... altoos tot last van de Roomsche gemeente zal blijven .... Wij vermenen, dat den last van het opbouwen en onderhouden der grote kerk boven ons vermogen is; dit is ook het gedagt van de voornaamste en grootste deel van mijne kerkmeesters."

Tot opheldering dezer laatste woorden diene, dat P. van der Wallen onder het college zijner mede-kerkmeesters nog een medestander gekregen had, die evenals hij van een andere gedachte was; de kans onzer pseudo's begon dus iets te stijgen.

Wellicht deed hen dit meer moed vatten en zonden zij daarom op 20 Nov. 1802 een tweeden brief aan den pastoor, wiens inhoud wij wederom niet in zijn geheel kennen en waarvan wij slechts weten, dat hij door zeven pseudo's onderteekend was, dat deze daarin van hunne administratie afzagen, doch wederom — wij mogen dit veilig veronderstellen — alleen onder de bekende voorwaarde en dat verzocht werd, binnen acht dagen te antwoorden.

Nu vergaten wij nog te vermelden, dat het R. K. Kerkbestuur op den eersten brief hunner pseudo-ambtgenooten (dd. 14 Oct. 1802) zich niet verwaardigd had te antwoorden en eenigen van eerstgenoemd bestuur zelfs gezegd hadden, dat de brief hun geen antwoord waard was, hetgeen de pseudo's niet weinig verbitterd had.

Met dezen tweeden brief werd het nog erger. Hij werd ongeopend door den pastoor teruggezonden. Nu steeg de verbittering ten top en dreigden de heeren pseudo's in hunne verbolgenheid de tusschenkomst van het Staatsbewind in de Helmondsche affaire in te roepen.

Hierop volgde eene missive van Verhoysen aan den Vicaris dd. 18 Jan. 1803, thans eene rechtstreeksche aanklacht tegen pastoor Hagelaers bevattend. [1])

De Vicaris zond volgens verlangen van Verhoysen zelf de missive ter kennismaking aan Hagelaers, maar diende dezen tevens eene berisping toe, vermoedelijk over zijn te kort aan voorkomendheid opzichtens Verhoysen en de pseudo's. Hierop ontving van Alphen twee verweerschriften: een brief van Hagelaers dd. 27 Jan. 1803 en een paar weken later een

[1]) Dat Verhoysen zoolang met deze missive wachtte, is wellicht hieraan toe te schrijven, dat hij als Representant dikwijls buiten Helmond, veeltijds in Breda, vertoefde.

*Memorie van Remarkes door een Vriend van Waarheijd en Verdediger van zijnen Pastoor en Herder.* [1])

Wij laten de missive van Verhoysen hier afdrukken; de nagelaten geschriften van een man, die tot een der meest vooraanstaande figuren onder de Brabantsche Katholieken uit dien tijd gerekend moet worden, verdienen o. i. openbaarmaking, vooral wanneer die geschriften, gelijk met deze missive het geval is, den man beter doen kennen.

De commentairen, welke Hagelaers en Diddens op de missive maakten, zullen wij daarbij, voorzoover zij zakelijk zijn of ons eenigszins interesseeren [2]), in voetnoten doen volgen. [3])

Hoogwaardige Heer!

Toen ik op het einde des jaars 1801 d'eer hadde, mijne klagten en, zo ik eerbiedig vertrouwe, mijne verdediging op eene volledige wijze open te leggen tegens een aan Zijn Hoogwaarde heymelijk gedane beklag, alsof ik de grondlegger was om het kerkelijk gezag en de magt der Bedienaren te ondermijnen; toen de leden van het bestuur des genaaste en door het Vertegenwoordigend Ligchaam aan de R. C. gemeente te Helmond toegekende kerkgebouws voor eenige tijd de hiernevens gaande Missive sub N° 1 aan de Heer Pastoor door één hunner in eene behoorlijke orde en form deden ter hand stellen [4]), vermeende ik te mogen verwagten, dat men nu eens eindelijk op die hoogte zoude zijn terug

---

[1]) De schrijver was de ons reeds bekende Willem Diddens, gehuwd met Maria Catharina van Liempt, die eene zuster was van Jacoba van Liempt, gehuwd met mr. Peter Verhoysen. Pastoor Hagelaers verzocht aan den Vicaris, de *Memorie* niet te laten zien aan den heer Verhoysen, daar deze de hand des schrijvers kende en de schrijver de .... naaste erfgenaam van mr. Verhoysen was.

[2]) Didden's *Memorie* beslaat niet minder dan zeven folio's, klein en dicht beschreven, en behelst vele herhalingen, exclamaties en weinig-beteekenende aanmerkingen.

[3]) Zoowel de missive van Verhoysen als beide verweerschriften berusten in het Archief des Bisdoms.

[4]) Diddens, die zijne Memorie begint met de woorden: „Valsheijd is alle daad, daermede imand door vals ende onwaaragtig voorgeven word bedrogen." (Paratilla Juris Novissimi lib. 4, cap. 7, tit. 11), wijst er op, dat bedoelde missive geschreven werd 14 Oct. 1802, dus 14 maanden, nadat de pseudo's zich het beheer over de kerk hadden aangematigd, dat volgens bekende Acte van Commissie en Reglement van 11 Aug. 1801 de pseudo's hun beheer aanvaardden, opdat de kerk niet zonder behoorlijke verzorging

gebragt, dat alle deswegens ontstane wanbegrippen, uitgestrooide laster en miskenningen van goede trouw zoude zijn uitgewisseld tegen de gezonde reden, waarheid en bevrediging, die de onmisbaare banden zijn zowel van kerkelijke als waereldsche onderwerpen. Edoch die verwagting bleef zonder uitwerking.

Eene korte herinnering van de gebeurtenis, dewelke bij mijne vorige, speciaal bij die van December 1801, in het breede is ontwikkeld en waartoe bij deeze word gerefereerd, is misschien niet onvoeglijk, om het geheel des te gemakkelijker in weinige t'zaam te trekken.

De Helmondsche Parochiale of grote kerk dan wierd door Kerkmeesteren der R. C. Kerkschuur genaast en die naasting door hen in alle deelen doorgezet met aanwending van dusdanige middelen, als er destijds volgends den inhoude der Staatsregeling en loop der politieke wetten vereischt wierden.

De naasting werd bij het Vertegenwoordigend Ligchaam in den jaare 1799 wettig verklaard en dat gebouw alzo een privatief eigendom der R. C. gemeente te Helmond. Deeze moest, naar luyde van het Decreet, aan de Gereformeerde gemeente voor derzelver afstand uitkeeren eene somme van penningen, waarvan de begroting in dat Decreet bepaald staat.

Kerkmeesteren der R. C. gemeente met voorkennis en consent van Zijn Hoogwaarde, zoals uit deszelfs Missive deswegens aan voornoemde R. Kerkmeesteren in dato 29 Nov. 1799 volledig blijkt, hebben voormelde somme uit de penningen met de schaal in de R. C. kerkschuur gecollecteerd, uitgeschoten en betaald, zonder dat iets verder ten dien opzigte zederd dien tijd is aangewend, dan alleen dat door de kerkmeester van dat gebouw, die tevens mede-kerkmeester van de R. kerk was en al nog is, de revenuen en opkomsten gedeeltelijk zijn ingevorderd, [1]) blijvende wijders het voorseide

zou blijven „hetwelk nogtans *veelligt het geval zoude kunnen* worden", dat derhalve dat geval destijds nog niet bestond en dat de niet-verzorging van het gebouw, na zoolang onder het beheer der pseudo's gestaan te hebben, toch aan het R. K. Kerkbestuur geweten wordt. Diddens rijmt dan:

Ja, konkelen en drayen kan den mantel doen wayen;
Als men die hangt na den wind, dan is het volk welgezind.

Verhoysen had hem meer dan eens gezegd, dat hij zoo vast van memorie was, dat hij alles wat hij eens gelezen had, menigte jaren later nog evengoed wist, of hij het op het moment gelezen had. Den inhoud van genoemde Acte en Reglement schéen hij evenwel vergeten te hebben, merkt D. op.

[1]) De pseudo, die tevens een der 12 wettige kerkmeesters was, was, gelijk wij weten, Pero van der Wallen. Diddens vergelijkt hem met Judas, een der 12 Apostelen.

gebouw aan een zigtbaarst en aan elk, zelfs aan onze gezwore wederpartye, in het oog stootende verval blootgesteld en onderworpen.

Geene vertogen, geene aanzoeken bij kerkmeesteren, en die nogthands uit de eige penningen der kerkschaal dat gebouw, door de R. C. gemeente genaast, volgends aveu van ZijnHoogw. betaald hadden, werkten iets uit; alles bleef zorgeloos, totdat eenige wel-geintentioneerde, braave en regtzinnigen ingezetenen zigh opdeden, deels om dat aanzienlijk gebouw voor instorting te behoeden, deels om den laster van onze partij, alsware dat gebouw alleen uit enkele haat hen afgenomen, te voorkomen en te stutten.

Men begon nu met eene zeer vriendelijke aanvrage bij den Heer Pastoor, die zigh altoos in alles heeft doen erkennen en alnog doet erkennen als opperkerkmeester, om er tog de hand aan te slaan of te doen aanslaan.

Het antwoord was: *ik bemoeye mij er niet mede en verzoeke zelfs, als het nodig is, om eene verklaaring, dat ik er mij niet mede bemoeyt hebbe; en als de kerk behoorlijk in staat zal zijn gebragt, zal ik geene zwarigheid maaken om er in te gaan, wanneer Zijn Hoogwaarde daarin toestemd.* [1])

Waarlijk voorzigtige woorden, wel gepaste voorwaarden, edoch die ook (onder verbetering) vooral in een Leeraar, die de pligten van onze godsdienst aan zijne onderhoorigen voorhoud, naarkoming vorderen.

Zijn Hoogwaarde, bij deszelfs Missive van den 26 January 1802 aan mij geschreven, drukt zigh uit in deze niet ondubbelzinnige woorden:

„De kerk van Helmond is zeker allerbest gelegen en wan„neer men dezelve in behoorlijke staat brengt, zal ik geene be„denkinge maaken, om den godsdienst in dezelve toe te laten."

Zodat het uit die bewoording wel voor vast kan gehouden worden, dat er van de kant van de godsdienst geen hoegenaamd bezwaar meer overig of aanwezig is, immers indien men de woorden van den Heer Pastoor, hier vooren aangehaald, met die van Zijn Hoogw. mag vergelijken.

---

[1]) Pastoor Hagelaers noteert hierbij, dat Verhoysen verzuimt mede te deelen „dat ik het Regulament ten sterksten heb verworpen en dat mijn toestemmen alleen hierop is nedergevallen, te weten, dat de kerk opgebout zijnde in handen van pastoor en kerkmeesters zoude gestelt worden." Diddens zegt, dat de kerkmeesters en vele deftige en goede burgers gewenscht zouden hebben, dat de pastoor zich in de kerk openlijk tegen de Acte van 11 Aug. 1801 hadde uitgesproken, wijl dan de zaak nooit zoo geloopen zou hebben, maar Zijn Eerw. „hopende al om een beter" zweeg maar.

Het enige derhalven, dat er nog moet vereffend worden, is het onderwerp der gedane reparatie.

Het is waar, de reparatie is ondernomen door ingezetenen, die door den Heer Pastoor niet zijn aangesteld, maar zulks was onmogelijk, omdat welgemelde Heer zigh, zo hij voorgaf, met dat werk geenzins bemoeyde en zijne kerkmeesteren, die de kerk genaast en voor den afstand der Gereformeerden de penningen uit de kerkschaal betaald hadden, het geheele werk buiten op- of toezigt lieten vervallen.

Dat het oogmerk der ondernome reparatie niet was, om kerkmeesteren van de R. kerkschuur te verdringen [1]), blijkt zonneklaar hieruit, omdat de ondernemers bij haare Missive, aan den Heer Pastoor gedepecheerd, betuigen bereid te zijn om van de directie af te zien en aan Zijn Eerw. over te laten.

Dat die onderneming ook de kerkelijke orthodoxie niet kwetze, is mede ontwijffelbaar; want vooreerst subintreerd ze slegts in een verzuym van anderen, welke daartoe kennelijk verplicht waaren; ten tweede is dezelve op de spaarzaamste en voldoenendste wijze gevoerd; en ten derde omdat een weldaad, volgends alle gezonde leering geene berisping ten gevolge kan hebben: Praestatio beneficii non potest esse odiosa.

Ik houde die menschen voor *negotiorum gestores*, voor bezorgers, voor zeer nuttige handhavers van dat bewuste eigendom; terwijl aan zodanige directeuren, zelfs bij de waereldlijke rechten, belooning word toegewezen, zo zoude het vrij zonderling moeten voorkomen, wanneer het kerkelijke daarvoor berisping uitdeelde.

Ik wete niet, welke boodschappen er al aan Zijn Hoogw. over dit onderwerp zijn toegediend; maar ik wete zeer wel, dat de Heer Pastoor van Helmond, in mijn eigen huys in

---

[2]) „Hola, hola, Verhoysen! — roept Diddens uit — verkoopt dat aan ezels, die geen verstand van mantels hebben!" (Het woord „hola" wordt dikwijls door Diddens gebruikt; 't was immers een stopwoord van Verhoysen's huisvrouw; 't schijnt, dat deze ook „Hola" spottenderwijze genoemd werd; zoo maakt Diddens ergens de sarcastische opmerking, dat Verhoysen conscientieus is, „Hola zegt het zelfs!" en elders: „de waarheyd verdraijen, al is er Hola in predicatie geweest, hola! dat gaat er niet door!") Ten bewijze, dat men getracht had, pastoor en kerkbestuur wèl te verdringen, haalt D. sommiger uitlatingen aan, o. a. dat men den pastoor zou wegjagen, als hij hun zin niet deed, of dat ze niet wisten, wat de pastoor of kapelaan méér in de kerk te zeggen of te doen hadden, dan mis lezen of zoo wat; Verhoysen zou zelfs gezegd hebben, dat hij den Vicaris wel dwingen zou, dat hij daartoe machtig genoeg was, want dat hij zelfs wel correspondeerde met Z. H. den Paus.

het bijzijn van mijne huysvrouw omtrent de maand September des vorige jaars, ongevraagd, opentlijk en onbewimpeld, zo als het scheen, verklaard heeft, dat als de directeuren der groote kerk maar van het bestuur afzagen, alles dan wel in orde zoude komen, omdat de oude kerkmeesteren kerkmeesteren moesten zijn en blijven. [1])

Hoe zulks nu kan overeengebragt worden met de naderhandsche gedraging van den Heer Pastoor jegens gemelde directeuren, is voor mij onoplosbaar; want het toezenden van eene schriftelijke afzage van dat onderwerp is toch niet af te keuren, omdat men aldus des te zekerder kan zijn; en de stijl met en benevens de bewoordingen en uitdrukkingen, in dezelve vervat, durft men aan het oordeel en censuur van Zijn Hoogwaarde gerustelijk onderwerpen.

Derhalven die missive niet te willen beantwoorden, eene tweede hiernevensgaande sub N⁰ 2 ongeopend terug te zenden, is bij mij zo onredelijk als onheusch; ja, Hoogwaardig Heer, ik voege er bij, zo onbetamelijk als kwalijk passend, te meer in imand, wiens beroep vooral geene ontstigting of stoornis kan toelaten. Als onze Roomsche kerkleer, die ik altoos vermeent hebbe en alnog vermeene te bestaan in bevrediging, rust en liefde, dergelijk gedrag zoude kunnen billijken, dan waarlijk beginne ik reeds te vreezen, dat ik er ten langen laatste dat belang niet meer zal kunnen instellen, hetgene ik, naar mate mijner vermogens, daarin gesteld hebbe. [2])

Als men imand, die volgends het te kennen geven van mijn Heer Pastoor aan mij uijtgesproken van de directie afziet, door ongeopende terugzending van brieven en mitsdien

---

[1]) Hagelaers geeft ten antwoord hierop: „Ik ben bij den Heer Verhoysen op een avond verzogt geweest en als ik meende te gaan, heeft die heer mij gesolliciteert om te blijven en mij wegens de grote kerk onderhouden, zonder dat ik de minste gedagten had om daarvan te spreken. Ik hebbe geantwoord, dat ik mij zoude laten vinden en mogelijk dat ik hiertoe zoude mijn devoir doen. Nu, ik hebbe hierop mijn kerkmeesters vergadert, ik hebbe twee brieven hierover aan Zijn Hoogwaarde geschreven: wat moet ik dan meer doen om mij te laten vinden?

[2]) Hagelaers repliceert, dat hij op den eersten brief antwoord had gegeven aan P. v. Brussel, dat nl. de brief in advies gehouden was; meer antwoord had hij niet noodig geacht, daar een zijner kerkmeesters, P. v. der Wallen, ook voor de groote kerk was aangesteld en deze alles had bijgewoond. Den tweeden brief had hij teruggezonden, om zich van de lieden af te maken. — Diddens zegt, dat die eerste brief (van 14 Oct. 1802) geen antwoord waard was; op 2 Juli 1802 was immers de aanstelling der pseudo's reeds door den Vicaris zelf afgekeurd. Met terugzending van den tweeden brief deed de pastoor niets anders dan zijn plicht, daar het te verwachten was, dat zijn inhoud gelijk was aan dien van den eersten.

opentlijk beledigd, daar hij integendeel dankbaarheid verdiend; als men scheurd, daar men moest vereenigen; als men de vrede en eendragt der Roomsche gemeente, op grond misschien van een halstarrige authoriteit, in de waagschaal stelt, — dan haast, Hoogwaarde Heer, beginne ik aan de hoofdleering te twijffelen van die Moeder, die mij door de genade Gods in Christus gebaard heeft.

Nog eens, die Moeder, wanneer haare kinderen uit elkander mogten loopen, ademt enkele liefde: zij neemt ze tot haar, eveneens als de henne, die haare jongskens dekt met haare vleugelen.

Is er ergens een weerspanneling, die naar het voorschrift en leering niet luystere, men doe hem alvorens zagtjens verstaan, dat hij dusdoende geen echte lid kan blijven; men trachte hem weder tot den schoot terug te brengen, daar hij van afgeweken is. Integendeel voorkome men hem met dankbaarheid, die slegts het verzuym van anderen vergoed heeft.

Als ik mij misgrepen hebbe, dan is het de plicht van hem, die aan het hoofd der kerk in onze gemeente staat, om aan mij vrijmoedig onder het oog te brengen, dat ik verkeerdelijk handele, maar nooit verkrijgt hij recht om buiten wete agterom klagten te doen, die of vergroot, of niet opgegeven worden, zoals de zaak wezentlyk bestaat. [1])

Vreesde ik nu niet, dat mijn Heer Pastoor deze mijne Missive ongeopend en onbeantwoord zoude terug zenden, dan voorzeker zoude ik eene copie aan Zijn Eerwaarde hebben toegezonden, om indien hij zig in staat kende den inhoud dezes te logenstraffen; ik hartelijk wensche, dat Zijn Hoogw. alles aan den Heer Pastoor ter kennis brenge, wat er dezerzijds aan Zijn Hoogwaarde is voorgedragen.

En hier mede stappe ik van dit stukje thans af met eerbiedig verzoek tot verschooning, dat ik Zijn Hoogwaarde met deze hatelijke, doch naar mijn inzien zeer belangrijke zaak zo dikwijls hebbe lastig gevallen; in die hope, dat Zijn Hoogw. voorseide geschil zoodanig zal weten te termineren, is het nodig met wederzijdsche comparitien, als het belang van onze kerkrust, orde en bevrediging zoude mogen vereischen. [2])

---

[1]) Hagelaers zegt, de pseudo's van den eersten oogenblik af vermaand te hebben, dat hun Reglement onbestaanbaar was, en tweemaal naar P. v. Brussel te zijn geweest, om hem onder 't oog te brengen, dat dat z. g. kerkmeesterschap geen goeden uitval kon hebben.

[2]) Hagelaers schrijft hierop: „Verzoeke vrindelijk, de zaak door gene comparitiën ofte andersints te ontrusten; want alles is hier thans zoo stil

In die eerbiedige verwagting onder toebidding van 's Heeren dierbaaren zegen over kerk, land en UHoogw. Persoon hebbe d'eer met gewone hoogste agting te zijn

Hoogwaardige Heer!

UHoogw. DWDienaar,

Helmond, 18 Jan. 1803. P. Verhoysen.

Wisten wij het niet reeds uit zijne in 's lands vergaderzaal gehouden redevoeringen, dan kan bovenstaande Missive ons leeren, dat Verhoysen een man was, die duchtig van zich wist af te slaan.

Op 27 Jan. zond de Vicaris daarop wederom een schrijven aan Verhoysen. Dit schrijven schijnt zeer welwillend van toon geweest te zijn, maar nogmaals de bezwaren, welke de Vicaris had tegen het in-dienst-nemen der kerk te hebben uiteengezet.

Het antwoord van Verhoysen dd. Breda 6 April 1803 laten wij wederom volgen. [1])

Hoogwaardige Heer!

In de stellige hope, dat ik ZHW. niet langer zal moeten bemoeyelijken over het onderwerp der Helmondsche kerk, hebbe d' eer, ter beandwoording der Missive van ZHW. in dato 27 Januari 1803 te melden — vooraf verschooning vragende wegens de zo lang vertraagde rescriptie —

Dat de staat der Helmondsche groote kerk ten aanzien van deszelfs onderhoud en reparatie juist deze is:

Het dak zeer goed — vengster-glazen meest uitgeworpen of uitgevallen — de sacristie met weinige kosten in orde te brengen — voor den balk, daar het kerk-torentje op rust, niets te dugten — het welfzel op zommige plaatzen vergankelijk en de kruyskooren slegts met een zolder voorzien.

Welke staat nu van kosten aan ZHW. moge zijn toe-

of er geen grote kerk in Helmondt was. De armoede alleen verbied genoeg, hiervan te spreken, want de lieden vallen flouw op de straat neder.... Om de zaak niet wederom levendig te maken, zoo zouden wij voor beter houden, dat Zijn Hoogwaarde hierop geen de minste antwoord gaf, immers wij hebben dien man niets te dugten, ten minsten wij vermenen hem niet het minsten te moeten vrezen." Diddens geeft den Vicaris in advies met lieden, die zoo onbetrouwbaar zijn, niet tenzij schriftelijk te onderhandelen.

[1]) Archief des Bisdoms.

gekomen, om alles wat tot eene behoorlijke orde eens kerkgebouws ter uitoeffening van den R. C. godsdienst vereischt word, daar te stellen, is voor mij een raadzel. Ik hebbe midsdien mede niet nagelaten, om den geheelen omvang van dat werk te doen opgeven, doch om geene andere redenen dan alleen om de waarheid aan mijne zijde te hebben.

Uit dat gedane verslag is aan mij gebleken, dat de vernieuwingen aan het dak reeds gedaan, met nog $1^1/_2$ roede geheele vernieuwing aan hetzelve te doen, inzetten van geheel nieuwe vengster-glazen en wel met nieuwe ijzere staaven inplaatze van metzelwerk tusschen beyden, repareren aan het welfzel, verhoogen van vloer, opwitten van het geheele gebouw, — dat, zegge ik, alles te zamen, niet meer dan f 3000 zal bedragen en dat het voor die somme word aangeboden om aan te nemen.

Waarlijk, Hoogwaardig Heer, eene somme, waartoe niet zeer veel vermogen vereischt word, zelfs al waaren de vermogende (waarmede waarschijnlijk een paar vermogende kerkmeesteren bedoeld) al eens ongenegen om iets te contribueren.

Er is te Helmond, onberoemd gesproken, goede wille en vermogen genoeg, om dat werkje te voltooyen. Men herinnere zigh slegts den kostbaare, overhaastige en geenzins berekende opbouw der Roomsche kerkschuur ten jaare 1786 en men zal al aanstonds bevinden, dat het bijdragen in gelden en handen ter verheerlijking van de R. C. godsdienst te Helmond meer dan ijdele klanken zijn.

Uit de manier van repareren door *Postel* is, mijns oordeels, geen argument te trekken, omdat *Postel* qua thiendheffer zigh van de reparatie hadde weten uit te koopen voor eene jaarlijksche somme van f 250 zonder omzien, of die somme al of niet genoegzaam was om die kerk behoorlijk te onderhouden en waaraan door eene jaarlijksche reparatie van f 197 nog niet eens voldaan is. Het staat door ondervinding steeds vast, dat als men een gebouw eenmaal laat vervallen, hetzelve naderhand niets aanbrengt, welke kosten men ook aanwende.

Maar als het gebouw eens in orde is, valt het werk der reparatie gemakkelijk genoeg, en vooral als men het fonds van één, twee à driejarige bankverpachting, zoals in de nabuurige gemeenten, bij de hand neeme.

Men geeft zo maar voetstoots op, dat de gegoedste ingezetenen er tegen zijn. Dit bewijst even zo veel, dan dat ik zegge: de gegoedste zijn er voor. Het kan waar zijn, dat

er misschien onder de kerkmeesteren een à twee gevonden worden, die getoond hebben tot het vorige opbouwen iets aanmerkelijks te hebben bijgedragen; maar is tevens waar, dat er zijn die groote stemmen voeren en dikwerf de handen gesloten houden.

Was de kerk niet genaast, het waare wat anders, en ik zoude de R. C. gemeente stellig aanraden, om dat voorouderlijk gebouw ter voorkoming van moeyelijkheden ineens vaarwel te zeggen. Maar ze is genaast, door de Gereformeerden ontruimd en vervalt. Is er ten aanzien der naasting geschreeuwd, dan moeten de kerkmeesters zelve geschreeuwd hebben, want bij deezen is alles ab ovo begonnen en doorgezet. Gevolgelijk zal het niet wel edelmoedigheid kunnen genaamd werden, wanneer naderhand, nadat men de R. C. gemeente dat gesticht bezorgd heeft, nu daarmede in de konkels laat zitten.

Dat men aan de Gereformeerden voor eene replicq zoude kunnen toeduwen: „wij repareren de kerken niet, omdat men ons de reparatiën onthoud" bewijst, onder eerbiedige verbetering, te veel en dus niets. Het gemeene Land, daar het thiendheffer is, is quatalis volgends recht en speciaal ingevolge Publicatie van Hun Hoog Mogenden van 16 Januarij 1778 gehouden en verplicht tot de reparatie. Men schuyvt die last wel van den hals, omdat men zulks niet zoekt, maar op grond eener erroneuse toepassing der vierde Periode van het 6e der Additionele Artikelen tot de voormalige Staatsregeling. En deeze toepassing is alzo niet bestand om het recht der gemeenten te verkragten: onus rei inhaeret, licet per mille manus ambulaverit.

Indien men de Commissie van Superintendentie of ontvangers van 's Lands thienden eenmaal in rechten durve betrekken, dan vertrouwe ik, dat deze wel eyeren aan het geld zoude neemen. Om nu dit te doen moest men de Roomschen in iedere gemeente naauw bij elkander trekken en, dit gedaan zijnde, de gemeenten, welke dusdanige aanspraak hebben, de concert laten ageren; de wech van rechten beledigd niemand; en Proverb: Cap. 14 leest: „justitia elevat Gentes."

Wat eindelijk de behandeling der Commissarissen, zo door kerkmeesteren, als door de Heer Pastoor betreft, deeze, Hoogwaardig Heer, betrouw ik, dat voor geene verdediging vatbaar is; want wat toch word of kan er meer gevorderd worden, dan dat men bij het Hoofd der kerkmeesteren, zoals

de Heer Pastoor zigh thans doet gelden, en geen ander antwoord krijgende dan: *„ik bemoeye mij er niet mede, en als de kerk in orde is, zal ik er wel ingaan"*, terwijl kerkmeesteren naar den Pastoor renvoyeren en niets zonder deze willen beraamen, dat men dan, zegge ik, ten laatste bij missive zigh addresseere, in eene ruyme maate van beleefdheid in tegenoverstelling der onheusche behandeling van Commissarissen.

Wat er ook van de kerk kome, is mij tamelijk onverschillig, maar dit voorzie en vreeze ik, dat men het laatste gevolg daarvan nog niet berekend heeft. Indien men halsstarrig blijve voortgaan en onder allerley voorwendzelen het werkje maar in de wal schuyve, dan kan ik ZHW. reeds verzekeren, dat men voornemens is om eene requeste aan het Staatsbewind te presenteren met verzoek, om aan den Heer Pastoor en kerkmeesteren der R. C. gemeente te Helmond te gelasten, de kerk binnen een peremptoire tijd in in staat en gebruik voor de R. C. gemeente te doen brengen of bij langere ontstentenis dat kerkgebouw met den aankleve vandien aan de Hervormden te retrocederen. Deeze requeste is voorzeker zeer welkom, omdat ze eene discrepance tusschen Herder en kudde aankondigd en ongetwijfeld zal men gretig de handen aan dat werkje slaan, om dusdanig geschil gaande te krijgen. Of men dan met het onvermogen en weigeren van reparatie zal durven opkomen, weete ik niet, doch ik hope van neen, om geen abuyzen te begaan. En als men niet zal goedvinden te repareeren en natuurlijk alsdan zal moeten teruggeven, durve ik de gevolgen bij voorraad niet berekenen.

In hope, dat ZHW. mij deze ontijdige en openhartige woorden niet ten kwaade zal gelieven te duyden, maar wel aan mijn ijver, ter voorkoming van ontzettende twisten, willen toeschrijven; te meer daar mijn aanhoudende ongesteldheid, indien het laatste eens onverhooptelijk plaats hadde, zeer veel zoude verergeren, tot welks herstel ik met de aanstaande feestdagen een rijze naar Helmond zal ondernemen.

Overigs hebbe d'eer, na toebidding van Gods zegen over kerk en Persoon, met toewensching van een Zalig Hoogtijd en hoogste agting en veneratie als altoos mij te noemen

Hoogwaardige Heer

UHW. Dw Dienaar

Breda, 6 April 1803. P. Verhoysen.

Vicaris van Alphen zond dit antwoord ter inzage aan Pastoor Hagelaers.

In een brief van 21 April schrijft de pastoor aan den Vicaris, dat hij voor het rekest, dat de pseudo's in den Haag zouden indienen, niet bang is. „Willen zij de kerk wederom doen toekomen aan de Protestanten, quid mali?" Verder verwondert het hem, „dat de heer Verhoysen zooveel kragt stelt op het naasten, terwijl de grote kerk genaast is tot Eyndhoven en in meest alle omliggende plaatsen, ik en hoor nogtans niet, dat zig imant bekommert om er daarom te moeten intrekken." De heer Verhoysen gaat binnenkort naar Breda verhuizen, schrijft de pastoor, er een alleszins begrijpelijk „et utinam!" aan toevoegend. [1])

Als nagenoeg vier maanden voorbij zijn, wordt het bewuste rekest door de pseudo's aan pastoor Hagelaers ter hand gesteld met verzoek hetzelve aan zijne kerkmeesters en aan den Vicaris ter kennis te brengen. Blijkbaar wilden onze pseudo's eerst afwachten, wat de lezing van hun rekest bij kerkbestuur en Vicaris zou uitwerken, om het dan daarna, zoo noodig, bij het Staatsbewind in te dienen.

De pastoor deelde het stuk aan zijne kerkmeesters mede. Twee hunner, t. w. de beide van Hoecken, toonden zich niet ongenegen, den last der groote kerk te aanvaarden. Wat hen bewoog, laat zich wel raden. Al konden beiden zich geenszins met het optreden der pseudo's vereenigen, toch zullen zij niet gaarne de kans beloopen hebben, dat de groote St. Lambertus ten gevolge der verdeeldheid den Roomschen voor altijd zou ontnomen worden en bovendien moest die verdeeldheid toch ook eindelijk eens de wereld uit!...

Op 31 Aug. zond de pastoor het stuk naar den Vicaris; hij schreef er bij, dat zijne gezamenlijke kerkmeesters door Zijn Hoogw. wenschten in deze verlicht te worden; dat, mochten de kerkmeesters de kerk aanvaarden, Zijn Hoogw.

---

[1]) Wij gelooven niet, dat 's pastoors wensch vervuld is geworden, als hij ten minste met het woord „verhuizen" bedoelde, dat de heer Verhoysen zich *metterwoon* te Breda zou gaan vestigen.

hem (den pastoor) buiten den last van opbouwing zou gelieven te stellen, wijl de volbrenging van dien last hem onmogelijk voorkwam; dat het bewuste rekest weer uitging van advocaat Verhoysen, die, als hij overwon, ook op andere plaatsen zou trachten te overwinnen, en dat, als de Vicaris het goed vond, een of twee kerkmeesters hem mondeling zouden komen spreken.

De rustelooze doordrijverij van Verhoysen en diens partij moet ook den Vicaris tegen de borst gestuit hebben en vooral het dreigement met dat rekest aan het Staatsbewind viel bij hem in slechte aarde. Hij las het stuk en onmiddellijk, immers reeds 1 Sept., schreef hij uit Schijndel aan pastoor Hagelaers een brief, die aldus begint [1]):

Men siet wel, waar die lieden naer toe willen; men soekt sijn oogwit te bereyken, cost wat kost, al moet daeraen geheel het welwesen der Gemeente, zo in 't tijdelijk, als in 't geestelijk, opgeoffert worden. Voor godtsdienst en religie kan er geen geschiktere kerk gewenst worden [2]) en dese sal men willen verlaeten, eene vervallen betrekken en de Gemeente met eene jaerlijkse somme van ses of meer hondert guldens aen jaerlijksche reparatie en intressen beswaeren! Ik hope, dat kerkmeesters, welke tot nog toe ferm geweest sijn in 't betragten van het welwesen der Religie en Gemeente, onbeweegelijk in hunne gevoelens sullen volharden, te meer, daar ik geen redene kan vinden, om bedugt of bevreest te wesen.

Vooreerst sien ik dat stuck aen als een dreygement om, waer het mogelijk, door vreese van kerkmeesteren af te persen hetgeene hunne conscientie niet dult te accorderen; en ik vermeen, dat al desen ophef bij dreygementen zal blijven, welke voor eene onbewegelijke standvastigheyd sullen verdwijnen.

Voor het geval echter, dat de pseudo's werkelijk het rekest bij het Staatsbewind zouden indienen, geeft de Vicaris in den breede aan, op welke wijze de kerkmeesters daarop z. i.

[1]) Archief des Bisdoms.

[2]) Wat verder in zijn brief noemt de Vicaris de Helmondsche kerkschuur „de schoonste van geheel de Meijerij".

van bericht zouden kunnen dienen. [1]) Ten slotte spreekt hij de hoop uit, dat de kerkmeesters zich niet zullen laten intimideeren; en wilden deze hem komen spreken, dan zou hem dit aangenaam zijn; van eerstvolgenden Zondag tot en met Dinsdag zou hij thuis wezen.

De kerkmeester Henricus van Hoeck vertrok naar Schijndel om een onderhoud met Vicaris van Alphen te hebben. Henricus van Hoeck, een alleszins bekwaam en bezadigd man, die goed met den toestand bekend was en bovendien tusschen beide partijschappen in stond, was de rechte man op de rechte plaats.

Hij keerde naar Helmond terug met de mededeeling, dat de Vicaris het kerkbestuur beval, met de tegenpartij in onderhandeling te treden en dan voor te stellen, de pseudo's van alles te ontslaan en alle kosten over te nemen. Immers — zoo meende de Vicaris — de onkosten waren nu eenmaal gemaakt en op zich zelf beschouwd waren deze trouwens ook noodzakelijk; in 't verval van het kerkgebouw was nu voorzien, zoodat er niets was, dat presseerde; men kon nu eens afwachten, waar het heen zou gaan met die kerken, welke volgens recht uit de tienden moesten onderhouden worden; en wanneer dan de ingezetenen aldus tot eendracht zouden gekomen zijn, dan zouden vele handen het werk lichter en mogelijk maken. Bovendien was de rust en eendracht, naar het oordeel van den Vicaris, voor eenige honderden guldens goedkoop gekocht.

Edoch, daar de pseudo's als altijd erop bleven aandringen, dat de kerk binnen een peremptoiren tijd betrokken zou worden, kon men bij de onderhandeling niet tot overeenstemming komen. Daarom werd het voorstel gedaan, eene commissie samen te stellen van vier leden, t. w. twee kerkmeesters en twee pseudo's, opdat deze de tusschenkomst van den Vicaris inroepen en de zaak, zoo mogelijk, finaal beslissen zou.

[1]) Wij deelen deze uiteenzetting hier niet mede, wijl zij in hoofdzaak is overgenomen in het Bericht, dat de kerkmeesters later indienden en welks inhoud wij straks in 't kort zullen weergeven.

Dit voorstel werd aangenomen. Op 22 Sept. deelde pastoor Hagelaers het nieuws per brief mede aan Vicaris van Alphen. De pastoor schreef, dat de Commissie denkelijk wel tot stand zou komen en dat bij een eventueel onderhoud met den Vicaris de schout P. van Brussel vermoedelijk „den spreeker" wezen zou, „hebbende een plek in zijn aanzigt, een man rijk van woorden, vrijpostig in zijne uitdrukkingen, maar wijnig van beduijdenisse." Verder klaagde de pastoor over het uitstrooien van valschheden, waardoor men hem en het kerkbestuur bij het volk trachtte gehaat te maken en ook over het toenemen der armoede, waardoor niet alleen zijne oblata, doch ook de opbrengsten der kerkschaal zeer verminderden, zoodat het kerkbestuur genoodzaakt werd, de kerkbanken met het jaar te gaan verpachten. Indien wij de groote kerk zullen moeten betrekken — zoo vervolgde de pastoor — dan vermeenen wij, zeker onder den last te zullen bezwijken; en onmiddellijk voegde hij erbij: „onze naburen staan te wagten en zoo het bij ons doorgaat, zullen (deze) denkelijk het exempel van Helmondt tragten te volgen." [1])

Van de verwachte samenstelling eener Commissie kwam niets en op zijn brief van 22 Sept. liet de pastoor reeds een week later een tweeden volgen, waarin hij den Vicaris berichtte: „Die lieden zijn verandert van concept en naar raadpleging van hunnen advocaat hebben goedgevonden, zig niet naar Zijn Hoogwaarde te wenden, maar absolutelijk voort te gaan en ons te dwingen, om in eenen bepaalden tijd de groote kerk te moeten betrekken, zooals blijkt uijt hun hier bijgevoegde antwoord [2]) op onzen voorstel om de gemaakte kosten met de kerk over te nemen."

[1]) De pastoor van Mierlo, P. A. van Genechten, was van hetzelfde gevoelen. In een declaratie van 28 Sept. 1803 zegt hij o. a. „dat het ingaen in de kerk van Helmond waerschijnlijk het signael zal zijn om wederom wacker te maeken degenen die rusten. En is het niet zoo gemeen als te voren, er zullen er dog zijn, die er zullen op drinken en schreeuwen. En ik vrees voor Geldrop nog meer als voor Mierlo, zijnde het geleg (= de ligging) der groote kerk daer geschikt. En al is er veel armoede, daer zien zulke potmannen en jennevelmannen niet naer, want in de herberg is men altijd rijk."

[2]) Dit antwoord is ons niet nader bekend.

De loop van het conflict werd met spanning gevolgd en begon steeds meer beroering te veroorzaken. Zelfs werd op de kerkmeesters een soort van spotdicht vervaardigd. Volgens de *Bijlagen der Staatsrekeningen* werd immers 23 Oct. 1803 eene Publicatie gedaan, waarbij een premie beloofd werd aan hem, die wist aan te wijzen, wie bij een der kerkmeesters van de Roomsche kerk „een naamloos digt of soort van pasquil" in huis geworpen had. Het gedicht zelf is ons niet bekend.

In een derden brief, geschreven in Nov. 1803, bericht Hagelaers aan van Alphen: „Onze woelgeesten houden nog niet op van woelen. Hunne vraak gaat op mij uijt, men ontrekt mij alles, dat men kan in diensten, offers, giften en gaven etc., doch ik trekke mij dit wijnig aan. Ik hope, dat zij welhaast tot bedaartheid zullen komen. Ik verneem, dat zij het slegt instrument (t. w. het rekest), waarmede zij ons gedrijgt hebben, niet hebben durven opzenden naar Den Haag, maar het schijnt, of zij hun oogwit hebben willen berijken met ons hatelijk te maken en het volk tegen ons op te hitsen, doch voor het tegenwoordig is wederom alles stil."

Op die stilte zou echter eerlang de storm volgen. 't Was 8 December van datzelfde jaar 1803, dat de pseudo's — administrateurs en provisoren — zich inderdaad met hun rekest tot het Staatsbewind der Bataafsche Republiek wendden. Zij doen in dat rekest hun beklag er van, dat er door het Roomsche kerkbestuur nog heelemaal niets gedaan is, om het alleszins welgelegen en regelmatig kerkgebouw ten gebruike der R. K. Gemeente in orde te brengen, zoodat het zelfs den schijn kon hebben, dat het den Roomschen met de naasting enkel te doen ware geweest, om die der Hervormde Gemeente de gelegenheid te ontnemen van hunnen eeredienst te verrichten. Hun verzoek is, dat het Staatsbewind aan het R. K. Kerkbestuur gelasten zal, binnen een peremptoiren tijd het kerkgebouw in een behoorlijken staat van gebruik voor de R. K. Gemeente te brengen, en zoo niet, dat dan datzelfde kerkbestuur zal worden aangeschreven,

om kerkgebouw met den aankleve van dien dadelijk aan de Gereformeerde Gemeente te retrocedeeren.

Het rekest werd in handen gesteld der Commissie van Politie en Oeconomie uit het Departementaal Bestuur van Brabant, die 21 Dec. daarop bericht verzocht van het R.K. Kerkbestuur.

Van het Bericht, dat hoogstwaarschijnlijk reeds geruimen tijd kant en klaar lag, kwamen ons twee copieën onder oogen van de hand des heeren Henricus van Hoeck. 't Lijdt geen twijfel, of Henricus van Hoeck was ook de opsteller van het Bericht. Op kalme en zakelijke wijze wordt „een kort narrée van de bewuste zaak" gegeven; alle hatelijkheden aan het adres der pseudo's worden vermeden; de toedracht wordt naar waarheid uiteengezet, doch met de intentie, den pseudo's zoo min mogelijk in hunne gevoelens te krenken. Voorts wordt gewezen op den bekrompen, finantiëelen staat der R. K. Gemeente te Helmond, op den slechten tijd en op de tienden, welke aan de kerk wederrechtelijk onthouden worden. In deze omstandigheden was het aan het R. K. Kerkbestuur moreel onmogelijk geweest, de kerk in orde te brengen. [1]) Ook wijst het Kerkbestuur er op, dat rekestranten in geenen deele bevoegd zijn, *namens het volk* een voorstel van afstand der kerk voor te dragen, dat het gebouw door afstand aan de Gereformeerden geenzins aan verval zou onttrokken worden, daar de weinige Gereformeerden nog veel minder in staat zijn het gebouw te onderhouden dan de Roomschen, en dat, als de kerk moet afgestaan worden, niet het R. K. Kerkbestuur behoort aangeschreven te worden, maar de rekestranten, die de kerk privative beheeren.

Ten slotte wordt verzocht, het voorstel der rekestranten van de hand te wijzen en te bewerken, dat de eigendom van het kerkgebouw, aan het R. K. Kerkgenootschap wettig toegekend, heilig blijve, maar tevens, dat het gebouw uit de

---

[1]) Bij deze uiteenzetting bediende het Kerkbestuur zich van het schrijven van Vicaris van Alphen aan Pastoor Hagelaers dd. 1 Sept. 1803, gelijk wij hiervoor reeds aanstipten.

tienden van Helmond zou kunnen in orde gebracht en onderhouden worden. In dat geval zou men niet langer aarzelen, om de handen aan het werk te slaan en het gebouw te voltooien. [1])

Nauwelijks werd vernomen, dat op het rekest der pseudo's Bericht zou ingediend worden, of, let wel! *dezelfde lieden, die het voorstel tot afstand hadden gedaan,* werden opeens doodsbenauwd, dat er in het bericht iets zou staan, „om de grote kerk quijt te geraken" en dreigden in hun benauwdheid tot geweld over te slaan. Ook de kerkmeesters geraakten in onderlingen hevigen twist.

Laten wij pastoor Hagelaers in een brief aan den Vicaris, dd. 4 Jan. 1804, even aan het woord; zoowel het dreigende oproer als de onverwachte wending, welke de kerk-affaire dientengevolge nemen zou, zal hij ons doen kennen.

Hoogwaardigsten Heer,

Zondag-avond is hier een twist ontstaan wegens de grote kerk, namentlijk onder mijne kerkmeesters. Er was gevaar van dode lieden.

Maandag naarmiddag heeft men gelopen om trommels en walthorens om het volk tot oproer te brengen, om 's avonds het kerkegoet met gewelt naar de grote kerk te brengen. Ik kan niet uijtdrukken, hoe alles in désordere was. Ik word aangezogt van een van mijn kerkmeesters met eenen anderen deftigen en onpartijdigen borger, om, zoo mogelijk is, de zaak te middelen. Een wijnig hiernaar komt weder een van mijne kerkmeesters hetzelve verzoeken. Wederom een wijnig hiernaar komt de heer capellaan van Eijndhoven en verzoekt mij uijt zijnen naam aan Zijn Hoogwaarde te schrijven, dat ik het volk absolutelijk moet voldoen om naar de groote kerk te gaan, dat er geenen anderen middel over is om de rust te konnen genieten. IJndelijk ontrent agt uren krijg ik een Commissie van 7 of 8 lieden, goede ingezetenen, ge-

[1]) De berichtgevers wijzen er op, hoe andere tiendheffers hun plicht opzichtens de plaatselijke kerkgebouwen reeds beginnen te erkennen, zooals blijkt uit de publieke aanbestedingen van reparatie en restauratie der kerkgebouwen van Vessem en Lommel, welke aanbestedingen op naam en ten laste der kapittels van Oirschot en Hilvarenbeek als tiendheffers onlangs plaats hadden.

zonden van een grote menigte, en zegden, dat de zaak mogt vereffent worden, want dat zij het volk niet konden wederhouden van oproer; en stelden mij teffens voor, de kerk op te bouwen en ten allen tijden te onderhouden; dat zij met allen de goede ingezetenen hiervoor zouden tekenen.

Ik hebbe hun verzoek bewilligt onder goedkeuring van Zijn Hoogwaarde, te weten, dat alles moet gaan op den ouden voet, dat ik met mijne kerkmeesters meester blijve, maar dat de gemeente ten allen tijden zig verbinde, om voor het onderhoudt te zorgen.

Ik hebbe op het zelve oogenblik de vrindschap zien herleven, mijne vijanden wierden mijne vrienden; wat een vreu(g)d om zien!

Gist(er)enavond heb ik den lijst der getekende thuijs gekregen. Allen de gegoeden hebben getekent, uijtgenomen eenen van de rijken en eenen van de gemenen; den boer is men nog niet rond geweest, maar is nog veel heviger als den borger. Die omgingen om te laten tekenen, hebben mij gezegt, dat hun reeds zooveel geld wirdt aangeboden, dat zij het niet zouden hebben konnen dragen.

Verzoeke dan, Hoogwaardigsten Heer, op het aldervrindelijkste aan het verzoek van het volk te willen toestemmen, want daar is geen beter van te maken.

Het Berigt zoude men eventwel doen en enkelijk inrigten om den tiendheffer tot zijn plicht te brengen.

Blijve met alle hoogagting en eerbied met toewensching van een gelukzalig Nieuwjaar

Hoogwaardigsten Heer

UHW. dw. dinaar

Helmondt, 4 Jan. 1804. J. Hagelaers, pastor.

Was pastoor Hagelaers, gelijk wij uit bovenstaand schrijven meenen te mogen besluiten, verheugd over den loop, dien de gebeurtenissen te Helmond genomen hadden, of althans berustte hij er in, niet aldus Vicaris van Alphen. Hij schreef 6 Jan. eene missive, die publiek in de kerk moest afgekondigd worden en waarin hij zijnen dierbaren Helmondschen onderdanen duchtig de les schijnt gelezen te hebben.

Wij zien dit uit een schrijven van den bekenden Willem

Diddens, waarin deze aan Vicaris van Alphen hartgrondig dank zegt „voor de cordaadheijd, standvastigheijd en Apostolisch authoriteit, door UwHW. missive van 6 Jan. ll. te doen van den predikstoel aflesen, waardoor de rustverstoorders, oproermakers als van den donder geslagen, UwHW. authoriteit, die men eerst bespottede, nu most respecteren". Het spijt ons, dat schrijven van den Vicaris niet te hebben gevonden. Nu weten wij alleen maar, dat het gelastte, het Bericht onverwijld en onveranderd op te zenden en dat, als men de kerk wilde afstaan of overnemen, men zich met een schriftelijk verzoek tot hem kon wenden.

Waarschijnlijk ingevolge van en onmiddellijk na de publieke voorlezing van dat schrijven zonden onze pseudo's eene commissie van vier leden naar den Vicaris te Schijndel.

Wel gaf de Vicaris zijne indignatie te kennen speciaal over het presenteeren van het rekest aan het Staatsbewind, maar overigens werd de commissie beter ontvangen, dan ze verwacht had. De Vicaris zegde hun toe, dat, indien het rekest bij een nader adres werd ingetrokken en zij hun administratie overgaven aan pastoor en kerkmeesters, die dan vervolgens de kerk in orde zouden laten brengen, dat Zijn HoogEerwaarde dan, zoodra hij door pastoor en kerkmeesters van die in-orde-brenging werd geïnformeerd en hem tot het occupeeren der kerk verlof gevraagd was, daarin zoude bewilligen. Nu echter kon hij tot een en ander geen finaal consent geven, wijl het dan te duchten was, dat terstond verscheiden andere plaatsen het voetspoor van Helmond zouden volgen.

Zeer tevreden over de ontvangst der Commissieleden, schreven de pseudo's op 9 Jan. 1804 eene missive aan mr. P. Verhoysen te Breda en verzochten hem een adres te willen ontwerpen, dat dienen zou tot intrekking van hun rekest, alsmede eene transactie, waarbij zij hunne administratie aan pastoor en kerkmeesters overgaven, doch hij moest het zoo richten — zoo was hun verzoek — „dat wij er op eene honorable wijze afkomen".

Iedereen was tevreden, gelijk pastoor Hagelaers schreef, en vertrouwde, dat alles verder goed zou afloopen; alleen één van de vier commissieleden toonde zich neerslachtig en reed 11 Jan. naar Breda om den advocaat te spreken, en wel, naar vermoed werd, over de wijze, waarop het rekest zou ingetrokken worden [1]).

Het Bericht van het R. K. Kerkbestuur werd in gevolge het bevel van den Vicaris op 12 Jan. per voerman naar de Commissie van Politie en Oeconomie te 's Bosch gezonden. Men had den pseudo's echter te voren inzage van het Bericht gegeven en de heeren moesten erkennen, dat er niets nadeeligs voor hen in stond.

Nadat nog verscheiden conferentiën hadden plaats gehad tusschen pseudo-administrateurs en kerkmeesters, kwam men eindelijk tot overeenkomst. De administratie der kerk werd 13 April 1804 gesteld in handen der kerkmeesters, die het tekort van circa *f* 500 zoodra mogelijk zouden afdoen en de kerk tot het uitoefenen van den Roomschen godsdienst in gereedheid brengen. Ook de *f* 149—16—14, het bekende aandeel van het Hervormd Kerkgenootschap in de waarde van het kerkgebouw, welke som nog altijd ter secretarije gedeponeerd was, kwamen ter sprake. Het Kerkbestuur verzocht, deze penningen te mogen lichten onder borgstelling, ze op eerste aanzegging terug te bezorgen, ingeval ze er weer zouden moeten zijn. De administrateurs waren echter eenigszins huiverig, het geld op deze wijze over te geven en hielden het verzoek nog in beraad.

Verder werden de pseudo's ook verzocht, het stuk, waarbij zij als administrateurs waren aangesteld, aan het Kerkbestuur af te geven.

In een schrijven van 9 Mei gaf Verhoysen aan zijne „geëerde vrienden" den raad, daartoe vooralsnog niet over te gaan; als de leden van het Kerkbestuur echter voldoende redenen voor hun verzoek wisten aan te halen, dan kon men

---

[1]) Verhoysen arriveerde 11 Febr. te Helmond.

er ten hunnen koste copie autenthiek van laten maken. En dan vervolgde hij aldus:

„Om de zaak aan den gang te krijgen (t.w. de in-dienst-name der kerk) zouden er nu enige uit de burgerij zig bij den Heer Pastoor kunnen vervoegen, om op aanstalte aan te dringen. Men zal immers nu wel geene redenen kunnen uitvinden, om het werk in de wal te schuyven. Het zoude goed zijn, dat men aan dien Heer eens dugtig onder 't oog bragt, of hem dan meerder gelegen ligt aan de intrigue van deze of gene, dan wel aan de goede intentie van alle zijne parochianen. Zo dit niet helpt, alsdan een requestje presenteeren aan pastoor en kerkmeesteren om volgends belofte en afspraak, bij UL. overgave vastgesteld, de hand aan 't werk te willen slaan. Schriftelijke verzoeken doen nog wel de beste vordering, vermids mondelinge boodschappen het geheugen weldra ontwijken".

Dit briefje van Verhoysen [1]) getuigt o.i. van een wantrouwen, dat slechts gewild en volstrekt ongegrond was. Het blijkt ons immers voldoende, dat pastoor Hagelaers zich ten zeerste over den eind-loop der zaak verheugde. En als iemand zich ook inderdaad verheugen mocht, dan was hij het!

Op 31 Mei 1804 liet pastoor Hagelaers den Vicaris per missive weten, dat de pseudo's behoorlijk afstand gedaan hadden [2]), dat hij gepasseerden Zondag de collecte in de kerk gerecommandeerd had, dat alle schulden afbetaald waren, behalve eene rente tusschen 800 en 900 gl. groot, en iedereen nu zeer vergenoegd scheen te zijn. Tegelijk ging een rekest van het Kerkbestuur naar den Vicaris. Het geeft kennis „van de gevoelighijd der goede Roomsche ingezetenen over het voorgevallene", hoe de pseudo's thans leedwezen hebben over hunnen misslag en alles voldaan hebben, wat Zijn Hoogwaarde geëischt heeft. Daarom verzoekt het Kerkbestuur uit

---

[1]) In het bezit van den heer H. N. Ouwerling te Deurne

[2]) Op 28 Mei werd een batig saldo van *het Roomsche Kerkehuis* (over 1 Dec. 1802—1 Dec. 1803), groot 303 gl. 8 st., overgesteld aan H. G. van Brussel (een der pseudo's) in presentie van pastoor Hagelaers en diens kerkmeesters.

naam der goede Roomsche ingezetenen, alsnu een begin te mogen maken tot het in orde brengen der kerk, hetgeen te beter kan toegestaan worden „zoo om de godsdienstige berijdwillighijd der Roomsche ingezetenen, alsmede omdat er nieuwe fondsen vooral uijt hoofde der verpagting der banken aan de hand zijn". [1]) Vicaris van Alphen apostilleerde hierop: „Om redenen bij het voorschreven verzoek geallegeert en tot behoud der rust en eendragt heb aen voorschreven versoek voldaen".

Eindelijk was het conflict dan opgelost. Waren de pseudo's reeds met de reparatie der kerk begonnen, thans echter werd het werk der reparatie eerst voor goed aangepakt. Vooral werd veel werk besteed aan het herstellen der vensters en aan de vernieuwing van het dak en van het houten gewelf [2]). Waarschijnlijk is de oude kerk alstoen reeds verschillende harer grafzerken, helaas, kwijt geraakt. Want op de publieke verkooping van hout, stukken van zerksteenen en afbraak, gekomen van de groote kerk, welke verkooping geschiedde 5 Juni 1805, kocht de Gemeente eene groote partij stukken van zerksteenen, welke gebruikt werden onder de stadspompen, en vijf steenen voeten van een pilaar, welke dienen moesten tot afpaling der limiet tusschen Helmond en Bakel.

De timmerman en vinnige pseudo H. G. van Brussel bleef belast met de reparatie van het timmerwerk en met het opzicht over de werklieden.

De werkzaamheden waren eindelijk zoover gevorderd, dat op den feestdag van haren Patroon St. Lambertus, 17 Sept.

---

[1]) Het rekest werd reeds 10 Mei opgesteld en draagt de handteekeningen van J. Hagelaers, pastoor, L. v. Gastel, E. Verstappen, Jan van den Reek, P. v. d. Wallen, J. v. Lieshout, F. v. Glabbeek, G. Scheepers, P. Swinkels Pz. en G. v. d. Loo.

[2]) Hoewel de Roomsche kerkschuur eerst in 1808 werd afgebroken, schijnt toch reeds in 1805 hare aftakeling, althans van binnen, begonnen te zijn. Want 17 Aug. van dat jaar had eene verkooping plaats van houtwerk, stukken van zerken en vloersteenen der Roomsche kerkhuizinge. Zeer waarschijnlijk komt het ons voor, dat alstoen eenige der voornaamste meubelen (de drie altaren, de biechtstoelen enz.) zullen zijn overgebracht naar de groote kerk, die weldra door de Roomschen zou in dienst genomen worden.

1805, (niet 1804, zooals sommige schrijvers beweren [1]), de kerk kon in dienst genomen worden. Alstoen opende zij sinds Sacramentsdag van het jaar 1648 voor den eersten keer wederom hare wijde deuren voor de nog altoos Roomsche bevolking van Helmond tot herstel van den Roomschen eeredienst binnen hare oude muren. [2])

Aan de groote vreugde, die er onder het volk heerschte, vinden wij uiting gegeven in een gedicht, dat, naar het handschrift te zien, vervaardigd werd door Michaël van Nieuwstad [3]), een man, die als metselaar de eer genoten had, aan de reparatie der kerk mede te werken.

Het gedicht doet ons zeer zeker vermoeden, dat de vervaardiger beter den troffel dan de dichtveder zal hebben gehanteerd, niettemin laten wij de coupletten, voor zoover ze nog bewaard gebleven zijn, hier volgen, al dienden zij alleen als eene bijdrage tot de poëzie van den man uit het volk dier dagen.

Voorop ontbreken $5^1/_2$ couplet; waarschijnlijk werd daarin de geschiedenis bezongen van de in-bezit-name der kerk door de Hervormden en van hare eindelijke naasting door de Roomschen.

. . . . . .
. . . . . .

Wilt dan alle hieruijt leeren,
Godes lof en eer vermeeren
In u(w) oude Moederkerk;
Datse u noijt weer ontnomen wert!

6.

Wilt dan nuw hier bij bemerken,
Dat het sijn Gods wonderwerken,

[1]) Met name Coppens en Schutjes en ook Welvaarts in diens *Levensschets van H. J. Beugels,* 2e ed., blz. 134.

[2]) Van 6 Jan. 1800 tot 31 Dec. 1805 beliepen de kosten der reparatiewerken 6305 gl. 8 penningen, terwijl de inkomsten der kerk over datzelfde tijdvak 1103 gl. 8 st. 2 pen. bedroegen, zoodat er bleef een nadeelig slot van 5201 gl. 12 st. 6 penningen.

[3]) Dezelfde als de reeds vermelde kroniekschrijver. Het gedicht is in het bezit van den heer H. N. Ouwerling te Deurne.

Dat men weer ons kerk bekomt
Door 't bestier in onse lant.
Hierdoor sijn wij weer gekomen
Tot ons kerk, die was ontnoomen
Door gewelt uijt onse hant
Door het bestier van 't vaderlant.

7

't Is den edelen Heer Verhoysen,
Die het mede hat verkoosen,
Te aanvaarden dese kerk,
Gelukkig ook begonne(n) werk.
Ondertusschen hoort men reden,
Datter was oneennigheeden
Onder burgers in de stat,
Dat de kerk wiert aangevat.

8

Hierop liet men niet meer werken
Aan ons aangenaame kerke,
Want verdeeltheijt groeyde aan,
Hierom bleef ons kerke staan.
Eyndelijk na een lang versinnen
Gaat men weer het werk beginnen.
Het was verdeeltheijt in de stat,
Die geheel geen reden hat.

9

Siet den meester Heyn van Brussel,
Timmerman, en daarentusschen
Ook als metselaar ageert,
Waardoor alles avanseert;
Ja, als orgelbouwer meden
Doet ageeren hier ter steeden.
't Is hierom, dat al het werk
Avanseert aan onse kerk.

10

Was wel jamer, dat ons kerke
Die soo suffisant van werke
Door versuijming heel en al

Sou geraken tot verval
. . . . . .
. . . . . .[1])

Komt dan alle Helmons burgers,
Roept te saamen overluijt
Desen soeten lofsang uijt:
Soeten Jezus, onsen Heijlant,
Geeft, dat wij nuw mogen vrij
Nuw en altijt U, o Jesu, hier lofsingen
En dat wij door Uwen naam
Eeuwig leeven altesaam.
Amen.

Hieronder leest men nog:

„In 't jaar ons Heeren 1805 den 17 September, te weten op den Heijligen-Lambertus-dag, wesende patroon van dese kerk, is den eersten Dinst der Misse opgeoffert tot Helmont."

## III. De verdere Restauratie en Voltooiing der Kerk. [2])

De groote zorg bleef nu, de herwonnen kerk meer en meer voor den katholieken eeredienst in te richten en op te luisteren. Bij het Decreet van 10 Sept 1799 werden orgel, predikstoel, stoelen, banken, boeken en verdere meubelen den Gereformeerden in eigendom toegekend. Wij zagen echter, dat dezen ondanks de Resolutiën van Municipaliteit en Agent van Inwendige Politie volstrekt geen haast maakten, om het hun toegewezen eigendom naar elders over te brengen. Nog op 26 April 1805 had het Roomsch Katholiek aan het Hervormd

[1]) Waarschijnlijk ontbreken hier 4½ à 5½ ofwel 9½ à 10½ coupletten.

[2]) Het materiaal voor het vervolg van ons artikel vonden wij hoofdzakelijk in het aanteekeningenboek van pastoor Beugels „Res ad Pastoratum pertinentes", het „Gaar- of Collecteboek van de groote kerk te Helmond vernieuwd in 1824", „Uitslag der Kerkrekeningen" 1756—1856, de „Rekeningen der R K Kerk" 1824—38, het „Correspondentieboek van 't kerkbestuur van af den jare 1852 gehouden door den pastoor Theod. Spierings" en het „Notulenboek van de vergaderingen des kerkenraads van af den jare 1851", alles uit het Parochie-archief der St. Lambertuskerk. Voorts benutten wij losse rekeningen en stukken uit dat archief en eene portefeuille uit het Gemeente-archief.

Kerkgenootschap verzocht, de meubelen binnen 8 dagen te ruimen, anders zoude het genoodzaakt zijn naar het Besluit van het Uitvoerend Bewind, dd. 23 April 1800, te werk te gaan en de meubelen op kosten van het Hervormd Kerkgenootschap te verbrengen.

Dit Kerk genootschapbleef echter hardnekkig in zijne passieve houding volharden.

Blijkbaar heeft de overbrenging der meubelen naar elders niet plaats gehad vóór 1808, wijl eene kerkrekening zegt, dat in Aug. van genoemd jaar een dag gewerkt werd, „om de meubelen te ruimen van de Gereformeerden." Daar nu in datzelfde jaar de kerkschuur is afgebroken, is het wel waarschijnlijk, dat de geruimde meubelen toen vervangen zijn door die uit de kerkschuur, voor zoover deze niet reeds in 1805 mochten zijn overgebracht. [1])

Wel zullen deze maar kwalijk aan de ruimte en het karakter der kerk gepast hebben, maar men moest zich voorloopig weten te behelpen, te meer wijl de kerk nog altoos groote reparatiën behoefde.

Toch kochten de leden van het Kerkbestuur reeds vóór 25 Febr. 1808 te Maastricht voor eene som van 840 gl. een predikstoel en twee altaren; in een brief aan Vicaris van van Alphen, dd. voornoemd, heetten zij den predikstoel „een onvergelijkelijk meesterstuk" en de twee altaren „kostbaar en schoon in bouwkunde". [2])

---

[1]) Zie blz. 295 Noot [2]).

[2]) De drie altaren, die hoogstwaarschijnlijk uit de kerkschuur naar de groote kerk waren overgebracht, waren een Lambertus-, Maria- en Jozefaltaar. In de *Courrier de la Meuse* 1830, 24 Febr , 4 en 11 Maart plaatste pastoor Beugels eene advertentie, waarbij hij een altaar te koop aanbood. Omstreeks 1834 schonk Mr. P. Verhoysen eene som van 1600 gl. aan de kerk voor een nieuw Hoogaltaar onder den last van twee gezongen Jaargetijden voor hem en zijne vrouw gedurende 50 jaren Bij gelegenheid van het 25-jarig pastoraat van pastoor Spierings, in 1875, werd de kerk met drie nieuwe altaren voorzien een Hoogaltaar, een Lambertus- en een Maria-altaar, alle drie nog in de tegenwoordige Lambertuskerk aanwezig, het Hoogaltaar was een geschenk der Parochianen, de twee zij-altaren waren geschonken door Mej Catharina Nooten en gekocht te Maastricht. Twee oude zij-altaren, nl. een Maria- en een Lambertus-altaar, werden door pastoor van Asten in 1878 verkocht.

Ook de kosten der reparatiewerken liepen hoog in dat jaar; het plafond in het koor werd zelfs geheel vernieuwd. [1])

De autoriteiten van het Land, dat sinds de suppressie der Abdij van Postel de tienden trok en derhalve van toen af ook de kerk onderhouden moest, waren onophoudelijk aangezocht geworden om restitutie der gedane reparatie- en onderhoudskosten, doch immer vruchteloos [2]), tot eindelijk het bezoek van koning Lodewijk, op Zondag 16 April 1809 aan de stad gebracht, uitkomst gaf.

Het R. K. Kerkbestuur, dat de eer had bij den koning op audiëntie te worden toegelaten, was zoo vrij, Zijne Majesteit aan te bieden navolgende *Korte Schets van den toestand der R. K. Gemeente binnen Helmond* [3]).

Deze Gemeente bevat 2423 zielen; duizend dezer zijn of volstrekt behoeftig, of onvermogend.

Deze Gemeente heeft geene gestichten, geene fondsen of revenuen; alles wat tot bekostiging van den eeredienst behoord, moet uit de liefdegaven der gemeentenaren voordkomen.

De Heer Pastoor geniet aan competentie uit 's lands domeynen 150 guldens en de kapellaan 40 guldens; het overige, tot een redelijk bestaan benodigd, moet door de leden der Gemeente gedragen worden.

---

[1]) Bedoeld zal zijn het plafond in het kruiskoor, de z.g. korenzolder, (het z.g. zangerskoor heette men nog tegen het midden der 19e eeuw het oxaal), de vernieuwing van het plafond werd uitgevoerd door Joannes Stratenius. In zijn brief van 25 Febr. 1808 schreef het Kerkbestuur aan Vicaris van Alphen, dat de voltooiing van het oxaal, het welven der twee kruiskoren, het veranderen der kerkingangen en meer andere werken, sommige onverwijld, andere met eenig uitstel, moesten bekostigd worden.

[2]) Gelijk wij op blz. 242 Noot [4]) mededeelden, was reeds kort na de kerknaasting de rentmeester der Domeinen, herkomstig van de Abdij van Postel, nl. J. v. den Heuvel te Breda, vruchteloos verzocht om kerkonderhoud. In de jaren 1806 en '07 had de R. K. Kerkeraad, zich beroepend op het plakkaat van 16 Jan. 1778, meermalen getracht, de gedane kosten van dienzelfden rentmeester, toen te Tilburg, vergoed te krijgen. Bovendien had hij zich gewend tot de Commissie van Administratie der Domeinen te Breda. In Aug. 1807 wendde hij zich per rekest aan den Minister van Financien en eindelijk in 1809 tot koning Lodewijk

[3]) Ongeordend stuk in het Gemeente-archief.

De parochiale kerk, die in het jaar 1799 aan deze Gemeente is overgegaan, is een woest, groot, hoog en zeer breed gebouw; sedert vele jaren is die kerk weinig en slegt onderhouden; door den fellen wind van 9 November 1800 leed zij aan dak, glazen en en andere uitwendige deelen zo ongemeen, dat ze niet dan met ontzettende geldsommen uit den staat van een dreigende bouwvalligheid konde gebragt worden.

Het onderhoud en herstel is altoos door de nu gesupprimeerde Abtdije van Postel in qualiteit van thiendheffer te Helmond gepresteerd. Door deze suppressie zijn deze thienden aan de domeinen van Holland overgegaan, edoch tot hier toe heeft de R. C. Gemeente geene reparatiën van wegens den Lande, nog de voorschotten, daaraan gedaan, kunnen bekomen en zulks niet tegenstaande de uitdrukkelijke verplichting op de thiendheffers liggende volgens Placaat van Hun Hoog Mogenden van 16 Januari 1778.

De voorgeschote som, aan noodzakelijke reparatiën door de Gemeente gedaan, bedraagt 5201 gld. 12 st. en 6 penningen [1]).

De jaarlijksche inkomsten der kerk of fabrijkgoederen bedragen na aftrek der lasten de som omtrent 90 gl.

Te meermalen heeft de Kerkenraad zigh geaddresseerd om uitbetaling dier voorschotten, en zulks zo wel aan den rhentmeester dier thiendens, aan de Commissie van Administratie der Domeijnen te Breda, aan Zijne Excell. den Minister tot de Financiën, alsook aan Zijne Majesteit den Koning; edoch tot hier toe is alles in state en de Gemeente van die penningen verstoken gebleven.

Zij neemt deze gunstige gelegenheid waar, Uwe Koninklijke Majesteit biddende, ten einde Hoogstdezelve de nodige ordres gelieve te doen depecheren, dat de hiervoor gemelde somme van *f* 5201—12—6 aan aan den kerkenraad spoedig werde uitbetaald.

Uwer Majesteits
gehoorzame dienaren en getrouwe onderdanen
De Kerkeraad der R. C. Gemeente.

De koning gaf order de gevraagde som aan het R. K. Kerkbestuur uit te betalen, terwijl hij er nog „eene liberale

---

[1]) Zijnde het nadeelig slot der kerkrekening van 6 Jan. 1800—31 Dec. 1805. Zie blz. 296 Noot [2]).

gift" van 2000 gl. bijvoegde „ter voltooiing en voltrekking van het nog ontbrekende„[1]).

Met lust werd nu de restauratie der kerk door pastoor Hagelaers en eenige jaren later door diens opvolger pastoor Beugels voortgezet.

Zoo werd 5 Maart 1810 aanbesteed het zuiver-maken, puimen, verwen, marmerizeeren, vergulden en vernissen etc. der kerkmeubelen; de orgelkas en balustrade moesten „mahoniehouten-couleur" geverwd en de vier pilaren van het oxaal gemarmerizeerd worden; de communiebank, het hoogaltaar en de twee biechtstoelen moesten „mahoniehouten-couleur" geverwd worden, zoo ook de twee zij-altaren, welker tomben echter gemarmerizeerd moesten worden. Het werk werd aangenomen door Hendr. van de Waterlaat voor 270 gl.

Op 13 Juni d. a. v. werd aanbesteed het verwen van deuren, poorten, kozijnen, ramen, banken, sacristie, muren enz. Art. 6 van Bestek en Conditiën luidde: „Alle de kapstokken, latten en knoppen, geschikt om hoeden aan te hangen, moeten mahonie-couleur geverwt worden, zooals de Autaaren zijn, en alle de beelden met deszelvs throontjens en ciraden wit met goud afgezet, zooals de nieuwe beelden zijn". Het werk werd aangenomen door Joannes van de Waterlaat voor 225 gl.

Van 1811 tot 1815 bedroegen de uitgaven aan kerkreparatie eene som van 2535 gl. 13 st. Dit blijkt uit een rekest, dat in den beginne van 1815 door den R. K. Kerkeraad bij koning Willem I werd ingediend. De Kerkeraad beriep zich daarin weer op het plakkaat der Hoogmogenden dd. 16 Jan. 1778 en vroeg restitutie.

In het antwoord, dat de Kerkeraad ontving, werd gezegd, dat krachtens genoemd plakkaat de tiendeigenaars niet gehouden waren tot onderhoud der kerk, dan nadat eerst de

[1]) Bij schrijven van 7 Aug. 1809 vroeg de rentmeester J. v. d. Heuvel aan de Provisoren der kerk, hem op te geven de uitgaven, sedert 1795 gedaan tot reparatie van kerk en toren; hem toe te zenden een staat der goederen en inkomsten der kerk en der uitgaven, te beginnen met het jaar 1794; hem te laten weten, voor het hoeveelste gedeelte de tienden onder zijne administratie bezwaard zijn met het onderhoud van kerk en toren en welke tiendheffer het verder gedeelte dier gebouwen moet onderhouden.

inkomsten der kerkfabriek daartoe besteed waren en dat koning Lodewijk in 1809 reeds 5201 gl. 12 st. 6 p. tot betaling der reparatiën en bovendien 2000 gl. ter verfraaiing van de kerk had verleend. Van deze 2000 gl. werd verantwoording gevraagd; en verder werd in het antwoord nog gezegd, dat niet bekend was, dat tot de reparatieën, waartoe de 2535 gl. 13 st. gebruikt waren, authorisatie was verleend.

De Kerkeraad antwoordde in Maart 1817, dat die 2000 gl. besteed waren o.a. tot het maken van gewelven in de kruisbogen, het vernieuwen van 't gewelf in 't midden der kerk enz. enz. en dat de 2535 gl. 13 st. gebruikt waren eigener autoriteit, daar onder het Fransch beheer (1811—'13) geen mogelijkheid bestond, om authorisatie te bekomen.

Bij Koninklijk Besluit dd. 17 Febr. 1818 werd het verzoek van den Kerkeraad afgewezen.

Echter werd het volgende jaar op 4 Nov. tusschen het bestuur der Domeinen en het Helmondsch R. K. Kerkbestuur een accoord aangegaan.[1]) De verplichtingen, die eerstgenoemd bestuur als tiendheffer had, kocht het af tegen eene uitkeering van 5000 gl. en een kapitaal van 11000 gl. in werkelijke Nationale schuld, rentende $2^1/_2$ $^0/_0$ (275 gl.), ten name der kerkfabriek op het Grootboek ingeschreven.

De restauratie der kerk bleef intusschen groote sommen vorderen; de kerkrekeningen wijzen nog uit, hoeveel er juist uitgegeven werd aan leien, hout, steen, kalk, plavuizen, verf, aan nieuwe beelden, nieuwe biechtstoelen [2]) enz.

Wij willen dit alles niet in bijzonderheden nagaan, doch

---

[1]) De onderhandeling met de kerkmeesters zou gevoerd worden door den Directeur der Registratie en der Domeinen; twee leden der Gedeputeerde Staten zouden er bij tegenwoordig zijn en twee leden van het Gemeentebestuur (Jan van Lieshout en Johannes Albertus Bots); tot het opnemen van kerk en toren enz. werden drie deskundigen gecommitteerd, nl. J. Bax te Tilburg, Essens te Oirschot en Heessels te Boxtel. Zie *Gemeentelijk Resolutieboek*, 11 Maart 1811—3 Febr. 1829 f° 32$^v$ en 33.

[2]) In 1822 waren in de kerk de beelden van Petrus, Paulus, Cecilia, Norbertus, Franciscus en meer andere waarschijnlijk; in Dec. 1830 werd aan een beeldhouwer 951 gl. betaald; in 1835 betaalde men voor een beeld van St. Franciscus 221 gl. 12 st., waarbij ingesloten de vracht van twee nieuwe biechtstoelen.

de aankoop van orgel en predikstoel, thans nog de sieraden der St. Lambertuskerk, verdient nog even vermeld te worden.

Orgel en predikstoel werden beide in 1822 door pastoor Beugels gekocht. Het orgel kocht hij van de Abdij van Averbode voor 6000 francs; jammer waren de registers niet volledig genoeg, zoodat het orgel ook later nog groote onkosten met zich brengen zou. [1]) Vicaris van Alphen maakte dan ook aanvankelijk nog al eenig bezwaar tegen plaatsing van het orgel, wijl het naar zijne meening voor de kerk vrij-kostbaar was.

De predikstoel werd gekocht van het klooster der Minderbroeders te Maastricht; hij was omstreeks 1725 in renaissancestijl vervaardigd door de twee gebroeders Vincken, beiden leden van de Orde der Minderbroeders [2]). De kerk betaalde er 200 kronen voor [3]).

Nog een drietal mededeelingen, die ook voor belangstellenden in de geschiedenis der plaatselijke liturgische gebruiken misschien eenige waarde bezitten:

1. In het jaar 1813 begon pastoor Beugels voor het eerst, op den eersten Zondag der maand en de voornaamste Mariafeesten, binnen de muren der St. Lambertuskerk processie te houden [4]).

---

[1]) Eerst in 1862 werd het orgel vervolledigd en afgewerkt voor 3200 gl.

[2]) Een vinkje, op den predikstoel afgebeeld, herinnert ons nog aan den naam der makers.

[3]) In hetzelfde jaar, waarin orgel en predikstoel aangeschaft werden, verkocht het kerkbestuur voor 880 gl. aan hardsteenen, dorpels, plavuizen, zerken, deuren, ramen enz., zoo van kerk als pastorie. Ook toen zijn waarschijnlijk grafzerken uit de kerk verdwenen.

[4]) In den nacht van Rozenkranszondag 1849, waarop processie gehouden was, had een kerkdiefstal plaats; door een raam in het priesterkoor was men binnengeklommen. De *Courier (?) de la Meuse*, Oct. 1849, n⁰ 121, had het volgende, in de Fransche taal gestelde bericht: „Dezer dagen heeft men de daders van den diefstal, die onlangs in de kerk te Helmond plaats had, aangehouden. Een zekere Peeters en diens zoon, wevers, wonende te Helmond, maar Duitschers van afkomst, zijn in het bezit gevonden van verschillende, in stukken gesneden kerkornamenten en zijn in het huis van bewaring opgesloten. Een fabrieksarbeider, eveneens Duitscher van afkomst en bij hen inwonende, is aan 't gerecht ontsnapt. Bovendien wordt vermoed, dat deze individu's valsche munters zijn". Van het beeld van O. L. Vrouw, dat daags te voren in de processie was omgedragen, had men het zilveren sieraad meegenomen, maar groot schijnt de diefstal overigens niet

2. Eertijds werd te Helmond, evenals in de meeste andere Parochie's, het H. Doopsel toegediend op de pastorie. Het eerste Doopsel boven de vont in de kerk werd toegediend 20 April 1831. Men had bij den ingang der kerk aan de zuid-zijde eene doopkapel gebouwd. De nog aanwezige marmeren doopvont draagt als randschrift: „H. Bogaers Pz. te Helmond 1829"; deze Henricus Peter Bogaers was in die dagen regeerend kerkmeester.

3. In een der Doodenregisters leest men: „15 Nov. 1850 obiit Petrus Berkers, cujus funus vi novi Ritualis primum portatum est in templum".

De schrijver in *van der Aa's Aardsrijkkundig Woordenboek* [1]) getuigt, dat de Katholieken van Helmond, nadat ze hun oude parochiekerk in 1805 hadden teruggekregen, deze „met veel luister opgemaakt" hadden. Verder deelt hij nog eenige bijzonderheden der kerk mede, welke wij belangrijk genoeg achten om ze hier over te nemen.

Het is een fraai en ruim kruisgebouw, dat aan de zuid-oostzijde van de Markt staat [2]). Van binnen rust het op zes pilaren van hardsteen, en was voorheen versierd met een beschilderd verwelfsel, alsmede tusschen het koor en het ruim der kerk met een oxaal, dat op vier kleine pilaartjes steunde en met een schoon en welluidend orgel voorzien was [3]). Het even zoo schoone en welluidende orgel, thans op het zangkoor geplaatst, is afkomstig uit de abdij

geweest te zijn. De dieven stonden bekend als valsche munters en zilversmelters en bewoonden een huisje in de Heistraat, dat later „de geldmunt" en nog later „het huisje van den kerkschelm" genoemd werd en nu onlangs is afgebroken

[1]) Deel V, verschenen in 1844 (blz. 402).

[2]) De kerk was groot binnenmuurs 7815 vierkante Rijnlandsche voeten. In Aug. Sassen's *Historische en Topographische Atlas van Helmond* vindt men den plattegrond afgebeeld (plaat 13[2]).

[3]) Het orgel der groote kerk werd ten jare 1787 veeleer als leelijk en wanluidend beschreven; zie *Bossche Bijdragen,* Dl. V blz. 247, 248. Bij de naasting der kerk werd dit orgel den Hervormden toegewezen. Wij mogen dan ook veronderstellen, dat de Roomschen vóór de in-gebruik-name der kerk dit orgel vervangen hebben door dat der Roomsche kerkschuur. Zie blz. 295, Noot [2]).

Bij de plaatsing van het nieuwe orgel in 1822 werd het oxaal waarschijnlijk afgebroken.

van Everbode, doch het schoonste sieraad der kerk is de prachtig gebeeldhouwde predikstoel. De fraaije toren, die tamelijk hoog is, heeft eene hooge spits, boven aan met eenen grooten knop of eene peer versierd. . . . De kerk en toren maken te zamen een schoon geheel uit.

Het wil ons dan ook toeschijnen, dat pastoor Beugels in de laatste jaren zijns levens wel trotsch geweest moet zijn, en met recht, op zijne met zooveel liefde en offers gerestaureerde parochiekerk. Dat hij den kruisweg, dien hij pas in 1839 had opgehangen, in 1847 vernieuwen liet [1]), is wel eene aanduiding, dunkt ons, dat hij het voornaamste toen verricht achtte en zijne kerk allengs als „af" begon te beschouwen.

De schande, door de Reformatie de schoone St. Lambertuskerk aangedaan, was weggenomen; men had haar weer altaren gegeven, tegen haar massief-hardsteenen pilaren stonden weer de waakzame beelden der Heiligen, op Roomsche wijze werden de H. Sacramenten wederom toegediend, kortom zij was nu weer liturgisch uitgerust en als van ouds zag zij de heerlijke Roomsche plechtstatie weer ongestoord binnen hare muren.

Waarlijk, dit geslacht, dat hare glorie herstelde, was nog niet veraard van den ouden stam! En hare klokken bejuichten het en in ouden trouw stond zij weer vaardig en voelde zij weer lust en sterkte, om in dienstbaarheid van haar trouwhartig Roomsch Helmond een nieuwe eeuwenreeks te beginnen!

Helaas, hare dienstbaarheid zou van korten duur wezen; hare glorie, de glorie van Oud-Helmond tevens, zou spoedig en voor altoos ondergaan!

## IV. De afbraak der kerk.

Hooren wij de nuchtere feiten, zooals deze door den geschiedschrijver Schutjes verhaald worden en slechts enkele

[1]) De nieuwe kruisweg was ten geschenke gegeven en werd daags vóór St. Lambertusdag 1847 door Beugels opgehangen. De kruisweg thans in de Lambertuskerk werd door pastoor van Asten opgehangen en is vervaardigd door A. Brouwer te Hilversum.

jaren na den dood van deken Beugels onder diens opvolger pastoor Spierings plaats hadden [1]).

Bij de groote vermeerdering van Helmond's bevolking was de oude parochiekerk veel te klein: hierom heeft men in de jaren 1856 tot 1861 de nieuwe kerk, onder de leiding van den architect Theodorus Molkenboer van Leiden, bij gedeelten gebouwd [2]) en den toren in de jaren 1859 en 1860 verzwaard, verhoogd en van een nieuw spits voorzien [3]). Den 17 April 1857 legde de pastoor den eersten steen van deze schoone kerk, benediceerde dezelve den 13 October 1860, terwijl de plechtige consecratie den 30 September 1861 geschiedde door Joannes Philibertus Deppen, bisschop van Samos *i. p. i.*, op welken dag de aartsbisschop Joannes Zwijsen eene pontificale Mis celebreerde.

En dan roept de schrijver uit: „Eere den herder, die over weinig middelen had te beschikken en toch zulk prachtig gebouw, een sieraad der stad, heeft weten daar te stellen".

Weinigen zullen met bovenstaande appreciatie genoegen nemen; wie het er volstrekt niet eens mee was, wijlen de heer Aug. Sassen blijkens een brief, een paar jaren vóór zijn dood gericht aan schrijver dezes. Van de voormalige St. Lambertuskerk sprekend, noemde hij ze „een mooi laatgothiek gebouw, dat — jammer genoeg — onder deken Spierings werd gesloopt en vervangen door de huidige kerk van de meest volmaakte onbeduidendheid."

---

[1]) Schutjes IV, blz. 122, '23.

[2]) Reeds terstond, nadat Th Spierings in 1851 het pastoraat van Helmond had aanvaard, kwam op de kerkbestuursvergaderingen de vergrooting der kerk ter sprake. Er dienden zich in 1852 drie architecten aan · Cuypers uit Roermond, v. Tulder uit Tilburg en Berckmans uit Antwerpen. De eerste, P. J. H. Cuypers, bood in Aug 1852 reeds een voorloopig plan aan. Vergissen wij ons niet, dan was het een der eerste, zoo niet de eerste zijner sollicitatien als architect. Ofschoon het kerkbestuur zijne ingediende plannen na eenige aangebrachte kleine wijzigingen zeer geschikt vond, meende het toch om zijn jeugdigen leeftijd het werk aan hem niet te mogen opdragen.

Berckmans, professor in de bouwkunde aan de Academie van Antwerpen. wilde met v. Tulder en Cuypers, twee zijner leerlingen, niet in concurrentie treden Berckmans getuigde, dat v. Tulder in zijn oog niets te beduiden had; Cuypers noemde hij echter een zijner knapste leerlingen.

Later werd het werk gegund aan Th Molkenboer uit Leiden.

[3]) De werkzaamheden aan den toren eindigden op 't laatst van Juli 1861.

Dit laatste lijkt ons erg overdreven. Overigens hoeft het ons ook niet te verwonderen, dat men nog in dien tijd, zoo bij het bouwen als vernieuwen van kerken, niet altijd even kunstzinnig te werk ging, dat veel zelfs jammerlijk bedorven of verwoest werd. Hoe kon het anders, of sinds de lange tijden van oorlog en verdrukking had het katholiek volk zijn oude kunst van kerkenbouwen wel moeten verleeren [1]).

Maar toch stemmen wij volkomen in met hetgeen de heer Aug. Sassen verder schreef: „Zoo ging noodeloos een mooi monument voor Helmond verloren."

Als wij in het Parochie-archief het „Correspondentieboek van het Kerkbestuur van af den jare 1852 gehouden door den pastoor Theod. Spierings" nalezen, dan bewonderen wij werkelijk den ijver en de energie, waarmede genoemde pastoor zijn plan van kerkslooping doorzette; de doorzetting van dat plan is er echter niets te minder bejammerenswaardig om.

Drie plannen werden er voorgedragen: de kerk vergrooten (plan-Spierings), aan het Liefdehuis op de Markt eene bijkerk bouwen of wel eene tweede kerk bouwen aan den Steenweg of aan het Binderseind.

Het plan-Spierings vond bestrijding o. a. bij den plattelandsheelmeester G. de Ruijter en Amandus Bots, beiden leden van den Raad, maar werd vooral heftig bestreden door den kerkmeester Gerardus Josefus Coovels.

Ook de aartsbisschop Mgr. Zwijsen toonde zich met het sloopings- en vergrootingsplan van pastoor Spierings niet bijster ingenomen. Op de kerkbestuursvergadering van 25 Sept. 1855, welke door hem zelf gepresideerd werd, stelde de aartsbisschop vast, dat tusschen twee plannen gekozen moest worden: of wel de kerk vergrooten, of wel bij het Liefdehuis een nieuwe bijkerk bouwen, welke met de oude kerk onder één pastoor zou staan en tevens voor de Zusters dienen kon. En nog op 3 Febr. 1856 gaf Mgr. Zwijsen aan 't Kerkbestuur in ernstige overweging, of het inderdaad niet

[1]) 't Was de groote verdienste van Dr. P. J. H. Cuypers, dat hij eeuwen teruggrijpend de Middeleeuwsche traditie herstelde.

verkieslijker was, de voor de vergrooting der parochiekerk te maken en op ongeveer *f* 50.000 beraamde kosten „te besteden tot oprichting eener hulpkerk, die (te bouwen zonder toren) voor de opgenoemde som fraai en allesins beantwoordende aan de behoeften kan worden daargesteld, en die, bij eventueele stichting eener tweede parochie, geschiktelijk tot parochiale kerk zou kunnen dienen."

Doch geen ander dan het eenmaal opgezette vergrootingsplan mocht bij het Kerkbestuur genade vinden.

Aanvankelijk bestond het plan, slechts een gedeelte der oude kerk te vergrooten, doch later, toen reeds een deel was afgebouwd, werd beslist, de kerk in haar geheel te vergrooten, den toren incluis.

Nu behoorde de toren in gevolge art. 6 der additioneele artikelen tot de acte van Staatsregeling van 23 April 1798 aan de Burgerlijke Gemeente en was, ook bij de naasting der kerk door het Roomsche Kerkgenootschap, eigendom der Gemeente gebleven.

Het Kerkbestuur wendde zich daarom in 1858 bij rekest tot den Gemeenteraad, of deze bereid was de vernieuwing des torens op zich te nemen, want nu de kerk vergroot was, moest ook de toren noodzakelijk naar proportie vergroot worden, hetgeen ook alleszins tot sieraad der gemeente strekken zou.

Op dit rekest werd afwijzend beschikt. Een nieuw rekest werd verzonden, ditmaal zelfs door de meest „contribuabele" dames der stad mede onderteekend, of de Gemeente dan ten minste eene bepaalde som als subsidie voor de verbouwing verleenen wilde. Doch ook dit werd tot groot misnoegen van den voorzitter van het Kerkbestuur, pastoor Spierings, geweigerd.

Nog liet het Kerkbestuur de zaak niet rusten en vroeg op 10 Dec. 1858, of de Gemeente dan den eigendom des torens wilde afstaan, dan zou het Kerkbestuur alléén en op eigen kosten het werk ondernemen. En zoowaar, dit voorstel scheen er bij de Edelachtbare Heeren in te gaan. Op 16 Juni 1859

verklaarde de Raad zich bereid, den toren gratis aan het Kerkbestuur af te staan. De voornaamste voorwaarde, die gesteld werd, was, dat klokken, klokkenspel en uurwerk eigendom der Gemeente zouden blijven en dat deze daartoe immer vrijen toe- en opgang hebben zou. Op 8 Juli 1859 nam het Kerkbestuur de voorwaarden aan en kreeg bij Raadsbesluit van 16 Juli d. a. v. den toren „ten geschenke om niet", waarop 2 Aug. d. a. v. de goedkeuring der Gedeputeerde Staten en 31 Maart 1860 de Koninklijke goedkeuring ontvangen werd.

Van de overgave werd 2 Aug. 1860 een notariëel contract opgemaakt en sindsdien is de toren altijd in eigendom der kerk van St. Lambertus gebleven.

De algeheele vernieuwing der kerk, toren en al inbegrepen, kostte niet minder dan *f* 125.308,27.

In een journaal des kerkmeesters G. J. Coovels vinden wij de spits van den ouden toren afgeteekend met deze aanteekening er bij:

19 Jan. 1860. Heden is men begonnen met het afbreeken van den toren. Voor den middag circa elf uuren heeft men den haan van het kruis afgenomen [1]) en nog voor twaalf uuren was het ijzeren kruis reeds van het spit geheezen en na onder gehaald. Den appel onder het kruis boven de peer (een plat ronden gouden bol) is des middags afgenomen van de spil en de peer, eer die afgebroken was, heeft drie volle dagen arbeid verreischt.

Wie begrijpt niet het stil verdriet, waarmede de man, die voor het behoud van kerk en toren zoo gestreden had, deze aanteekening moet hebben neergeschreven?

De heer Aug. Sassen berichtte nog aan schrijver dezes, dikwijls te hebben hooren vertellen, dat de prachtige grafzerken, die destijds in de oude kerk aanwezig waren, op bevel van pastoor Spierings werden gelegd onder de banken der

[1]) In 1789 was een nieuwe koperen haan op den toren gezet. (Stadsrek. 1 Jan.—31 Dec. 1789).

nieuwe kerk. Waren de verhalen, die hij — Sassen — hoorde, der waarheid overeenkomstig, dan zoude een zeer nuttig werk gedaan worden „door die grafzerken weer te voorschijn te brengen."

Na ingesteld onderzoek betwijfelen wij zeer, of die verhalen wel waren „der waarheid overeenkomstig"; de afbraak der oude kerk werd gedeeltelijk onderhandsch, gedeeltelijk publiek verkocht [1]) en wel waarschijnlijk zijn de meeste toen nog overige grafzerken mede verkocht geworden [2]); een paar er van dienden enkele jaren geleden nog hier en daar als stoepdorpels, maar zijn, voor zoover wij weten, ook nu verdwenen.

Verder is ons bij ons onderzoek nog gebleken, dat pastoor Spierings het stoffelijk overschot van eenige priesters naar een nieuw graf (ongetwijfeld op de toenmalige begraafplaats bij het tegenwoordig Fraterhuis) liet overbrengen, want tusschen de losse kerkrekeningen in het parochie-archief vonden wij er eene, op 19 Dec. 1856 ingediend door den aannemer der kerk M. H. Verhoeckx, volgens welke vier arbeiders anderhalven dag gewerkt hadden „wegens het opsporen van eenige begraven Geestelijken Lijken" en twee arbeiders elk een halven dag „aan het graven van eenen nieuwen graftplaats."

Opschriften van grafzerken, wapenen enz., welke in de oude parochiekerk aanwezig waren, kan men vinden in Sassen's Jaarboekje jg. 1890 blz. 316, 317, jg. 1893 blz. 902 e.v., Historische en Topogr. Altas van Helmond, plaat $4^b$, $13^6$ en $13^9$.

Niet alle worden t. a. p. opgenoemd. Zoo vinden wij vermeld, dat drie kinderen van den gewezen kerkmeester Henricus Herincx en Henricus Herincx zelf in de kerk begraven werden (Henricus Herincx stierf tusschen 1635 en 1638) en dat de familieleden „ten respecte van den zerk" vrijdom (van begrafenisgeld) pretendeerden; dat Aert Ariaen Poirters, schepen en kerkmeester, overleden in 1629, begraven

---

[1]) De publieke verkoop geschiedde 24 Aug. 1861 en bracht 325.75 gl. op.

[2]) Van een verkoop van zerken en stukken van zerken uit de oude kerk ten jare 1805 en 1822 gewaagden wij reeds blz. 295 en 304 Noot 3).

werd in de kerk onder eene zerk met zijn wapen; [1]) van den oud-burgemeester Leonard Peter Poels, gestorven omstreeks 1662—'65, en nog van eene menigte anderen wordt gezegd, dat zij in de kerk onder eene zerk begraven werden [2]).

De grafzerk van Jacobus Fabri, secretaris der stad Helmond en griffier van Peelland, welke het Jaarboekje van Sassen t. a. p. vermeldt, ligt thans in het hoofdportaal der St. Lambertuskerk tegenover die van Joost van Broeckhoven en Anthony Huyberts. Het grafschrift op de benedenhelft van de zerk luidt: „Hier leyt begraeven Jaecques Fabri, secretaris der stadt Helmont, sterft den [8 Sept.] 16[34]"; het bovengedeelte droeg nagenoeg zeker het grafschrift van diens vader Marten Fabri, secretaris van Helmond, overleden 26 Juli 1623; dit schrift is thans geheel onleesbaar. Onder deze zelfde zerk werden allerwaarschijnlijkst ook beider vrouwen begraven, nl. Maria van Liesel, overleden 2 Mei 1626 en Gertrudis Antonis Mols (of de Mol). Aan de eene zijde van de zerk leest men in den rand: „..... huysvrouwe sterft den 2 Mey A 1626. In vrede rusten sy." Aan de andere zijde is het schrift geheel onleesbaar. De datum 2 Mei 1626 is vermoedelijk de sterfdag van Maria van Liesel, huisvrouw van Marten Fabri [3]); Gertrudis Mols leefde nog in 1635.

Plaat 4[b] van geciteerden atlas geeft eene reproductie van bovenvermelde grafzerk van Joost van Broekhoven en Anthony Huyberts. In de inhoudsopgave van den atlas wordt niet alleen Joost van Broekhoven, maar ook Anthony Huyberts door Aug. Sassen vermeld als priester, echter geheel onjuist.

Het opschrift van de zerk luidt: „Hier leedt begraven Heer Joest van Broeckhoeven, Priester, sterft in 't jaer Ons Heeren 1612 den 11[n] April. — Ende Anthony Huyberts, sterft den 28 Mey A° 1631". Anthonis Huyberts of Huybrechts was

---

[1]) *De Protocollen der Helmondsche Notarissen* door Aug. Sassen, N° 60, waar de sterfdag verkeerdelijk in 1619 gesteld wordt.

[2]) Ook na 1648 werden Roomschen in de groote kerk begraven.

[3]) *Sassen's Jaarboekje* t. a. p. vermeldt haar sterfdag 26 Mei 1626; waarschijnlijk eene vergissing.

gehuwd met Heilken van Elten; vele jaren ontmoeten wij hem als schepen der stad; hij was hospes in De Zwaan, eene herberg aan de Markt, thans het huis De Luts genaamd, bewoond door de kinderen Van Hoeck. Genoemde priesterbeneficiant Joost van Broeckhoven, die met hem in De Zwaan samenwoonde en daarom dikwijls Heer Joost in De Zwaan genoemd werd, was zijn oom [1]).

Sinds 1799 werden geen lijken meer in de kerk begraven.

---

[1]) Rijksarchief 's Bosch, Helm. Algem Protok. N⁰ 242, S. A. 27 Juli 1594; N⁰ 246, S. A. 5 Sept. 1606.

# Geschil over het recht van collatie van de pastorie te Wychen

door

Dr. J. S. VAN VEEN.

In het jaar 1563 was Dirck Schrieck, deken van het Kapittel van St. Victor te Batenburg en pastoor te Wychen, overleden. De kapelaan van den overledene, genaamd Johan ingen Haeff, wendde zich daarop tot het Hof van Gelderland, bewerende, dat Z. M. als hertog van Gelre het recht van collatie van die kerk had, en zag zich weldra daarmede begiftigd.

Al aanstonds wil ik er op wijzen, dat het Hof hierin zeer lichtvaardig en onnadenkend handelde; immers, eenige jaren te voren was er eene lijst opgemaakt van alle ambten, beneficiën, pastorieën enz., waarvan Z. M. de collatie had [1]), in welke lijst niet ééne kerk in het Rijk van Nymegen voorkomt. Daarentegen stond het van ouds vast, dat dit recht aan het Kapittel van Cranenburg (oudtijds te Ziflich) toekwam [2]).

Geen wonder dus, dat de Cranenburgsche heeren tegen deze beschikking protesteerden. De Stadhouder antwoordde daarop o. a.:

„Edoch nu U. W. und ghyluyden aen ons sampt Cantzler und Raeden alhier gesuppliceert, als sol zy uwen collegio ziin geincorporeert, des wy ons nyet hedden versihen, und wy alsoe opgenanten heren Johan daermit beghifticht und wy doch evenwael voir dit mael gherne saegen, dat hy, her Johan, sullicker onser ghiften genieten mucht, demnae is onse guetlick begeren, U. W. und ghyluyden willen hem nu ter tiit daerby laeten. Wy willen und sullen voirtaen die handt

---

[1]) Afgedrukt in Van Hasselt, *Kronijk van Arnhem*, blz. 114 vgg.
[2]) Schutjes, *Geschiedenis van het bisdom 's Hertogenbosch V*, blz. 962.

daeraen halden, dat in toekhomenden tyden U. W. und ghyluyden in oire und uwe collatie gemelter kercken nyet en sullen werden by S. M. als furst te Gelre gefrustreert off behindert".

Dit klinkt zeer redelijk en billijk, maar het slot des briefs doet meer aan een dreigement denken: „Want wanneher U. W. und ghyluyden nyet der meynongh weren, musten wy dan S. M. gerechticheyt (voir soevoel doentlick) verdedingen und defenderen [1])". Wat wij moeten denken van het woord „gerechticheyt" (d.i. bevoegdheid, recht), nadat de Stadhouder door zijne belofte had toegegeven, dat Z. M. geenerlei recht had, is mij duister.

Het Kapittel dacht er blijkbaar eveneens over. Op den zonderlingen brief des Stadhouders antwoordden zij het volgende, na medegedeeld te hebben, dat zij eenen „fromen und wolgelerden" persoon, die bovendien bij den hertog van Cleve door personen van aanzien was aanbevolen, met de kerk van Wychen hadden begiftigd:

„Willen nu sulx entgegen E. G. uns ghern fruntlich und guitwillich bewiesen, dan kunnen off moeghen gheynerley wiiss (wie E. G. selfs mercken und sich lichtlich erinneren kunnen) und [2]) geschiede collatioen und gyfte revocieren myt ennigen redlichen fuyghen und manieren, unsers gnedighen herren hertzoch Wilhelm etc. lyven und getrouwen frunden preces und intercessioen cassieren und vernichtigen. Bidden derhalven, E. G. willen in aensienongh der billicheit entgegen uns sich fruntlicher wiess hier in unsen rechten und voir ethliche hondert jaren gegeven und confirmierden privilegien erzeigen" [3]).

Dit beroep op des Stadhouders billijkheid mocht niet baten. Op 13. November schreef deze terug, na zijne verwondering over het niet inwilligen van zijn verzoek te hebben uitgesproken: „Wy siin yetz gemeynt S. M. recht ('twellick

[1]) Brieven v. h. Hof met uitheemschen n° 2795, dd. 9. November 1563.
[2]) Waarschijnlijk verschrijving voor unse.
[3]) Ald. n° 2797, dd. 11. November.

wy nu stercker te wesen verstaen dan wy by tyde onses junghsten schryvens noch vernhomen hadden) to verdedingen". Daartoe zoude een verhoorsdag tusschen de partijen bepaald worden [1]). Na eenig heen en weder schrijven werd deze op 8. Januari 1564 vastgesteld.

Hiermede eindigen de directe gegevens over deze zaak. Zoo de verhoorsdag is doorgegaan, en er is geene reden om het tegendeel aan te nemen, is m. i. het Kapittel er in geslaagd de Arnhemsche heeren van zijn goed recht te overtuigen en daarmede is in overeenstemming, dat Schutjes (a.w., blz. 964) onder de Wychensche pastoors vermeldt: „1563. Goswinus Pies". Vermoedelijk is hij de candidaat van het Kapittel.

Dat Johan ingen Haeff inderdaad de pastorie te Wychen in bezit heeft genomen, blijkt uit eenen brief van den Nymeegschen burggraaf, die als zoodanig ook ambtman van het Rijk was, van 25. November 1563 [2]), dien ik hier laat volgen:

„Alsoe die scholtz, buyrmeysteren unde sementlicke naebueren unde ondersaten tot Wychen in den ampte miins beveels my guttlicken angelanght unde tkennen gegeven, welcker maten dat zy mit heren Johan inghen Hove, oeren pastoir in der tiit aldaer to Wychen, quelick geholpen siin umb oirsaicken, Uwe Genaeden, W. Ed. und L. uuyt oere supplicationschrift [3]) genedelick unde guttlick vernemen werden; mit begeirten een gunstich vurschrift an Uwen Gen., W. Ed. unde L., dat sie mit een ander pastoir, die beter uuytspraeck unde affecty [4]) hedt, genedelick versien werden mochten; oick, soe die pastorye aldaer mit oer corpus unde guederen, daertoe staende, soe waill versien, dat sich daerup neffens den pastoir een cappellaen onderhalden mucht umb upten steflicken [5]) Sondagen unde anderen hilligen festdagen ('twelck bisher nyet geschiet en is) des margens vroechmiss te celebrieren unde tdoen ende daernae voirtz vur oeren simpelen huysgesinde, kinderen, schaepsherderen unde jonghen luyden

[1]) Ad n° 2798.
[2]) Br. v. h. Hof m. h. kwartier van Nymegen, n° 4931.
[3]) Deze is niet aanwezig.
[4]) Toewijding.
[5]) Vast, bepaald.

idt gelove, idt Pater noster unde die thien gebaeden kortelick vur to halden unde daeraff ernste vermaninge unde instructie tdoen, updat dieselve, die sunst anders nyet tho kercken en komen, dat woirdt unde gaedtzdienst to hoeren, nyet as die onvernuftige ader as beesten, sunder as christenminschen ter ehren des Almechtigen instruiert unde geleert wurden.

. . . . . .

Geschreven tho Nymegen den XXV. dach Novembris, anno etc. LXIII°".

# Leestafel.

De Zusters van Liefde der Congregatie van O. L. Vrouw, Moeder van Barmhartigheid, gevestigd te Tilburg van 1832—1922, door J. A. F. Kronenburg en Chr. Boomaars, C. Ss. R. ('s-Hertogenbosch, 1924).

Veel is er den laatsten tijd geschreven over de cultuur der Katholieken in ons land, en het mag betwijfeld worden, of bij al die breede uiteenzettingen en klachten over te-korten, wel altijd voldoende aandacht is geschonken aan het eigen wezen van onze cultuur, die culmineert in „God te beminnen bovenal en den evenaaste gelijk ons zelven". Een boek als het bovenstaande toont *ad oculos*, dat hij onze Katholieken, en hier in het bijzonder bij onze katholieke vrouwen, die verheven cultuur aanwezig is gebleven ondanks de eeuwen van verdrukking, en o. a. door de roemrijke stichting van Mgr Zwijsen zich meer en meer ontplooid heeft en opgebloeid is tot de verhevenste uitingen der christelijke charitas. Onzen eigen rijkdom gaan wij dikwijls achteloos voorbij en wij vergapen ons aan de klinkklank-uitstallingen van wereldsche uiterlijkheid. Met Paulus kunnen wij zeggen: Als er geroemd moet worden, kunnen ook wij roemen. En niemand, die dit boek leest, waarvoor geen betere en meer deskundige schrijvers te vinden zijn, zal ontkomen aan den machtigen indruk, dien de zielegrootheid en de geestesadel, door deze nederigen en onbekenden voor de wereld in hare werken en haar leven getoond, onweerstaanbaar opdringen.

Het eerste gedeelte van dit werk is chronologisch ingericht en behandelt na inleidende hoofdstukken over den stichtingstijd en den stichter, den nooit volprezen bisschop Zwijsen, op wiens veelzijdige verdiensten voor onze vaderlandsche Kerk

hier een nieuw licht wordt geworpen, de ontwikkeling en uitgroei der Congregatie onder de achtereenvolgende Algemeene Oversten. Als bij alle werk van God, treft ook hier telkens de waarheid van het woord, dat gezaaid moet worden in tranen om den oogst te kunnen zamelen in vreugde.

Dan volgen meer algemeene hoofdstukken over „religieuze vorming" en „zieleleven", waarbij een tiental korte schetsen van „groote zielen" als van zelf aansluiten. Een opsomming van de liefdewerken, waarvan geen enkel aan deze Congregatie vreemd is, wordt bekroond door de beschrijving van het missiewerk der Zusters in Oost- en West-Indië. Zoo ontrolt zich een roerend beeld van nimmer rustende en immer dienende liefde, een stille aanklacht ook tegen den immer feller inbijtenden tijdgeest, die liefde slechts kent als eigenliefde.

Dankbaar moeten wij God zijn, dat Hij deze machtige centrale van zich verloochenende liefde gesticht heeft op Brabantschen bodem, vanwaar de draden loopen over geheel de wereld. Van uit Tilburg zijn deze engelen van liefde uitgegaan over gansch de aarde en hebben dit kleine deel van Gods Kerk beroemd gemaakt tot in de verste gewesten.

Moge deze beschrijving, die m.i. een nog betere typografische uitvoering verdiend had, niet alleen bewondering, maar ook navolging wekken.

Oude Kloosters, door J. van Oorschot. *Sint-Jans-Klokken*, n. 75 (1924), blz. 271—272; n. 82 (1924), blz. 357—359.

Mgr. Zwijsen. Plechtige Consecratie van Mgr. Joannes Zwijsen tot bisschop van Gerra in partibus infidelium. *Sint-Jans-Klokken*, n. 80 (1924), blz. 329—331.

Mgr. Zwijsen. Een Gedenkdag (15 Juli 1864. Moordaanslag op Mgr Zwijsen) door Z(wijsen). *Sint-Jans-Klokken*, n. 28 (1923), blz. 327—329.

G. C. A. Juten, Kerkelijke beneficiën in het voormalig dekenaat Hilvarenbeek.

*Taxandria*, jrg. 30 (1923), bevat o.a. Tilburg blz. 74—80; Enschot blz. 80; Loon-op-Zand blz. 85—87; Sprang blz. 87; Waspik blz. 191; Waalwijk blz. 217—220; Gansoyen blz. 221; Besoyen blz. 221; Vlijmen blz. 221—222; Engelen blz. 222—223; Vucht blz. 223—226; Cromvoirt blz. 224.

Aarle-Rixtel. O. L. Vr. in 't Zand te Aarle-Rixtel, door J. M. J. Koenen, pastoor. *Sint-Jans-Klokken*, n. 29 (1923), blz. 339—340.

Sint Agatha. Het klooster Sint Agatha in den Lande van Cuyk, door L. Emond. *Kruistriomf*, jrg. 1 (1921), blz. 39—47, 70—76, 114—122, 168—176; jrg. 2, blz. 247—253, 340—347; jrg. 3, blz. 19—25, 53—57, 145—152.

Boxtel. 1380—1924. Het miraculeus H. Bloed te Boxtel. Geïllustreerde geschiedenis van het wonder der H. Bloeddoeken. Leiden, z.j. (1924) *f* 0.30.

Kapelaan W. v. d. Ven, die blijkens de onderteekening der Inleiding, de schrijver is, heeft een gelukwensch verdiend met dit keurig boekje, dat zijn ontstaan vooral te danken heeft aan het heugelijk feit van de teruggave van een der H. Bloeddoeken aan de kerk te Boxtel. Naast de overbrenging van het beeld der Zoete Moeder van Brussel naar Den Bosch in 1853, is de restitutie van deze reliquie, die sinds 1653 met zorg te Hoogstraten bewaard werd, een feit van bijzondere beteekenis in de geschiedenis van ons bisdom.

Met behulp van de niet zeer talrijke maar gewichtige documenten, wordt hier de geschiedenis van het wonder en der doeken, corporaal en altaardwaal, waarin het wonder zijn sporen heeft achtergelaten, verhaald, terwijl in beeld wordt gegeven alles wat dit verhaal nog beter kan illustreeren: oude prenten, oude medailles, de kerken van Boxtel en Hoogstraten enz.

Moge dit boekje er toe bijdragen aan de aloude devotie te Boxtel, die door de overbrenging der reliquie, (wat Schutjes

in zijn tijd (dl. 3, blz. 355) nog ondenkbaar achtte), een eigen middelpunt heeft herkregen, ruimen luister bij te zetten.

Boxtel. H. Bloeddoeken te Boxtel. *Sint-Jans-Klokken*, n. 27 (1923), blz. 314.

Boxtel. HH. Bloeddoeken te Boxtel. *Sint-Jans-Klokken*, n. 77 (1924), blz. 295.

Boxtel. Het Heilig Bloed van Hoogstraten naar Boxtel. *Sint-Jans-Klokken*, n. 73 (1924), blz. 248; n. 76 (1924), blz. 282—283.

Coudewater. [Kloosterlingen (1473), niet vermeld bij Schutjes]. *Taxandria*, jrg. 30 (1923), blz. 135.

Coudewater. door C. J. Zwijsen. *Taxandria*, jrg. 30 (1923), blz. 198—201.

Coudewater. O. L. Vrouw van de Koude Wateren. (Sancta Maria ad aquas frigidas, door Z. [C. J. Zwijsen]. *Sint-Jans-Klokken*, jrg. 1 (1923), blz. 186—188.

Deurne. Oud-Mannenhuis te Deurne, door H. Ouwerling. *Taxandria*, jrg. 31 (1924), blz. 92—93.

Elshout. O. L. Vrouw van Elshout door Z(wijsen). *Sint-Jans-Klokken*, n. 71 (1924), blz. 221—222.

Geertruidenberg. Een martelaar te Geertruidenberg. Willem Tappers, 1573, door Z(wijsen). *Sint-Jans-Klokken* n. 55 (1924), blz. 27—28.

Geertruidenberg. De kerk te Geertruidenberg door F. W. Drijver. *Buiten*, 3 Nov. 1923.

Gemert. L. Poell. De duitsche Ridders te Gemert. Lezing gehouden in de vergadering van de K. S. A. te Gemert, 20 Dec. 1923. (N.V. Boek- en Handelsdrukkerij „Helmond" te Helmond).

's-Grevelduin-Capelle. Iets omtrent de oudste geschiedenis van 's-Grevelduin-Capelle (1200—1650), door J. v. d. Hammen Nicz. *Taxandria*, jrg. 30 (1923), blz. 137—152. [Bevat een lijst van pastoors enz., die in de kerk te 's Gr. C. dienst hebben gedaan].

Haaren. De Bouw van het Groot-Seminarie te Haaren, door A. F. M. Sweens. *Sint-Jans-Klokken* n. 63 (1924), blz. 128—130; n. 64 (1924), blz. 137—138; n. 65 (1924), blz. 152—153; n. 66 (1924), blz. 161—162.

Haaren. Minder bekende Noord-Brabantsche Martelaren. S. Petrus van Calmpthout. 1571, door Z(wijsen). *Sint-Jans-Klokken*, n. 81 (1924).

Handel. Broeder Hogardus Verhofstad, kluizenaar, boekhandelaar en binder, hostiënbakker en koster te Handel bij Gemert, door M. J. J. *Taxandria*, jrg. 30 (1923), blz. 215—216.

Handel. Onze Lieve Vrouw van Handel, door J. Castelijns. *Sint-Jans-Klokken*, n. 44 (1923), blz. 524—525; n. 45 (1923), blz. 536—537.

's-Hertogenbosch. Herzogenbusch und seine Kathedrale (Hölzerverlag, Wien).

's-Hertogenbosch. Alva en het Bossche Seminarie, door Jan Mosmans. *Sint-Jans-Klokken*, n. 66 (1924), blz. 165—166.

's-Hertogenbosch. Het Seminarie aan „De Oude Dieze" te 's-Hertogenbosch (1798), door Jan Mosmans. *Taxandria*, jrg. 31 (1924), blz. 13—18.

's-Hertogenbosch. Fundatiebrieven van de voormalige blokken van de Kerkstraat en Vughterstraat te 's-Hertogenbosch, door H. v. Rooy, *Taxandria* jrg. 30 (1923), blz. 241—249.

's-Hertogenbosch. Doop van twee kinderen eener Doopersche vrouw te 's-Hertogenbosch in 1562, medegedeeld

door Mr J. P. W. A. Smit. *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis, N. S.*, dl. 17 (1923), blz. 237.

's-Hertogenbosch. Een onbekende Bosschenaar (Pater Domini O. Pr. † 1924). *Sint-Jans-Klokken*, n. 53 (1924), blz. 9—10.

's-Hertogenbosch. Jan van Wintelroy, zangmeester en componist te 's-Hertogenbosch in de 16e eeuw, door C. Verreyt. *Taxandria*, jrg. 30 (1923), blz. 212—214.

Kekerdom. *Sint-Jans-Klokken*, n. 19 (1923), blz. 219—220.

St. Oedenrode. Het twaalfde eeuwfeest van St. Oda's dood 726—1926, door A. J. van Erp, deken en pastoor van St. Oedenrode, 1923. (Electr. Drukkerij, Gebrs. Bek, Veghel.)

Als voorbereiding tot de feestelijke herdenking van het twaalfde eeuwgetijde van den dood van St. Oda heeft de pastoor-deken van St. Oedenrode in een klein en handig boekje verschillende geschiedkundige gegevens omtrent het leven en de vereering van de H Oda te St. Oedenrode bijeen geplaatst. Daarna worden in een tweetal paragraven de redenen opgegeven, waarom St Oda vereerd moet worden en op welke wijze dat behoort te geschieden. Moge dit boekje er toe bijdragen om de vereering van een der weinige Heiligen, die op Noord-Brabantschen bodem zijn gestorven, steeds te doen uitbreiden.

St. Oedenrode. De Processiën naar St. Oda door A. J. v. Erp. *Sint-Jans-klokken*, n. 42 (1923), blz 495; n. 43 (1923), blz. 514; n. 44 (1923), blz. 521—522.

St. Oedenrode. Drie grafzerken [van Hildemare; pastoor Godefridus de Pulser † 1641; pastoor v. d. Kerkhof], door A. J. v. Erp. *Sint-Jans-Klokken* n. 48 (1923), blz. 572—573.

St. Oedenrode. De H. Oda, door A. J. v. Erp. *Sint-Jans-Klokken* n. 46 (1923), blz. 543—544.

St. Oedenrode. Het Sint Odakapittel, door A. J. v. Erp. *Sint-Jans-Klokken* n. 71 (1924), blz. 223—224; n. 72 (1924) blz. 235.

Oisterwijk. O. L. Vrouw van Mirakelen aan de Linde te Oisterwijk (N.-Br.), door Z(wijsen). *Sint-Jans-Klokken*, n. 72 (1924), blz. 236—237.

Ravenstein. R. K. Kerk en grafkelders te Ravenstein, door L. v. M(iert). *Taxandria*, jrg. 31 (1924), blz. 100—101.

Rossum. Huishoudelijk Reglement van den kerkeraad van Rossum, medegedeeld door Dr. J. S. van Veen. *Nederlandsch Archief voor Kerkgeschiedenis, N. S.* Dl. 17 (1923), blz. 235—237.

Uden. Onze Lieve Vrouw van Uden, door H. Linnebank, Kruisheer. *Sint-Jans-Klokken*, n. 25 (1923), blz. 291—294.

Dr. G.

# Register van Plaatsnamen.


Aalburg, 119.
Aarle-Rixtel, O. L. Vr. in het Zand, 320.
St. Agatha, 17, 320.
Almkerk, 117, 125.
Arnhem, 131.
Asten, 1, 12 vlg., 102.
—, H. Antonius van Padua, 2.
Averbode, abdij, 304, vlg.

Babiloniënbroek, 121, 201.
Bakel, 102, vlg.
Bakel en Milheeze, H. Marg. Maria, 2.
Batenburg, kapittel, 314.
Beek, 13.
Beek en Donk, 206.
Berkel, 14, 210.
Bern, Abdij, 197 vlgg.
Best, 217.
Besoijen, 320.
Biest-Houtakker, 3.
Bladel 1.
Blaersvelt, 201.
Bokhoven, 112.
Boxmeer, 1.
Boxtel, 1, 12 vlg.
—, H. Bloed, 320 vlg.
Breda, 212.
Breugel, 202—211.

Chalons-sur-Marne, 32.
Celebes, 16.

Den Hil, 122.
Deurne, 102, vlg. 321.
Diessen, 219.
Dommelen, 16.
Doveren, 115.
Dreumel, 13.
Drongelen, 108, 122.
Druten, 1.
Dussen, 12, 116.

Echternach, Abdij, 103 vlg.
Eersel, 186.
Eethen, 108, 122.
Eindhoven, 1, 14.
—, H. Lambertus, 3.
—, H. Paulus, 2.
Elshout, 13, 108, 321.
Emmichoven, 117.
Engelen, 320.
Enschot, 320.
Epternaken, zie Echternach.

Gansoyen, 320.
Geertruidenberg, 1, 321.
Geldrop, 1, 243, 287.
Gemert, 12, 321.
Genderen, 106, 108, 122, 197.
Giesen, 118.
Goirle, 100.
Grave, 12.
's Grevelduin-Capelle, 322.

Haaren, 13.
—, Groot Seminarie 322.
Haarsteeg, 113.
Handel, 322.
—, Kroning Mir. beeld, 17.
Hedikhuizen, 112.
—, Broederschap H. Georgius, 113.
Heel, 13.
Heesbeen, kapel, 115.
Heeswijk, 21 vlg.
Helmond, 1, 105, 202.
—, H. Jozef, 2.
—, H. Lambertus, 32, 216, 307.

Helmond, Kerkschuur, 20—36.
—, Liefdehuis, 308.
—, Fraterhuis, 311.
—, Derde Orde H. Franciscus, 27.
—, Derde Orde H. Norbertus, 27.
Helvoirt, 13.
's-Hertogenbosch, 1, 14, vlg. 202, 323.
—, H. Antonius van Padua, 3.
—, H. Joannes, 185, vlg. 322.
—, H. Jacobus, 18.
—, Begijnhof, 186, 189 vlg.
—, 1e Dioc. Euch. Congres, 18.
—, Ill. L. Vr. Broedersch., 185.
—, Seminarie, 322.
—, Derde Orde H. Franciscus, 17.
—, School (XIVe e.), 148, n. 2.
—, Notarissen in de middeleeuwen, 136—184 pass.
—, Man met Erwtenpot, 98.
—, Kroniek van het bisdom, 1—19.
Heusden, 1, 114.
—, dekenaat, 106.
—, kapittel, 197.
—, St. Mariën-Croen, 199 vlg.
—, (Oud), 113, 197—201.
—, — Mariëndonk, 199.
Hilvarenbeek, 319.
— , kapittel, 290.
Hoogstraten, 320 vlg.

Kalker, begijnen, 81.
Kekerdom, 323.
Kessel, 245 vlg.
Coudekerken, 198.
Coudewater, 321.
Cranenburg, kapittel, 314.
Cromvoirt, 320.
Cuyk, 1, 201.
Cuyk, dekenaat, 190.

Leuven, Groot Begijnhof, 210.
Lommel, 21, 290.
Loon-op-Zand, 123, 126, vlg. 320.
Luik, St. Jans Kapittel, 199.

Maastricht, Minderbroeders, 304.
Meerwijk, De, 13.
Meeuwen, 122.
Merxplas, 212.
St. Michiels-Gestel, 13, 186.
Middelbeers, 219.
Mierlo, 245, 252, 287.
Milheze, 27.
—, zie Bakel,

Nederwetten, 219.
Neerael, 118.
Nijmegen, 1, 12 vlg., 314.
—, O. L. Vr. Geboorte, 2.
—, H. Stephanus, 2, 37—45, 95.
—, Mermyn (kerk), 82.
—, kapittel, 37—44, 133—135.
—, klooster H. Johannes, 84.
—, Conventualen, 65.
—, Cellebroeders, 79.
—, Regul. Kanunniken, 37—44.
—, Begijnen, 81 vlg.
—, broederschap H. Sacrament, 84.
—, — H. Kruis, 96, vlg.
—, — H. Barbara, 84.
—, — H. Jacobus, 57.
—, Command. van St. Jan, 65, 129—132.
—, H. Land-Stichting, 13.
—, Huize Kalorama, 13.

Nijmegen, Jodenkerkhof, 74, 84.
—, Jodenschool, 50.

St. Oedenrode, 1.
—, St. Oda-kapittel, 323.
Oirschot, 1, 216.
—, kapittel, 290.
Oisterwijk, 324.
Opael, 118.
Oploo-Twist, H. Hart van Jezus, (hulpkerk), 3.
Oss, 1, 13, 15.
—, H. Hart van Jezus, 2 vlg.
—, H. Jozef, (hulpkerk), 3.

Paderborn, 187.
Postel, 26.
—, Abdij, 204, 221—300 pass.

Raboul, 16.
Ravenstein, 1, 12 vlg., 324.
Rijswijk, 118.
Roermond, 44.
Rossum, 324.

Schijndel, 25.
Steenwijk, 120.
Someren, 202.
Sprang, 123 vlg., 320.
Standdaarbuiten, 22 vlg.
Sterksel, 13.
Sumatra, 16.

Tilburg, 1, 12, 15, 320.
—, H. Dympna en H. Barbara, 212—215.
—, H. Gerardus Majella, 2.
—, O. L. Vr. van Lourdes, 2, 4.
Tilburg, H. Maria Marg. Alacoque, 2.
—, St. Willebrordus, 2.
—, Tafel van den H. Geest, 212.
Tongerloo, abdij, 124, 212 vlgg.
Toulouse, 32.

Uden, 324.
Udenhout, 13, 210.
—, H. Jozef (hulpkerk), 2.
Uitwijk, 117 vlg.
Utrecht. 201.

Valkenswaard, 1.
—, H. Antonius van Padua, 2 vlg.
Veen, 119.
Vechel, 1.
Venloon, zie Loon-op-Zand.
Vessem, 290.
Vierlingsbeek, 12.
Vlijmen, 320.
Vucht, 320.
—, H. Hart van Jezus, 2.
—, Régina Coeli, 3.

Waalwijk, 320.
Waspik, 320.
Weerthuizen, 117, 197.
Werken, 119,
Werkendam, 120.
Wijchen, 12 vlg., 314.
Wijk, 119.
Windesheim, 41.
Woudrichem, 121.

Zalt-Bommel, 1.
Ziflich, 314.

# Register van Personen.


Aalst, G. J. van, pr., 10.
Adolf, hertog van Gelre, 72.
Adrianus Smets, Apost. Deleg. van Perzië en Apost. Visit. van Kaukasie, 16.
Aelst, Mart. van, 134.
Aerts, zie Joannes.
Aggere, Arn. de, 186, vlg.
—, Joh. de, pr. (1471), 189.
—, Sancti Martini, Hugo, pr., (1490), 190.
Airnt Adriaensz., 198.
Alain Guynot de Boismenu, M. S. C., tit.-bissch. van Gabalda, 15.
Alem, zie Joannes.
Alendorp, God., 187.
Alphen, A. v., Vic. Apost. bisd. 's-Hertogenbosch, (1822), 32, 210, 243—304 pass.
Amstel, Th. H. G. van, kap., 9.
Amstenraidt, Emont Huyn van, 102, 104.
Andel, Fr. Eust. van, past. (1572), 106, 111.
Andelst, zie Aelst.
Anna Antonius Julius de Clermont Tonnerre, bissch. van Chalons-sur-Marne, later bissch. van Toulouse (1803), 32.
Apelteren, H. van, 54, 57.
Aquis, Nic. de, kan., (1393), 186.
Arkel, Reijnier van, 188.
—, Rutger de, 186.
Arnold Frans Diepen, bissch. van 's-Hertogenbosch, 15, 17.
Arnoldus Roveri, 187.
— Wilhelmi, 120.
Asseldonk, S. C. J., S. H. van, rector, 7.

Baars, F. A. B. van, deken, 7.
Baekers, N. W. C., deken en pastoor, 4.
Bairsdonck, H. van, 65.
Back, Adr., Vice-cur. (1563), 192.
Bacx, Joh., 190.
Bakel, Marc. de, pr. (1394), 186.
Balen, Joh. de, 190.
Bannenberg, G. P. J., pr., 10.
Banning, Dr. Fr., 11.
Barregnes, Phil., rect. (1572), 115.
Barten, B. M., kap., 6.
Bax, Simon, 191, 194.
Bedijkx, L. J., 27 vlg,
Beek, C. J. M. J. van, pr., 10.
Beekmans, E. P., pr., 10.
Beer, A. J. M. de, past., 6.
—, H. J. H. de, past., 4.
Beest, Ger. de, 190.
Begijnen, 81 vlg., 210.
Beijer, Th., kap., 7.
Beckx, Jos., 202 vlg.
Becx, J. C. M., past., 5.
Beka, Petrus de, 192.
Beke, Theod. de, 185.
Berchmans, Joan., rect. (1572), 128.
Bergmans, W. J. M., kap., 6.
Berk, B., kap., 6.
Berkel, J. A. van, kap., 7.
—, L. C. van, kap., 7, 10.

Berkelmans, F., rect., 5.
Berkvens, H. H., rect., 4.
Besouw, M. J. P. van, kap., 8, 10.
Best, Joan. de, past. (1572), 114.
—, Joh. de, 186.
Beugels, Joh., deken (1830), 299, 302, 304, 306 vlg.
Beukentop, zie: Theodoricus.
Bije, Hen. die, 191, 195.
Biggelaer, R. v. d., past. 6.
Bijnderen, Joh. de, 193.
Bijnen, J. J. C. A. van, kap., 9.
Blanchaert, Nic., 119.
Blanckert, Mr Steven, 198.
Blerinct, Theod. Henr., pr. (1484), 189.
Bloem, O. S. A., A. H., pr., 4.
—, Henr., 187.
—, Jan, 68.
Bloyman, Walt., pr., (1497), 190.
Boer, P. J. v. d., kap., 9.
Boest, Arn., pr. (1526), 191.
Boex, F. J. H., past., 4.
Bogaers, Pz. H., 305.
Boy, Wolter, 68.
Boismenu, zie Alain.
Böckling, W. O. M., pr., 10.
Bonifatius, IX, paus (1389—1404), 97.
Bonijngen, Phil. de, 188.
Boningen, Hacko van, 197.
Bout, A. C. de, past., 9.
Boogaard, H., past. (1572), 109.
Boom, Airnt, 198.
Boomsz., Adr. Peter, 198.
Borchgreff, Th. de, 117.
Borsalicum, W., 191.
Bos, zie Pacificus.
Bosch, W. v. d., 192.
Boshuysen, W., 124.
Bots, Am., 308.
—, F. M. A., past., 4.
Boxtel, M. J. van, pr., 10.
Brands, P., past., 4.
Brans, zie Leonardus.
Breda, O. F. M., J. G. v., kap., 6.
Bree, P. J. de, pr., 8, 10.
Brekel, A. F. L. v. d., pr., 10.
Brekelmans, J. C., kap., 8, 10.
—, W. H., pr., 11.
Brink, B. G. C. ten, kap., 4.
Broeders van St. Joannes de Deo, 12 vlg.
— van den H. Jozef, 13.
Broegel, zie: 's Heeren.
Broeckhoven, J. van, pr. (1612), 312 vlg.
Broek, Floris ten, 134.
Brock, Joh., 191.
Brocken, miss. S. C., A., Gen., 17.
Brox, F. J.. past., 9.
Bruggen, Joh. Gerardi de, 185.
Brussel, Peter van, 223, 225, 230, 239, 249, 287.
Budding, Corn., 118.
Buis, Thom., deken en past. (XVI), 59.
Bult, A. B. L. v. d., pr., 11.
Busco, Willem de, 185.
Busselius, Mr Henr., benef. (1633), 102 vlgg.

Cellebroeders, 99.
Cisterciënsers, 199.

Damen, Andr., kan., deken en past., 5.
Damianus Theelen, Missiebisschop, 15.
Dass, Alb., kan. (1545), 134.

Deyl alias Erkel, Joh. de, 189.
Dekkers, W. M., rect., 8.
Denys, Hanric, pr., (XVI^e) 69.
Deppen, zie Joannes.
Diddens, W., 251, 270, 274, 292.
Diepen, zie Arnold.
Dobbelmann, G. Th., 11.
Dochters van Liefde v. d. H. Vinc. à Paulo, 14.
— — Maria en Jozef, 13 vlg.
Dockx, J., kap. (1801), 247.
Dommelen alias Meerskens, Joh. van, pr. (1442), 188.
Dooren, H. van, 11.
Driessen, A., pr., 10.
—, O., Carm. Dr. J., rect. 9.
Drift, O. F. M., H. C. v. d., kap., 5.
Drongelen, H. v., past. (1362), 198.
Duijnstee, J. F. M., rect., 5.
Duijsschen, Ger., pr. (1491), 190.
Dumo, Joh. de, 212.
Dun, Peter van, past. (1616), 101.
Dunghen alias Mughevel, H. de, 187, 194.
Dusel, Egid. de, pr. (1422), 187.
Edmond van Cortenbach, heer van Helmond, 20.
Eijck, Henr. de, pr., (1481), 189.
Eyckman, Joh., vice-pleb. (1453), 189.
Eyndhoven, Ger. de, 186.
—, J. R. H. van, pr., 11.
Elsen, O. Pr., W. v. d., kap., 8.
Elten, Heilken van, echtg. van Ant. Huyberts, 313.
Enschot, A. M. C. v., past., 6.
—, H. W. v., past., 6.
Eras, Mgr. Dr. B., 11.
Erkel, zie Deyl.
Erp, A. J. M. van, rect., 6.
—, J. F. A. van, kap., 9.

Fabri alias de Palude, Eng., 189, 194.
—, Jac., 312.
—, Marten, 312.
—, zie Liesel en Mols.
Feyter, Tylm., pr. (1437), 188.
Fennell O. Pr., J., kap., 6.
Filips IV, koning, 103.
Filles de Notre-Dame, 12.
Fine, Jac. de, 190.
Franciscanessen, 12 vlg.
Frangipani, zie Ottavius.
Franken, H. C. M., past., 6.
Frans Willems, 192.
Fraters van Tilburg, 12 vlg.

Gardinge, Fr. van, 11 vlg.
Gastel, F. van, kap. (1801), 247.
Genechten, P. A. van, past. (1803), 287.
Genootschap v. h. Goddelijk Woord, 13.
Gerardus Stephani, past. (1572), 117.
— Vesters, M. S. C., Apost. Pref. van Celebes, Dr., 16.
Gerrits, W. J. M., pr., 11.
Gestel, Henr. v., deken-past. (1572), 106.
Geurts, A. H., past., 5.
Gezelschap van Jezus, Maria, Jozef, 13 vlg.
— van Maria v. d. Zaligen Montfort, 13.
Ghemert, Gerl. de, 187.

Gerardus Lamberts, 189.
Gielis, Ingennulant, abt van Berne (1518), 198.
Ghieten, W. de, vice-cur. (1352), 185.
Ghybe Essenz, Heym., 198.
Ghysbers, W. G. H., pr., 7.
Ghysbertus, Lud., 190.
Gijzels, H., past., 8.
Gils, A. J. L. van, past., 4.
Globo, Joh. de, 185.
Goedscalc, Joh., 198.
Goeswinus, Pauli, pr. (1456), 188, 194.
Goëtte, H. J. C., kap., 7, 10.
Goijaarts, M., kap., 4.
Gommers, P. J., kap., 6.
Goorts, P., rect., 9.
Govy, zie Nobij.
Graeff, Jan de, kap. (XVI[e]), 78.
Graat, S. C. J., H. W. pr., 8.
Grevenbrouck, Erasmus van, 126.
Groot, Miss. S. F., F., kap., 6.
—, O. Carm., J., kap., 8.
—, S. J., L, Th. de, kap., 5.
Grotel, Ger. de, 188.
Gru(ij)ter, Joh. de, pr. (1440), 187 vlgg.
Gruyter, J. de, 11.
Gruter, zie Heze.
Gudde, G. P., pr., 10.

Haaren, Arn. de, 187.
—, J. M. van, kap., 7, 10.
Habraken, Aert, 202.
Haeff, Johan ingen, kap. (1563), 314, 316.
Hagelaers, J., past. (1810), 242—302 pass.
Haghen, W., 186.
Hacken, Hen., kan. (1355), 197.
Hackfoord, St. H., pr., 10.
Haneman, zie Johannes.
Hansen, A. J. F., past., 7.
Hapert, H. J. A. van, prof. † 1924, na 128.
Harwarden, W. van, coadj., 186.
Ha(s)pa(e)rt, Bald. de, 185.
Hasselbach, L. J. W. I., kap., 8.
Have, J. v. d., 131 vlg.
Haze, Joh., past. (1458), 189.
's Heeren de Broegel, Guill., pr. (1574), 192.
Heerkens, J., pr., 9.
Heyden, Steven, 134.
Heyen, Corn., pr. (1472), 188.
Heylen, O. Praem., Adr. (1796), 212.
Heym, Th., 186.
Heymans, W., 125.
Heynsbergh, Joh. van, deken en kan. (1545), 133 vlg.
—, zie Johannes.
Heyst, P. A. J. M. van, kap., 7.
Hels, 187 vlgg.
—, God., 188.
Hellenberg-Hubar, A. J. L. M. van, kap., 8, 10.
Helvoort, S. J., J. v., kap. 7.
Henricus Cuyckius, bissch. v. Roermond (1599), 44.
Herende, Rod. de, pr. (1419), 187.
Herincx, H., 311.
Hermans, I. C. A., past., 5.
Heugten, O. C., L. v., kap., 7.
Heuvel, J. v. d., 243.
—, Mgr. J. P. v. d., dekenpastoor, 8, 11.
—, Th. H. J. v. d., pr., 11.
Heze alias Gruter de Venrade, Ger., 189.

Hildemare, van, 323.
Hoeck, H. van, 223—289 pass.
—, Jan Bapt. van, (1810), 245 vlg.
Hogerlinden, P. van, 222, 224, 230.
Hoyberchs, Nychol., 191.
Hokelum, Zybertus de, pr. (1438), 188.
Hollmann, H. F. M., Mag.-Gen. Kruish., 17.
Holstra, Ord. Cap., G., kap., 6.
Hommersom, pastoor (XVI[e]), 59.
Hooff, P. H. van, kap., 7.
Hoogstraten, Graaf van, 200.
Hordijk, A. C. J. M., dekenpastoor, 5.
Horckmans, Ger., deserv. (1632), 102.
Horst, W. v. d., kap., 6.
Houbraken, Fr. W. J., kap., 6.
Hout, G. J. v. d., past., 8.
—, W. J. v. d., past., 8.
Huesden, Arn., 186, 193.
Huyberts, Anth., 312.
—, zie Elten.

Ierland, L. C. v., pr., 11.
Iersel, W. v., 11.
Ingennulant, zie Gielis.

Jan, bisschop van Utrecht (1355), 201.
Jan Diricxzoon, 198.
Jan Jacobsz, kan. (1405), 186.
— Noydensoen, 198.
Janssen S. J., J. A. J., kap., 8.
—, J. C. F., kap., 6.
Janssens, K. J. D., pr., 7.
—, K. D. J., pr., 10.
Jezuiëten, 12.
Joannes Alem, Missiebiss., 15.
Joannes Aerts M. S. C., Vic. apost. v. Ned. N. Guinea, 15.
— Philib. Deppen, bissch. v. Samos (1861), 307.
— Zwijsen, aartsb. v. Utrecht, bissch. v. 's-Hertogenbosch (1861), 307 vlg., 318 vlg.
Johannes Amelrici, 188, 194.
— Arnoldi, pr. (1496), 190.
— Elije alias Haneman, pr. (1421), 187.
— de Heynsbergh, bissch. v. Luik (1439), 213.
— Wilhelmi, 191.
— Bapt Rob. bar. van der Velde de Melroy, bissch. v. Roerm. (1800), 243.
Johannieters, 65.
Jordannus Ancelmi, pr. (1465), 189.
Joseph Sweens, Missiebiss., 15.

Cam, Adr., vice-cur. (1572), 124.
Kanis, Derick, 86, 94.
[Canis] Weindel, echtg. van Goert van Trist, 92.
Canisius, Petrus, 92.
Kanonikessen, Regul., 12.
Carmelitessen, 12.
Caron, A. J. M., kap., 7, 10.
Karthon, A. A. J., past., 5.
Castelijns, J. M. C., rect., 7.
Catharina, hertogin van Gelre, 72.
Coudenbosch, Sym. de, 190.
Kecken, Rod., 187.
Kemenade, J. M. M. v., kap., 6, 10.
—, H. J. M. v., conrect., 6.
Kepken, Joh., pr. (1442), 188, 194.

Kerberch, Joh., 189.
Kerkhof, v. d., past., 323.
Kersemakers, P. C. H., past. 7.
—, W. G. C., pr., 10.
Kessel, C. v., past., 4.
Ketelaer, Ambr., 114.
Keulen, S. J., J. M., pr., 7.
Kien, J., 204.
Kinderen, J. W. der, past. 5.
Claassen, O. F. M., A. H., kap., 8.
Clercx, F. A. M,, kap., 8, 10.
Clermont Tonnerre, zie Anna.
Cluts, zie Liberatus.
Coenen, Rod., 192.
Koenen, J. M. J., past., 7.
Coenraedt v. Malsen, abt van Bern, (1529), 198 vlg.
Kocken, E. J. J., rect., 8.
Cocshusen, Fr., 97.
Kolke, Herm. ten, pr. (1447) 187, 184.
Coll, J. P. H. A. v., rect. 5.
Congregatie H. Hart van Jezus, 13.
Coovels, G. J., 308, 310.
Conventualen, 65.
Cornelis Lamberts, 189.
Cornelissen, F. J. J., kap., 7, 9.
Cortenbach, van, zie Edmond.
Cousmeker, Joh., 187.
Krieken, B. F. van, past., 5.
Croij, 185.
—, Gerardus, 185, 193.
Crom, 188.
—, Barth., perp.-vic. (1471), 189.
Kroon, J. A. C. de, past., 5.
Kruisheeren, 17.
Kuffers, J. C., 239.
Cuyck(ius), zie Henricus.
Cuijp, Laur., pr. (1514), 191.
Kuijte, J. W. A., kap., 6.
Laarhoven, H. A. J. v., pr., 10.
—, J. J. v., past., 7.
Langell, Jan van, prior (XVI^e), 199.
Langens, H., kap., 4.
Langhel, de, 190.
—, Franco, 189.
Lants, Joh., 191, 196.
Laurentius Metsius, bissch. v. 's-Hert. (1572), 106, 123 vlg.
Leeden, C. A. J. v. d., pr., 9.
Leydecker, 186.
—, Joh., 185, 193.
Lentius, Marc., prior-gen. (XVI^e), 38 vlg., 41, 44.
Leodio, Jac., pr. (1420), 187.
Leonardus Brans, Ord. Cap., apost. pref. v. Sumatra, 16.
Liberatus Cluts, Ord. Cap. apost. pref. v. Sumatra, 16.
Liempd, J. J. v., past., 4.
Liesel, Maria van, 312.
Lieshout, Dirk van, 202, 207.
—, Theo de, 191.
Lynden, Gosw. de, 189.
—, van den, zie Lindanus.
Lindanus, zie Willem.
Litsenborg, Mart. van, Vic. apost. (1755), 27, 31.
Lobben, Joh., 189.
Loe, v. d., 189 vlg.
—, Henr. v. d., 190.
Loeff, Mr. P. H., 11.
—, Th., 114.
Loeckeman, Henr., 191.
Loecken, zie Vechel.
Loen, Bern. de, pr., (1428), 187.
Loenhout, L. v., past., 5.
Loo, Godefr. v. d., 223, 225, 230, 239.
Loon, van, 124.
—, J. D. J. v., kap., 7, 10.

Loozen, Joh., 190.
Lorskens, L., past., 5.
Louw, Th. J. de, kap., 7, 10.
Lovanio, Joh. Trippini de, 185.
Lübbers, C. J. A. M., past. 6.
Lutkie, W. L., rector, 8.

Maas, Dr J. M. M., dekenpastoor, 7.
Maer, Lysb. v. d., 68.
Maessoensz, Jan, kan. (1335), 197.
Malsen, van, zie Coenraedt.
Manders, J. L. M., kap., 8.
Marcelius Servatii, pr. (1500), 190.
Marcilius Henrici de Vucht, 185.
Matthias, zie Leonardus.
Meerskens, zie van Dommelen.
Mechelen, Joan. van, 116.
Meyden, A. M. v. d., pr., 11.
Melroy, zie Joh. Bapt. Rob. v. d. Velde.
Mertens, S., past. (1786), 30.
Metsius, zie Laurentius.
Meulendijks, A., rect., 9.
Michiel, kan. (1355), 197.
Michielsen, Willem, pr. (XVI^e), 105.
Mierd, Adam de, 185, 193.
—, Jan van, 193.
Mierde, Joh. de, past. (1389), 186.
Mierop, W. M. A. van, pr., 11.
Mijllincks, Alijt Joh., 95.
Milling, Paul, rect. (1572), 122.
Minderbroeders Capucijnen, 13, 304.
Mol O. Pr., W. A. J. M. de, kap., 8.
Molendino, Victor de, 190.
Molkenboer, Th., 307.
Mollenair, 188.
—, Petrus, pr. (1463), 188.
Mols, Gertr., 312.
Mommersteeg, P. J. M. H., kap., 7, 10.
Mooren, A. W., kap., 9.
Moorsel, J. W. M. v., past., 8.
—, M. v., past., 5.
Mosa, Joh. de, 187.
—, Theod. de, pr. (1429), 187.
Mughevel, zie Dunghen.
Müller, O. F. M., J. E., kap., 6.

Nabuurs, M. C., past., 8.
Nassauwe, Henr. van, 198.
Neynsel, Henr. Ger. de, 185, 193.
Niekerk S. J., J. Chr. v., pr., 8.
Nobij, Jac., 188.
Noyden, 185.
—, Arn., pr. (1378), 186.
Nolens, H., rect. (XVI^e), 105.
Notten, P., past., 5, 6.
Nuyens, J. L. J., kap., 7.

Odemaere, E. B., kap., 7, 10.
Oeiijnck alias de Borken, Thom., pr. (1498), 190.
Oems, And., 192, 195.
—, Joh., pr. (1500), 190.
Oy, Derc van, 60, 77.
Onel S. J., J. Th. J., pr., 5.
Oorschot, C. A. W. v., pr. 9.
—, O. Pr., W. A. v., past., 5.
Oorsprong O. Pr., T. F. R., kap., 6.
Oort, J. v., past., 5.
Os, Joh. de, 190.
Osman, Joh., 188.
Oss, B. v., kap., 5.
—, R. v., pr. (XVI^e), 58.
Ottavio Mirto Frangipani,

Apost. Nunt. (XVI^e), 38 vlg., 42 vlg.
Oudenhoven, J. v. d., 11.
—, Rutg. de, pleb. (1429), 187.

Pacificus Bos, Ord. Cap., tit.-Bissch. van Capitoliade, 15.
Paymans, J. A. J., pr., 10.
Palude, zie Fabri.
Panken, J. B., past., 4.
Pass Berend, 130 vlg.
Pau, Amel. de, vice-pleb. (1461), 189.
Pa(u)weter, Joh., pr. (1424), 186.
Pels, Th., pr. (1420), 187.
Pessers, J. F. M., pr., 10.
Pieck, S., 190.
Pies, Gosw., past. (1563), 316.
Pijlmeker, Henr., 188.
Picpus, 12.
Pius VII, paus (1800), 241.
Poels, L. P., 312.
Poirters, Aert Adriaen, 311.
Pollius, Petrus, dek. (1599), 44.
Polslauwer, Petr., 186.
Pompe, E. J. M., past., 8.
Pompen, Mgr. J., Vic.-gen., 11.
Ponte, Joh. de, 189.
Potghieter, P., 185.
Premonstratensers, 197, 212, 214, 304, 323.
Preyser, Adr., 191.
Preyzer, Barth., rect. (1572), 127 vlg.
Princen, M. H. J., rect., 5.
Prinsen, Mgr. C. C., past., 11.
Prinzen-Verschure, J., 11.
Pulser, God. de, past. (1641), 323.
Putt, P. v. d., 11.

Quay, E. J. C. de, past., 4.

Raecke, Adr., vice-past. (1572), 128.
Raet, Berth. de, 186.
Ramaer, A., 222, 224, 230.
Ravesteyn, J. van, 195.
Redinckhaven, H. van, 68.
—, P. van, 59.
Reguliere Kanunniken, 37—44 pass.
Rembertus, rect. (1572), 122.
Renen, W. van, 60, 71.
Rethym, Theod. de, 189.
Riel, G. H. L. M. van, pr., 11.
—, H. van, past. (1726), 202 vlg.
Riemen, Joan., past. (1572), 124.
Rijbroek, Th. van, past. 5.
Rijckevorsel van Kessel, Jhr. H. V. M. van, past. 5.
— — —, Jhr. L. H. M. van, deken-past., 5, 11.
Rijswick, Dirc, 68.
Rijswijck, Deryck van, 134.
—, W. van, deken (1593), 37, 58.
Ryede, Herb. van, 199 vlg.
—, Mecht. van, 197, 199 vlg.
Roy, Anselmus van, pastoor (XVI^e), 199.
—, Mr. Jan de, 100,
Roymans, Mr. Ant., past. (1633), 102 vlg.
—, Gov., pr. (XVI^e), 105.
Rooy, L. J. de, conrect. 9.
—, J. R. v., pr., 9.
Rooyen, O. F. M., J. G. A. M. van, kap., 7.
Roosmalen, van, zie Theodorus.
Rosenbach, Phil. van, 130.

Rover, Arn., 194.
Rubbens, Rich., 192.
Ruyter, G. de, 308.
Ruyther, Adr. de, 191.
—, Zeger die, 196.

Sala, A. B., dek.-past., 5.
Sanden, M. A. v. d., past., 4.
Sanders, H. G. J., pr., 9.
—, W., onderpast. (1658), 210 vlg.
Sengers, W. P. A., pr., 9.
Sichmans, Nic., past. 202.
Sicking, A. J. J. M., kap., 8.
Simonis, W. A. C., past., 7.
Simons, J., past., 7.
—, J. C., pr., 11.
—, J. P. H., kap., 9.
Schaeck, Fred., pr. (1516), 191.
Scheiffert, W., 69.
Sceynel, God., 186.
—, Joh., 186.
Sceyvel, Joh., 186.
Scellens, W., 192.
Schepers, M. C., 221, 225, 227, 232.
Scherre, Claes, 69.
Schevichaven, Joach., reg. kan. (1593), 43 vlg.
Scepper, Dan. de, 212 vlg.
—, de, zie Wischaerts.
Schilder, Math., 193.
Scilder, Math., 185.
Scindel, Leon. de, pr. (1390), 186, 193.
Scinle, Corn. de, pr. (1354), 185.
Schlattmann, S. J., L. Th., kap. 8.
Schoenmakers, C. W. A. M., pr., 10.
—, H. C., conrect., 8.
—, J. A. C., pr., 9.
Scholten, Alb., 34, 222, 224, 230, 239.
Schonarts, Dion., 187.
Schots, A. J., kap., 6.
Schrieck, D., dek.-past. (1563), 314.
Schryeck, Dirk, deken (1545), 134.
Scrijver, Joh., kap. (XVI^e), 65.
Schuermans, Godfr., pastoor (1743), 203, 206.
Sgreven, Henr., past. (1507), 191.
Sloots, H. M. J., kap., 7.
Sluter, Adr., 189.
Smarius, W., past. (1809) 209, 210.
Smedsz, Jan Pauwels, kan. (1355), 197.
Smeijers, J. P. Fr., kap., 6.
Smeijckers, Bern., pr. (XIV^e). 97.
Smets, zie Adrianus.
Smits, H. J., kap., 8.
—, M. H. J., kap., 6.
Smolenaars, M. J., kap., 8.
Snoeck, Theod., 185.
—, zie Theodoricus.
Soeurs de la Sainte Famille du Sacré Cœur, 12.
Spierings, Theod., past. (1852), 298 vlg., 307—311 pass.
Spierinck, Wilh., vice-perp. (1488), 189.
Spijs, Theod., 191.
Spirinck, zie Theodorick.
Sprakelaer, 188.
—, Lubbertus, vic. (1462), 188, 194.
Stamelair, Arn., 186.
Steen, O. C., A. v. d., kap., 7.
Steenacker, Dan. v. d., 188.
Steenbakkers, H., kap., 6.

Stegge O. C., G. v. d., pr., 9.
Sterck, Joh., 191.
Stevens, P. H., pr., 10.
Stralen, Mr. W. van, 28.
Strijbosch, O. Praed., C. J. M., kap., 8.
—, L. W., past., 6.
Strick S. J., J. Chr., kap., 8.
Stripe, Ger., 185, 193.
Seutens, Aug., past., 5.
Surig, H. W. J., pr., 11.
Swagemakers, S. J., F. A. C. M., kap., 4.
Swart, P., pr. (1442), 188,
Sweens, A. F. M., kan. en Pres. Sem., 7.
Sweens, P., 11.
—, zie Joseph.
Swelm, H. G. M. v., kap., 7.
Swertinc, Joh., 187.
Swinkels, J. B., 221.

Taxander, Guilh. Greffius, 113.
Teeffelen, L. W. J. v., pr. 9.
Terhorst, G. A. C. J., kap., 7, 10.
Testelt, Jan de, 191.
Teulings, J. P. Ch. M., pr., 7.
Theelen, zie Damianus.
Theoderick Spirinck van Wel, abt van Bern (1558), 199.
Theodoricus Henrici d. Beukentop alias Znoec, 185.
— Mathei 185.
Theodorus van Roosmalen, Missiebiss. 15.
Thiel, Fr. v., 11.
Thier, Mgr., dek., 17.
Tielen, W., past. 5, 7.
Tijssen, J. J. F., past., 4.
Töchter des Göttlichen Heilandes, 13, 14.
Tonnerre, zie Anna.
Trappistinen, 12.
Triist, Thom. van, 134.
Trist, Gaert van, 92.
—, zie Canis.

Valckenborch, Jos., pr. (1535), 191.
Veen, Joh. van, pr. (1363), 198.
Vechel alias de Loecken, Ger. de, 191.
Velde, v. d., zie Joh. Bapt. Rob. v. d. Velde.
Velden, A. v. d., 232.
Ven, A. C. v. d., 11.
Venbosch, Egid., pr., (1439), 188.
Venijn de Ouderijck, Adr., 190.
Verbelius, Joh., pr. (XVI^e), 37, 39, 41, 43.
Verberk, M., 11.
Verberne, A. A., past., 7.
Verbunt, G. J. M., kap., 7.
—, J. G. M., pr., 9.
Verhagen, A., past., 5.
Verhoeven, H. G., kap., 6.
—, H. G. H., kap., 6.
—, L., rect., 6.
Verhofstad, Hog., rel., 322.
Verhoysen, L. L., past. 5,
—, Mr. P., 227—299, pass.
Vermeer, G. A., pr., 10.
Verrijt, F. J. A. A., pr., 11.
Verschure, A. J. C., past. 6.
Vervlassen, Lud., past. (1755), 27.
Verwiel, A. F. W., kap., 8.
Vessem, Jan van, 193.
Veth, A. de, 221, 225, 227, 232.
Vigen, D., 57.
—, Joh., past. (XVI^e), 57.

Vilt, R., 189.
Vinken, J., past., 5.
Visser, Th. J. M. de, pr., 10.
Vlierden, Dan. de, 191.
Vlijmen O. F. M., G. A. v., kap. 6.
Voet, W., kan. (1403), 186.
Vogels, J. F. A., kap., 6, 9.
Voitmolen, Gerit, pr. (XVI[e]), 68.
Völker, M., past., 11.
Vossen, P. W. J. M., kap., 6, 10.
Vroomans, P. J., kap., 5.
Vroonhoven, L. J. v., kap., 8.
Vriens, Dr. G. J., 11.
Vries, A. de, kap., 8.
Vucht, zie Marcilius.

Waarden, W. H. M. v. d., pr., 9.
Wagenberg, H. Th. v., kap., 9, 10.
Walkart, Nic., 222.
Wallen, P. v. d., 239 vlg., 296.
Weert, A. H. P. C. v., kap,, 7, 10.
Wehmeijer, H. G. J., pr., 11.
Weylhusen, Arn., 189.
Wel, van, zie Theoderic.
Welie, B. F. E. v., kap., 7, 10.
Wevers, A., past., 7.
Wielen, P. J. F. A. v. d., kap., 6.
Wijflijt, Jan van, 201.
Wijck, J. M. Th. J. v., kap., 6.
Wijs, F. J. J. M. de, kap., 8.
Wilens, O. C., G. J., kap., 8.
Willem Lindanus, bissch. v. Roerm. (1569), 37—44 pass., 130.
Willems, Jozef, 202.
Willenborg, J. H., kap., 7, 10.
Wintelroy, J. van, 323.
Wischaerts, Elis., echtg. van Daniël de Scepper, 212 vlg.
Wisschel, Rob. van, 198.
Wit, Mgr. de, Vic. Gen., Haarlem, 17.
Witzel, I. H., 222.
Wolff, Theod. de, 191.
Wuisman O. C., W. M., 8.

Yp, Theodoricus, 185.
Yper, zie Yp.

Zeger Jacobsz, 199.
Zegers, Alb., pr., 11.
Zeller, Gesa, echtg. v. Joh. Zeller, 56 vlg.
Zeller, Joh., 57.
Zijlmans, C. A. J., rect., 4.
Znoeck, zie Theodoricus.
Zoemeren, Mart. de, 187.
Zonne, Tylmannus de, 185, 193.
Zuidgeest O. F. M., C. L. M., kap., 6.
Zuylichem, van, 187.
Zulichem, Paulus Borchardi de, kan. (1431), 186.
—, Petrus de, 194.
Zusters van den H. Carolus Borromeus, 13.
— v. h. Kostbaar Bloed, 14.
— van Liefde der Congr. v. O. L. Vrouw, 318.
—. zie: Dochters, Filles, Töchter, Soeurs.
Zweensberghen, Joh. de, 184.
Zwijsen, zie Johannes.

# Register van Zaken.


Aflaten, 89 vlg., 95.
Altaar, Stichting van een, 212—215.

Beelden, Mir. O. L. Vr., 17, 320 vlgg., 324.
Begevingsrecht, 102 vlgg.
Bekeeringen, 4.
Beneficiën, kerkel., 102 vlgg., 319.
Benoemingen, 6—9.
Bisschopswijding, 15 vlgg.
Broederschappen, 57, 84, 96 vlg., 113, 125, 127.

Dekenaten, 1, 3.
Derde Orde H. Franciscus, 17, 27.
Derde Orde H. Norbertus, 27.
Doopsel op pastorie toegediend, 305.

Erfrenten uit kerken, 84—88.
Eucharistisch Congres, Eerste Dioc., 18.

Fiscaal geld, 27.

Graf, H., 81.

Hongerdoek, 95.
Hostiën bakken, 322.

Instrumenteeren door notarissen, Plaats van, 158 e. v.
— — —, Wijze van, 158 e. v.
Inventarissen, kerkelijke, 56—73.

Kapittel, Oprichting, 197—201.
Kerkelijke inkomsten, 247 vlg.
— lasten, 248.
Kerkwijding, 3, 4.
Klokketoren, 216, 219.
Kloosters, 12 vlgg., 319 vlg.
Collatierecht, 314—317.
Commanderiën, 129.
Communicanten, 1.
Kroniek van het bisdom 's-Hertogenbosch, 1—19.
Kruin scheren van leeken, 140.

Legerboek, 45.
Lijfrenten uit kerken, 81 vlgg.
Losrenten uit kerken, 83 vlg.

Martelaren, 321 vlg.
Merken, notaris, 193—196.
Misbrood, 210.
Missie-actie, 15.
Miswijn, 81, 83, 210.

Naasten van kerken, 216—240.
Notarisambt in de middeleeuwen te 's-Hertogenbosch, 137—184.

Ommegangen, 89 vlg., 94.
Onderscheidingen, pauselijke, 11 vlg.
Onderwijs, 14.
Opheffing van parochiën, 117.
Oprichting — — , 2.

Parochiën, 2, 3, 117.
Passiemis, 85.

Personeel der Geestelijkheid, 4—9.
Prebenden, 97.
Priesterwijding, 9—11.

Relieken, 90.
Renten, zie: erf-, lijf-, los-renten.

Schuurkerk, 20—36, 203 vlg.
Sterfgevallen, 4—5.
Studiebeurzen, 210 vlg.

Tienden, Kerkel., 197, 221, 290, 300 vlg.

Varia, 16—19.
Verplaatsingen, 6—9.
Visionnairen, 100.
Visitaties van kerken en kloosters, 106—128.

H. EBELING.

# ADVERTENTIE-BIJVOEGSEL VAN „BOSSCHE BIJDRAGEN"

BOUWSTOFFEN VOOR DE GESCHIEDENIS VAN HET BISDOM 'S-HERTOGENBOSCH

DL. VI. AFLEV. 3. OCTOBER 1924.

**Nederl. Spaarverzekering voor Katholieken**

**Hoofdkantoor: HOFWEG 11**
**'s-Gravenhage - Telefoon H 5486**

**Onderling Spaarsysteem met stortingen van f 3.— of f 2.25 per maand. Halve inschrijvingen f 1.50 of f 1.10 p. maand.**

**Volledige openbaarheid en recht van contrôle - aan deelnemers -**

**Bij de contrôle kan men zich door een accountant - laten bijstaan -**

**Vraagt inlichtingen.**

**Alleen solide personen kunnen als Vertegenwoordiger worden aangesteld op ruime provisie.**

# FR. PUSTET, Regensburg.

De nieuwe MISSALEN
en BREVIERS

zijn voorhanden in den

Boekhandel W. BERGMANS, Tilburg

Eenig Dépôt voor Nederland

# Eenige werkplaats te Tilburg

Heuvelstraat 105

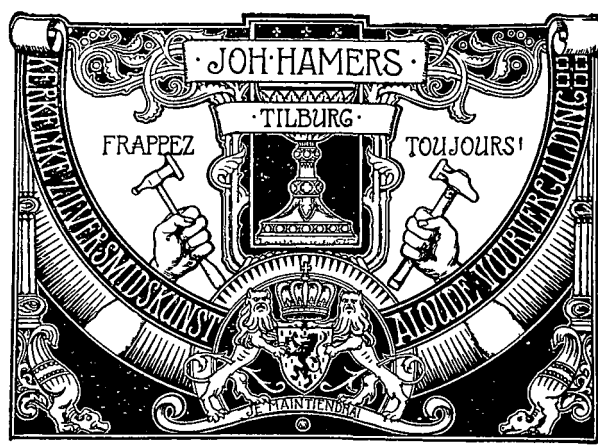


Heuvelstraat 105

**Groote voorraad in alle metalen Kerkwerken**

**1e Klas werk aan voordeelige prijzen**

# Firma J. H. de Leeuw

## 's-HERTOGENBOSCH

## Groothandel in koloniale waren

**Koffie = Thee**

Telefoon 497 en 1146

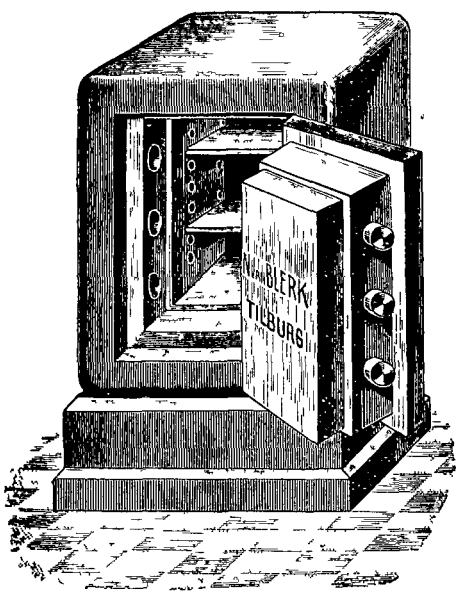


VAN BLERK's
TABERNAKELKASTEN
VAN BLERK's
OFFERBUSSEN
VAN BLERK's
KLUISDEUREN
VAN BLERK's
BRANDKASTEN

„De beste waarborg"

Zonder eenige verplichting persoonlijk te ontbieden

**VAN BLERK's Brandkastenfabriek**

Tilburg, Tel. Int. 374

**Uitgaven van G. Mosmans Zoon, 's Bosch,**

Uitgever van den Heiligen Stoel.

**Korte Overwegingen voor Maria-Congreganisten,** door JAC. ZEY S. J., met een inleidend woord van J. MULDERS S. J., algemeen Secretaris der Maria-congregaties in Nederland. 2 Deeltjes (1ste en 2de halfjaar) in papier-omslag f 0.80 per deeltje; in linnen band f 1.25 per deel. — Bij getallen, prijsvermindering. :-:

**De H. Leonardus van Veghel, Martelaar.** De glorie van stad en bisdom 's-Hertogenbosch, door M. L. BERTRAND C.M.M., met 4 platen f 0.60; gecartonneerd f 0.90. :-:

# GEBRUIKT

de hoogfijne soorten ONTBIJTKOEK

uit de Stoomkoekfabriek „DE STER" van

# GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

Voor kostscholen en gestichten speciale conditiën.

Vraagt nog heden prijs aan bij GEBR. PLOEGMAKERS, OSS.

ATELIER VOOR KERKELIJKE KUNST

OPGERICHT 1872

# H. VAN DER GELD & ZOON

'S-HERTOGENBOSCH

BEELDHOUWWERKEN

KERKMEUBELEN IN HOUT EN STEEN

IN VERSCHILLENDE STIJLEN

POLYCHROMIE

KRUISWEGEN
OOK IN GIPS

Fabriek van Machinale Houtbewerking „De Mark"

# JACQ. van GROENENDAEL

BREDA

## Alle Timmerwerken

Speciaal in eikenhouten Kerkbanken,
Kerkstoelen, Schoolbanken enz.

SPECIAAL ADRES voor

# PRIESTERKLEEDING

**Arnold Vielen - Marktstraat - Veghel.**

# THEODOR SPIERINGS

Commissionnair in Effecten

's BOSCH ▫ ▫ HINTHAMEREINDE 3

neemt over leeningen van R. K. Kerken en Kloosters en bevordert het plaatsen dier leeningen. :-:

# Ferdinand H. J. van den Eerenbeemt

Fabrikant van Kerkhaarsen,

Witte Was, Vierook, Godslamp-olie, enz.

Hofleveranciers van Z.H. Paus Benedictus XV

's-Hertogenbosch, Hinthamereinde 53

Oude en Nieuwe Boekhandel
UITGEVERIJ
N.V. v./h. DEKKER & v. d. VEGT en
J. W. v. LEEUWEN
Oranjesingel 4, NIJMEGEN
Oude Gracht, UTRECHT
Verzendt op aanvrage gratis Catalogen.
Koopt oude Boeken.

Jos. Huybregts
Aannemer
TAXATIE
Eindhoven
Prins Hendrikstraat
Teleph. 389.

H. VERBUNT VAN DIJK
Gasthuisstr. 64 TILBURG
Kerkelijke Kunst
Gegarandeerd Zuivere Miswijnen
Alle Kerkbenoodigdheden
Kloosterstoffen

Artistiek Handelsdrukwerk
levert de N. V. HERMES,
Handelsdrukkerij, Eindhoven.
Uitgeefster van het
Eindhovensch Dagblad
Abonnementsprijs f 2.60 p. kwartaal
Week-abonnement 20 ct.

# ERVEN & C°. OIRSCHOT

-:- STOELENFABRIEK -:-

KERKSTOELEN in elk gewenscht model

STOELEN voor **PATRONATEN** en andere **VEREENIGINGSGEBOUWEN**

—.— **Vraagt CATALOGUS.** —.—

---

M. v. Bokhoven & Jonkers

'S-HERTOGENBOSCH

**BEELDHOUWERS**

ATELIER VOOR

DECORATIEVE SCHILDERKUNST

---

**HET BESTE ADRES**

VOOR

**alle soorten Wollen Goederen**

**„De Belgische Kous"**

**J. BOOGAERTS,**

FELLENOORD 22

**EINDHOVEN.**

---

L. Raijmakers-Prinzen

WIJNHANDEL

**EINDHOVEN**

---

**Electr. Handelsdrukkerij**

**SNEP & v. PIERE,**

Emmasingel 5, Eindhoven,

is het goedkoopste adres voor alle soorten Handelsdrukwerk.

VRAAGT OFFERTE.

N. V. Koninklijke Industrie- en Handelmaatschappij van

# P. DE GRUIJTER & ZOON

MODERNSTE WINKELBEDRIJF

## KOFFIE - THEE - CACAO - BOTER
## GRUTTERSWAREN

EXTRA KORTING 10 %

---

# MAGAZIJN ST. JOZEF

Speciaal adres voor complete installeering van

## KLOOSTERS en GROOTE INRICHTINGEN

in

PORSELEIN, GLAS, AARDEWERK,

ROESTVRIJE TAFEL- EN DESSERTMESSEN

TAFELZILVER ALPACCA

in Gero zilver en Rembrandt Zilver

Reiziger door het heele land te ontbieden

Telef. 485 — L. DERKS — 's BOSCH

# N.V. Electrotechnische Fabriek v. h. Fa W. v. Boxtel & Zonen

**'s BOSCH** Vuchterstraat **TILBURG** Hoofdkantoor **VENLO** Roermondschestraat

Teleph. Interc. N⁰ 675 Teleph. Interc. N⁰ 427 (Techn. afd.) Teleph. Interc. N⁰ 607

„ „ N⁰ 833 (Boekhouding)

**Telegramadres: EDISON**

---

## Electrische Licht- en Krachtinstallatiën

**Specialiteit in het verlichten van**

**KERKEN EN KLOOSTERS**

**ERKENDE INSTALLATEURS**

# LENTJES & DROSSAERTS

'S-HERTOGENBOSCH

**Firmanten: J. H. L. van Dijk en J. P. M. van Dijk**

EFFECTEN, COUPONS, DEPOSITO'S enz.

Belasten zich speciaal met het plaatsen en verhandelen van leeningen ten laste van Provinciën, Gemeenten, Waterschappen, R. K. Kerken, Kloosters en Instellingen op de meest voordeelige voorwaarden. :-:

# F^a Johan Smulders

's BOSCH

IJZERHANDEL — TOUWSLAGER

:-: OLIËN en VETTEN :-:

VUGHTERSTRAAT 33 POSTELSTRAAT 21

TELEPH. 659

# Frans Boex, Wijnhandel

EINDHOVEN

Opgericht 1833 — Telefoon 128

DRUKKERIJ R. K. JONGENSWEESHUIS, — TILBURG
Postrekening No 13711 :-: :-: Telefoon No 566.

Voor het Praktisch Godsdienstonderricht:

**De Münchener Methode** door Weber-Vingerhoets *f* 0.85
**De Eerste Gebeden** door M. N. *f* 0.75
**Volkskatechesen** (in 5 deelen) door V. J. F. Boelaars
5 deelen compleet *f* 13.—, geb. *f* 18.—
**Vragen voor het Diploma Godsdienst-Onderwijs,** door Rector v. d. Hengel. I. **Godsdienstleer**; II. **Liturgie**; III. **Bijbelsche Geschiedenis.** Prijs 25 cts. per deeltje.
IV. **Algemeene Kerkgeschiedenis.** Prijs 35 cts.
V. **Vaderlandsche Kerkgeschiedenis.** Prijs 15 cts.
Idem. **Vragen over 't Oude en Nieuwe Testament; over de H. Liturgie en over het kerkelijk jaar** voor de oudste leerlingen der Lagere School. Prijs 25 cts.

H. FUNNEKOTTER
ROTTERDAM

WEDEROM VERKRIJGBAAR:
de bekende Loopers „Super aspidem"
op 70 en 90 c/m. breedte.
Smyrna-loopers en Tapijten
in elke gewenschte afmeting, naar speciale ontwerpen.
BILLIJKE PRIJZEN.

# JOS. VAN ROSMALEN

's Bosch Fonteinstraat 13 Telef. 797

# Licht- en Kracht-Installaties en Motoren.

## Inlichtingen en Begrootingen kosteloos.

---

## Firma Wilhelm van Eupen, BOXTEL

VERSCHENEN:

**Sponsa Christi,** meditaties over het religieuze leven,
**Mater Christi,** meditaties over de H. Maagd,
**Passio Christi,** meditaties over Christus' lijden,
**Dona Christi,** meditaties voor den Pinkstertijd,
**Ortus Christi,** meditaties voor den Kersttijd,
**Lumen Christi,** meditaties voor den Paaschtijd.

Alle werkjes geschreven door de begaafde Engelsche schrijfster Mother St Paul; in het Nederlandsch vertaald door M. C van Zaanveer, met een voorwoord van den Weleerw. Pater L. P. P. Franke S. J.

Van dezelfde schrijfster verschijnt eerlang bij ons: **SOCIETAS CHRISTI,** achtdaagsche oefeningen voor retraites.

**Voorradig bij alle R. K. Boekhandelaren.**

Hilaire v. Stekelenborg & Co.

**Wijnhandel**

**EINDHOVEN**

**Tel. Int. No. 114**

„ST. ELOY"

**ZIMMERMAN & WIJNHOVEN**

GOUDEN-, ZILVEREN-
EN
KOPEREN KERKWERKEN

EINDHOVEN

**STOOMTIMMERFABRIEK**

„DE LEEUWERIK"

**Firma Arnold v. d. Hurk & Co**

**EINDHOVEN**

**Telef. 545.**

**B. ZWAANS**

TILBURGSCHE

**Steenkolenhandel**

TEL. 216

**Piusstraat 89, Tilburg.**

Kachels, Haarden
en Fornuizen

**TOIRKENS**

**Tilburg Noordstr. 67**
**Eindhoven Kerkstr. 13**

Beleefd aanbevelend

Vacant

**TEEKEN- EN SCHILDERKUNST**

Alle behoeften op dit gebied
vindt men uitsluitend

**TUINSTRAAT 89**

**Encadrementen**

Kunsthandel H. van Hoof, Tilburg.

G. ROMBOUTS,

Eindhoven Kl. Berg 23.

Voor Gebreide Goederen:

**Kousen, Sokken,**
**Truien, Jumpers.**

Speciale aanbieding van
eerste klas fabriek

# N. V. De Oirschotsche Stoelenfabriek

Telefoon N⁰ 19 **Oirschot (N.-B.)**

N⁰ 9. De Oirschotsche Stoel

Lokaal-, Patronaat- of Tuinstoel, 20 jaar gegarandeerd

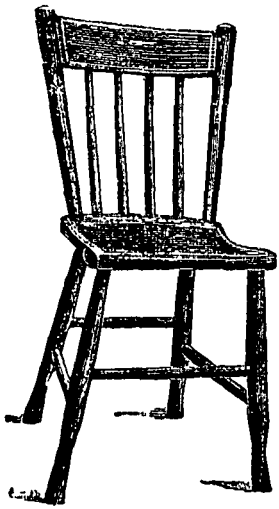

N⁰ 4. Eikenhouten Kerkstoel

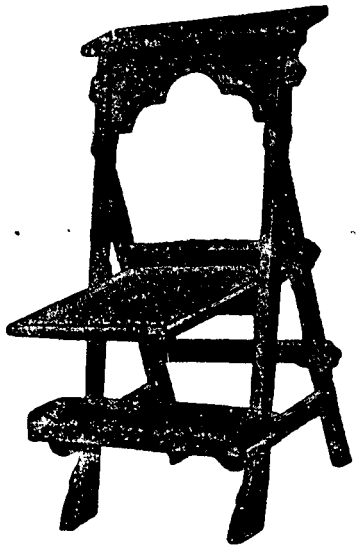

N⁰ 12. De Wereld-Tuinstoel

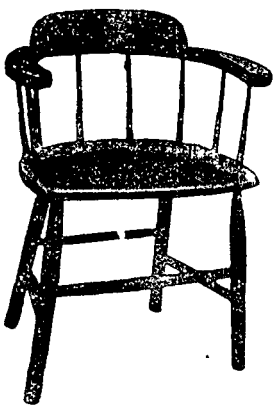

N⁰ 11. Kantoor- of Waranda-stoel

**Tafels en Tuinbanken in alle afmetingen.**

**Vraagt modellen op zicht bij de N. V. Oirschotsche Stoelenfabriek**
**Telef. No. 19, Oirschot (N.-Br.)**

**W. DINGS-SLAATS**

**Handel in Boter, Kaas en Eieren**

Specialiteit in fijne Vleeschwaren en Worstsoorten

Stratumseind 52 — St. Rochussenstraat 13

Telefoon 539

**EINDHOVEN**

**Luxe Auto-Verhuurinrichting**

**AGENT:**

**Simplex-rijwielen, Kinderwagens, Waschmachines** en **Waschfornuizen**

**Ant. OOMS**

**Hoogstraat 191 EINDHOVEN**

Zwarte Hoeden

Grootste keuze in alle MODELLEN

Verspaendonck's

Heeren Hoedenmagazijn

**Heuvelstraat 5 TILBURG**

Opgericht 1870

Brandstoffenhandel „De Kolenmijn"

Kantoor: SPOORLAAN 72

Opslagplaatsen: KORVELSCHEWEG 78

Teleph. N⁰ 1156. **TILBURG**

**Levert alle voorkomende brandstoffen aan lage prijzen.**

Vacant

# J. A. VERBUNT

WIJNHANDEL OPGERICHT 1848

TILBURG

INTERESSÉ DE LA MAISON

**SCHRÖDER DE CONSTANS**

**BORDEAUX**

---

SPÉCIALITÉ **VINS FINS** ET

**VINS CACHET DU CHâTEAU ET**

**ÉTAMPÉ**

---

MONOPOLE VAN DE MERKEN:

**DOMAINE MOULIN DE SOUBEYRAN**

**CHATEAU CARMES HAUT-BRION**

# J. P. van Gilse & Zoon

## Wijnhandel

## Roosendaal (N.-Br.)

## Gegarandeerde Miswijnen.

VIN BLANC SEC DES COTEAUX DE L'HARRACH f 45
MUSCAT DOUX (ou Demi-Doux) - 60

**Deze Wijnen zijn ook bijzonder aangenaam als Dessertwijn.**

## MONOPOLE VAN

| | |
|---|---|
| Château la Tour Priban | Pauillac |
| Chapelle de la Trinité | St. Emilion |
| Clos du Roi | Pauillac |
| Clos du Pouijallet | Pauillac |
| Milon-Lafite | Pauillac |
| Domaine de Pez | St. Estèphe |
| La Gauloise (R. Réquier) | Périgueux |
| Triple Sec (Allary) | Mussidan |

***Specialiteit in Bourgogne-, Mosel- en Rijnwijnen.***

VRAAGT PRIJSCOURANT.